M. T. CICERONIS

OPERA.

M. TULLII CICERONIS OPERA,

EX EDITIONIBUS

OLIVETI ET ERNESTI,

SEDULA RECENSIONE ACCURATA.

Accesserunt incerti Auctoris Rhetorica, Ad Herennium.

TOMUS II.

LONDINI:

SUMTIBUS RODWELL ET MARTIN; J. BOOKER; BALDWIN, CRADOCK, ET JOY; G. ET W. B. WHITTAKER; LONGMAN, HURST, REES, ORME, ET BROWN; CADELL ET DAVIES; EDWARDS ET KNIBB; ET J. ROBINSON.

Excudit T. Davison.

1820.

M. TULLII CICERONIS
OPERA
RHETORICA ET PHILOSOPHICA,

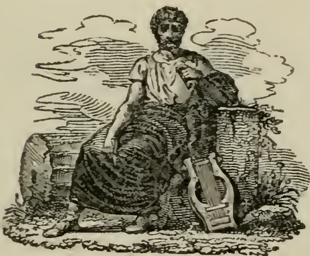
EX EDITIONIBUS

OLIVETI ET ERNESTI,

SEDULA RECENSIONE ACCURATA.

Accesserunt incerti Auctoris Rhetorica,
AD HERENNIUM.

TOMUS II.

LONDINI:

SUMTIBUS RODWELL ET MARTIN; J. BOOKER; BALDWIN, CRADOCK, ET JOY; G. ET W. B. WHITTAKER; LONGMAN, HURST, REES, ORME, ET BROWN; CADELL ET DAVIES; EDWARDS ET KNIBB; ET J. ROBINSON.

EXCUDIT T. DAVISON.

1820.

In hoc volumine continentur

***

Quæ, in nostrâ editione, uncinis [hunc in morem] *inclusa leguntur, ea vel plane adulterina aut insiticia sunt — vel, propter scripturæ varietatem, pro incertis habenda — vel, licet reipsâ fortasse germana, criticorum tamen dissensione in dubium vocata.*

M. TULLII CICERONIS,

AD

MARCUM BRUTUM,

ORATOR.

I. Utrum difficilius aut majus esset negare tibi sæpius idem roganti, an efficere id quod rogares, diu multumque, Brute, dubitavi. Nam et negare ei quem unice diligerem, cuique me carissimum esse sentirem, præsertim et justa petenti, et præclara cupienti, durum admodum mihi videbatur: et suscipere tantam rem, quantam non modo facultate consequi difficile esset, sed etiam cogitatione complecti, vix arbitrabar esse ejus, qui vereretur reprehensionem doctorum atque prudentium. Quid enim est majus, quam, cum tanta sit inter oratores bonos dissimilitudo, judicare, quæ sit optima species, et quasi figura, dicendi? Quod quoniam me sæpius rogas, aggrediar, non tam perficiendi spe, quam experiendi voluntate. Malo enim, cum studio tuo sim obsecutus, desiderari a te prudentiam meam, quam, si id non fecerim, benevolentiam.

Quæris igitur, idque jam sæpius, quod eloquentiæ genus probem maxime, et quale mihi videatur illud, cui nihil addi possit, quod ego summum et perfectis-

simum judicem. In quo vereor, ne, si id, quod vis, effecero, eumque oratorem, quem quæris, expressero, tardem studia multorum, qui, desperatione debilitati, experiri nolint, quod se assequi posse diffidant. Sed par est omnes omnia experiri, qui res magnas et magno opere expetendas concupiverunt. Quod si quem aut natura sua aut illa præstantis ingenii vis forte deficiet, aut minus instructus erit magnarum artium disciplinis; teneat tamen eum cursum, quem poterit. Prima enim sequentem, honestum est in secundis tertiisque consistere. Nam, in poëtis, non Homero soli locus est, (ut de Græcis loquar) aut Archilocho, aut Sophocli, aut Pindaro, sed horum vel secundis, vel etiam infra secundos. Nec vero Aristotelem in philosophiâ deterruit a scribendo amplitudo Platonis; nec ipse Aristoteles, admirabili quâdam scientiâ et copiâ, cæterorum studia restinxit.

II. Nec solum ab optimis studiis excellentes viri deterriti non sunt, sed ne opifices quidem se artibus suis removerunt, qui aut Iälysi, quem Rhodi vidimus, non potuerunt, aut Coæ Veneris, pulchritudinem imitari. Nec, simulacro Jovis Olympii, aut Doryphori statuâ deterriti, reliqui minus experti sunt, quid efficere, aut quo progredi, possent: quorum tanta multitudo fuit, tanta in suo cujusque genere laus, ut, cum summa miraremur, inferiora tamen probaremus. In oratoribus vero, Græcis quidem, admirabile est, quantum inter omnes unus excellat. Attamen, cum esset Demosthenes, multi oratores magni et clari fuerunt, et antea fuerant, nec postea defecerunt. Quare non est, cur eorum, qui se studio eloquentiæ dediderunt, spes infringatur, aut languescat industria. Nam neque illud ipsum, quod est optimum, desperandum est; et, in præstantibus rebus, magna sunt ea, quæ sunt optimis proxima.

Atque ego, in summo oratore fingendo, talem informabo, qualis fortasse nemo fuit. Non enim quæro, quis fuerit, sed quid sit illud, quo nihil possit

esse præstantius; quod in perpetuitate dicendi non sæpe, atque haud scio an unquam, in aliquâ autem parte elucet aliquando, idem apud alios densius, apud alios fortasse rarius. Sed ego sic statuo, nihil esse in ullo genere tam pulchrum, quo non pulchrius id sit, unde illud, ut ex ore aliquo, quasi imago, exprimatur, quod neque oculis neque auribus neque ullo sensu percipi potest: cogitatione tantum, et mente complectimur. Itaque et Phidiæ simulacris, quibus nihil in illo genere perfectius videmus, et his picturis, quas nominavi, cogitare tamen possumus pulchriora. Nec vero ille artifex, cum faceret Jovis formam aut Minervæ, contemplabatur aliquem, e quo similitudinem duceret; sed ipsius in mente insidebat species pulchritudinis eximia quædam, quam intuens, in eâque defixus, ad illius similitudinem artem et manum dirigebat.

III. Ut igitur in formis et figuris est aliquid perfectum et excellens, cujus ad cogitatam speciem imitando referuntur ea, quæ sub oculos ipsa cadunt; sic perfectæ eloquentiæ speciem animo videmus, effigiem auribus quærimus. Has rerum formas appellat *Ideas* ille, non intelligendi solum, sed etiam dicendi gravissimus auctor et magister, Plato; easque gigni negat, et ait semper esse, ac ratione et intelligentiâ contineri; cætera nasci, occidere, fluere, labi, nec diutius esse uno et eodem statu. Quidquid est igitur, de quo ratione et viâ disputetur, id est ad ultimam sui generis formam speciemque redigendum.

Ac video, hanc primam ingressionem meam non ex oratoris disputationibus ductam, sed e mediâ philosophiâ repetitam; et eam quidem, cum antiquam, tum subobscuram, aut reprehensionis aliquid, aut certe admirationis, habituram. Nam aut mirabuntur, quid hæc pertineant ad ea quæ quærimus, quibus satisfaciet res ipsa cognita, ut non sine causâ alte repetita videatur; aut reprehendent, quod inusitatas vias indagemus, tritas relinquamus. Ego autem et

me sæpe nova videri dicere intelligo, cum pervetera dicam, sed inaudita plerisque; et fateor, me oratorem, si modo sim, aut etiam quicumque sim, non ex rhetorum officinis, sed ex Academiæ spatiis, exstitisse. Illa enim sunt curricula multiplicium variorumque sermonum, in quibus Platonis primum impressa sunt vestigia: sed et hujus et aliorum philosophorum disputationibus et exagitatus maxime orator est, et adjutus. Omnis enim ubertas, et quasi silva dicendi, ducta ab illis est, nec satis tamen instructa ad forenses causas, quas, ut illi ipsi dicere solebant, agrestioribus Musis reliquerunt. Sic eloquentia hæc forensis, spreta a philosophis et repudiata, multis quidem illa adjumentis magnisque caruit; sed tamen, ornata verbis atque sententiis, jactationem habuit in populo: nec paucorum judicium reprehensionemque pertimuit. Ita et doctis eloquentia popularis, et disertis elegans doctrina, defuit.

IV. Positum sit igitur in primis, (quod post magis intelligetur) sine philosophiâ non posse effici, quem quærimus, eloquentem: non ut in eâ tamen omnia sint, sed ut sic adjuvet, ut palæstra histrionem (parva enim magnis sæpe rectissime conferuntur): nam nec latius nec copiosius de magnis variisque rebus sine philosophiâ potest quisquam dicere; siquidem etiam in Phædro Platonis hoc Periclem præstitisse cæteris dicit oratoribus Socrates, quod is Anaxagoræ physici fuerit auditor; a quo censet eum, cum alia præclara quædam et magnifica didicisset, uberem et fecundum fuisse, gnarumque (quod est eloquentiæ maximum) quibus orationis modis quæque animorum partes pellerentur: quod idem de Demosthene existimari potest: cujus ex epistolis intelligi licet, quam frequens fuerit Platonis auditor. Nec vero, sine philosophorum disciplinâ, genus et speciem cujusque rei cernere, neque eam definiendo explicare, nec tribuere in partes, possumus; nec judicare, quæ vera, quæ falsa sint, neque cernere consequentia,

repugnantia videre, ambigua distinguere. Quid dicam de naturâ rerum, cujus cognitio magnam orationis suppeditat copiam? de vitâ, de officiis, de virtute, de moribus? sine multâ earum ipsarum rerum disciplinâ, aut dici, aut intelligi potest?

V. Ad has tot tantasque res adhibenda sunt ornamenta innumerabilia, quæ sola tum quidem tradebantur ab iis qui dicendi numerabantur magistri: quo fit, ut veram illam et absolutam eloquentiam nemo consequatur, quod alia intelligendi, alia dicendi, disciplina est: et ab aliis rerum, ab aliis verborum, doctrina quæritur. Itaque M. Antonius, cui vel primas eloquentiæ patrum nostrorum tribuebat ætas, vir naturâ peracutus et prudens, in eo libro quem unum reliquit, disertos ait se vidisse multos, eloquentem omnino neminem. Insidebat videlicet in ejus mente species eloquentiæ, quam cernebat animo, re ipsâ non videbat. Vir autem acerrimo ingenio, (sic enim fuit) multa et in se et in aliis desiderans, neminem plane, qui recte appellari eloquens posset, videbat. Quod si ille nec se nec L. Crassum eloquentem putavit, habuit profecto comprehensam animo quamdam formam eloquentiæ, cui quoniam nihil deerat, eos, quibus aliquid aut plura deerant, in eam formam non poterat includere. Investigemus, hunc igitur, Brute, si possumus, quem nunquam vidit Antonius, aut qui omnino nullus unquam fuit; quem si imitari atque exprimere non possumus, (quod idem ille vix Deo concessum esse dicebat) at, qualis esse debeat, poterimus fortasse dicere.

VI. Tria sunt omnino genera dicendi, quibus in singulis quidam floruerunt; peræque autem (id quod volumus) perpauci in omnibus. Nam et grandiloqui (ut ita dicam) fuerunt cum amplâ et sententiarum gravitate, et majestate verborum, vehementes, varii, copiosi, graves; ad permovendos et convertendos animos instructi et parati. Quod ipsum alii asperâ, tristi, horridâ oratione, neque perfectâ neque

conclusâ; alii lævi, et structâ, et terminatâ; et contra tenues, acuti, omnia docentes, et dilucidiora, non ampliora, facientes, subtili quâdam et pressâ oratione limati. In eodemque genere alii callidi, sed impoliti, et consulto rudium similes et imperitorum; alii in eâdem jejunitate concinniores, id est, faceti. florentes etiam, et leviter ornati.

Est autem quidam interjectus, inter hos medius, et quasi temperatus, nec acumine posteriorum, nec [flumine] utens superiorum, ut cinnus amborum, in neutro excellens, utriusque particeps; vel utriusque (si verum quærimus) potius expers. Isque uno tenore (ut aiunt) in dicendo fluit, nihil afferens præter facilitatem et æquabilitatem; aut addit aliquos, ut in coronâ, toros, omnemque orationem ornamentis modicis verborum sententiarumque distinguit. Horum singulorum generum quicumque vim [singulis] consecuti sunt, magnum in oratoribus nomen habuerunt. Sed quærendum est, satisne id, quod volumus, effecerint.

VII. Videmus enim fuisse quosdam. qui iidem ornate ac graviter, iidem versute et subtiliter, dicerent. Atque utinam in Latinis talis oratoris simulacrum reperire possemus! esset egregium non quærere externa, domesticis esse contentos. Sed ego idem, qui in illo sermone nostro, qui est expositus in Bruto, multum tribuerim Latinis, vel ut hortarer alios, vel quod amarem meos, recordor longe omnibus unum anteferre Demosthenem, qui vim accommodârit ad eam, quam sentiam, eloquentiam, non ad eam, quam in aliquo ipse cognoverim. Hoc nec gravior exstitit quisquam, nec callidior, nec temperatior. Itaque nobis monendi sunt ii, quorum sermo imperitus increbuit, qui aut dici se desiderant Atticos, aut ipsi Attice volunt dicere, ut mirentur hunc maxime, quo ne Athenas quidem ipsas magis credo fuisse Atticas. Quid enim sit Atticum, discant; eloquentiamque ipsius viribus, non imbecillitate suâ, metiantur. Nunc

enim tantum quisque laudat, quantum se posse sperat imitari. Sed tamen eos studio optimo, judicio minus firmo præditos, docere, quæ sit propria laus Atticorum, non alienum puto.

VIII. Semper oratorum eloquentiæ moderatrix fuit auditorum prudentia. Omnes enim, qui probari volunt, voluntatem eorum, qui audiunt, intuentur; ad eamque, et ad eorum arbitrium et nutum, totos se fingunt et accommodant. Itaque Caria, et Phrygia, et Mysia, quod minime politæ, minimeque elegantes sunt, adsciverunt, aptum suis auribus, opimum quoddam, et tamquam [adipatæ] dictionis genus, quod eorum vicini (non ita lato interjecto mari) Rhodii nunquam probaverunt, Græci multo minus, Athenienses vero funditus repudiaverunt; quorum semper fuit prudens sincerumque judicium, nihil ut possent, nisi incorruptum, audire, et elegans. Eorum religioni cum serviret orator, nullum verbum insolens, nullum odiosum, ponere audebat.

Itaque hic, quem præstitisse diximus cæteris, in illâ pro Ctesiphonte oratione longe optimâ, submissus a primo; deinde, dum de legibus disputat, pressus; post sensim incedens, judices ut vidit ardentes, in reliquis exsultavit audacius. Ac tamen in hoc ipso, diligenter examinante verborum omnium pondera, reprehendit Æschines quædam, et exagitat; illudensque, dira, odiosa, intolerabilia, esse dicit. Quinetiam quærit ab ipso, cum quidem eum belluam appellet, utrum illa verba an portenta sint; ut Æschini ne Demosthenes quidem videatur Attice dicere. Facile est enim verbum aliquod ardens (ut ita dicam) notare, idque, restinctis jam animorum incendiis, irridere. Itaque, se purgans, jocatur Demosthenes: negat, in eo positas esse fortunas Græciæ, [hoc an illud verbum dixerit,] huc an illuc manum porrexerit. Quonam igitur modo audiretur Mysus aut Phryx Athenis, cum etiam Demosthenes exagitetur, ut putidus? Cum vero, inclinatâ ululantique voce, more

Asiatico, canere cœpisset, quis eum ferret? aut quis potius non juberet auferri?

IX. Ad Atticorum igitur aures teretes et religiosas qui se accommodant, ii sunt existimandi Attice dicere. Quorum genera plura sunt; hi unum modo, quale sit, suspicantur. Putant enim, qui horride inculteque dicat, modo id eleganter enucleateque faciat, eum solum Attice dicere. Errant, quod solum; quod Attice, non falluntur. Istorum enim judicio si solum illud est Atticum, ne Pericles quidem dixit Attice, cui primæ sine controversiâ deferebantur: qui si tenui genere uteretur, nunquam ab Aristophane poëtâ fulgere, tonare, permiscere Græciam, dictus esset. Dicat igitur Attice venustissimus ille scriptor ac politissimus, Lysias, (quis enim id possit negare?) dum intelligamus, hoc esse Atticum in Lysiâ, non quod tenuis sit atque inornatus, sed quod nihil habeat insolens aut ineptum. Ornate vero, et graviter et copiose dicere, aut Atticorum sit, aut ne sit Æschines, neve Demosthenes, Atticus.

Ecce autem aliqui se Thucydidios esse profitentur, novum quoddam imperitorum et inauditum genus. Nam, qui Lysiam sequuntur, causidicum quemdam sequuntur: non illum quidem amplum atque grandem, subtilem et elegantem tamen, et qui in forensibus causis possit præclare consistere. Thucydides autem res gestas et bella narrat, et prœlia, graviter sane, et probe: sed nihil ab eo transferri potest ad forensem usum, et publicum. Ipsæ illæ conciones ita multas habent obscuras abditasque sententias, vix ut intelligantur; quod est in oratione civili vitium vel maximum. Quæ est autem in hominibus tanta perversitas, ut, inventis frugibus, glande vescantur? An victus hominum, Atheniensium beneficio, excoli potuit, oratio non potuit? Quis porro unquam Græcorum rhetorum a Thucydide quidquam duxit? At laudatus est ab omnibus: fateor: sed ita, ut rerum explicator prudens, severus, gravis; non ut in judi-

ciis versaret causas, sed ut in historiis bella narraret. Itaque nunquam est numeratus orator. Nec vero, si historiam non scripsisset, nomen ejus [non] exstaret, cum præsertim fuisset honoratus et nobilis. Hujus tamen nemo neque verborum neque sententiarum gravitatem imitatur: sed, cum mutila quædam et hiantia locuti sunt, quæ vel sine magistro facere potuerunt, germanos se putant esse Thucydidas. Nactus sum etiam, qui Xenophontis similem esse se cuperet; cujus sermo est ille quidem melle dulcior, sed a forensi strepitu remotissimus. Referamus nos igitur ad eum, quem volumus, inchoandum, et eâdem eloquentiâ informandum, quam in nullo cognovit Antonius.

X. Magnum opus omnino et arduum, Brute, conamur: sed nihil difficile amanti puto. Amo autem, et semper amavi, ingenium, studia, mores tuos. Incendor porro quotidie magis, non desiderio solum (quo quidem conficior, congressus nostros, consuetudinem victûs, doctissimos sermones requirens tuos), sed etiam admirabili famâ virtutum incredibilium, quæ, specie dispares, prudentiâ conjunguntur. Quid enim tam distans, quam a severitate comitas? Quis tamen unquam te aut sanctior est habitus, aut dulcior? Quid tam difficile, quam in plurimorum controversiis dijudicandis ab omnibus diligi? consequeris tamen, ut eos ipsos, quos contra statuas, æquos placatosque dimittas: itaque efficis, ut, cum gratiæ causâ nihil facias, omnia tamen sint grata, quæ facis. Ergo omnibus terris una Gallia communi non ardet incendio; in quâ frueris ipse te, cum in Italiæ luce cognosceris, versarisque in optimorum civium vel flore, vel robore. Jam quantum illud est, quod in maximis occupationibus nunquam intermittis studia doctrinæ! semper aut ipse scribis aliquid, aut me vocas ad scribendum!

Itaque hoc sum aggressus statim, "Catone" absoluto; quem ipsum nunquam attigissem, tempora

timens inimica virtuti, nisi tibi hortanti, et illius memoriam mihi caram excitanti, non parere nefas esse duxissem: sed testificor, me, a te rogatum, et recusantem, hæc scribere esse ausum. Volo enim mihi tecum commune esse crimen, ut, si sustinere tantam quæstionem non potuero, injusti oneris impositi tua culpa sit, mea recepti: in quo tamen judicii nostri errorem laus tibi dati muneris compensabit.

XI. Sed in omni re difficillimum est, formam (quæ Χαρακτηρ Græce dicitur) exponere optimi; quod aliud aliis videtur optimum. Ennio delector, (ait quispiam) quod non discedit a communi more verborum: Pacuvio, inquit alius; omnes apud hunc ornati, elaboratique sunt versus: multa apud alterum negligentius. Fac alium Attio: varia enim sunt judicia, ut in Græcis; nec facilis explicatio, quæ forma maxime excellat. In picturis alios horrida, inculta, abdita, et opaca; contra, alios nitida, læta, collustrata, delectant. Quid est, quo præscriptum aliquod, aut formulam exprimas, cum in suo quodque genere præstet, et genera plura sint? Hac ego religione non sum ab hoc conatu repulsus: existimavique, in omnibus rebus esse aliquid optimum, etiamsi lateret; idque ab eo posse, qui ejus rei gnarus esset, judicari.

Sed, quoniam plura sunt orationum genera, eaque diversa, neque in unam formam cadunt omnia; laudationum, suasionum, et historiarum, et talium scriptionum, qualem Isocrates fecit Panegyricum, multique alii, qui sunt nominati sophistæ, reliquarumque rerum, quæ absunt ab forensi contentione, ejusque totius generis, quod Græce επιδεικτικον nominatur, quod, quasi ad inspiciendum, delectationis causâ, comparatum est, formam non complectar hoc tempore; non quo negligenda sit; est enim illa quasi nutrix ejus oratoris, quem informare volumus, et de quo molimur aliquid exquisitius dicere.

XII. Ab hac et verborum copia alitur, et eorum

constructio et numerus liberiore quâdam fruitur licentiâ. Datur etiam venia concinnitati sententiarum; et arguti, certique, et circumscripti verborum ambitus conceduntur: de industriâque, non ex insidiis, sed aperte ac palam, elaboratur, ut verba verbis quasi demensa et paria respondeant, ut crebro conferantur pugnantia, comparenturque contraria; et ut pariter extrema terminentur, eumdemque referant in cadendo sonum: quæ, in veritate causarum, et rarius multo facimus, et certe occultius. In Panathenaïco autem Isocrates ea studiose consecutum fatetur: non enim ad judiciorum certamen, sed ad voluptatem aurium, scripserat.

Hæc tractâsse Thrasymachum Chalcedonium, primum, et Leontinum ferunt Gorgiam; Theodorum inde Byzantium, multosque alios, quos λογοδαιδάλους appellat in Phædro Socrates; quorum satis arguta multa, sed, ut modo primumque nascentia, minuta, et versiculorum similia quædam, nimiumque depicta. Quo magis sunt Herodotus Thucydidesque mirabiles; quorum ætas cum in eorum tempora, quos nominavi, incidisset, longissime tamen ipsi a talibus deliciis, vel potius ineptiis, abfuerunt: alter enim, sine ullis salebris, quasi sedatus amnis, fluit: alter incitatior fertur, et de bellicis rebus canit etiam quodammodo bellicum: primisque ab his (ut ait Theophrastus) historia commota est, ut auderet uberius, quam superiores, et ornatius dicere.

XIII. Horum ætati successit Isocrates, qui, præter cæteros ejusdem generis, laudatur semper a nobis, nonnunquam, Brute, leviter et erudite repugnante te. Sed cedas mihi fortasse, si, quid in eo laudem, cognoveris. Nam, cum concisus ei Thrasymachus minutis numeris videretur, et Gorgias, qui tamen primi traduntur arte quâdam verba vinxisse; Theodorus autem præfractior, nec satis (ut ita dicam) rotundus; primus instituit dilatare verbis, et mollioribus numeris explere sententias. In quo cum

doceret eos, qui partim in dicendo, partim in scribendo, principes exstiterunt, domus ejus officina habita eloquentiæ est. Itaque, ut ego, cum a nostro Catone laudabar, vel reprehendi me a cæteris facile patiebar; sic Isocrates videtur testimonio Platonis aliorum judicia debere contemnere. Est enim (ut scis) quasi in extremâ paginâ Phædri his ipsis verbis loquens Socrates: "Adolescens etiam nunc, o Phædre, Isocrates est; sed, quid de illo augurer, lubet dicere. Quid tandem? inquit ille. Majore mihi ingenio videtur esse, quam ut cum orationibus Lysiæ comparetur. Præterea ad virtutem major indoles: ut minime mirum futurum sit, si, cum ætate processerit, aut in hoc orationum genere, cui nunc studet, tantum, quantum pueris, reliquis præstet omnibus, qui unquam orationes attigerunt; aut, si contentus his non fuerit, divino aliquo animi motu majora concupiscat. Inest enim naturâ philosophia in hujus viri mente quædam." Hæc de adolescente Socrates auguratur. At ea de seniore scribit Plato, et scribit æqualis, et quidem exagitator omnium rhetorum. Hunc miratur unum. Me autem, qui Isocratem non diligunt, unâ cum Socrate et cum Platone errare patiantur.

Dulce igitur orationis genus, et solutum, et effluens, sententiis argutum, verbis sonans, est in illo epidictico genere, quod diximus proprium sophistarum; pompæ, quam pugnæ aptius; gymnasiis et palæstræ dicatum; spretum et pulsum foro. Sed, quod educata hujus nutrimentis eloquentia, ipsa se postea colorat et roborat, non alienum fuit de oratoris quasi incunabulis dicere. Verum hæc, ludorum atque pompæ: nos autem jam in aciem dimicationemque descendamus.

XIV. Quoniam tria videnda sunt oratori, quid dicat, et quo quidque loco, et quomodo; dicendum omnino est, quid sit optimum in singulis, sed aliquanto secus, atque in tradendâ arte dici solet. Nulla

præcepta ponemus (neque enim id suscepimus); sed excellentis eloquentiæ speciem et formam adumbrabimus: nec, quibus rebus ea paretur, exponemus; sed qualis nobis esse videatur.

Ac duo breviter prima: sunt enim non tam insignia ad maximam laudem, quam necessaria, et tamen cum multis pæne communia: nam et invenire, et judicare, quid dicas, magna illa quidem sunt, et tamquam animi instar in corpore; sed propria magis prudentiæ, quam eloquentiæ: [quâ tamen in causâ est vacua prudentia?] Noverit igitur hic quidem orator, quem summum esse volumus, argumentorum et rationum locos. Nam quoniam, quidquid est, quod in controversiâ aut in contentione versetur, in eo, aut sitne, aut quid sit, aut quale sit, quæritur: sitne, signis; quid sit, definitionibus; quale sit, recti pravique partibus: quibus ut uti possit orator, non ille vulgaris, sed hic excellens, a propriis personis et temporibus semper, si potest, avocat controversiam. Latius enim de genere, quam de parte, disceptare licet; ut, quod in universo sit probatum, id in parte sit probari necesse. Hæc igitur quæstio, a propriis personis et temporibus, ad universi generis orationem traducta, appellatur *Thesis.* In hac Aristoteles adolescentes, non ad philosophorum morem tenuiter disserendi, sed ad copiam rhetorum, in utramque partem, ut ornatius et uberius dici posset, exercuit: idemque locos (sic enim appellat), quasi argumentorum notas, tradidit, unde omnis in utramque partem traheretur oratio.

XV. Facile igitur hic noster (non enim declamatorem aliquem de ludo, aut rabulam de foro, sed doctissimum et perfectissimum quærimus), quoniam loci certi traduntur, percurret omnes, utetur aptis, generatim dicet: ex quo emanant etiam, qui communes appellantur loci. Nec vero utetur imprudenter hac copiâ; sed omnia expendet et seliget: non

enim semper, nec in omnibus causis, ex iisdem eadem argumentorum momenta sunt.

Judicium igitur adhibebit; nec inveniet solum quid dicat, sed etiam expendet. Nihil enim est feracius ingeniis, iis præsertim, quæ disciplinis exculta sunt. Sed, ut segetes fecundæ et uberes, non solum fruges, verum herbas etiam effundunt inimicissimas frugibus; sic interdum ex illis locis, aut levia quædam, aut causis aliena, aut non utilia, gignuntur; quorum ab oratoris judicio delectus magnus adhibebitur. Alioqui, quonam modo ille in bonis hærebit et habitabit suis? aut molliet dura, aut occultabit, quæ dilui non poterunt, atque omnino opprimet, si licebit, aut abducet animos? aut aliud afferet, quod, oppositum, probabilius sit, quam illud, quod obstabit?

Jam vero ea, quæ invenerit, quâ diligentiâ collocabit? quoniam id secundum erat de tribus. Vestibula nimirum honesta, aditusque ad causam faciet illustres: cumque animos primâ aggressione occupaverit, infirmabit, excludetque contraria; de firmissimis alia prima ponet, alia postrema, inculcabitque leviora. Atque in primis duabus dicendi partibus qualis esset, summatim breviterque descripsimus.

XVI. Sed, ut ante dictum est, in his partibus (etsi graves atque magnæ sunt) minus et artis est et laboris. Cum autem, quid et quo loco dicat, invenerit, illud est longe maximum, videre, quonam modo. Scitum est enim, quod Carneades noster dicere solebat, Clitomachum eadem dicere, Charmadam autem eodem etiam modo dicere. Quod si in philosophiâ tantum interest, quemadmodum dicas, ubi res spectatur, non verba penduntur; quid tandem in causis existimandum est, quibus totis moderatur oratio?

Quod quidem ego, Brute, ex tuis literis sentiebam, non te id scitari, qualem ego in inveniendo et in col-

locando summum esse oratorem vellem; sed id mihi quærere videbare, quod genus ipsius orationis optimum judicarem. Rem difficilem (Dii immortales!) atque omnium difficillimam! Nam, cum est oratio mollis et tenera, et ita flexibilis, ut sequatur, quocumque torqueas; tum et naturæ variæ, et voluntates; multum inter se distantia effecerunt genera dicendi. Flumen aliis verborum, volubilitasque cordi est, qui ponunt in orationis celeritate eloquentiam. Distincta alios et interpuncta intervalla, moræ, respirationesque, delectant. Quid potest esse tam diversum? tamen est in utroque aliquid excellens. Elaborant alii in lenitate et æquabilitate, et puro quasi quodam et candido genere dicendi. Ecce, aliqui duritatem et severitatem quamdam verbis, et orationis quasi mœstitiam, sequuntur; quodque paulo ante divisimus, ut alii graves, alii tenues, alii temperati vellent videri; quot orationum genera esse diximus, totidem oratorum reperiuntur.

XVII. Et, quoniam cœpi jam cumulatius hoc munus augere, quam a te postulatum est, (tibi enim, tantum de orationis genere quærenti, respondi etiam breviter de inveniendo et collocando) ne nunc quidem solum de orationis modo dicam, sed etiam de actionis: ita prætermissa pars nulla erit: quandoquidem de memoriâ nihil est hoc loco dicendum, quæ communis est multarum artium.

Quo modo autem dicatur, id est in duobus, in agendo, et in eloquendo. Est enim actio quasi corporis quædam eloquentia, cum constet e voce atque motu. Vocis mutationes totidem sunt, quot animorum, qui maxime voce commoventur. Itaque ille perfectus, quem jamdudum nostra indicat oratio, utcumque se affectum videri et animum audientis moveri volet, ita certum vocis admovebit sonum: de quo plura dicerem, si hoc præcipiendi tempus esset, aut si tu hoc quæreres: dicerem etiam de gestu, cum quo junctus est vultus: quibus omnibus, dici vix

potest, quantum intersit, quemadmodum utatur orator. Nam et infantes, actionis dignitate, eloquentiæ sæpe fructum tulerunt; et diserti, deformitate agendi, multi infantes putati sunt; ut jam non sine causâ Demosthenes tribuerit et primas, et secundas, et tertias actioni. Si enim eloquentia nulla sine hac, hæc autem, sine eloquentiâ, tanta est; certe plurimum in dicendo potest. Volet igitur ille, qui eloquentiæ principatum petet, et contentâ voce atrociter dicere; et submissâ, leniter; et inclinatâ, videri gravis; et inflexâ, miserabilis. Mira est enim quædam natura vocis; cujus quidem, e tribus omnino sonis, inflexo, acuto, gravi, tanta sit et tam suavis varietas perfecta in cantibus.

XVIII. Est autem in dicendo etiam quidam cantus obscurior, non hic e Phrygiâ et Cariâ rhetorum epilogus, pæne canticum; sed ille, quem significat Demosthenes et Æschines, cum alter alteri objicit vocis flexiones. Dicit plura etiam Demosthenes; illumque sæpe dicit voce dulci et clarâ fuisse. In quo illud etiam notandum mihi videtur ad studium persequendæ suavitatis in vocibus. Ipsa enim natura, quasi modularetur hominum orationem, in omni verbo posuit acutam vocem, nec unâ plus, nec a postremâ syllabâ ultra tertiam; quo magis naturam ducem ad aurium voluptatem sequatur industria.

Ac vocis quidem bonitas optanda est; non est enim in nobis: sed tractatio atque usus in nobis. Ergo ille princeps variabit et mutabit; omnes sonorum, tum intendens, tum remittens, persequetur gradus: idemque motu sic utetur, nihil ut supersit in gestu. Status erectus et celsus; rarus incessus, nec ita longus; excursio moderata, eaque rara; nulla mollitia cervicum, nullæ argutiæ digitorum, non ad numerum articulus cadens; trunco magis toto se ipse moderans, et virili laterum flexione, brachii projectione in contentionibus, contractione in remissis.

Vultus vero, qui secundum vocem plurimum potest, quantam affert tum dignitatem, tum venustatem! in quo cum effeceris, ne quid ineptum aut vultuosum sit, tum oculorum est quædam magna moderatio. Nam, ut imago est animi vultus; sic indices oculi; quorum et hilaritatis et vicissim tristitiæ modum res ipsæ, de quibus agetur, temperabunt.

XIX. Sed jam illius perfecti oratoris et summæ eloquentiæ species exprimenda est; quem hoc uno excellere, id est oratione, cætera in eo latere, indicat nomen ipsum. Non enim inventor, aut compositor, aut actor, hæc complexus est omnia; sed et Græce ab eloquendo Ῥήτωρ, et Latine *Eloquens*, dictus est. Cæterarum enim rerum, quæ sunt in oratore, partem aliquam sibi quisque vindicat: dicendi autem, id est eloquendi, maxima vis soli huic conceditur. Quamquam enim et philosophi quidam ornate locuti sunt, (siquidem et Theophrastus divinitate loquendi nomen invenit, et Aristoteles Isocratem ipsum lacessivit, et Xenophontis voce Musas quasi locutas ferunt; et longe omnium, quicumque scripserunt aut locuti sunt, exstitit et gravitate princeps Plato); tamen horum oratio neque nervos neque aculeos oratorios ac forenses habet. Loquuntur cum doctis, quorum sedare animos malunt, quam incitare. Sic de rebus placatis, ac minime turbulentis, docendi causâ, non capiendi, loquuntur, ut, in eo ipso quod delectationem aliquam dicendo aucupentur, plus nonnullis, quam necesse sit, facere videantur. Ergo ab hoc genere non difficile est hanc eloquentiam, de quâ nunc agitur, secernere. Mollis est enim oratio philosophorum, et umbratilis, nec sententiis nec verbis instructa popularibus, nec vincta numeris, sed soluta liberius. Nihil iratum habet, nihil invidum, nihil atrox, nihil mirabile, nihil astutum: casta, verecunda, virgo incorrupta quodammodo. Itaque sermo potius, quam oratio, dicitur. Quamquam enim omnis locutio ora-

tio est, tamen unius oratoris locutio hoc proprie signata nomine est.

Sophistarum, de quibus supra dixi, magis distinguenda similitudo videtur, qui omnes eosdem volunt flores, quos adhibet orator in causis, persequi. Sed hoc differunt, quod, cum sit his propositum non perturbare animos, sed placare potius; nec tam persuadere, quam delectare; et apertius id faciunt, quam nos, et crebrius; concinnas magis sententias exquirunt, quam probabiles: a re sæpe discedunt; intexunt fabulas, verba apertius transferunt; eaque ita disponunt, ut pictores varietatem colorum: paria paribus referunt, adversa contrariis, sæpissimeque similiter extrema definiunt.

XX. Huic generi historia finitima est, in quâ et narratur ornate, et regio sæpe aut pugna describitur: interponuntur etiam conciones et hortationes: sed in his tracta quædam et fluens expetitur, non hæc contorta et acris oratio. Ab his non multo secus, quam a poëtis, hæc eloquentia, quam quærimus, sevocanda est: nam etiam poëtæ quæstionem attulerunt, quidnam esset illud, quo ipsi differrent ab oratoribus. Numero maxime videbantur antea, et versu: nunc apud oratores jam ipse numerus increbuit.

Quidquid est enim, quod sub aurium mensuram aliquam cadit, etiamsi abest a versu, (nam id quidem orationis est vitium) numerus vocatur, qui Græce Ῥυθμος dicitur. Itaque video visum esse nonnullis, Platonis et Democriti locutionem, etsi absit a versu, tamen, quod incitatius feratur, et clarissimis verborum luminibus utatur, potius poëma putandum, quam comicorum poëtarum; apud quos, nisi quod versiculi sunt, nihil est aliud quotidiani dissimile sermonis. Nec tamen id est poëtæ maximum; etsi est eo laudabilior, quod virtutes oratoris persequitur, cum versu sit adstrictior.

Ego autem, etiamsi quorumdam grandis et ornata

vox est poëtarum, tamen in eâ cum licentiam statuo majorem esse (quam in nobis) faciendorum jungendorumque verborum; tum etiam, nonnullorum voluptati, vocibus magis quam rebus, inserviunt. Nec vero, si quid est unum inter eos simile (id autem est judicium, electioque verborum), propterea cæterarum rerum dissimilitudo intelligi non potest: sed id nec dubium est; et, si quid habet quæstionis, hoc tamen ipsum, ad id quod propositum est, non est necessarium. Sejunctus igitur orator a philosophorum eloquentiâ, a sophistarum, ab historicorum, a poëtarum, explicandus est nobis, qualis futurus sit.

XXI. Erit igitur eloquens (hunc enim, auctore Antonio, quærimus) is, qui, in foro, causisque civilibus, ita dicet, ut probet, ut delectet, ut flectat. Probare, necessitatis est; delectare, suavitatis; flectere, victoriæ: nam id unum ex omnibus ad obtinendas causas potest plurimum. Sed quot officia oratoris, tot sunt genera dicendi; subtile in probando, modicum in delectando, vehemens in flectendo; in quo uno vis omnis oratoris est.

Magni igitur judicii, summæ etiam facultatis, esse debebit moderator ille, et quasi temperator, hujus tripertitæ varietatis: nam et judicabit, quid cuique opus sit; et poterit, quocumque modo postulabit causa, dicere. Sed est eloquentiæ, sicut reliquarum rerum, fundamentum sapientia. Ut enim in vitâ, sic in oratione, nihil est difficilius, quam, quid deceat, videre. Πρεπον appellant hoc Græci: nos dicamus sane *decorum:* de quo præclare et multa præcipiuntur; et res est cognitione dignissima. Hujus ignoratione, non modo in vitâ, sed sæpissime et in poëmatis et in oratione, peccatur. Est autem, quid deceat, oratori videndum, non in sententiis solum, sed etiam in verbis. Non enim omnis fortuna, non omnis honos, non omnis auctoritas, non omnis ætas, nec vero locus, aut tempus, aut auditor omnis, eodem aut verborum genere tractandus est, aut sententiarum: sem-

perque, in omni parte orationis, ut vitæ, quid deceat, est considerandum: quod et in re, de quâ agitur, positum est, et in personis et eorum qui dicunt, et eorum qui audiunt. Itaque hunc locum, longe et late patentem, philosophi solent in officiis tractare, non cum de recto ipso disputant (nam id quidem unum est), grammatici in poëtis, eloquentes in omni et genere et parte causarum. Quam enim indecorum est, de stillicidiis cum apud unum judicem dicas, amplissimis verbis et locis uti communibus; de majestate populi Romani submisse et subtiliter! Hic genere toto;

XXII. at personâ alii peccant, aut suâ, aut judicum, aut etiam adversariorum; nec re solum, sed sæpe verbo. Etsi, sine re, nulla vis verbi est, tamen eadem res sæpe aut probatur aut rejicitur, alio atque alio elata verbo.

In omnibusque rebus videndum est, quatenus: etsi enim suus cuique modus est, tamen magis offendit nimium, quam parum. In quo Apelles pictores quoque eos peccare dicebat, qui non sentirent, quid esset satis. Magnus est locus hic, Brute (quod te non fugit); et magnum volumen aliud desiderat: sed ad id, quod agitur, illud satis. Cum hoc *decere* (quod semper usurpamus in omnibus dictis et factis, minimis et maximis), cum hoc, inquam, *decere* dicamus, illud *non decere*, et id usquequaque, quantum sit, appareat; in alioque ponatur, aliudque totum sit, utrum *decere*, an *oportere* dicas; (oportere enim, perfectionem declarat officii, quo et semper utendum est, et omnibus: decere, quasi aptum esse, consentaneumque tempori et personæ; quod, cum in factis sæpissime, tum in dictis, valet, in vultu denique, et gestu, et incessu;) contraque item *dedecere:* (quod si poëta fugit ut maximum vitium, qui peccat etiam, cum probam orationem affingit improbo, stultove sapientis; si denique pictor ille vidit, cum immolandâ Iphigeniâ tristis Calchas esset, mœstior Ulysses, mœ-

reret Meneläus, obvolvendum caput Agamemnonis esse, quoniam summum illum luctum penicillo non posset imitari; si denique histrio, quid deceat, quærit; quid faciendum oratori putemus?) sed, cum hoc tantum sit; quid in causis, earumque quasi membris faciat, orator viderit. Illud quidem perspicuum est, non modo partes orationis, sed etiam causas totas, alias aliâ formâ dicendi esse tractandas.

XXIII. Sequitur, ut cujusque generis nota quæratur, et formula: magnum opus, et arduum, ut sæpe jam diximus: sed ingredientibus considerandum fuit, quid ageremus: nunc quidem jam, quocumque feremur, danda nimirum vela sunt. Ac primum informandus est ille nobis, quem solum quidam vocant Atticum. Submissus est, et humilis, consuetudinem imitans, ab indisertis, re plus quam opinione, differens. Itaque, eum qui audiunt, quamvis ipsi infantes sint, tamen illo modo confidunt se posse dicere: nam orationis subtilitas imitabilis illa quidem videtur esse existimanti; sed nihil est experienti minus. Etsi enim non plurimi sanguinis est, habeat tamen succum aliquem oportet; ut, etiamsi illis maximis viribus careat, sit (ut ita dicam) integrâ valetudine.

Primum igitur eum tamquam e vinculis numerorum eximamus. Sunt enim quidam (ut scis) oratori numeri (de quibus mox agemus) observandi, ratione quâdam, sed alio in genere orationis, in hoc omnino relinquendi. Solutum quiddam sit, nec vagum tamen; ut ingredi libere, non ut licenter videatur errare. Verba etiam verbis quasi coagmentare negligat. Habet enim ille tamquam hiatus concursu vocalium molle quiddam, et quod indicet non ingratam negligentiam, de re, hominis, magis quam de verbis, laborantis. Sed erit videndum de reliquis, cum hæc duo ei liberiora fuerint, circuitus, conglutinatioque verborum. Illa enim ipsa contracta et minuta non negligenter tractanda sunt; sed quædam etiam negligentia

est diligens. Nam, ut mulieres esse dicuntur nonnullæ inornatæ, quas id ipsum deceat; sic hæc subtilis oratio, etiam incomta, delectat. Fit enim quiddam in utroque, quo sit venustius, sed non ut appareat. Tum removebitur omnis insignis ornatus, quasi margaritarum: ne calamistri quidem adhibebuntur. Fucati vero medicamenta candoris et ruboris omnia repellentur: elegantia modo, et munditia, remanebit. Sermo purus erit, et Latinus: dilucide planeque dicetur: quid deceat, circumspicietur.

XXIV. Unum aderit, quod quartum numerat Theophrastus in orationis laudibus, ornatum illud, suave et affluens: acutæ crebræque sententiæ ponentur, et nescio unde ex abdito erutæ, atque in hoc oratore dominabuntur. Verecundus erit usus oratoriæ quasi supellectilis. Supellex est enim quodammodo nostra, quæ est in ornamentis, alia rerum, alia verborum. Ornatus autem verborum, duplex; unus simplicium, alter collocatorum. Simplex probatur in propriis usitatisque verbis, quod aut optime sonat, aut rem maxime explanat: in alienis, aut translatum, aut sumtum aliunde, ut mutuo; aut factum ab ipso, aut novum; aut priscum et inusitatum. Sed etiam inusitata ac prisca sunt in propriis; nisi quod raro utimur. Collocata autem verba habent ornatum, si aliquid concinnitatis efficiunt, quod verbis mutatis non maneat, manente sententiâ. Nam sententiarum ornamenta, quæ permanent, etiamsi verba mutaveris, sunt illa quidem permulta, sed, quæ emineant, pauciora. Ergo ille tenuis orator, modo sit elegans, nec in faciendis verbis erit audax, et in transferendis verecundus, et parcus in priscis; reliquisque ornamentis et verborum et sententiarum demissior; translatione fortasse crebrior, quâ frequentissime sermo omnis utitur, non modo urbanorum, sed etiam rusticorum; siquidem est eorum, *gemmare vites*, *sitire agros*, *lætas esse segetes*, *luxuriosa frumenta*. Nihil horum parum audacter: sed aut simile est illi, unde

transferas; aut, si res suum nullum habet nomen, docendi causâ sumtum, non ludendi, videtur. Hoc ornamento liberius paulo, quam cæteris, utetur hic submissus; nec tam licenter tamen, quam si genere dicendi uteretur amplissimo.

XXV. Itaque illud indecorum (quod quale sit, ex decoro debet intelligi) hîc quoque apparet, cum verbum aliquod altius transfertur, idque in oratione humili ponitur, quod idem in aliâ deceret. Illam autem concinnitatem, quæ verborum collocationem illuminat his luminibus, quæ Græci, quasi aliquos gestus orationis, Σχηματα appellant (quod idem verbum ab his etiam in sententiarum ornamenta transfertur), adhibet quidem hic subtilis (quem, nisi quod solum, cæteroquin recte quidam vocant Atticum), sed paulo parcius. Nam, sicut, in epularum apparâtu, a magnificentiâ recedens, non se parcum solum, sed etiam elegantem videri volet; eliget, quibus utatur. Sunt enim pleræque aptæ hujus ipsius oratoris, de quo loquor, parcimoniæ. Nam illa, de quibus ante dixi, huic acuto fugienda sunt, paria paribus relata, et similiter conclusa, eodemque pacto cadentia; et immutatione literæ quasi quæsitæ venustates; ne elaborata concinnitas, et quoddam aucupium delectationis manifesto deprehensum appareat. Itemque, si quæ verborum iterationes contentionem aliquam et clamorem requirent, erunt ab hac submissione orationis alienæ: cæteris promiscue poterit uti; continuationem verborum modo relaxet, et dividat; utaturque verbis quam usitatissimis, translationibus quam mollissimis: etiam illa sententiarum lumina assumat, quæ non erunt vehementer illustria. Non faciet rempublicam loquentem, nec ab inferis mortuos excitabit, nec acervatim multa frequentans, unâ complexione devinciet. Valentiorum hæc laterum sunt, nec ab hoc, quem informamus, aut exspectanda aut postulanda: erit enim, ut voce, sic etiam oratione, suppressior. Sed pleraque ex illis

convenient etiam huic tenuitati: quamquam iisdem ornamentis utetur horridius: talem enim inducimus. Accedet actio non tragica, nec scenæ, sed modicâ jactatione corporis, vultu tamen multa conficiens: non hoc, quo dicuntur os ducere, sed illo, quo significant ingenue, quo sensu quidque pronuntient.

XXVI. Huic generi orationis adspergentur etiam sales, qui in dicendo nimium quantum valent: quorum duo genera sunt, unum facetiarum, alterum dicacitatis. Utetur utroque; sed altero in narrando aliquid venuste, altero in jaciendo mittendoque ridiculo: cujus genera plura sunt: sed nunc aliud agimus.

Illud admonemus tamen, ridiculo sic usurum oratorem, ut nec nimis frequenti, ne scurrile sit; nec subobscœno, ne mimicum; nec petulanti, ne improbum; nec in calamitatem, ne inhumanum; nec in facinus, ne odii locum risus occupet; neque aut suâ personâ, aut judicum, aut tempore alienum: hæc enim ad illud indecorum referuntur. Vitabit etiam quæsita, nec ex tempore ficta, sed domo allata, quæ plerumque sunt frigida. Parcet et amicitiis, et dignitatibus: vitabit insanabiles contumelias: tantummodo adversarios figet, nec eos tamen semper, nec omnes, nec omni modo: quibus exceptis, sic utetur sale et facetiis, ut ego ex istis novis Atticis talem cognoverim neminem, cum id certe sit vel maxime Atticum.

Hanc ego judico formam submissi oratoris, sed magni tamen, et germani Attici; quoniam, quidquid est salsum, aut salubre in oratione, id proprium Atticorum est: e quibus tamen non omnes faceti: Lysias satis, et Hyperides, Demades præter cæteros fertur. Demosthenes minus habetur; quo quidem mihi nihil videtur urbanius: sed non tam dicax fuit, quam facetus. Est autem illud acrioris ingenii, hoc majoris artis.

Uberius est aliud, aliquantoque robustius, quam

hoc humile, de quo dictum est; submissius autem, quam illud, de quo jam dicetur, amplissimum. Hoc in genere, nervorum vel minimum, suavitatis autem est vel plurimum. Est enim plenius, quam hoc enucleatum; quam autem illud ornatum copiosumque, submissius.

XXVII. Huic omnia dicendi ornamenta conveniunt; plurimumque est, in hac orationis formâ, suavitatis. In quâ multi floruerunt apud Græcos: sed Phalereus Demetrius meo judicio præstitit cæteris; cujus oratio cum sedate placideque loquitur, tum illustrant eam, quasi stellæ quædam, tralata verba, atque immutata. Tralata ea dico (ut sæpe jam), quæ per similitudinem ab aliâ re, aut suavitatis aut inopiæ causâ, transferuntur: mutata, in quibus, pro verbo proprio, subjicitur aliud, quod idem significet, sumtum ex re aliquâ consequenti. Quod quamquam transferendo fit, tamen alio modo transtulit, cum dixit Ennius "arcem et urbem orbas:" alio modo, si [pro patriâ, arcem] dixisset: et "horridam Africam terribili tremere tumultu" cum dicit, pro Afris immutat Africam. Hanc *Hypallagen* rhetores, quia quasi submutantur verba pro verbis; *Metonymiam* grammatici vocant, quod nomina transferuntur.

Aristoteles autem translationi hæc ipsa subjungit, et abusionem, quam Κατάχρησιν vocant; ut, cum *minutum* dicimus animum pro *parvo*, et abutimur verbis propinquis, si opus est, vel quod delectat, vel quod decet. Jam, cum fluxerunt plures continuæ tralationes, alia plane fit oratio. Itaque genus hoc Græci appellant Ἀλληγορίαν, nomine recte; genere melius ille, qui ista omnia translationes vocat. Hæc frequentat Phalereus maxime, suntque dulcissima: et, quamquam translatio est apud eum multa, tamen immutationes nusquam crebriores.

In idem genus orationis (loquor enim de illâ modicâ ac temperatâ) verborum cadunt lumina omnia,

multa etiam sententiarum: latæ eruditæque disputationes ab eodem explicantur, et loci communes sine contentione dicuntur. Quid multa? e philosophorum scholis tales fere evadunt: et, nisi coram erit comparatus ille fortior, per se hic, quem dico, probabitur. Est enim quoddam etiam insigne et florens orationis pictum et expolitum genus, in quo omnes verborum, omnes sententiarum, illigantur lepores. Hoc totum e sophistarum fontibus defluxit in forum; sed, spretum a subtilibus, repulsum a gravibus, in eâ, de quâ loquor, mediocritate consedit.

XXVIII. Tertius est ille amplus, copiosus, gravis, ornatus, in quo profecto vis maxima est. Hic est enim, cujus ornatum dicendi et copiam admiratæ gentes, eloquentiam in civitatibus plurimum valere passæ sunt; sed hanc eloquentiam, quæ cursu magno sonituque ferretur, quam suspicerent omnes, quam admirarentur, quam se assequi posse diffiderent. Hujus eloquentiæ est tractare animos; hujus, omni modo permovere. Hæc modo perfringit, modo irrepit in sensus: inserit novas opiniones, evellit insitas.

Sed multum interest inter hoc dicendi genus et superiora. Qui in illo subtili et acuto elaboravit, ut callide arguteque diceret, nec quidquam altius cogitaret, hoc uno perfecto, magnus orator est, si non maximus; minimeque in lubrico versabitur; et, si semel constiterit, nunquam cadet. Medius ille autem, quem modicum et temperatum voco, si modo suum illud satis instruxerit; non extimescet ancipites dicendi incertosque casus: etiam, si quando minus succedet (ut sæpe fit), magnum tamen periculum non adibit: alte enim cadere non potest. At vero hic noster, quem principem ponimus, gravis, acer, ardens, si ad hoc unum est natus, aut in hoc solo se exercuit, aut huic generi studet uni, nec suam copiam cum illis duobus generibus temperavit; maxime est contemnendus. Ille enim submis-

sus, quod acute et veteratorie dicit, sapiens jam; medius, suavis; hic autem copiosissimus, si nihil est aliud, vix satis sanus videri solet. Qui enim nihil potest tranquille, nihil leniter, nihil partite, definite, distincte, facete dicere, præsertim cum causæ partim totæ sint eo modo, partim aliquâ ex parte, tractandæ; si is, non præparatis auribus, inflammare rem cœpit, furere apud sanos, et quasi inter sobrios bacchari vinolentus, videtur. Tenemus igitur, Brute, quem quærimus; sed animo: nam, manu si prehendissem, ne ipse quidem suâ tantâ eloquentiâ mihi persuasisset, ut se dimitterem.

XXIX. Sed inventus profecto est ille eloquens, quem nunquam vidit Antonius. Quis est igitur is? Complectar brevi; disseram pluribus. Is enim est eloquens, qui et humilia subtiliter, et magna graviter, et mediocria temperate, potest dicere.

Nemo is, inquies, unquam fuit. Ne fuerit: ego enim, quid desiderem, non quid viderim, disputo: redeoque ad illam Platonis, de quâ dixeram, rei formam et speciem; quam etsi non cernimus, tamen animo tenere possumus. Non enim eloquentem quæro, neque quidquam mortale et caducum, sed illud ipsum, cujus qui sit compos, sit eloquens; quod nihil est aliud, nisi eloquentia ipsa, quam nullis, nisi mentis, oculis videre possumus. Is erit igitur eloquens, (ut idem illud iteremus) qui poterit parva submisse, modica temperate, magna graviter dicere.

Tota mihi causa pro Cæcinâ de verbis interdicti fuit: res involutas definiendo explicavimus: jus civile laudavimus: verba ambigua distinximus. Fuit ornandus in Maniliâ lege Pompeius: temperatâ oratione ornandi copiam persecuti sumus. Jus omne retinendæ majestatis Rabirii causâ continebatur: ergo in omni genere amplificationis exarsimus.

At hæc interdum temperanda et varianda sunt. Quod igitur in accusationis quinque libris non repe-

ritur genus? quod in Aviti? quod in Cornelii? quod in plurimis nostris defensionibus? quæ exempla selegissem, nisi vel nota esse arbitrarer, vel posse eligere, qui quærerent. Nulla est enim ullo in genere laus oratoris, cujus, in nostris orationibus, non sit aliqua, si non perfectio, at conatus tamen, atque adumbratio. Non assequimur: at, quid deceat, videmus. Nec enim nunc de nobis, sed de re, dicimus; in quo tantum abest, ut nostra miremur, ut usque eo difficiles ac morosi simus, ut nobis non satisfaciat ipse Demosthenes; qui quamquam unus eminet inter omnes in omni genere dicendi, tamen non semper implet aures meas: ita sunt avidæ, et capaces; et semper aliquid immensum infinitumque desiderant.

XXX. Sed tamen, quoniam et hunc tu oratorem, cum ejus studiosissimo Pammene, cum esses Athenis, totum diligentissime cognovisti; neque eum dimittis e manibus: et tamen nostra etiam lectitas; vides, profecto, illum multa perficere, nos multa conari; illum posse, nos velle, quocumque modo causa postulet, dicere. Sed ille magnus; nam et successit ipse magnis, et maximos oratores habuit æquales: nos magnum fecissemus, si quidem potuissemus, quo contendimus, pervenire, in eâ urbe, in quâ (ut ait Antonius) auditus eloquens nemo erat. Atqui, si Antonio Crassus eloquens visus non est, aut sibi ipse; nunquam Cotta visus esset, nunquam Sulpicius, nunquam Hortensius: nihil enim ample Cotta, nihil leniter Sulpicius, non multa graviter Hortensius. Superiores magis ad omne genus apti, Crassum dico, et Antonium. Jejunas igitur hujus multiplicis et æquabiliter in omnia genera fusæ orationis aures civitatis accepimus: easque nos primi, quicumque eramus, et quantulumcumque dicebamus, ad hujus generis [dicendi] audiendi incredibilia studia convertimus.

Quantis illa clamoribus adolescentuli diximus de

supplicio parricidarum? quæ nequâquam satis deferbuisse post aliquanto sentire cœpimus. "Quid enim tam commune, quam spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus ejectis? Ita vivunt, dum possunt, ut ducere animam de cœlo non queant: ita moriuntur, ut eorum ossa terram non tangant: ita jactantur fluctibus, ut nunquam abluantur: ita postremo ejiciuntur, ut ne ad saxa quidem mortui conquiescant;" et quæ sequuntur. Sunt enim omnia, sicut adolescentis, non tam re et maturitate, quam spe et exspectatione, laudati. Ab hac indole jam illa matura: "Uxor generi, noverca filii, filiæ pellex." Nec vero hic unus erat ardor in nobis, ut hoc modo omnia diceremus. Ipsa enim illa pro Roscio juvenilis redundantia multa habet attenuata, quædam etiam paulo hilariora; ut pro Avito, pro Cornelio, compluresque aliæ. Nemo enim orator tam multa, ne in Græco quidem otio, scripsit, quam multa sunt nostra: eaque hanc ipsam habent, quam probo, varietatem.

XXXI. An ego Homero, Ennio, reliquis poëtis, et maxime tragicis, concederem, ut ne omnibus locis eâdem contentione uterentur, crebroque mutarent, nonnunquam etiam ad quotidianum genus sermonis accederent; ipse nunquam ab illâ acerrimâ contentione discederem? Sed quid poëtas divino ingenio profero? Histriones eos vidimus, quibus nihil posset in suo genere esse præstantius, qui non solum in dissimillimis personis satisfaciebant, cum tamen in suis versarentur, sed et comœdum in tragœdiis, et tragœdum in comœdiis, admodum placere vidimus. Ego non elaborem? Cum dico me, te, Brute, dico: nam in me quidem jampridem effectum est, quod futurum fuit. Tu autem eodem modo omnes causas ages? aut aliquod causarum genus repudiabis? aut in iisdem causis perpetuum et eumdem spiritum, sine ullâ commutatione, obtinebis? Demosthenes quidem, cujus nuper, inter imagines tuas ac tuorum, (quod

eum, credo, amares) cum ad te in Tusculanum venissem, imaginem ex ære vidi, nihil Lysiæ subtilitate cedit, nihil argutiis et acumine Hyperidi, nihil lenitate Æschini, et splendore verborum. Multæ sunt ejus totæ orationes subtiles, ut contra Leptinem; multæ totæ graves, ut quædam Philippicæ; multæ variæ, ut contra Æschinem, falsæ legationis, ut contra eumdem pro causâ Ctesiphontis. Jam illud medium, quoties vult, arripit; et, a gravissimo discedens, eo potissimum delabitur. Clamores tamen tum movet, et tum in dicendo plurimum efficit, cum gravitatis locis utitur.

Sed ab hoc parumper abeamus; quandoquidem de genere, non de homine, quærimus: rei potius, id est, eloquentiæ, vim et naturam explicemus. Illud tamen, quod jam ante diximus, meminerimus, nil nos præcipiendi causâ dicturos; atque ita potius acturos, ut existimatores videamur loqui, non magistri. In quo tamen longius progredimur, quod videmus, non te hæc solum esse lecturum, qui ea multo, quam nos, qui quasi docere videamur, habeas notiora; sed hunc librum, etiamsi minus nostrâ commendatione, tuo tamen nomine, divulgari necesse est.

XXXII. Esse igitur perfecte eloquentis puto, non eam solum facultatem habere, quæ sit ejus propria, fuse lateque dicendi, sed etiam vicinam ejus, atque finitimam, dialecticorum scientiam assumere; quamquam aliud videtur oratio esse, aliud disputatio; nec idem loqui esse, quod dicere: attamen utrumque in disserendo est. Disputandi ratio, et loquendi, dialecticorum sit; oratorum autem, dicendi et ornandi. Zeno quidem ille, a quo disciplina Stoïcorum est, manu demonstrare solebat, quid inter has artes interesset: nam, cum compresserat digitos, pugnumque fecerat, dialecticam aiebat ejusmodi esse: cum autem diduxerat, et manum dilataverat, palmæ illius similem eloquentiam esse dicebat. Atque etiam, ante hunc, Aristoteles, principio artis rhetoricæ, dicit,

illam artem quasi ex alterâ parte respondere dialecticæ; ut hoc videlicet differant inter se, quod hæc ratio dicendi latior sit, illa loquendi contractior. Volo igitur, huic summo omnem, quæ ad dicendum tradi possit, loquendi rationem esse notam (quæ quidem res (quod te his artibus eruditum minime fallit) duplicem habet docendi viam. Nam et ipse Aristoteles tradidit præcepta plurima disserendi; et postea, qui dialectici dicuntur, spinosiora multa pepererunt. Ergo eum censeo, qui eloquentiæ laude ducatur, non esse earum rerum omnino rudem, sed vel illâ antiquâ, vel hac Chrysippi disciplinâ, institutum. Noverit primum vim, naturam, genera verborum, et simplicium, et copulatorum; deinde, quot modis quidque dicatur; quâ ratione, verum falsumne sit, judicetur; quid efficiatur e quoque; quid cui consequens sit, quidque contrarium; cumque ambigue multa dicantur, quomodo quidque eorum dividi explanarique oporteat. Hæc tenenda sunt oratori: sæpe enim occurrunt. Sed, quia suâ sponte squalidiora sunt, adhibendus erit, in his explicandis, quidam orationis nitor.

XXXIII. Et, quoniam in omnibus, quæ ratione docentur et viâ, primum constituendum est, quid quidque sit (nisi enim inter eos, qui disceptent, convenit, quid sit illud, de quo ambigitur; nec recte disseri, nec unquam ad exitum perveniri potest); explicanda est sæpe verbis mens nostra de quâque re, atque involutæ rei notitia definiendo aperienda est; siquidem definitio est oratio, quæ, quid sit id, do quo agitur, ostendit quam brevissime. Tum, (ut scis) explicato genere cujusque rei, videndum est, quæ sint ejus generis sive formæ, sive partes, ut in eas tribuatur omnis oratio.

Erit igitur hæc facultas in eo, quem volumus esse eloquentem, ut definire rem possit, neque id faciat tam presse et anguste, quam in illis eruditissimis disputationibus fieri solet; sed cum explanatius, tum

etiam uberius, et ad commune judicium popularemque intelligentiam accommodatius. Idemque etiam, cum res postulabit, genus universum in species certas, ut nulla neque prætermittatur neque redundet, partietur, ac dividet. Quando autem aut quomodo id faciat, nihil ad hoc tempus; quoniam (ut supra dixi) judicem me esse, non doctorem, volo.

Nec vero dialecticis modo sit instructus, sed habeat omnes philosophiæ notos et tractatos locos. Nihil enim de religione, nihil de morte, nihil de pietate, nihil de caritate patriæ, nihil de bonis rebus aut malis, nihil de virtutibus aut vitiis, nihil de officio, nihil de dolore, nihil de voluptate, nihil de perturbationibus animi, et erroribus, quæ sæpe cadunt in causas, sed jejunius aguntur; nihil, inquam, sine eâ scientiâ, quam dixi, graviter, ample, copiose dici et explicari potest.

XXXIV. De materiâ loquor orationis etiam nunc, non ipso de genere dicendi. Volo enim, prius habeat orator rem, de quâ dicat, dignam auribus eruditis, quam cogitet, quibus verbis quidque dicat, aut quomodo: quem etiam, quo grandior sit, et quodammodo excelsior, (ut de Pericle dixi supra) ne physicorum quidem esse ignarum volo. Omnia profecto, cum se a cœlestibus rebus referet ad humanas, excelsius magnificentiusque et dicet et sentiet. Cumque illa divina cognoverit, nolo ignoret ne hæc quidem humana. Jus civile teneat, quo egent causæ forenses quotidie: quid est enim turpius, quam legitimarum et civilium controversiarum patrocinia suscipere, cum sis legum et civilis juris ignarus? Cognoscat etiam rerum gestarum et memoriæ veteris ordinem, maxime scilicet nostræ civitatis; sed et imperiosorum populorum, et regum illustrium: quem laborem nobis Attici nostri levabit labor; qui, conservatis notatisque temporibus, nihil cum illustre prætermitteret, annorum septingentorum memoriam uno libro colligavit. Nescire autem, quid, antea quam natus

sis, acciderit, id est semper esse puerum. Quid enim est ætas hominis, nisi memoria rerum veterum cum superiorum ætate contexitur? Commemoratio autem antiquitatis, exemplorumque prolatio, summâ cum delectatione et auctoritatem orationi affert, et fidem.

Sic igitur instructus veniet ad causas: quarum habebit genera primum ipsa cognita: erit enim ei perspectum, nihil ambigi posse, in quo non aut res controversiam faciat, aut verba; res, aut de vero, aut de recto, aut de nomine; verba, aut de ambiguo, aut de contrario. Nam, si quando aliud in sententiâ videtur esse, aliud in verbis, genus est quoddam ambigui, quod ex præterito verbo fieri solet; in quo, quod est ambiguorum proprium, res duas significari videmus.

XXXV. Cum tam pauca sint genera causarum, etiam argumentorum præcepta pauca sunt. Traditi sunt, e quibus ea ducantur, duplices loci; uni e rebus ipsis, alteri assumti. Tractatio igitur rerum efficit admirabiliorem orationem; nam ipsæ quidem res in perfacili cognitione versantur. Quid enim jam sequitur, quod quidem artis sit, nisi ordiri orationem, in quo aut concilietur auditor, aut erigatur, ut paret se ad discendum? rem breviter exponere, et probabiliter, et aperte, ut, quid agatur, intelligi possit? sua confirmare? adversaria evertere? eaque efficere non perturbate, sed singulis argumentationibus ita concludendis, ut efficiatur, quod sit consequens iis, quæ sumentur ad quamque rem confirmandam? post omnia, perorationem inflammantem, restinguentemve, concludere? Has partes quemadmodum tractet singulas, difficile dictu est hoc loco: nec enim semper tractantur uno modo. Quoniam autem non, quem doceam, quæro, sed quem probem; probabo primum eum, qui, quid deceat, videbit. Hæc enim sapientia maxime adhibenda eloquenti est, ut sit temporum personarumque moderator: nam nec semper, nec apud omnes, nec contra omnes, nec pro

omnibus, nec omnibus, eodem modo dicendum arbitror.

XXXVI. Is erit ergo eloquens, qui ad id, quodcumque decebit, poterit accommodare orationem. Quod cum statuerit, tum, ut quidque erit dicendum, ita dicet; nec satura jejune, nec grandia minute, nec item contra; sed erit rebus ipsis par et æqualis oratio. Principia verecunda, non elatis incensa verbis, sed acuta sententiis, vel ad offensionem adversarii, vel ad commendationem sui. Narrationes credibiles, nec historico, sed prope quotidiano, sermone explicatæ dilucide. Dein, si tenues causæ, tum etiam argumentandi tenue filum et in docendo et in refellendo; idque ita tenebitur, ut, quanta ad rem, tanta ad orationem fiat accessio. Cum vero causa ea inciderit, in quâ vis eloquentiæ possit expromi, tum se latius fundet orator; tum reget et flectet animos, et sic afficiet, ut volet; id est, ut causæ natura, et ratio temporis, postulabit. Sed erit duplex omnis ejus ornatus ille admirabilis, propter quem adscendit in tantum honorem eloquentia. Nam, cum omnis pars orationis esse debet laudabilis, sic ut verbum nullum, nisi aut grave aut elegans, excidat; tum sunt maxime luminosæ, et quasi actuosæ, partes duæ; quarum alteram in universi generis quæstione pono, quam (ut supra dixi) Græci appellant Θεσιν: alteram in augendis amplificandisque rebus, quæ ab eisdem Αυξησις est nominata: quæ etsi æquabiliter toto corpore orationis fusa esse debet, tamen in communibus locis maxime excellet; qui communes appellati, quod videntur multarum iidem esse causarum; sed proprii singularum esse debebunt. At vero illa pars orationis, quæ est de genere universo, totas causas sæpe continet. Quidquid est enim illud, in quo quasi certamen est controversiæ, quod Græce Κρινομενον dicitur, id ita dici placet, ut traducatur ad perpetuam quæstionem, atque de universo genere dicatur; nisi cum de vero ambigetur; quod quæri con-

jecturâ solet. Dicetur autem non Peripateticorum more (est enim illorum exercitatio elegans jam inde ab Aristotele constituta), sed aliquanto nervosius: et ita de re communia dicentur, ut et pro reis multa leniter dicantur, et in adversarios aspere. Augendis vero rebus, et contra abjiciendis, nihil est, quod non perficere possit oratio; quod et inter media argumenta faciendum est, quotiescumque dabitur vel amplificandi vel minuendi locus, et pæne infinite in perorando.

XXXVII. Duo sunt, quæ, bene tractata ab oratore, admirabilem eloquentiam faciant; quorum alterum est, quod Græci Ηθικον vocant, ad naturas, et ad mores, et ad omnem vitæ consuetudinem accommodatum; alterum, quod iidem Παθητικον nominant, quo perturbantur animi et concitantur; in quo uno regnat oratio. Illud superius, come, jucundum, ad benevolentiam conciliandam paratum; hoc, vehemens, incensum, incitatum, quo causæ eripiuntur; quod, cum rapide fertur, sustineri nullo pacto potest. Quo genere nos, mediocres, aut multo etiam minus, sed magno semper usi impetu, sæpe adversarios de statu omni dejecimus. Nobis, pro familiari reo, summus orator non respondit Hortensius. A nobis homo audacissimus, Catilina, in senatu accusatus, obmutuit. Nobis, privatâ in causâ magnâ et gravi, cum cœpisset Curio pater respondere, subito assedit, cum sibi venenis ereptam memoriam diceret.

Quid ego de miserationibus loquar? quibus eo sum usus pluribus, quod, etiamsi plures dicebamus, perorationem mihi tamen omnes relinquebant; in quo ut viderer excellere, non ingenio, sed dolore, assequebar. Quæ qualiacumque in me sunt, (me enim ipsum pœnitet, quanta sint) sed apparent in orationibus; etsi carent libri spiritu illo, propter quem majora eadem illa, cum aguntur, quam cum leguntur, videri solent.

XXXVIII. Nec vero miseratione solum mens ju-

dicum permovenda est (quâ nos ita dolenter uti solemus, ut puerum infantem in manibus perorantes tenuerimus; ut aliâ in causâ, excitato reo nobili, sublato etiam filio parvo, plangore et lamentatione complêrimus forum): sed etiam est faciendum, ut irascatur judex, mitigetur, invideat, faveat, contemnat, admiretur, oderit, diligat, cupiat, satietate afficiatur, speret, metuat, lætetur, doleat; quâ in varietate, duriorum, accusatio suppeditabit exempla; mitiorum, defensiones meæ. Nullo enim modo animus audientis aut incitari aut leniri potest, qui modus a me non tentatus sit: dicerem perfectum, si ita judicarem; nec in veritate crimen arrogantiæ extimescerem. Sed (ut supra dixi) nulla me ingenii, sed magna vis animi inflammat, ut me ipse non teneam. Nec unquam is, qui audiret, incenderetur, nisi ardens ad eum perveniret oratio. Uterer exemplis domesticis, nisi ea legisses: uterer alienis vel Latinis, si ulla reperirem; vel Græcis, si deceret. Sed Crassi perpauca sunt, nec ea judiciorum: nihil Antonii, nihil Cottæ, nihil Sulpicii: dicebat melius, quam scripsit, Hortensius.

Verum hæc vis, quam quærimus, quanta sit, suspicemur, quoniam exemplum non habemus; aut, si exempla sequimur, a Demosthene sumamus, et quidem perpetuæ dictionis, ex eo loco, unde, in Ctesiphontis judicio, de suis factis, consiliis, meritis in rempublicam, aggressus est dicere. Ea profecto oratio in eam formam, quæ est insita in mentibus nostris, includi sic potest, ut major eloquentia non requiratur.

XXXIX. Sed jam forma ipsa restat, et character ille qui dicitur; qui qualis esse debeat, ex ipsis, quæ supra dicta sunt, intelligi potest. Nam et singulorum verborum et collocatorum lumina attigimus; quibus sic abundabit, ut verbum ex ore nullum, nisi aut elegans aut grave, exeat: ex omnique genere frequentissimæ translationes erunt, quod eæ, propter si-

militudinem, transferunt animos, et referunt, ac movent huc et illuc; qui motus cogitationis, celeriter agitatus, per se ipse delectat.

Et reliqua, ex collocatione verborum quæ sumuntur quasi lumina, magnum afferunt ornatum orationi. Sunt enim similia illis, quæ, in amplo ornatu scenæ aut fori, appellantur insignia; non quod sola ornent, sed quod excellant. Eadem ratio est horum, quæ sunt orationis lumina, et quodammodo insignia; cum aut duplicantur iteranturque verba, aut breviter commutata ponuntur, aut ab eodem verbo ducitur sæpius oratio, aut in idem conjicitur, aut in utrumque, aut adjungitur idem iteratum, aut idem ad extremum refertur, aut continenter unum verbum non in eâdem sententiâ ponitur; aut cum similiter vel cadunt verba, vel desinunt; aut multis modis contrariis relata contraria; aut cum gradatim sursum versus reditur; aut cum, demtis conjunctionibus, dissolute plura dicuntur; aut cum, aliquid prætereuntes, cur id faciamus, ostendimus; aut cum corrigimus nosmet ipsi, quasi reprehendentes; aut si est aliqua exclamatio vel admirationis vel conquestionis; aut cum ejusdem nominis casus sæpius commutatur.

Sed sententiarum ornamenta majora sunt; quibus quia frequentissime Demosthenes utitur, sunt qui putent, idcirco ejus eloquentiam maxime esse laudabilem. Et vero nullus fere ab eo locus sine quâdam conformatione sententiæ dicitur: nec aliud quidquam est, dicere, nisi omnes, aut certe plerasque, aliquâ specie illuminare sententias; quas cum tu optime, Brute, teneas, quid attinet nominibus uti, aut exemplis? tantum notetur locus.

XL. Sic igitur dicet ille, quem expetimus, ut verset sæpe multis modis eamdem et unam rem; et hæreat in eâdem commoreturque sententiâ: sæpe etiam ut extenuet aliquid; sæpe ut irrideat; ut declinet a proposito, deflectatque sententiam; ut pro-

ponat, quid dicturus sit; ut, cum transegerit jam aliquid, definiat; ut se ipse revocet; ut, quod dixit, iteret; ut argumentum ratione concludat; ut interrogando urgeat; ut rursus, quasi ad interrogata, sibi ipse respondeat; ut contra, ac dicat, accipi et sentiri velit; ut addubitet, quid potius, aut quomodo, dicat; ut dividat in partes; ut aliquid relinquat ac negligat; ut ante præmuniat; ut in eo ipso, in quo reprehendatur, culpam in adversarium conferat; ut sæpe cum iis qui audiunt, nonnunquam etiam cum adversario, quasi deliberet; ut hominum sermones moresque describat; ut muta quædam loquentia inducat; ut ab eo, quod agitur, avertat animos; ut sæpe in hilaritatem risumve convertat; ut ante occupet, quod videat opponi; ut comparet similitudines; ut utatur exemplis; ut aliud alii tribuens dispertiat; ut interpellatorem coërceat; ut aliquid reticere se dicat; ut denuntiet, quid caveant; ut liberius quid audeat; ut irascatur etiam, ut objurget aliquando, ut deprecetur, ut supplicet, ut medeatur; ut a proposito declinet aliquantulum; ut optet, ut exsecretur; ut fiat iis, apud quos dicet, familiaris. Atque alias etiam dicendi quasi virtutes sequatur: brevitatem, si res petet: sæpe etiam rem dicendo subjiciet oculis: sæpe supra feret, quam fieri possit: significatio sæpe erit major, quam oratio: sæpe hilaritas, sæpe vitæ naturarumque imitatio.

XLI. Hoc in genere (nam quasi silvam vides) omnis eluceat oportet eloquentiæ magnitudo. Sed hæc, nisi collocata, et quasi structa, et nexa verbis, ad eam laudem, quam volumus, adspirare non possunt. De quo cum mihi deinceps viderem esse dicendum, etsi movebant jam me illa, quæ supra dixeram, tamen iis, quæ sequuntur, perturbabar magis. Occurrebat enim, posse reperiri non invidos solum, quibus referta sunt omnia, sed fautores etiam mearum laudum, qui non censerent ejus viri esse, de cujus meritis tanta senatus judicia fecisset, compro-

bante populo Romano, quanta de nullo, de artificio dicendi literis tam multa mandare. Quibus si nihil aliud responderem, nisi, me M. Bruto negare roganti noluisse, justa esset excusatio, cum et amicissimo et præstantissimo viro, et recta et honesta petenti, satisfacere voluissem. Sed, si profiterer (quod utinam possem!) me studiosis dicendi præcepta, et quasi vias quæ ad eloquentiam ferrent, traditurum, quis tandem id justus rerum æstimator reprehenderet? Nam quis unquam dubitavit, quin in republicâ nostrâ primas eloquentia tenuerit semper, urbanis, pacatisque rebus; secundas, juris scientia? cum in alterâ, gratiæ, gloriæ, præsidii plurimum esset; in alterâ, persecutionum, cautionumque præceptio; quæ quidem ipsa auxilium ab eloquentiâ sæpe peteret; eâ vero repugnante, vix suas regiones finesque defenderet. Cur igitur jus civile docere semper pulchrum fuit, hominumque clarissimorum discipulis floruerunt domus; ad dicendum si quis acuat, aut adjuvet in eo juventutem, vituperetur? Nam, si vitiosum est dicere ornate, pellatur omnino e civitate eloquentia. Sin ea non modo eos ornat, penes quos est, sed etiam universam rempublicam; cur aut discere turpe est, quod scire honestum est; aut, quod nôsse pulcherrimum est, id non gloriosum docere?

XLII. At alterum factitatum est, alterum novum. Fateor: sed utriusque rei causa est. Alteros enim respondentes audire sat erat, ut ii, qui docerent, nullum sibi ad eam rem tempus ipsi seponerent, sed eodem tempore et discentibus satisfacerent, et consulentibus: alteri, cum domesticum tempus in cognoscendis componendisque causis, forense in agendis, reliquum in se ipsis reficiendis omne consumerent: quem habebant instituendi aut docendi locum? Atque haud scio, an plerique nostrorum oratorum ingenio plus valuerint, quam doctrinâ. Itaque illi dicere melius quam præcipere, nos contra fortasse possumus.

At dignitatem docere non habet. Certe, si quasi in ludo. Sed, si monendo, si cohortando, si percontando, si communicando, si interdum etiam unâ legendo, audiendo; nescio, docendo etiam aliquid aliquando, si possis meliores facere, cur nolis? An, quibus verbis sacrorum alienatio fiat, docere honestum est (ut est); quibus ipsa sacra retineri defendique possint, non honestum est?

At jus profitentur etiam, qui nesciunt: eloquentiâ autem, illi ipsi, qui consecuti sunt, tamen se valere dissimulant, propterea quod prudentia hominibus grata est, lingua suspecta. Num igitur aut latere eloquentia potest? aut id, quod dissimulat, effugit? aut est periculum, ne quis putet, in magnâ arte et gloriosâ, turpe esse docere alios id, quod ipsi fuerit honestissimum discere?

Ac fortasse cæteri tectiores: ego semper me didicisse præ me tuli. Quid enim possem? cum et abfuissem adolescens, et horum studiorum causâ mare transîssem, et doctissimis hominibus referta domus esset, et aliquæ fortasse inessent in sermone nostro doctrinarum notæ; cumque vulgo scripta nostra legerentur; dissimularem me didicisse? Quid erat, cur probarem, nisi quod parum fortasse profeceram?

XLIII. Quod cum ita sit; tamen ea, quæ supra dicta sunt, plus in disputando, quam ea, de quibus dicendum est, dignitatis habuerunt. De verbis enim componendis, et de syllabis propemodum dinumerandis et dimetiendis, loquemur: quæ etiamsi sunt (sicuti mihi videntur) necessaria, tamen fiunt magnificentius, quam docentur. Est id omnino verum, sed proprie in hoc dicitur: nam omnium magnarum artium, sicut arborum, altitudo nos delectat; radices stirpesque non item: sed esse illa sine his non potest. Me autem, sive pervagatissimus ille versus, qui vetat,

"Artem pudere proloqui, quam factites,"

dissimulare non sinit, quin delecter; sive tuum stu-

dium hoc a me volumen expressit; tamen eis, quos aliquid reprehensuros suspicabar, respondendum fuit.

Quod si ea, quæ dixi, non ita essent; quis tamen se tam durum agrestemque præberet, qui hanc mihi non daret veniam, ut, cum meæ forenses artes, et actiones publicæ, concidissent, non me aut desidiæ (quod facere non possum) aut mœstitiæ (cui resisto) potius quam literis dederem? quæ quidem me antea in judicia atque in curiam deducebant, nunc oblectant domi; nec vero talibus modo rebus, quales hic liber continet, sed multo etiam gravioribus et majoribus; quæ si erunt perfectæ, profecto forensibus nostris rebus etiam domesticæ literæ respondebunt. Sed ad institutam disputationem revertamur.

XLIV. Collocabuntur igitur verba, ut aut inter se quam aptissime cohæreant extrema cum primis, eaque sint quam suavissimis vocibus; aut ut forma ipsa concinnitasque verborum conficiat orbem suum; aut ut comprehensio numerose et apte cadat. Atque illud primum videamus, quale sit, quod vel maxime desiderat diligentiam, ut fiat quasi structura quædam, nec tamen fiat operose: nam esset cum infinitus, tum puerilis labor; quod apud Lucilium scite exagitat, in Albucio, Scævola,

"Quam lepide lexeis compostæ! ut tesserulæ omnes
[Endo] pavimento, atque emblemate vermiculato."

Nolo tam minuta hæc constructio appareat: sed tamen stilus exercitatus efficiet facile hanc viam componendi. Nam, ut in legendo oculus, sic animus in dicendo, prospiciet, quid sequatur, ne extremorum verborum cum insequentibus primis concursus aut hiulcas voces efficiat, aut asperas. Quamvis enim suaves, gravesque sententiæ, tamen, si inconditis verbis efferuntur, offendent aures, quarum est judicium superbissimum. Quod quidem Latina lingua sic observat, nemo ut tam rusticus sit, [quin] vocales nolit

conjungere. In quo quidam etiam Theopompum reprehendunt, quod eas literas tanto opere fugerit; etsi id magister ejus Isocrates. At non Thucydides: ne ille quidem, haud paulo major scriptor, Plato: nec solum in his sermonibus qui Dialogi dicuntur (ubi etiam de industriâ id faciendum fuit), sed in populari oratione, quâ mos est Athenis laudari in concione eos, qui sint in prœliis interfecti; quæ sic probata est, ut eam quotannis, ut scis, illo die recitari necesse sit. In eâ est crebra ista vocum concursio, quam magnâ ex parte, ut vitiosam, fugit Demosthenes.

XLV. Sed Græci viderint; nobis, ne si cupiamus quidem, distrahere voces conceditur. Indicant orationes illæ ipsæ horridulæ Catonis: indicant omnes poëtæ, præter eos, qui, ut versum facerent, sæpe hiabant: ut Nævius,

> "Vos, qui accolitis Istrum fluvium, atque Algidam"......

et ibidem,

> "Quam nunquam vobis Graii, atque Barbari"...

et Ennius semel,

> "Scipio invicte"......

et quidem nos,

> "Hoc motu radiantis Etesiæ in vada ponti"......

Hoc idem nostri sæpius non tulissent, quod Græci laudare etiam solent. Sed quid ego vocales? sine vocalibus sæpe, brevitatis causâ, contrahebant, ut ita dicerent, *multi' modis*, *vas' argenteis*, *pass' et crinibus*, *tecti' fractis*. Quid vero licentius, quam quod hominum etiam nomina contrahebant, quo essent aptiora? nam, ut *duellum*, bellum, ut *duis*, bis, sic *Duellium*, eum qui Pœnos classe devicit, *Bellium* nominaverunt, cum superiores appellati essent semper

Duellii. Quinetiam verba sæpe contrahuntur, non usûs causâ, sed aurium. Quomodo enim vester *Axilla*, *Ala* factus est, nisi fugâ literæ vastioris? quam literam etiam e *maxillis*, et *taxillis*, et *vexillo*, et *paxillo*, consuetudo elegans Latini sermonis evellit. Libenter etiam copulando verba jungebant, ut *sodes*, pro *si audes; sis*, pro *si vis*. Jam in uno, *capsis*, tria verba sunt: *ai'n'*, pro *aisne; nequire*, pro *non quire; malle*, pro *magis velle; nolle*, pro *non velle. Dein* etiam sæpe, et *exin*, pro *deinde* et *exinde*, dicimus. Quid illud? non olet, unde sit, quod dicitur, *cum illis; cum* autem *nobis* non dicitur, sed *nobiscum?* quia, si ita diceretur, obscœnius concurrerent literæ, ut etiam modo, nisi *autem* interposuissem, concurrissent. Ex eo est *mecum*, et *tecum;* non, *cum me*, et *cum te;* ut esset simile illis, *vobiscum* atque *nobiscum.*

XLVI. Atque etiam a quibusdam sero jam emendatur antiquitas, qui hæc reprehendunt. Nam pro *Deûm atque hominum fidem*, *Deorum* aiunt. Ita credo, hoc illi nesciebant: andabat hanc licentiam consuetudo? Itaque idem poëta, qui inusitatius contraxerat, *Patris mei meûm factûm pudet*, pro *meorum factorum:* et, *Texitur: exitiûm examen rapit*, pro *exitiorum:* non dicit, *liberûm*, ut plerique loquimur, cum, *Cupidos liberûm*, aut, *In liberûm loco*, dicimus, sed, ut isti volunt,

Neque tuum unquam in gremium extollas liberorum ex te genus,

et idem,

Namque Æsculapî liberorum......

At ille alter in Chryse, non solum,

Cives, antiqui amici majorum meûm,

quod erat usitatum, sed durius etiam,

Consiliûm, auguriûm, atque extûm interpretes.

Idemque pergit,

Postquam prodigiûm horriferûm, portentûm pavos;

quæ non sane sunt in omnibus neutris usitata. Nec enim dixerim tam libenter, *armûm judicium* (etsi est apud eumdem,

Nihilne ad te de judicio armûm accidit?)

quam *armorum*. Jam (ut censoriæ tabulæ loquuntur) *fabrûm*, et *procûm*, audeo dicere, non *fabrorum*, et *procorum*. Planeque, *duorum virorum judicium*, aut, *triumvirorum capitalium*, aut, *decemvirorum litibus judicandis*, dico nunquam. Atqui dixit Accius, *Video sepulcra dua duorum corporum*. Idemque, *Mulier una duûm virûm*. Quid verum sit, intelligo: sed alias ita loquor, ut concessum est, ut hoc, vel, *Pro Deûm* dico, vel, *Pro Deorum;* alias, ut necesse est, cum *trium virûm*, non *virorum;* cum *sestertiûm nummûm*, non *nummorum;* quod in his consuetudo varia non est.

XLVII. Quid, quod sic loqui, *nôsse*, *judicâsse*, vetant; *novisse*, jubent, et *judicavisse?* quasi vero nesciamus, in hoc genere et plenum verbum recte dici, et imminutum usitate. Itaque utrumque Terentius, *Eho! tu cognatum tuum non nôras?* Post, idem, *Stilphonem*, *inquam*, *noveras? Siet*, plenum est; *sit*, imminutum: licet utare utroque: ergo ibidem,

Quam cara sint, quæ post carendo intelligunt,

Quamque attinendi magni dominatus sient.

Nec vero reprehenderim,

.....*Scripsêre alii rem:* et *scripserunt* esse verius

sentio: sed consuetudini auribus indulgenti libenter obsequor. *Idem campus habet*, inquit Ennius; et *In templis îsdem*, probavit. At, *eisdem*, erat verius: nec tamen, *eisdem*, opimius. Male sonabat, *iisdem*. Impetratum est a consuetudine, ut peccare, suavitatis causâ, liceret: et *pomeridianas quadrigas*, quam *postmeridianas*, libentius dixerim; et *mehercule*, quam *mehercules*. *Non scire* quidem barbarum jam videtur: *nescire*, dulcius. Ipsum *meridiem*, cur non *medidiem*? credo, quod erat insuavius.

Una præpositio est, "*Abs*," eaque nunc tantum in accepti tabulis manet; ne his quidem omnium: in reliquo sermone mutata est. Nam *amovit* dicimus, et *abegit*, et *abstulit*. Ut jam nescias, *Ab*ne verum sit, an *Abs*. Quid si etiam *abfugit* turpe visum est; et *abfer* noluerunt, *aufer* maluerunt? quæ præpositio, præter hæc duo verba, nullo alio in verbo reperitur. *Noti* erant, et *navi*, et *nari*, quibus cum "*In*" præponi oporteret, dulcius visum est, *ignoti*, *ignavi*, *ignari* dicere, quam ut veritas postulabat. *Ex usu* dicunt, et *e republicâ*, quod in altero vocalis excipiebat, in altero esset asperitas, nisi literam sustulisses; ut, *exegit*, *edixit*, *effecit*, *extulit*, *edidit*: adjuncti verbi primam literam præpositio commutavit; ut *suffugit*, *summutavit*, *sustulit*.

XLVIII. Quid in verbis junctis? quam scite *insipientem*, non *insapientem*! *iniquum*, non *inæquum*! *tricipitem*, non *tricapitem*! *concisum*, non *concæsum*! Ex quo quidam *pertisum* etiam volunt, quod eadem consuetudo non probavit. Quid vero hoc elegantius, quod non fit naturâ, sed quodam instituto? *Inclytus* dicimus brevi primâ literâ, *insanus* productâ; *inhumanus* brevi, *infelix* longâ: et, ne multis, quibus in verbis eæ primæ literæ sunt, quæ in *sapiente*, atque *felice*, producte dicitur; in cæteris omnibus, breviter. Itemque *composuit*, *consuevit*, *concrepuit*, *confecit*: consule veritatem, reprehendet:

refer ad aures, probabunt. Quære, cur? ita se dicent juvari. Voluptati autem aurium morigerari debet oratio.

Quin ego ipse, cum scirem ita majores locutos esse, ut nusquam, nisi in vocali, adspiratione uterentur, loquebar sic, ut *pulcros*, *Cetegos*, *triumpos*, *Kartaginem* dicerem: aliquando, idque sero, convicio aurium cum extorta mihi veritas esset, usum loquendi populo concessi, scientiam mihi reservavi. *Orcivios* tamen, et *Matones*, *Otones*, *Cæpiones*, *sepulcra*, *coronas*, *lacrymas* dicimus, quia per aurium judicium semper licet. *Purrum* semper Ennius, nunquam *Pyrrhum*. *Vi patefecerunt Bruges*, non *Phryges*, ipsius antiqui declarant libri: nec enim Græcam literam adhibebant; nunc autem etiam duas: et cum *Phrygum*, et cum *Phrygibus* dicendum esset, absurdum erat aut tantum barbaris casibus Græcam literam adhibere, aut recto casu solum Græce loqui, tamen et *Phryges* et *Pyrrhum* aurium causâ dicimus. Quinetiam, (quod jam subrusticum videtur, olim autem politius) eorum verborum, quorum eædem erant postremæ duæ literæ, quæ sunt in *optumus*, postremam literam detrahebant, nisi vocalis insequebatur. Ita non erat offensio in versibus, quam nunc fugiunt poëtæ novi. Ita enim loquebamur: *Qui est omnibu' princeps*, non, *omnibus princeps:* et, *Vitâ illâ dignu'*, *locoque*, non *dignus*. Quod si indocta consuetudo tam est artifex suavitatis, quid ab ipsâ tandem arte et doctrinâ postulari putamus?

Hæc dixi brevius, quam si hac de re unâ disputarem; (est enim hic locus late patens, de naturâ usuque verborum) longius autem, quam instituta ratio postulabat.

XLIX. Sed, quia rerum verborumque judicium prudentiæ est; vocum autem et numerorum aures sunt judices; et, quod illa ad intelligentiam referuntur, hæc ad voluptatem; in illis ratio invenit, in

his sensus, artem. Aut enim negligenda nobis fuit voluptas eorum, quibus probari volebamus, aut ars ejus conciliandæ reperienda.

Duæ sunt igitur res, quæ permulceant aures, *sonus* et *numerus*. De numero mox, nunc de sono quærimus. Verba (ut supra diximus) legenda sunt potissimum bene sonantia, sed ea non, ut poëtæ, exquisita ad sonum, sed sumta de medio. *Quâ ponto ab Helles*, superat modum: at, *Auratus aries Colchorum*, splendidis nominibus illuminatus est versus: sed proximus inquinatus insuavissimâ literâ finitus, *Frugifera et ferta arva Asiæ tenet.* Quare bonitate potius nostrorum verborum utamur, quam splendore Græcorum, nisi forte sic loqui pœnitet, *Quâ tempestate Paris Helenam*, et quæ sequuntur. Immo vero ista sequamur, asperitatemque fugiamus, *Habeo istam ego perterricrepam:* idemque, *Versutiloquas malitias.*

Nec solum componentur verba ratione, sed etiam finientur, quoniam id judicium esse alterum aurium diximus. Sed finiuntur aut compositione ipsâ, et quasi suâ sponte, aut quodam genere verborum, in quibus ipsis concinnitas inest; quæ sive casus habent in exitu similes, sive paribus paria redduntur, sive opponuntur contraria, suâpte naturâ numerosa sunt, etiamsi nihil est factum de industriâ.

In hujus concinnitatis consectatione Gorgiam fuisse principem accepimus, quo de genere illa nostra sunt in Milonianâ: "Est enim, judices, hæc non scripta, sed nata lex: quam non didicimus, accepimus, legimus; verum ex naturâ ipsâ arripuimus, hausimus, expressimus; ad quam non docti, sed facti; non instituti, sed imbuti sumus." Hæc enim talia sunt, ut, quia referuntur ad ea, ad quæ debent referri, intelligamus non quæsitum esse numerum, sed secutum. Quod fit item in contrariis referendis: ut illa sunt, quibus non modo numerosa oratio, sed etiam versus efficitur:

"Eam, quam nihil accusas, damnas."

"*Condemnas*," diceret, qui versum effugere vellet.

"Bene quam meritam esse autumas, dicis male mereri.
Id, quod scis, prodest nihil: id, quod nescis, obest."

Versum efficit ipsa relatio contrariorum. Id esset in oratione numerosum, "Quod scis, nihil prodest: quod nescis, multum obest."

L. Semper hæc, quæ Græci Αντιθετα nominant, cum contrariis opponuntur contraria, numerum oratorium necessitate ipsâ efficiunt, et eum sine industriâ. Hoc genere antiqui jam ante Isocratem delectabantur, et maxime Gorgias; cujus in oratione plerumque efficit numerum ipsa concinnitas. Nos etiam in hoc genere frequentes, ut illa sunt in quarto accusationis: "Conferte hanc pacem cum illo bello; hujus prætoris adventum cum illius imperatoris victoriâ; hujus cohortem impuram cum illius exercitu invicto; hujus libidines cum illius continentiâ: ab illo, qui cepit, conditas; ab hoc, qui constitutas accepit, captas dicetis Syracusas." Ergo et hi numeri sint cogniti.

Genus illud tertium explicetur, quale sit, numerosæ et aptæ orationis; quod qui non sentiunt, quas aures habeant, aut quid in his hominis simile sit, nescio. Meæ quidem et perfecto completoque verborum ambitu gaudent, et curta sentiunt, nec amant redundantia. Quid dico meas? conciones sæpe exclamare vidi, cum apte verba cecidissent: id enim exspectant aures, ut verbis colligentur sententiæ. Non erat hoc apud antiquos. Et quidem nihil aliud fere non erat: nam et verba eligebant, et sententias graves et suaves reperiebant; sed eas aut vinciebant aut explebant parum.

"Hoc me ipsum delectat," inquiunt. Quid si antiquissima illa pictura paucorum colorum magis,

quam hæc jam perfecta, delectet? illa nobis sit, credo, repetenda: hæc scilicet repudianda. Nominibus veterum gloriantur. Habet autem, ut in ætatibus auctoritatem senectus, sic in exemplis antiquitas; quæ quidem apud me ipsum valet plurimum: nec ego id, quod deest antiquitati, flagito potius, quam laudo, quod est: præsertim cum ea majora judicem, quæ sunt, quam illa, quæ desunt. Plus est enim in verbis et in sententiis boni, quibus illi excellunt, quam in conclusione sententiarum, quam non habent.

LI. Post inventa conclusio est, quâ credo usuros veteres illos fuisse, si jam nota atque usurpata res esset; quâ inventâ, omnes usos magnos oratores videmus. Sed habet nomen invidiam, cum in oratione judiciali et forensi numerus, Græce Ῥυθμὸς, inesse dicitur. Nimis enim insidiarum ad capiendas aures adhiberi videtur, si, etiam in dicendo, numeri ab oratore quæruntur. Hoc freti isti, et ipsi infracta et amputata loquuntur, et eos vituperant, qui apta et finita pronuntiant: si inanibus verbis, levibusque sententiis, jure: sin probæ res, lecta verba, quid est cur claudere aut insistere orationem malint, quam cum sententiâ pariter excurrere? Hic enim invidiosus numerus nihil affert aliud, nisi ut sit apte verbis comprehensa sententia: quod fit etiam ab antiquis, sed plerumque casu, sæpe naturâ: et quæ valde laudantur apud illos, ea fere, quia sunt conclusa, laudantur.

Et apud Græcos quidem jam anni prope quadringenti sunt, cum hoc probatur; nos nuper agnovimus. Ergo Ennio licuit, vetera contemnenti, dicere:

"Versibu', quos olim Fauni vatesque canebant:"

mihi de antiquis eodem modo non licebit? præsertim cum dicturus non sim, "Ante hunc," ut ille; nec quæ sequuntur, "Nos ausi reserare".... Legi enim audivique nonnullos, quorum propemodum absolute concluderetur oratio. Quod qui non possunt,

non est eis satis non contemni? laudari etiam volunt? Ego autem illos ipsos laudo, idque merito, quorum se isti imitatores esse dicunt, etsi in eis aliquid desidero: hos vero minime, qui nihil illorum, nisi vitium, sequuntur, cum a bonis absint longissime.

Quod si aures tam inhumanas, tamque agrestes habent, ne doctissimorum quidem virorum eos movebit auctoritas? Omitto Isocratem, discipulosque ejus, Ephorum et Naucratem; quamquam orationis faciendæ et ornandæ auctores locupletissimi, summi ipsi oratores, esse debeant. Sed quis omnium doctior, quis acutior, quis in rebus vel inveniendis vel judicandis acrior, Aristotele fuit? quis porro Isocrati est adversatus impensius? Is igitur versum in oratione vetat esse; numerum jubet. Ejus auditor Theodectes, in primis (ut Aristoteles sæpe significat) politus scriptor, atque artifex, hoc idem et sentit et præcipit; Theophrastus vero iisdem de rebus etiam accuratius. Quis ergo istos ferat, qui hos auctores non probent? nisi omnino hæc esse ab his præcepta nesciant.

Quod si ita est (nec vero aliter existimo), quid? ipsi suis sensibus non moventur? nihilne eis inane videtur? nihil inconditum, nihil curtum, nihil claudicans, nihil redundans? In versu quidem theatra tota exclamant, si fuit una syllaba brevior, aut longior. Nec vero multitudo pedes novit, nec ullos numeros tenet: nec illud, quod offendit, aut cur, aut in quo offendat, intelligit: et tamen omnium longitudinum et brevitatum in sonis, sicut acutarum graviumque vocum, judicium ipsa natura in auribus nostris collocavit.

LII. Visne igitur, Brute, totum hunc locum accuratius etiam explicemus, quam illi ipsi, qui et hæc et alia nobis tradiderunt? an his contenti esse, quæ ab illis dicta sunt, possumus? Sed quid quæro, velisne? cum literis tuis, eruditissime scriptis, te id

vel maxime velle perspexerim. Primum ergo origo, deinde causa, post natura, tum ad extremum usus ipse explicetur orationis aptæ atque numerosæ.

Nam qui Isocratem maxime mirantur, hoc in ejus summis laudibus ferunt, quod verbis solutis numeros primus adjunxerit. Cum enim videret, oratores cum severitate audiri, poëtas autem cum voluptate; tum dicitur numeros secutus, quibus etiam in oratione uteremur, cum jucunditatis causâ, tum ut varietas occurreret satietati.

Quod ab his vere quâdam ex parte, non totum, dicitur. Nam neminem in eo genere scientius versatum Isocrate, confitendum est: sed princeps inveniendi fuit Thrasymachus; cujus omnia nimis etiam exstant scripta numerose. Nam, ut paulo ante dixi, paria paribus adjuncta, et similiter definita, itemque contrariis relata contraria, quæ suâ sponte, etiamsi id non agas, cadunt plerumque numerose, Gorgias primus invenit: sed his est usus intemperantius. Id autem est genus, ut ante dictum est, ex tribus partibus collocationis alterum.

Horum uterque Isocratem ætate præcurrit; ut eos ille moderatione, non inventione, vicerit. Est enim, ut in transferendis faciendisque verbis tranquillior, sic in ipsis numeris sedatior. Gorgias autem avidior est generis ejus, et his festivitatibus (sic enim ipse censet) insolentius abutitur; quas Isocrates (cum tamen audivisset in Thessaliâ adolescens senem jam Gorgiam) moderatius temperavit. Quinetiam se ipse tantum, quantum ætate procedebat, (prope enim centum confecit annos) relaxârat a nimiâ necessitate numerorum: quod declarat in eo libro, quem ad Philippum Macedonem scripsit, cum jam admodum esset senex: in quo dicit sese minus jam servire numeris, quam solitus esset. Ita non modo superiores, sed etiam se ipse, correxerat.

LIII. Quoniam igitur habemus aptæ orationis eos principes auctoresque, quos diximus, et origo inventa

est; causa quæratur. Quæ sic aperta est, ut mirer, veteres non esse commotos, præsertim cum (ut fit) fortuito sæpe aliquid concluse apteque dicerent; quod cum animos hominum auresque pepulisset, ut intelligi posset, id, quod casus effudisset, cecidisse jucunde; notandum certe genus, atque ipsi sibi imitandi fuerunt. Aures enim, vel animus aurium nuntio, naturalem quamdam in se continet vocum omnium mensionem. Itaque et longiora et breviora judicat, et perfecta ac moderata semper exspectat. Mutila sentit quædam, et quasi decurtata; quibus, tamquam debito fraudetur, offenditur: productiora alia, et quasi immoderatius excurrentia, quæ magis etiam adspernantur aures; quod, cum in plerisque, tum in hoc genere, nimium quod est, offendit vehementius, quam id, quod videtur parum. Ut igitur poëtica et versus inventus est terminatione aurium, observatione prudentium; sic in oratione animadversum est, multo illud quidem serius, sed, eâdem naturâ admonente, esse quosdam certos cursus conclusionesque verborum.

Quoniam igitur causam quoque ostendimus, naturam nunc (id enim erat tertium), si placet, explicemus: quæ disputatio non hujus instituti sermonis est, sed artis intimæ. Quæri enim potest, qui sit orationis numerus, et ubi sit positus, et natus ex quo: et is unusne sit, an duo, an plures; quâque ratione componatur, et ad quam rem, et quando, et quo loco, et quemadmodum adhibitus, aliquid voluptatis afferat. Sed, ut in plerisque rebus, sic in hac, duplex est considerandi via; quarum altera est longior, brevior altera, eadem etiam planior.

LIV. Est autem longioris prima illa quæstio, sitne omnino ulla numerosa oratio? (quibusdam enim non videtur, quia nihil insit in eâ certi, ut in versibus; et quod ipsi, qui affirment eos esse numeros, rationem, cur sint, non queant reddere:) deinde, si sit numerus in oratione, qualis sit, aut quales? et

e poëticisne numeris, an ex alio genere quodam? et, si e poëticis, quis eorum sit, aut qui? (namque aliis unus modo, aliis plures, aliis omnes iidem videntur:) deinde, quicumque sint, sive unus sive plures, communesne sint omni generi orationis? (quoniam aliud genus est narrandi, aliud persuadendi, aliud docendi) an dispares numeri cuique orationis generi accommodentur? si communes, qui sint? si dispares, quid intersit? et cur non æque in oratione, atque in versu, numerus appareat? deinde, quod dicitur in oratione numerosum, id utrum numero solum efficiatur, an etiam vel compositione quâdam, vel genere verborum? an sit suum cujusque, ut numerus intervallis, compositio vocibus, genus ipsum verborum quasi quædam forma et lumen orationis appareat; sitque omnium fons compositio, ex eâque et numerus efficiatur, et ea, quæ dicuntur orationis quasi formæ et lumina, quæ (ut dixi) Græci vocant Σχηματα.

At non est unum, nec idem, quod voce jucundum est, et quod moderatione absolutum, et quod illuminatum genere verborum; quamquam id quidem finitimum est numero, quia per se plerumque perfectum est: compositio autem ab utroque differt, quæ tota servit gravitati vocum, aut suavitati. Hæc igitur fere sunt, in quibus rei natura quærenda sit.

LV. Esse ergo in oratione numerum quemdam, non est difficile cognoscere: judicat enim sensus: in quo, iniquum est, quod accidit, non cognoscere, si, cur id accidat, reperire nequeamus. Neque enim ipse versus ratione est cognitus, sed naturâ atque sensu, quem dimensa ratio docuit, quid acciderit: ita notatio naturæ et animadversio peperit artem. Sed in versibus res est apertior: quamquam etiam a modis quibusdam, cantu remoto, soluta esse videatur oratio, maximeque id in optimo quoque eorum poëtarum, qui Λυρικοι a Græcis nominantur; quos cum cantu spoliaveris, nuda pæne remanet oratio. Quo-

rum similia sunt quædam etiam apud nostros: velut illa in Thyeste,

> "Quemnam te esse dicam? qui tardâ in senectute" ....

et quæ sequuntur: quæ, nisi cum tibicen accessit, orationi sunt solutæ simillima. At comicorum senarii, propter similitudinem sermonis, sic sæpe sunt abjecti, ut nonnunquam vix in his numerus et versus intelligi possit; quo est ad inveniendum difficilior in oratione numerus, quam in versibus.

Omnino duo sunt, quæ condiant orationem; verborum, numerorumque jucunditas. In verbis inest quasi materia quædam; in numero autem expolitio. Sed, ut, cæteris in rebus, necessitatis inventa antiquiora sunt, quam voluptatis; ita et in hac re accidit, ut multis sæculis ante oratio nuda ac rudis ad solos animorum sensus exprimendos fuerit reperta, quam ratio numerorum, causâ delectationis aurium, excogitata. Itaque et Herodotus, et eadem superiorque ætas, numero caruit, nisi quando temere ac fortuito: et scriptores perveteres de numero nihil omnino, de oratione præcepta multa, nobis reliquerunt. Nam quod et facilius est et magis necessarium, id semper ante cognoscitur.

LVI. Itaque tralata, aut facta, aut juncta verba, facile sunt cognita, quia sumebantur e consuetudine, quotidianoque sermone: numerus autem non domo depromebatur, neque habebat aliquam necessitudinem aut cognationem cum oratione. Itaque serius aliquanto notatus et cognitus, quasi quamdam palæstram et extrema lineamenta orationi attulit.

Quod si et angusta quædam atque concisa, et alia est collatata et diffusa oratio; necesse est, id non literarum accidere naturâ, sed intervallorum longorum et brevium varietate; quibus implicata atque permixta oratio quoniam tum stabilis est, tum volu-

bilis, necesse est ejusmodi naturam numeris contineri. Nam circuitus ille, quem sæpe jam diximus, incitatior numero ipso fertur et labitur, quoad perveniat ad finem, et insistat. Perspicuum est igitur, numeris adstrictam orationem esse debere, carere versibus.

Sed hi numeri, poëticine sint, an ex alio genere quodam, deinceps est videndum. Nullus est igitur numerus extra poëticos; propterea quod definita sunt genera numerorum: nam omnis talis est, ut unus sit e tribus. Pes enim, qui adhibetur ad numeros, partitur in tria, ut necesse sit, partem pedis aut æqualem alteri parti, aut altero tanto, aut sesqui esse majorem. Ita fit æqualis dactylus, duplex jambus, sesqui pæon; qui pedes in orationem non cadere quî possunt? quibus ordine locatis, quod efficitur, numerosum sit necesse est.

Sed quæritur, quo numero, aut quibus potissimum, sit utendum. Incidere vero omnes in orationem, etiam ex hoc intelligi potest, quod versus sæpe in oratione per imprudentiam dicimus (quod vehementer est vitiosum; sed non attendimus, neque exaudimus nosmet ipsos): senarios vero, et Hipponacteos, effugere vix possumus. Magnam enim partem ex iambis nostra constat oratio: sed tamen eos versus facile agnoscit auditor; sunt enim usitatissimi. Inculcamus autem per imprudentiam sæpe etiam minus usitatos, sed tamen versus: vitiosum genus, et longâ animi provisione fugiendum. Elegit ex multis Isocratis libris triginta fortasse versus Hieronymus, Peripateticus in primis nobilis, plerosque senarios, sed etiam anapæsta; quo quid potest esse turpius? etsi in eligendo fecit malitiose: primâ enim syllabâ demtâ in primo verbo sententiæ, postremum ad verbum primam rursus syllabam adjunxit insequentis. Ita factus est anapæstus is, qui Aristophaneus nominatur: quod ne accidat, observari nec potest, nec necesse est. Sed tamen hic corrector, in eo ipso loco, quo reprehendit, (ut a me animadversum

est studiose inquirente in eum) immittit imprudens ipse senarium. Sit igitur hoc cognitum, in solutis etiam verbis inesse numeros, eosdemque esse oratorios, qui sint poëtici.

LVII. Sequitur ergo, ut, qui maxime cadant in orationem aptam numeri, videndum sit. Sunt enim qui iambicum putent, quod sit orationi simillimus; quâ de causâ fieri, ut is potissimum, propter similitudinem veritatis, adhibeatur in fabulis; quod ille dactylicus numerus hexametrorum magniloquentiæ sit accommodatior. Ephorus autem, levis ipse orator, sed profectus ex optimâ disciplinâ, pæona sequitur, aut dactylum: fugit autem spondeum, et trochæum. Quod enim pæon habeat tres breves, dactylus autem duas, brevitate et celeritate syllabarum labi putat verba proclivius: contraque accidere in spondeo et [trochæo;] quod alter longis constaret, alter e brevibus fieret, alteram nimis incitatam, alteram nimis tardam orationem, neutram temperatam. Sed et illi priores errant, et Ephorus in culpâ est: nam et qui pæona prætereunt, non vident mollissimum a sese numerum, eumdemque amplissimum, præteriri. Quod longe Aristoteli videtur secus, qui judicat heroum numerum grandiorem, quam desideret soluta oratio: iambum autem nimis e vulgari esse sermone. Ita neque humilem nec abjectam orationem, nec nimis altam et exaggeratam, probat: plenam tamen eam vult esse gravitatis, ut eos, qui audient, ad majorem admirationem possit traducere. Trochæum autem, qui est eodem spatio, quo choreus, cordacem appellat, quia contractio et brevitas dignitatem non habeat. Ita pæona probat, eoque ait uti omnes, sed ipsos non sentire, cum utantur: esse autem tertium ac medium inter illos; sed ita factos eos pedes esse, ut in eis singulis modus insit aut sesquiplex, aut duplex, aut par. Itaque illi, de quibus ante dixi, tantummodo commoditatis habuerunt rationem, nullam dignitatis. Iambus enim et dactylus

in versum cadunt maxime: itaque ut versum fugimus in oratione, sic hi sunt evitandi continuati pedes. Aliud enim quiddam est oratio, nec quidquam inimicius, quam illa, versibus. Pæon autem minime est aptus ad versum; quo libentius eum recepit oratio. Ephorus vero ne spondeum quidem, quem fugit, intelligit esse æqualem dactylo, quem probat. Syllabis enim metiendos pedes, non intervallis, existimat: quod idem facit in trochæo, qui temporibus et intervallis est par iambo; sed eo vitiosus in oratione, si ponatur extremus, quod verba melius in syllabas longiores cadunt. Atque hæc, quæ sunt apud Aristotelem, eadem a Theophrasto Theodecteque de pæone dicuntur.

Ego autem sentio, omnes in oratione esse quasi permixtos et confusos pedes: nec enim effugere possemus animadversionem, si semper iisdem uteremur; quia neque numerosa esse, ut poëma, neque extra numerum, ut sermo vulgi, esse debet oratio. Alterum nimis est vinctum, ut de industriâ factum appareat: alterum nimis dissolutum, ut pervagatum ac vulgare videatur; ut ab altero non delectere, alterum oderis. Sit igitur (ut supra dixi) permixta et temperata numeris, nec dissoluta, nec tota numerosa, pæone maxime (quoniam optimus auctor ita censet), sed reliquis etiam numeris, quos ille præterit, temperata.

LVIII. Quos autem numeros, cum quibus, tamquam purpuram, misceri oporteat, nunc dicendum est, atque etiam quibus orationis generibus sint quique accommodatissimi. Iambus enim frequentissimus est in iis, quæ demisso atque humili sermone dicuntur: pæon autem in amplioribus; in utroque dactylus. Ita in variâ et perpetuâ oratione hi sunt inter se miscendi et temperandi: sic minime animadvertetur delectationis aucupium, et quadrandæ orationis industria; quæ latebit eo magis, si et verborum et sententiarum ponderibus utemur. Nam qui audiunt, hæc duo animadvertunt, et jucunda

sibi censent, verba dico et sententias; eaque dum animis attentis admirantes excipiunt, fugit eos et prætervolat numerus; qui tamen si abesset, illa ipsa delectarent.

Nec vero nimius is cursus est [numerorum], orationis dico (nam est longe aliter in versibus), nihil ut fiat extra modum: nam id quidem esset poëma: sed omnis, nec claudicans, nec quasi fluctuans, et æqualiter constanterque ingrediens, numerosa habetur oratio. Atque id in dicendo numerosum putatur, non quod totum constat e numeris, sed quod ad numeros proxime accedit: quo etiam difficilius est oratione uti, quam versibus; quod illis certa quædam et definita lex est, quam sequi sit necesse: in dicendo autem nihil est propositum, nisi aut ne immoderata, aut angusta, aut dissoluta, aut fluens sit oratio. Itaque non sunt in eâ tamquam tibicini percussionum modi, sed universa comprehensio et species orationis clausa et terminata est: quod voluptate aurium judicatur.

LIX. Solet autem quæri, totone in ambitu verborum numeri tenendi sint, an in primis partibus, atque in extremis? Plerique enim censent cadere tantum numerose oportere, terminarique sententiam. Est autem, ut id maxime deceat, non id solum: ponendus est enim ille ambitus, non abjiciendus. Quare, cum aures extremum semper exspectent, in eoque acquiescant, id vacare numero non oportet: sed ad hunc exitum tamen a principio ferri debet verborum illa comprehensio, et tota a capite ita fluere, ut ad extremum veniens ipsa consistat. Id autem bonâ disciplinâ exercitatis, qui et multa scripserint, et quæcumque etiam sine scripto dicerent, similia scriptorum effecerint, non erit difficillimum. Ante enim circumscribitur mente sententia, confestimque verba concurrunt; quæ mens eadem, quâ nihil est celerius, statim dimittit, ut suo quodque loco respondeat: quorum descriptus ordo alias aliâ terminatione concluditur: atque omnia illa et prima et media verba

spectare debent ad ultimum. Interdum enim cursus est in oratione incitatior, interdum moderata ingressio; ut jam a principio videndum sit, quemadmodum velis venire ad extremum. Nec in numeris magis, quam in reliquis ornamentis orationis, eadem cum faciamus, quæ poëtæ, effugimus tamen in oratione poëmatis similitudinem. Est enim in utroque et materia et tractatio: materia in verbis, tractatio in collocatione verborum. Ternæ autem sunt utriusque partes verborum; translatum, novum, priscum: nam de propriis nihil hoc loco dicimus.

LX. Collocationis autem, eæ, quas diximus, compositio, concinnitas, numerus; sed in utroque frequentiores sunt et liberiores poëtæ. Nam et transferunt verba cum crebrius, tum etiam audacius; et priscis libentius utuntur, et liberius novis: quod idem fit in numeris, in quibus quasi necessitati parere coguntur. Sed tamen hæc nec nimis esse diversa, neque ullo modo conjuncta intelligi licet. Ita fit, ut non item in oratione, ut in versu, numerus exstet: idque, quod numerosum in oratione dicitur, non semper numero fiat, sed nonnunquam aut concinnitate, aut constructione verborum.

Ita, si numerus orationis quæritur qui sit; omnis est: sed alius alio melior atque aptior: si locus; in omni parte verborum: si, unde ortus sit; ex aurium voluptate: si componendorum ratio; dicetur alio loco, quia pertinet ad usum; quæ pars quarta et extrema nobis in dividendo fuit: si, ad quam rem adhibeatur; ad delectationem: si, quando; semper: si, quo loco; in totâ continuatione verborum: si, quæ res efficiat voluptatem; eadem, quæ in versibus, quorum modum notat ars; sed aures ipsæ tacito eum sensu sine arte definiunt.

LXI. Satis multa de naturâ: sequitur usus, de quo est accuratius disputandum. In quo quæsitum est, in totone circuitu illo orationis, quem Græci Περίοδον, nos tum ambitum, tum circuitum, tum

comprehensionem, aut continuationem, aut circumscriptionem dicimus; an in principiis solum, an in extremis, an in utrâque parte, numerus tenendus sit? deinde, cum aliud videatur esse numerus, aliud numerosum; quid intersit? tum autem, in omnibusne numeris æqualiter particulas deceat incidere, an facere alias breviores, alias longiores? idque quando, aut cur, quibusque partibus? pluribusne, an singulis? imparibus, an æqualibus? et quando aut istis aut illis sit utendum? quæque inter se aptissime collocentur, et quomodo? an omnino nulla sit in eo genere distinctio? quodque ad rem maxime pertinet, quâ ratione numerosa fiat oratio? Explicandum etiam est, unde orta sit forma verborum: dicendumque, quantos circuitus facere deceat: deque eorum particulis, et tamquam incisionibus, disserendum est; quærendumque, utrum una species et longitudo sit earum, anne plures? et, si plures, quo loco, aut quando, quoque genere uti oporteat? Postremo totius generis utilitas explicanda est, quæ quidem patet latius: non ad unam enim rem aliquam, sed ad plures, accommodatur.

Ac licet, non ad singulas res respondentem, de universo genere sic dicere, ut etiam singulis satis responsum esse videatur. Remotis igitur reliquis generibus, unum selegimus, hoc, quod in causis foroque versatur, de quo diceremus.

Ergo in aliis, id est, in historiâ, et in eo quod appellamus επιδεικτικον, placet omnia dici Isocrateo Theopompeoque more, illâ circumscriptione ambituque, ut tamquam in orbe inclusa currat oratio, quoad insistat in singulis perfectis absolutisque sententiis. Itaque posteaquam est nata hæc vel circumscriptio, vel comprehensio, vel continuatio, vel ambitus (si ita licet dicere), nemo, qui aliquo esset in numero, scripsit orationem generis ejus, quod esset ad delectationem comparatum, remotumque a judiciis forensique certamine, quin redigeret omnes fere in

quadrum numerumque sententias. Nam, cum is est auditor, qui non vereatur, ne compositæ orationis insidiis sua fides attentetur, gratiam quoque habet oratori, voluptati aurium servienti.

LXII. Genus autem hoc orationis neque totum assumendum est ad causas forenses, neque omnino repudiandum. Si enim semper utare, cum satietatem affert, tum, quale sit, etiam ab imperitis agnoscitur. Detrahit præterea actionis dolorem; aufert humanum sensum actoris; tollit funditus veritatem et fidem. Sed, quoniam adhibenda nonnunquam est, primum videndum est, quo loco, deinde quamdiu retinenda sit, tum quot modis commutanda.

Adhibenda est igitur numerosa oratio, si aut laudandum est aliquid ornatius (ut nos in accusationis secundo, de Siciliæ laude diximus; ut in senatu, de consulatu meo), aut exponenda narratio, quæ plus dignitatis desiderat, quam doloris (ut in quarto accusationis, de Ennensi Cerere, de Segestanâ Dianâ, de Syracusarum situ diximus.) Sæpe etiam in amplificandâ re, concessu omnium, funditur numerose et volubiliter oratio. Id nos fortasse non perfecimus, conati quidem sæpissime sumus; quod plurimis locis perorationes nostræ, voluisse nos, atque animo contendisse, declarant. Id autem tum valet, cum is, qui audit, ab oratore jam obsessus est, ac tenetur. Non enim id agit, ut insidietur et observet: sed jam favet, processumque vult; dicendique vim admirans, non inquirit, quod reprehendat. Hæc autem forma retinenda non diu est, nec dico in peroratione, quam ipse includit, sed in orationis reliquis partibus: nam, cum sis his locis usus, quibus ostendi licere, transferenda tota dictio est ad illa, quæ, nescio cur, cum Græci Κομματα et Κωλα nominent, nos non recte incisa et membra dicamus. Neque enim esse possunt, rebus ignotis, nota nomina: sed, cum verba, aut suavitatis aut inopiæ causâ, transferre soleamus, in omnibus hoc fit artibus, ut, cum id appellandum sit,

quod, propter rerum ignorationem ipsarum, nullum habuerit ante nomen, necessitas cogat aut novum facere verbum, aut a simili mutuari.

LXIII. Quo autem pacto deceat incise membratimve dici, jam videbimus: nunc, quot modis mutentur comprehensiones conclusionesque, dicendum est. Fluit omnino numerus a primo tum incitatius brevitate pedum, tum proceritate tardius. Cursum contentiones magis requirunt; expositiones rerum, tarditatem. Insistit autem ambitus modis pluribus, e quibus unum est secuta Asia maxime, qui dichoreus vocatur, cum duo extremi chorei sunt, id est, e singulis longis et brevibus: explanandum est enim, quod ab aliis iidem pedes aliis nominantur vocabulis. Dichoreus non est ille quidem suâ sponte vitiosus in clausulis; sed in orationis numero nihil est tam vitiosum, quam si semper est idem. Cadit autem per se ille ipse præclare: quo etiam satietas formidanda est magis. Me stante, C. Carbo, C. F. tribunus plebis, in concione dixit his verbis, "O Marce Druse, patrem appello." Hæc quidem duo binis pedibus incisim: dein membratim, "tu dicere solebas, sacram esse rempublicam." Hæc item membra ternis. Post ambitus, "quicumque eam violavissent, ab omnibus esse ei pœnas persolutas:" dichoreus: nihil enim ad rem, extrema illa longa sit, an brevis: deinde, "Patris dictum sapiens, temeritas filii comprobavit." Hoc dichoreo tantus clamor concionis excitatus est, ut admirabile esset. Quæro, nonne id numerus effecerit? verborum ordinem immuta: fac sic, "Comprobavit filii temeritas:" jam nihil erit, etsi *Temeritas* ex tribus brevibus et longâ est; quem Aristoteles, ut optimum, probat; a quo dissentio. At eadem verba, eadem sententia: animo istuc satis est, auribus non satis. Sed id crebrius fieri non oportet. Primum enim numerus agnoscitur: deinde satiat: postea, cognitâ facilitate, contemnitur.

LXIV. Sed sunt clausulæ plures, quæ numerose

et jucunde cadant: nam et creticus, qui est e longâ et brevi et longâ, et ejus æqualis pæon, qui spatio par est, syllabâ longior, quam commodissime putatur in solutam orationem illigari, cum sit duplex: nam aut e longâ et tribus brevibus, qui numerus in primo viget, jacet in extremo; aut e totidem brevibus et longâ, in quem optime cadere censent veteres: ego non plane rejicio, sed alios antepono.

Ne spondeus quidem funditus est repudiandus; etsi, quod est e longis duabus, hebetior videtur et tardior; habet tamen stabilem quemdam, et non expertem dignitatis gradum: in incisionibus vero multo magis, et in membris: paucitatem enim pedum gravitatis suæ tarditate compensat. Sed hos cum in clausulis pedes nomino, non loquor de uno pede extremo: adjungo (quod minimum sit) proximum superiorem, sæpe etiam tertium. Ne iambus quidem, qui est e brevi et longâ, aut par choreo, qui habet tres breves, sed spatio par, non syllabis; aut etiam dactylus, qui est e longâ et duabus brevibus, si est proximus a postremo, parum volubiliter pervenit ad extremum, si est extremus choreus, aut spondeus: nunquam enim interest, uter sit eorum in pede extremo. Sed iidem hi tres pedes male concludunt, si quis eorum in extremo locatus est, nisi cum pro cretico postremus est dactylus: nihil enim interest, dactylus sit extremus, an creticus; quia, postrema syllaba brevis an longa sit, ne in versu quidem refert.

Quare etiam pæona qui dixit aptiorem, in quo esset longa postrema, vidit parum; quoniam nihil ad rem est, postrema an longa sit. Jam pæon, quod plures habeat syllabas quam tres, numerus a quibusdam, non pes, habetur. Est quidem, ut inter omnes constat antiquos, Aristotelem, Theophrastum, Theodectem, Ephorum, unus aptissimus orationi vel orienti, vel mediæ: putant illi etiam cadenti; quo loco mihi videtur aptior creticus. Dochmius autem e quinque syllabis, brevi, duabus longis, brevi,

longâ, ut est hoc, "Amicos tenes," quovis loco aptus est, dum semel ponatur: iteratus, aut continuatus, numerum apertum et nimis insignem facit.

LXV. His igitur tot commutationibus, tamque variis, si utemur; nec deprehendetur manifesto, quid a nobis de industriâ fiat, et occurretur satietati. Et, quia non numero solum numerosa oratio, sed et compositione fit, et genere (quod ante dictum est) concinnitatis; compositione potest intelligi, cum ita structa verba sunt, ut numerus non quæsitus, sed ipse secutus esse videatur; ut apud Crassum, "nam ubi lubido dominatur, innocentiæ leve præsidium est." Ordo enim verborum efficit numerum sine ullâ apertâ oratoris industriâ. Itaque, siquæ veteres illi (Herodotum dico, et Thucydidem, totamque eam ætatem) apte numeroseque dixerunt; ea non numero quæsito, sed verborum collocatione, ceciderunt.

Formæ vero quædam sunt orationis, in quibus ea concinnitas inest, ut sequatur numerus necessario. Nam cum aut par pari refertur, aut contrarium contrario opponitur, aut, quæ similiter cadunt verba, verbis comparantur; quidquid ita concluditur, plerumque fit ut numerose cadat. Quo de genere cum exemplis supra diximus, ut hæc quoque copia facultatem afferat, non semper eodem modo desinendi: nec tamen hæc ita sunt arcta et adstricta, ut ea, cum velimus, laxare nequeamus. Multum interest, utrum numerosa sit, id est, similis numerorum, an plane e numeris constet oratio. Alterum si fit, intolerabile vitium est: alterum nisi fit, dissipata, et inculta, et fluens est oratio.

LXVI. Sed, quoniam non modo non frequenter, verum etiam raro, in veris causis aut forensibus, circumscripte numeroseque dicendum est; sequi videtur, ut videamus, quæ sint illa, quæ supra dixi incisa, quæ membra. Hæc enim in veris causis maximam partem orationis obtinent. Constat enim ille ambitus et plena comprehensio e quatuor fere parti-

bus, quæ membra dicimus; ut et aures impleat, et ne brevior sit, quam satis sit, neque longior: quamquam utrumque nonnunquam, vel potius sæpe, accidit, ut aut citius insistendum sit, aut longius procedendum, ne brevitas defraudâsse aures videatur, neve longitudo obtudisse. Sed habeo mediocritatis rationem: nec enim loquor de versu; et est liberior aliquanto oratio.

E quatuor igitur, quasi hexametrorum instar versuum quod sit, constat fere plena comprehensio. His igitur singulis versibus quasi nodi apparent continuationis, quos in ambitu conjungimus. Sin membratim volumus dicere, insistimus: idque cum opus est, ab isto cursu invidioso facile nos et sæpe disjungimus. Sed nihil tam debet esse numerosum, quam hoc, quod minime apparet, et valet plurimum. Ex hoc genere illud est Crassi, *Missos faciant patronos: ipsi prodeant.* Nisi intervallo dixisset, *ipsi prodeant*, sensisset profecto effugisse senarium: omnino melius caderet, *prodeant ipsi.* Sed de genere nunc disputo. *Cur clandestinis consiliis nos oppugnant? cur de perfugis nostris copias comparant contra nos?* Prima sunt illa duo, quæ Κομματα Græci vocant, nos incisa dicimus: deinde tertium, Κωλον illi, nos membrum. Sequitur non longa (ex duobus enim versibus, id est, membris, perfecta est) comprehensio, et in spondeos cadit: et Crassus quidem sic plerumque dicebat: idque ipse genus dicendi maxime probo.

LXVII. Sed quæ incisim aut membratim efferuntur, ea vel aptissime cadere debent; ut est apud me: "Domus tibi deerat? at habebas. Pecunia superabat? at egebas." Hæc incise dicta sunt quatuor. At membratim, quæ sequuntur, duo, "Incurristi amens in columnas: in alienos insanus insanîsti." Deinde omnia, tamquam crepidine quâdam, comprehensione longiore sustinentur: "Depressam, cæcam, jacentem domum pluris, quam te, et quam fortunas tuas, æstimâsti." Dichoreo finitur: at dispondeo proxi-

mum illud: nam in iis, quibus, ut pugiunculis, uti oportet, brevitas facit ipsa liberiores pedes. Sæpe enim singulis utendum est, plerumque binis, (et utrisque addi pedis pars potest) non fere ternis amplius.

Incisim autem et membratim tracta oratio in veris causis plurimum valet, maximeque his locis, cum aut arguas, aut refellas; ut nostra in Cornelianâ secundâ, "O callidos homines! O rem excogitatam! O ingenia metuenda!" Membratim adhuc: deinde cæsim diximus. Rursus membratim, "Testes dare volumus." Extrema sequitur comprehensio, sed ex duobus membris, quâ non potest esse brevior, "Quem, quæso, nostrûm fefellit, ita vos esse facturos?"

Nec ullum genus est dicendi aut melius, aut fortius, binis aut ternis ferire verbis, nonnunquam singulis, paulo alias pluribus: inter quæ, variis clausulis interponit se raro numerosa comprehensio; quam perverse fugiens Hegesias, dum ille quoque imitari Lysiam vult, alterum pæne Demosthenem, saltat, incidens particulas. Et is quidem non minus sententiis peccat, quam verbis; ut non quærat, quem appellet ineptum, qui illum cognoverit. Sed ego illa Crassi, et nostra posui, ut, qui vellet, auribus ipsis, quid numerosum etiam in minimis particulis orationis esset, judicaret.

LXVIII. Et, quoniam plura de numerosâ oratione diximus, quam quisquam ante nos, nunc de ejus generis utilitate dicemus. Nihil enim est aliud, Brute, (quod quidem tu minime omnium ignoras) pulchre et oratorie dicere, nisi optimis sententiis verbisque lectissimis dicere. Et nec sententia ulla est, quæ fructum oratori ferat, nisi apte exposita, atque absolute; nec verborum lumen apparet, nisi diligenter collocatorum: et horum utrumque numerus illustrat: numerus autem (sæpe enim hoc testandum est) non modo non poëtice junctus, verum etiam fugiens illum, eique omnium dissimillimus: (non quin

iidem sint numeri, non modo oratorum et poëtarum, verum omnino loquentium, denique etiam sonantium omnium, quæ metiri auribus possumus:) sed ordo pedum facit, ut id, quod pronuntiatur, aut orationis aut poëmatis simile videatur.

Hanc igitur sive compositionem, sive perfectionem, sive numerum vocari placet, et adhibere necesse est, si ornate velis dicere, non solum (quod ait Aristoteles et Theophrastus) ne infinite feratur, ut flumen, oratio, quæ non aut spiritu pronuntiantis, aut interductu librarii, sed numero coacta, debet insistere; verum etiam, quod multo majorem habent apta vim, quam soluta. Ut enim athletas, nec multo secus gladiatores, videmus nihil nec vitando facere caute, nec petendo vehementer, in quo non motus hic habeat palæstram quamdam; ut, quidquid in his rebus fiat utiliter ad pugnam, idem ad adspectum etiam sit venustum; sic oratio nec plagam gravem facit, nisi petitio fuit apta; nec satis recte declinat impetum, nisi, etiam in cedendo, quid deceat, intelligit.

Itaque, qualis eorum motus, quos *απαλαιστους* Græci vocant, talis horum mihi videtur oratio, qui non claudunt numeris sententias: tantumque abest, ut, quod ii, qui hoc (aut magistrorum inopiâ, aut ingenii tarditate, aut laboris fugâ) non sunt assecuti, solent dicere, enervetur oratio compositione verborum, ut aliter in eâ nec impetus ullus nec vis esse possit.

LXIX. Sed magnam exercitationem res flagitat, ne quid eorum, qui genus hoc secuti non tenuerunt, simile faciamus; ne aut verba trajiciamus aperte, quo melius aut cadat aut volvatur oratio; quod se L. Cœlius Antipater, in procemio Belli Punici, nisi necessario, facturum negat. O virum simplicem, qui nos nihil celet! sapientem, qui serviendum necessitati putet! Sed hic omnino rudis. Nobis autem in scribendo, atque in dicendo, necessitatis excusatio non probatur: nihil est enim necesse: et, si quid

esset, id necesse tamen non erat confiteri. Et hic quidem, qui hanc a Lælio, ad quem scripsit, cui se purgat, veniam petit, et utitur eâ trajectione verborum, et nihilo tamen aptius explet, concluditque sententias.

Apud alios autem, et Asiaticos maxime, numero servientes, inculcata reperias inania quædam verba, quasi complementa numerorum. Sunt etiam qui illo vitio, quod ab Hegesiâ maxime fluxit, infringendis, concidendisque numeris, in quoddam genus abjectum incidant, Siculorum simillimum. Tertium est, in quo fuerunt fratres illi, Asiaticorum rhetorum principes, Hierocles et Menecles, minime meâ sententiâ contemnendi. Etsi enim a formâ veritatis et ab Atticorum regulâ absunt, tamen hoc vitium compensant vel facultate, vel copiâ. Sed apud eos varietas non erat, quod omnia fere concludebantur uno modo. Quæ vitia qui fugerit, ut neque verbum ita trajiciat, ut id de industriâ factum intelligatur, neque inferciens verba, quasi rimas expleat, nec minutos numeros sequens, concidat delumbetque sententias, nec, sine ullâ commutatione, in eodem semper versetur genere numerorum; is omnia fere vitia vitaverit: nam de laudibus multa diximus, quibus sunt alia perspicua vitia contraria.

LXX. Quantum autem sit apte dicere, experiri licet, si aut compositi oratoris bene structam collocationem dissolvas permutatione verborum. Corrumpatur enim tota res, ut et hæc nostra in Cornelianâ, et deinceps omnia: "Neque me divitiæ movent, quibus omnes Africanos et Lælios multi venalicii mercatoresque superârunt." Immuta paulum, ut sit, "multi superârunt mercatores venaliciique;" perierit tota res. Et quæ sequuntur: "Neque vestis, aut cælatum aurum et argentum, quo nostros veteres Marcellos Maximosque multi eunuchi e Syriâ Ægyptoque vicerunt." Verba permuta sic, ut sit, "Vicerunt eunuchi e Syriâ Ægyptoque." Adde tertium,

"Neque vero ornamenta ista villarum, quibus L. Paulum et L. Mummium, qui rebus his urbem Italiamque omnem referserunt, ab aliquo video perfacile Deliaco aut Syro potuisse superari." Fac ita, "potuisse superari ab aliquo Syro aut Deliaco." Videsne, ut, ordine verborum paulum commutato, iisdem verbis, stante sententiâ, ad nihilum omnia recidant, cum sint ex aptis dissoluta? aut si alicujus inconditi arripias dissipatam aliquam sententiam, eamque, ordine verborum paulum commutato, in quadrum redigas, efficiatur aptum illud, quod fuerit antea diffluens ac solutum. Age, sume de Gracchi apud censores illud, "Abesse non potest, quin ejusdem hominis sit, probos improbare, qui improbos probet." Quanto aptius, si ita dixisset, "quin ejusdem hominis sit, qui improbos probet, probos improbare!" Hoc modo dicere nemo unquam noluit: nemoque potuit, quin dixerit. Qui autem aliter dixerunt, hoc assequi non potuerunt. Ita facti sunt repente Attici. Quasi vero Trallianus fuerit Demosthenes, cujus non tam vibrarent fulmina illa, nisi numeris contorta ferrentur!

LXXI. Sed, si quos magis delectant soluta, sequantur ea sane, [modo sic, ut quis] Phidiæ clypeum dissolverit, collocationis universam speciem sustulerit, non singulorum operum venustatem; ut, in Thucydide, orbem modo orationis desidero, ornamenta comparent. Isti autem cum dissolvunt orationem, in quâ nec res nec verbum ullum est, nisi abjectum; non clypeum, sed ut in proverbio est (etsi humilius dictum est, tamen consimile est) scopas [ut ita dicam] mihi videntur dissolvere. Atque, ut plane genus hoc, quod ego laudo, contemsisse videantur, aut scribant aliquid vel Isocrateo more, vel quo Æschines aut Demosthenes utitur: tum illos existimabo, non desperatione reformidavisse genus hoc, sed judicio refugisse: aut reperiant, ipsâ eâdem conditione qui uti velit, ut aut dicat, aut scribat, utrâ vo-

let linguâ, eo genere, quo illi volunt. Facilius est enim apta dissolvere, quam dissipata connectere.

Res autem se sic habet, (ut brevissime dicam quod sentio) composite et apte, sine sententiis, dicere, insania est: sententiose autem, sine verborum et ordine et modo, infantia; sed ejusmodi tamen infantia, ut eâ qui utantur, non stulti homines haberi possint, etiam plerumque prudentes: quo qui est contentus, utatur. Eloquens vero, qui non approbationes solum, sed admirationes, clamores, plausus, si liceat, movere debet, omnibus oportet ita rebus excellat, ut ei turpe sit, quidquam aut spectari aut audiri libentius.

Habes meum de oratore, Brute, judicium, quod aut sequêre, si probaveris; aut tuo stabis, si aliud quoddam est tuum. In quo neque pugnabo tecum, neque hoc meum, de quo tantopere hoc libro asseveravi, unquam affirmabo esse verius, quam tuum. Potest enim non solum aliud mihi, ac tibi, sed mihi ipsi aliud alias videri: nec in hac modo re, quæ ad vulgi assensum spectat, et ad aurium voluptatem, quæ duo sunt ad judicandum [novissima;] sed ne in maximis quidem rebus, quidquam adhuc inveni firmius, quod tenerem, aut quo judicium meum dirigerem, quam d, quodcumque mihi quam simillimum veri videretur, cum ipsum illud verum in occulto lateret. Tu autem, velim, si tibi ea, quæ disputata sunt, minus probabuntur, ut aut majus opus institutum putes, quam effici potuerit, aut, dum tibi roganti voluerim obsequi, verecundiâ negandi, scribendi me impudentiam suscepisse.

M. TULLII CICERONIS,

AD

C. TREBATIUM,

TOPICA.

I. MAJORES nos res scribere ingressos, C. Trebati, et iis libris, quos brevi tempore satis multos edidimus, digniores, e cursu ipso revocavit voluntas tua. Cum enim mecum in Tusculano esses, et in bibliothecâ separatim uterque nostrûm ad suum studium libellos, quos vellet, evolveret, incidisti in Aristotelis Topica quædam, quæ sunt ab illo pluribus libris explicata. Quâ inscriptione commotus, continuo a me eorum librorum sententiam requisîsti. Quam tibi cum exposuissem, disciplinam inveniendorum argumentorum, ut, sine ullo errore, ad eam rationem, viâ perveniremus ab Aristotele inventâ, libris illis contineri; verecunde tu quidem, ut omnia, sed tamen ut facile cernerem te ardere studio, mecum, ut tibi illam traderem, egisti. Cum autem ego te, non tam vitandi laboris mei causâ, quam quod id tuâ interesse arbitrarer, vel ut eos per te ipse legeres, vel ut totam rationem a doctissimo quodam rhetore acciperes, hortatus essem; utrumque, ut ex te audiebam, es expertus. Sed a libris te obscuritas rejecit. Rhetor autem ille magnus, hæc, ut

opinor, Aristotelica se ignorare respondit. Quod quidem minime sum admiratus, eum philosophum rhetori non esse cognitum, qui ab ipsis philosophis, præter admodum paucos, ignoraretur. Quibus eo minus ignoscendum est, quod non modo rebus iis, quæ ab illo dictæ et inventæ sunt, allici debuerunt, sed dicendi quoque incredibili quâdam cum copiâ, tum etiam suavitate. Non potui igitur tibi, sæpius hoc roganti, et tamen verenti ne mihi gravis esses, (facile enim id cernebam) debere diutius, ne ipsi juris interpreti fieri videretur injuria. Etenim cum tu mihi meisque multa sæpe scripsisses, veritus sum, ne, si ego gravarer, aut ingratum id aut superbum videretur. Sed, dum fuimus unâ, tu optimus es testis, quam fuerim occupatus: ut autem a te discessi, in Græciam proficiscens, cum operâ meâ nec respublica nec amici uterentur, nec honeste inter arma versari possem, ne si tuto id quidem mihi liceret; ut veni Veliam, tuaque et tuos vidi, admonitus hujus æris alieni, nolui deesse ne tacitæ quidem flagitationi tuæ. Itaque hæc, cum mecum libros non haberem, memoriâ repetita, in ipsâ navigatione conscripsi, tibique ex itinere misi: ut meâ diligentiâ mandatorum tuorum, te quoque (etsi admonitore non eges) ad memoriam nostrarum rerum excitarem. Sed jam tempus est ad id, quod instituimus, accedere.

II. Cum omnis ratio diligens disserendi duas habeat partes; unam inveniendi, alteram judicandi; utriusque princeps, ut mihi quidem videtur, Aristoteles fuit. Stoïci autem in alterâ elaboraverunt. Judicandi enim vias diligenter persecuti sunt, eâ scientiâ, quam *Dialecticen* appellant. Inveniendi vero artem, quæ *Topice* dicitur, quæque ad usum potior erat, et ordine naturæ certe prior, totam reliquerunt. Nos autem, quoniam in utrâque summa utilitas est, et utramque, si erit otium, persequi cogitamus, ab eâ, quæ prior est, ordiemur.

Ut igitur earum rerum, quæ absconditæ sunt, de-

monstrato et notato loco, facilis inventio est; sic, cum pervestigare argumentum aliquod volumus, locos nôsse debemus; sic enim appellatæ ab Aristotele sunt hæ quasi sedes, e quibus argumenta promuntur. Itaque licet definire, locum esse argumenti sedem; argumentum autem, rationem, quæ rei dubiæ faciat fidem.

Sed ex his locis, in quibus argumenta inclusa sunt, alii in eo ipso, de quo agitur, hærent; alii assumuntur extrinsecus. In ipso, tum ex toto, tum ex partibus ejus, tum ex notâ, tum ex his rebus, quæ quodammodo affectæ sunt ad id, de quo quæritur. Extrinsecus autem ea dicuntur, quæ absunt, longeque disjuncta sunt.

Sed ad id totum, de quo disseritur, tum definitio adhibetur, quæ quasi involutum evolvit id, de quo quæritur. Ejus argumenti talis est formula: Jus civile est æquitas constituta iis, qui ejusdem civitatis sunt, ad res suas obtinendas: ejus autem æquitatis utilis est cognitio: utilis est ergo juris civilis scientia.

Tum partium enumeratio, quæ tractatur hoc modo: Si neque censu, neque vindictâ, nec testamento liber factus est, non est liber: neque est ulla earum rerum: non est igitur liber.

Tum notatio, cum ex vi verbi argumentum aliquod elicitur, hoc modo: Cum lex [Ælia Sentia] assiduo vindicem assiduum esse jubeat, locupletem jubet locupleti: locuples enim est *assiduus*, ut ait Ælius, appellatus ab *asse dando.*

III. Ducuntur etiam argumenta ex iis rebus, quæ quodammodo affectæ sunt ad id, de quo quæritur. Sed hoc genus in plures partes distributum est. Nam alia conjugata appellamus, alia ex genere, alia ex formulâ, alia ex similitudine, alia ex antecedentibus, alia ex consequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex causis, alia ex effectis, alia ex comparatione majorum, aut parium, aut minorum.

Conjugata dicuntur, quæ sunt ex verbis generis

ejusdem. Ejusdem autem generis verba sunt, quæ, orta ab uno, varie commutantur, ut sapiens, sapienter, sapientia. Hæc verborum conjugatio Συζυγια dicitur, ex quâ hujusmodi est argumentum : Si compascuus ager est, jus est compascere.

A genere sic ducitur : Quoniam argentum omne mulieri legatum est, non potest ea pecunia, quæ numerata domi relicta est, non esse legata ; forma enim a genere, quoad suum nomen retinet, nunquam sejungitur : numerata autem pecunia nomen argenti retinet : legata igitur videtur.

A formâ generis, quam interdum, quo planius accipiatur, partem licet nominare, hoc modo : Si ita Fabiæ pecunia legata est a viro, si ea uxor materfamilias esset ; si ea in manum [viri] non convenerat, nihil debetur. Genus enim est uxor : ejus duæ formæ ; una matrumfamilias earum, quæ in manum convenerunt ; altera, earum, quæ tantummodo uxores habentur : quâ in parte cum fuerit Fabia, legatum ei non videtur.

A similitudine, hoc modo : Si ædes eæ corruerunt, vitiumve fecerunt, quarum ususfructus legatus est, hæres restituere non debet, nec reficere, non magis, quam servum restituere, si is, cujus ususfructus legatus est, deperîsset.

A differentiâ : Non, si uxori vir legavit omne argentum, quod suum esset, idcirco, quæ in nominibus fuerunt, legata sunt : multum enim differt, in arcâne positum sit argentum, an in tabulis debeatur.

Ex contrario autem, sic : Non debet ea mulier, cui vir bonorum suorum usumfructum legavit, cellis vinariis et oleariis plenis relictis, putare id ad se pertinere : usus enim, non abusus, legatus est. Ea sunt inter se contraria.

IV. Ab adjunctis : Si ea mulier testamentum fecit, quæ se capite nunquam diminuit, non videtur ex edicto prætoris secundum eas tabulas possessio dari. Adjungitur enim, ut secundum servorum, secundum

exulum, secundum puerulorum tabulas, possessio videatur ex edicto dari.

Ab antecedentibus autem, et consequentibus, et repugnantibus, hoc modo: ab antecedentibus, Si viri culpâ factum est divortium, etsi mulier nuntium remisit, tamen pro liberis manere nihil oportet.

A consequentibus, Si mulier, cum fuisset nupta cum eo, quîcum connubium non esset, nuntium remisit; quoniam qui nati sunt, patrem non sequuntur, pro liberis manere nihil oportet.

A repugnantibus, Si paterfamilias uxori ancillarum usumfructum legavit a filio, neque a secundo hærede legavit; mortuo filio, mulier usumfructum non amittet: quod enim semel testamento alicui datum est, id ab eo invito, cui datum est, auferri non potest: repugnat enim recte accipere, et invitum reddere.

Ab efficientibus causis, hoc modo: Omnibus est jus parietem directum ad parietem communem adjungere vel solidum, vel fornicatum: at si quis in pariete communi demoliendo damni infecti promiserit, non debebit præstare, quod fornix vitii fecerit: non enim ejus vitio, qui demolitus est, damnum factum est, sed ejus operis vitio, quod ita ædificatum est, ut suspendi non posset.

Ab effectis rebus, hoc modo: Cum mulier viro in manum convenit, omnia, quæ mulieris fuerunt, viri fiunt dotis nomine.

Ex comparatione autem omnia valent, quæ sunt ejusmodi: Quod in re majore valet, valeat in minore: ut, si in urbe fines non reguntur, nec aqua in urbe arceatur. Item contra: Quod in minore valet, valeat in majore: licet idem exemplum convertere. Item: Quod in re pari valet, valeat in hac, quæ par est: ut, Quoniam usus [auctoritas] fundi biennium est, sit etiam ædium. At in lege ædes non appellantur, et sunt cæterarum rerum omnium, quarum an-

nuus est usus. Valeat æquitas, quæ paribus in causis paria jura desiderat.

Quæ autem extrinsecus assumuntur, ea maxime ex auctoritate ducuntur. Itaque Græci tales argumentationes ατεχνους vocant, id est, artis expertes; ut, si ita respondeas: Quoniam P. Scævola id solum esse ambitus ædium dixerit, quod, parietis communis tegendi causâ, tectum projiceretur, ex quo in tectum ejus, ædes qui protexisset, aqua deflueret, id tibi jus videri.

His igitur locis, qui sunt expositi, ad omne argumentum reperiendum, tamquam elementis quibusdam, significatio et demonstratio datur. Utrum igitur hactenus satis est? Tibi quidem, tam acuto, et tam occupato, puto.

V. Sed, quoniam avidum hominem ad has discendi epulas recepi, sic accipiam, ut reliquiarum sit potius aliquid, quam te hinc patiar non satiatum discedere. Quando ergo unusquisque eorum locorum, quos exposui, sua quædam membra habet, ea quam subtilissime persequamur: et primum de ipsâ definitione dicatur.

Definitio est oratio, quæ id, quod definitur, explicat, quid sit. Definitionum autem duo sunt genera prima: unum earum rerum, quæ sunt; alterum earum, quæ intelliguntur. Esse ea dico, quæ cerni tangive possunt, ut fundum, ædes, parietem, stillicidium, mancipium, pecudem, supellectilem, penus, cætera; quo ex genere quædam interdum nobis definienda sunt. Non esse rursus ea dico, quæ tangi demonstrarive non possunt, cerni tamen animo, atque intelligi possunt; ut, si usucapionem, si tutelam, si gentem, si agnationem, definias; quarum rerum nullum subest quasi corpus; est tamen quædam conformatio insignita et impressa intelligentiâ; quam notionem voco. Ea sæpe in argumentando definitione explicanda sunt.

Atque etiam definitiones aliæ sunt partitionum, aliæ divisionum: partitionum, cum res ea, quæ proposita est, quasi in membra discerpitur; ut, si quis jus civile dicat id esse, quod in legibus, senatûsconsultis, rebus judicatis, jurisperitorum auctoritate, edictis magistratuum, more, æquitate consistat. Divisionum autem definitio formas omnes complectitur, quæ sub eo genere sunt, quod definitur; hoc modo: Abalienatio est ejus rei, quæ mancipî est, aut traditio alteri nexu, aut in jure cessio, inter quos ea jure civili fieri possunt.

VI. Sunt et alia genera definitionum: sed ad hujus libri institutum illa nihil pertinent: tantum est dicendum, qui sit definitionis modus. Sic igitur veteres præcipiunt: cum sumseris ea, quæ sint ei rei, quam definire velis, cum aliis communia, usque eo persequi, dum proprium efficiatur, quod nullam in aliam rem transferri possit; ut hoc: "Hæreditas est pecunia." Commune adhuc: multa enim genera sunt pecuniæ. Adde, quod sequitur: "quæ, morte alicujus, ad quempiam pervenit." Nondum est definitio: multis enim modis, sine hæreditate, teneri mortuorum pecuniæ possunt. Unum adde verbum, "jure." Jam a communitate res disjuncta videbitur, ut sit explicata definitio sic: "Hæreditas est pecunia, quæ, morte alicujus, ad quempiam pervenit jure." Nondum est satis: adde, "nec ea aut legata testamento, aut possessione retenta." Confectum est. Itemque ut illud: "Gentiles sunt, qui inter se eodem nomine sunt." Non est satis. "Qui ab ingenuis oriundi sunt." Ne id quidem satis est. "Quorum majorum nemo servitutem servivit." Abest etiam nunc. "Qui capite non sunt diminuti." Hoc fortasse satis est: nihil enim video Scævolam, pontificem, ad hanc definitionem addidisse. Atque hæc ratio valet in utroque genere definitionum, sive id quod est, sive id quod intelligitur, definiendum est.

Partitionum autem et divisionum genus quale es-

set, ostendimus; sed, quid inter se differant, planius dicendum est.

VII. In partitione quasi membra sunt; ut corporis, caput, humeri, manus, latera, crura, pedes, et cætera: in divisione, formæ sunt, quas Græci Ἰδέας vocant: nostri, si qui hæc forte tractant, *Species* appellant; non pessime id quidem, sed inutiliter ad mutandos casus in dicendo. Nolim enim, ne si Latine quidem dici possit, *specierum* et *speciebus* dicere; et sæpe his casibus utendum est; at *formis* et *formarum* velim. Cum autem utroque verbo idem significetur, commoditatem in dicendo non arbitror negligendam.

Genus et formam definiunt hoc modo: Genus est notio ad plures differentias pertinens: forma est notio, cujus differentia ad caput generis,et quasi fontem, referri potest. Notionem appello, quam Græci tum Εννοιαν, tum Προληψιν, dicunt. Ea est insita et ante percepta cujusque formæ cognitio, enodationis indigens. Formæ igitur sunt hæ, in quas genus, sine ullius prætermissione, dividitur; ut si quis jus in legem, morem, æquitatem, dividat. Formas qui putat idem esse, quod partes, confundit artem; et, similitudine quâdam conturbatus, non satis acute, quæ sunt secernenda, distinguit.

Sæpe etiam definiunt et oratores et poëtæ per translationem verbi ex similitudine, cum quâdam suavitate. Sed ego a vestris exemplis, nisi necessario, non recedam. Solebat igitur Aquillius, collega et familiaris meus, cum de litoribus ageretur, quæ omnia publica esse vultis, quærentibus iis ad quos id pertinebat, quid esset litus, ita definire, "quà fluctus eluderet:" hoc est, quasi qui adolescentiam, florem ætatis; senectutem, occasum vitæ, velit definire: translatione utens, discedebat a verbis propriis rerum ac suis. Quod ad definitiones attinet, hactenus: reliqua videamus.

VIII. Partitione autem sic utendum est, nullam

ut partem relinquas; ut, si partiri velis tutelas, inscienter facias, si ullam prætermittas. At si stipulationum aut judiciorum formulas partiare, non est vitiosum, in re infinitâ, prætermittere aliquid. Quod idem in divisione vitiosum est. Formarum enim certus est numerus, quæ cuique generi subjiciantur: partium distributio sæpe est infinitior, tamquam rivorum a fonte deductio.

Itaque in oratoriis artibus, quæstionis genere proposito, quot ejus formæ sint, subjungitur absolute. At, cum de ornamentis verborum sententiarumque præcipitur, quæ vocantur Σχηματα, non fit idem. Res enim est infinitior; ut ex hoc quoque intelligatur, quid velimus inter partitionem et divisionem interesse. Quamquam enim vocabula prope idem valere videantur; tamen, quia res differebant, nomina rerum distare voluerunt.

Multa etiam ex notatione sumuntur. Ea est autem, cum ex vi nominis argumentum elicitur; quam Græci Ετυμολογιαν vocant, id est, verbum ex verbo, *veriloquium:* nos autem, novitatem verbi non satis apti fugientes, genus hoc *notationem* appellamus, quia sunt verba rerum notæ. Itaque hoc idem Aristoteles Συμβολον appellat, quod Latine est *Nota*. Sed, cum intelligitur, quid significetur, minus laborandum est de nomine. Multa igitur in disputando notatione eliciuntur ex verbo: ut, cum quæritur, *Postliminium* quid sit, (non dico, quæ sint postliminii: nam id caderet in divisionem, quæ talis est: postliminio redeunt hæc, homo, navis, mulus clitellarius, equus, equa, quæ frena recipere solet) sed cum ipsius postliminii vis quæritur, et verbum ipsum notatur. In quo Servius noster (ut opinor) nihil putat esse notandum, nisi *post;* et *liminium* illud productionem esse verbi vult, ut in *finitimo*, *legitimo*, *æditimo*, non plus esse *timum*, quam in *meditullio tullium:* Scævola autem, P. F. junctum putat esse verbum, ut sit in eo et *post* et *limen:* ut, quæ a nobis alienata

sunt, cum ad hostem pervenerint, et ex suo tamquam limine exierint, dein cum redierint post ad idem limen, postliminio videantur rediisse. Quo in genere etiam Mancini causa defendi potest, postliminio rediisse: deditum non esse, quoniam non sit receptus: nam neque deditionem neque donationem, sine acceptione, intelligi posse.

IX. Sequitur is locus, qui constat ex iis rebus, quæ quodammodo affectæ sunt ad id, de quo ambigitur; quem modo dixi in plures partes distributum. Cujus primus est locus ex conjugatione, quam Græci Συζυγιαν vocant, finitimus notationi, de quâ modo dictum est; ut, si aquam pluviam eam modo intelligeremus, quam imbri collectam videremus; veniret Mucius, qui, quia conjugata verba essent *pluvia* et *pluendo*, diceret, omnem aquam oportere arceri, quæ pluendo crevisset.

Cum autem a genere ducetur argumentum, non erit necesse id usque a capite arcessere: sæpe etiam citra licet, dummodo supra sit quod sumitur, quam id, ad quod sumitur: ut, aqua pluvia ultimo genere ea est, quæ, de cœlo veniens, crescit imbri: sed propiore loco, in quo quasi jus arcendi continetur, genus est, aqua pluvia nocens: ejus generis formæ, loci vitio, et manu nocens: quarum altera jubetur ab arbitro coërceri; altera non jubetur.

Commode etiam tractatur hæc argumentatio, quæ ex genere sumitur, cum ex toto persequare partes, hoc modo: Si dolus malus est, cum aliud agitur, aliud simulatur; enumerare licet, quibus id modis fiat; deinde in eorum aliquem id, quod arguas dolo malo factum, includere; quod genus argumenti in primis firmum videri solet.

X. Similitudo sequitur; quæ late patet, sed oratoribus et philosophis magis, quam vobis. Etsi enim omnes loci sunt omnium disputationum, ad argumenta suppeditanda, tamen aliis disputationibus abundantius occurrunt, aliis angustius. Itaque genera

tibi nota sint; ubi autem his utare, quæstiones ipsæ te admonebunt.

Sunt enim similitudines, quæ ex pluribus collationibus perveniunt quo volunt, hoc modo: Si tutor fidem præstare debet, si socius, si, cui mandâris, si, qui fiduciam acceperit; debet etiam procurator. Hæc, ex pluribus perveniens quo vult, appellatur inductio, quæ Græce Επαγωγη nominatur; quâ plurimum est usus in sermonibus Socrates.

Alterum similitudinis genus collatione sumitur, cum una res uni, par pari, comparatur, hoc modo: Quemadmodum, si in urbe de finibus controversia est, quia fines magis agrorum videntur esse, quam urbis, finibus regendis adigere arbitrum non possis: sic, si aqua pluvia in urbe nocet, quoniam res tota magis agrorum est, aquæ pluviæ arcendæ adigere non possis arbitrum.

Ex eodem similitudinis loco etiam exempla sumuntur, ut Crassus in Curianâ causâ exemplis plurimis usus est, agens de eo, qui testamento sic hæredem instituisset, ut, si filius natus esset in decem mensibus, isque mortuus prius quam in suam tutelam venisset; secundus hæres hæreditatem obtineret. Quæ commemoratio exemplorum valuit; eâque vos in respondendo uti multum soletis.

Ficta etiam exempla similitudinis habent vim: sed ea oratoria magis sunt, quam vestra; quamquam uti etiam vos soletis, sed hoc modo: Finge mancipio aliquem dedisse id, quod mancipio dari non potest: num idcirco id ejus factum est, qui accepit? aut num is, qui mancipio dedit, ob eam rem se ullâ re obligavit? In hoc genere oratoribus et philosophis concessum est, ut muta etiam loquantur, ut mortui ab inferis excitentur, aut aliquid, quod fieri nullo modo possit, augendæ rei gratiâ, dicatur, aut minuendæ, quæ hyperbole dicitur, et multa mirabilia alia. Sed latior est campus illorum. Eisdem tamen ex lo-

cis (ut ante dixi), et in maximis et in minimis quæstionibus, argumenta ducuntur.

XI. Sequitur similitudinem differentia rei, maxime contraria superiori: sed est ejusdem, dissimile et simile invenire. Ejus generis hæc sunt: Non, quemadmodum, quod mulieri debeas, recte ipsi mulieri, sine tutore auctore, solvas; ita, quod aut pupillæ aut pupillo debeas, recte possis eodem modo solvere.

Deinceps locus est, qui a contrario dicitur. Contrariorum autem genera sunt plura: unum eorum, quæ in eodem genere plurimum differunt, ut sapientia et stultitia. Eodem autem genere dicuntur, quibus propositis occurrunt, tamquam e regione, quædam contraria, ut celeritati tarditas, non debilitas: ex quibus [contrariis] argumenta talia exsistûnt: si stultitiam fugimus, sapientiam sequamur; et bonitatem, si malitiam. Hæc, quæ ex eodem genere contraria sunt, appellantur adversa.

Sunt enim alia contraria, quæ privantia licet appellemus Latine, Græci appellant στερητικα. Præpositio enim "*In*" privat verbum eâ vi, quam haberet, si "*In*" præpositum non fuisset; ut dignitas, indignitas, humanitas, inhumanitas, et cætera generis ejusdem; quorum tractatio est eadem, quæ superiorum, quæ adversa dixi.

Nam alia quoque sunt contrariorum genera, velut ea, quæ cum aliquo conferuntur; ut duplum, simplum; multa, pauca; longum, breve; majus, minus. Sunt etiam illa valde contraria, quæ appellantur negantia. Ea αποφατικα Græci, contraria aientibus: ut, Si hoc est, illud non est. Quid enim opus exemplo est? Tantum intelligatur, argumento quærendo, contrariis omnibus contraria non convenire.

Ab adjunctis autem posui equidem exemplum paulo ante, multa scilicet adjungi, quæ suscipienda essent, si statuissemus, ex edicto secundum eas tabulas possessionem dari, quas is instituisset, cui testa-

menti factio nulla esset. Sed locus hic magis ad conjecturales causas, quæ versantur in judiciis, valet; cum quæritur, quid aut sit, aut evenerit, aut futurum sit, aut, quid omnino fieri possit. At loci quidem ipsius forma talis est.

XII. Admonet autem hic locus, ut quæratur, quid ante rem, quid cum re, quid post rem, evenerit. "Nihil hoc ad jus: ad Ciceronem," inquiebat Gallus noster, si quis ad eum tale quid retulerat, ut de facto quæreretur. Tu tamen patiêre, nullum a me artis institutæ locum præteriri; ne, si nihil, nisi quod ad te pertineat, scribendum putâris, nimium te amare videare. Est igitur magnâ ex parte locus hic oratorius, non modo non jurisconsultorum, sed ne philosophorum quidem.

Ante rem enim, quæruntur, quæ talia sunt, apparatus, colloquia, locus, constitutum, convivium. Cum re autem, pedum crepitus, strepitus hominum, corporum umbræ, et si quid ejusmodi. At post rem, rubor, pallor, titubatio, et si qua alia signa conturbationis et conscientiæ; præterea restinctus ignis, gladius cruentus, cæteraque, quæ suspicionem facti possunt movere.

Deinceps est locus dialecticorum proprius, ex consequentibus, et antecedentibus, et repugnantibus, qui etiam ab adjunctis longe diversus est: nam adjuncta, de quibus paulo ante dictum est, non semper eveniunt; consequentia autem semper. Ea enim dico consequentia, quæ rem necessario consequuntur: itemque et antecedentia et repugnantia. Quidquid enim antecedit quamque rem, id cohæret cum re necessario; et quidquid repugnat, id ejusmodi est, ut cohærere nunquam possit.

XIII. Cum tripertito igitur distribuatur locus hic, in consecutionem, antecessionem, repugnantiam, reperiendi argumenti locus simplex est, tractandi triplex. Nam quid interest, cum hoc sumseris, pecuniam numeratam mulieri deberi, cui sit omne

argentum legatum, utrum hoc modo concludas argumentum: Si pecunia signata argentum est, legata est mulieri: est autem pecunia signata argentum: legata igitur. An illo modo? Si numerata pecunia non est legata; non est numerata pecunia argentum: est autem numerata pecunia argentum: legata igitur est. An illo modo? Non et legatum argentum est, et non est legata numerata pecunia: legatum autem argentum est: legata igitur numerata pecunia est.

Appellant autem dialectici eam conclusionem argumenti, in quâ, cum primum assumseris, consequitur id, quod annexum est, primum conclusionis modum. Cum id, quod annexum est, negâris, ut id quoque, cui fuerit annexum, negandum sit, secundus appellatur concludendi modus. Cum autem aliqua conjuncta negâris, et his alia negatio rursus adjungitur, et ex his primum sumseris, ut, quod relinquitur, tollendum sit; is tertius appellatur conclusionis modus.

Ex hoc illa rhetorum sunt ex contrariis conclusa, quæ ipsi *enthymemata* appellant: non quod non omnis sententia proprio nomine enthymema dicatur: sed, ut Homerus, propter excellentiam, commune poëtarum nomen efficit apud Græcos suum; sic, cum omnis sententia enthymema dicatur, quia videtur ea, quæ ex contrariis conficiatur, acutissima, sola proprie nomen commune possidet. Ejus generis hæc sunt. "Hunc metuere, alterum in metu non ponere?" "Eam, quam nihil accusas, damnas?" "Bene quam meritam esse autumas, dicis male mereri?" "Id, quod scis, prodest nihil; id, quod nescis, obest?"

XIV. Hoc disserendi genus attingit omnino vestras quoque in respondendo disputationes; sed philosophorum magis, quibus est cum oratoribus illa ex repugnantibus sententiis communis conclusio, quæ a dialecticis tertius modus, a rhetoribus enthymema, nuncupatur. Reliqui dialecticorum modi plures sunt,

qui ex disjunctionibus constant. aut hoc, aut illud: hoc autem: non igitur illud. Itemque, hoc, aut illud: non autem hoc: illud igitur. Quæ conclusiones idcirco ratæ sunt, quod in disjunctione plus uno verum esse non potest.

Atque ex iis conclusionibus, quas supra scripsi, prior, quartus; posterior, quintus a dialecticis modus appellatur. Deinde addunt conjunctionum negantiam, sic: Non et hoc est, et illud: hoc autem: non igitur illud. Hic modus est sextus. Septimus autem, Non et hoc, et illud: non autem hoc: illud igitur. Ex his modis conclusiones innumerabiles nascuntur; in quo est fere tota dialectica. Sed ne eæ quidem, quas exposui, ad hanc institutionem sunt necessariæ.

Proximus est locus rerum efficientium, quæ causæ appellantur; deinde rerum effectarum ab efficientibus causis. Harum exempla, ut reliquorum locorum, paulo ante posui, et quidem ex jure civili: sed hæc patent latius.

XV. Causarum igitur genera duo sunt: unum, quod vi suâ id, quod sub eâ subjectum est, certo efficit, ut ignis accendit; alterum, quod naturam efficiendi non habet, sed sine quo effici non possit; ut, si quis æs causam statuæ velit dicere, quod sine eo non possit effici.

Hujus generis causarum, sine quo non efficitur, alia sunt quieta, nihil agentia, stolida quodammodo; ut locus, tempus, materiæ, ferramenta, et cætera generis ejusdem; alia autem præcursionem quamdam adhibent ad efficiendum, et quædam afferunt per se adjuvantia, etsi non necessaria, ut amori congressio causam attulerit, amor flagitio. Ex hoc genere causarum, ex æternitate pendentium, fatum a Stoïcis nectitur.

Atque, ut earum causarum, sine quibus effici non potest, genera divisi; sic etiam efficientium dividi

possunt. Sunt enim aliæ causæ, quæ plane efficiant, nullâ re adjuvante; aliæ, quæ adjuvari velint; ut sapientia efficit sapientes sola per se: beatos efficiat, necne, sola per se, quæstio est. Quare, cum in disputationem inciderit causa efficiens aliquid necessario, sine dubitatione licebit, quod efficitur ab eâ causâ, concludere.

XVI. Cum autem erit talis causa, ut in eâ non sit efficiendi necessitas; necessaria conclusio non sequitur. Atque illud quidem genus causarum, quod habet vim efficiendi necessariam, errorem afferre non fere solet: hoc autem, sine quo non efficitur, sæpe conturbat. Non enim, si sine parentibus filii esse non possunt, propterea causa fuit in parentibus gignendi necessaria. Hoc igitur, sine quo non fit, ab eo, a quo certo fit, diligenter est separandum. Illud enim est, tamquam,

"Utinam ne in nemore Pelio securibus
Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes!"

Nisi enim cecidisset abiegna ad terram trabes, Argo illa facta non esset: nec tamen fuit in his trabibus efficiendi vis necessaria. At cum in Ajacis navim "crispisulcans igneum fulmen" injectum est, inflammatur navis necessario.

Atque etiam est causarum dissimilitudo, quod aliæ sunt, ut, sine ullâ appetitione animi, sine voluntate, sine opinione, suum quasi opus efficiant, velut, ut omne intereat, quod ortum est. Aliæ autem aut voluntate efficiuntur, aut perturbatione animi, aut habitu, aut naturâ, aut arte, aut casu: voluntate, ut tu, cum hunc libellum legis; perturbatione, ut si quis eventum horum temporum timeat; habitu, ut facile et cito irascatur; naturâ, ut vitium in dies crescat; arte, ut bene pingat; casu, ut prospere naviget. Nihil horum sine causâ, nec quidquam omnino; sed hujusmodi causæ non necessariæ. Omnium

autem causarum in aliis inest constantia, in aliis non inest. In naturâ et in arte constantia est, in cæteris nulla.

XVII. Sed tamen earum causarum, quæ non sunt constantes, aliæ sunt perspicuæ, aliæ latent. Perspicuæ sunt, quæ appetitionem animi judiciumque tangunt: latent, quæ subjectæ sunt fortunæ. Cum enim nihil sine causâ fiat; hoc ipsum est fortunæ eventus, obscura causa, quæ latenter [efficit.]

Etiam ea, quæ fiunt, partim sunt ignorata, partim voluntaria: ignorata, quæ necessitate effecta sunt; voluntaria, quæ consilio. Quæ autem fortunâ, vel ignorata, vel voluntaria. Nam jacere telum, voluntatis est; ferire, quem nolueris, fortunæ. Ex quo aries ille subjicitur in vestris actionibus: Si telum manu fugit magis, quam jecit. Cadunt etiam in ignorationem atque in imprudentiam perturbationes animi; quæ, quamquam sunt voluntariæ, (objurgatione enim et admonitione dejiciuntur) tamen habent tantos motus, ut ea, quæ voluntaria sunt, aut necessaria interdum, aut certe ignorata, videantur.

Toto igitur loco causarum explicato, ex earum differentiâ, in magnis quidem causis vel oratorum vel philosophorum, magna argumentorum suppetit copia; in vestris autem, si non uberior, at fortasse subtilior. Privata enim judicia maximarum quidem rerum in jurisconsultorum mihi videntur esse prudentiâ. Nam et adsunt multum, et adhibentur in consilio; et patronis diligentibus, ad eorum prudentiam confugientibus, hastas ministrant.

In omnibus igitur iis judiciis, in quibus, " ex fide bonâ," est additum; ubi vero etiam, " ut inter bonos bene agier oportet;" imprimisque in arbitrio rei uxoriæ, in quo est, " quid æquius, melius," parati esse debent. Illi enim dolum malum, illi fidem bonam, illi æquum, bonum, illi, quid socium socio, quid eum, qui negotia aliena curâsset, ei, cujus ea negotia fuissent; quid eum qui mandâsset, eumve

cui mandatum esset, alterum alteri præstare oporteret; quid virum uxori; quid uxorem viro, tradiderunt. Licebit igitur, diligenter cognitis argumentorum locis, non modo oratoribus et philosophis, sed juris etiam peritis, copiose de consultationibus suis disputare.

XVIII. Conjunctus huic causarum loco locus ille est, qui efficitur ex causis. Ut enim causa effectum indicat, sic, quod effectum est, quæ fuerit causa, demonstrat. Hic locus suppeditare solet oratoribus et poëtis, sæpe etiam philosophis, sed iis qui ornate et copiose loqui possunt, mirabilem copiam dicendi, cum denuntiant, quid ex quâque re sit futurum. Causarum enim cognitio cognitionem eventorum facit.

Reliquus est comparationis locus, cujus genus et exemplum supra positum est, ut cæterorum: nunc explicanda tractatio est. Comparantur igitur ea, quæ aut majora, aut minora, aut paria dicuntur: in quibus spectantur hæc, numerus, species, vis, quædam etiam ad res aliquas affectio.

Numero sic comparabuntur, plura bona ut paucioribus bonis anteponantur, pauciora mala malis pluribus, diuturniora bona brevioribus, longe et late pervagata angustis; ex quibus plura bona propagentur, quæque plures imitentur et faciant.

Specie autem comparantur, ut anteponantur, quæ propter se expetenda sunt, iis, quæ propter aliud; et ut innata atque insita, assumtis et adventiciis, integra contaminatis, jucunda minus jucundis, honesta ipsis etiam utilibus, proclivia laboriosis, necessaria non necessariis, sua alienis, rara vulgaribus, desiderabilia iis quibus facile carere possis, perfecta inchoatis, tota partibus, ratione utentia rationis expertibus, voluntaria necessariis, animata inanimatis, naturalia non naturalibus, artificiosa non artificiosis.

Vis autem in comparatione sic cernitur: efficiens causa gravior, quam non efficiens; quæ seipsis contenta sunt, meliora, quam quæ egent aliis; quæ in

nostrâ, quam quæ in aliorum potestate sunt; stabilia incertis; quæ eripi non possunt, iis quæ possunt.

Affectio autem ad res aliquas est hujusmodi: principum commoda majora, quam reliquorum: itemque, quæ jucundiora, quæ pluribus probata, quæ ab optimo quoque laudata. Atque, ut hæc in comparatione meliora, sic deteriora, quæ iis sunt contraria.

Parium autem comparatio nec elationem habet, nec submissionem: est enim æqualis. Multa autem sunt, quæ æqualitate ipsâ comparentur; quæ ita fere concluduntur: Si consilio juvare cives, et auxilio, æquâ in laude ponendum est; pari gloriâ debent esse ii qui consulunt, et ii qui defendunt. At, quod primum, est: quod sequitur, igitur.

Perfecta est omnis argumentorum inveniendorum præceptio, ut, cum profectus sis a definitione, a partitione, a notatione, a conjugatis, a genere, a formâ, a similitudine, a differentiâ, a contrariis, ab adjunctis, a consequentibus, ab antecedentibus, a repugnantibus, a causis, ab effectis, a comparatione majorum, minorum, parium, nulla præterea sedes argumenti quærenda sit.

XIX. Sed, quoniam ita a principio divisimus, ut alios locos diceremus in eo ipso, de quo ambigitur, hærere (de quibus satis est dictum), alios assumi extrinsecus; de iis pauca dicamus; etsi ea nihil omnino ad vestras disputationes pertinent; sed tamen totam rem perficiamus, quandoquidem cœpimus. Neque enim tu is es, quem nihil, nisi jus civile, delectet: et quoniam ad te hæc ita scribuntur, ut etiam in aliorum manus sint ventura, detur opera, ut quamplurimum iis, quos recta studia delectant, prodesse possimus.

Hæc ergo argumentatio, quæ dicitur artis expers, in testimonio posita est. Testimonium autem nunc dicimus omne, quod ab aliquâ re externâ sumitur ad

faciendam fidem. Persona autem non qualiscumque testimonii pondus habet: ad faciendam enim fidem auctoritas quæritur: sed auctoritatem aut natura aut tempus affert. Naturæ auctoritas in virtute inest maxime: in tempore autem multa sunt, quæ afferant auctoritatem, ingenium, opes, ætas, fortuna, ars, usus, necessitas, concursio etiam nonnunquam rerum fortuitarum. Nam et ingeniosos, et opulentos, et ætatis spatio probatos, dignos, quibus credatur, putant: non recte fortasse; sed vulgi opinio mutari vix potest; ad eamque omnia dirigunt et qui judicant, et qui existimant. Qui enim his rebus, quas dixi, excellunt, ipsâ virtute videntur excellere. Sed reliquis quoque rebus, quas modo enumeravi, (quamquam in iis nulla species virtutis est) tamen interdum confirmatur fides, si aut ars quædam adhibetur (magna enim est vis, ad persuadendum, scientiæ), aut usus; plerumque enim creditur iis, qui experti sunt.

XX. Facit etiam necessitas fidem, quæ, cum a corporibus, tum ab animis, nascitur. Nam et verberibus, tormentis, igni fatigati quæ dicunt, ea videtur veritas ipsa dicere; et, quæ a perturbationibus animi sunt, dolore, cupiditate, iracundiâ, metu, quia necessitatis vim habent, afferunt auctoritatem et fidem. Cujus generis etiam illa sunt, ex quibus nonnunquam verum invenitur, pueritia, somnus, imprudentia, vinolentia, insania. Nam et pueri sæpe indicaverunt aliquid, ad quod pertineret, ignari; et per somnum, vinum, insaniam, multa sæpe patefacta sunt. Multi etiam in res odiosas imprudentes inciderunt, ut Staleno nuper accidit; qui ea locutus est, (bonis viris subauscultantibus, pariete interposito) quibus patefactis, in judiciumque prolatis, rei capitalis jure damnatus est. Huic simile quiddam de Lacedæmonio Pausaniâ accepimus.

Concursio autem fortuitorum talis est, ut, si interventum est casu, cum aut ageretur aliquid quod proferendum non esset, aut diceretur. In hoc genere

etiam illa est in Palamedem conjecta suspicionum proditionis multitudo; quod genus refutare interdum veritas vix potest. Hujus etiam generis est fama vulgi, quoddam multitudinis testimonium.

Quæ autem virtute fidem faciunt, ea bipertita sunt; ex quibus alterum naturâ valet, alterum industriâ. Deorum enim virtus naturâ excellit; hominum autem, industriâ. Divina hæc fere sunt testimonia: primum orationis (oracula enim ex eo ipso appellata sunt, quod inest in his Deorum oratio); deinde rerum, in quibus insunt quasi opera divina quædam; primum ipse mundus, ejusque omnis ordo et ornatus; deinceps aërei volatus avium atque cantus; deinde ejusdem aëris sonitus et ardores, multarumque rerum in terrâ portenta; atque etiam per exta inventa præsensio: a dormientibus quoque multa significata visis: quibus ex locis sumi interdum solent ad fidem faciendam testimonia Deorum.

In homine virtutis opinio valet plurimum. Opinio autem est, non modo eos virtutem habere, qui habeant, sed eos etiam, qui habere videantur. Itaque, quos ingenio, quos studio, quos doctrinâ præditos vident, quorumque vitam constantem et probatam, ut Catonis, Lælii, Scipionis, aliorumque plurium, rentur eos esse, quales se ipsi velint. Nec solum eos censent tales esse, qui in honoribus populi, reque publicâ versantur, sed et oratores, et philosophos, et poëtas, et historicos; ex quorum et dictis et scriptis sæpe auctoritas petitur ad faciendam fidem.

XXI. Expositis omnibus argumentandi locis, illud primum intelligendum est, nec ullam esse disputationem, in quam non aliquis locus incurrat, nec fere omnes locos incidere in omnem quæstionem; sed quibusdam quæstionibus alios esse aptiores locos. Quæstionum duo sunt genera; alterum infinitum, alterum definitum. Definitum est, quod Ὑπόθεσιν Græci, nos *causam*; infinitum, quod Θέσιν illi appellant, nos *propositum* possumus nominare.

Causa certis personis, locis, temporibus, actionibus, negotiis, cernitur, aut in omnibus, aut in plerisque eorum: propositum autem, in aliquo eorum, aut in pluribus, nec tamen in maximis. Itaque propositum pars causæ est. Sed omnis quæstio, earum aliquâ de re est, quibus causæ continentur, aut unâ, aut pluribus, aut nonnunquam omnibus.

Quæstionum autem, quâcumque de re sint, duo sunt genera; unum cognitionis, alterum actionis. Cognitionis sunt hæ, quarum finis est scientia; ut, si quæratur, A naturâne jus profectum sit, an ab aliquâ quasi conditione hominum et pactione? Actionis autem hujusmodi exempla sunt: Sitne sapientis ad rempublicam accedere?

Cognitionis quæstiones tripertitæ sunt, cum, an sit, aut quid sit, aut quale sit, quæritur. Horum primum conjecturâ, secundum definitione, tertium juris et injuriæ distinctione, explicatur.

Conjecturæ ratio in quatuor partes distributa est; quarum una est, cum quæritur, sitne aliquid; altera, unde ortum sit; tertia, quæ id causa effecerit; quarta, in quâ de mutatione rei quæritur: Sit, necne sit: ecquidnam honestum sit: ecquid æquum re verâ; an hæc tantum in opinione sint. Unde autem sit ortum, ut, cum quæritur, Naturâ, an doctrinâ, possit effici virtus? Causa autem efficiens sic, ut, cum quæritur, Quibus rebus eloquentia efficiatur. De commutatione, sic: Possitne eloquentia commutatione aliquâ converti in infantiam?

XXII. Cum autem, quid sit, quæritur; notio explicanda est, et proprietas, et divisio, et partitio. Hæc enim sunt definitioni attributa: additur etiam descriptio, quam Græci Χαρακτῆρα vocant. Notio sic quæritur: Sitne id æquum, quod ei, qui plus potest, utile est? Proprietas sic: In hominemne solum cadat, an etiam in belluas, ægritudo? Divisio, et eodem pacto partitio, sic: Triane genera bonorum sint? Descriptio, Qualis sit avarus, qualis assentator,

cæteraque ejusdem generis, in quibus natura et vita describitur.

Cum autem quæritur, quale quid sit; aut simpliciter quæritur, aut comparate: simpliciter, Expetendane sit gloria? comparate, Præponendane sit divitiis gloria? Simplicium tria genera sunt; de expetendo fugiendoque; de æquo et iniquo; de honesto et turpi. Comparationum autem duo, unum de eodem et alio; alterum de majore et minore. De expetendo et fugiendo, hujusmodi: Si expetendæ divitiæ, si fugienda paupertas? De æquo et iniquo: Æquumne sit ulcisci, a quocumque injuriam acceperis? De honesto et turpi: Honestumne sit, pro patriâ mori? Ex altero autem genere, quod erat bipertitum, unum est de eodem et alio; ut, si quæratur, Quid intersit inter amicum et assentatorem? regem et tyrannum? Alterum de majore et minore; ut, si quæratur, Eloquentiane pluris sit, an juris civilis scientia? De cognitionis quæstionibus hactenus.

Actionis reliquæ sunt; quarum duo sunt genera; unum ad officium, alterum ad motum animi vel gignendum, vel sedandum, planeve tollendum. Ad officium sic; ut, cum quæritur, Suscipiendine sint liberi? Ad movendos animos, cum fiunt cohortationes ad defendendam rempublicam, ad gloriam, et ad laudem; quo ex genere sunt querelæ, incitationes, miserationesque flebiles, rursusque oratio cum iracundiam restinguens, tum metum eripiens, tum exsultantem lætitiam comprimens, tum ægritudinem abstergens. Hæc cum in propositis quæstionibus genera sint, eadem in causas transferuntur.

XXIII. Loci autem qui ad quasque quæstiones accommodati sint, deinceps est videndum. Omnes quidem illi, quos supra diximus, ad plerasque sunt, sed alii ad alias, ut dixi, aptiores. Ad conjecturam igitur maxime apta, quæ ex causis, quæ ex effectis, quæ ex conjunctis, sumi possunt. Ad definitionem autem pertinet ratio, et scientia definiendi. Atque

huic generi finitimum est illud, quod appellari de eodem et altero diximus; quod genus forma quædam definitionis est. Si enim quæratur, Idemne sit pertinacia et perseverantia? definitionibus judicandum est.

Loci autem convenient in ejus generis quæstionem consequentes, antecedentes, repugnantes, adjunctis etiam duobus iis, qui sumuntur ex causis et effectis. Nam, si hanc rem illa sequitur, hanc autem non sequitur; aut si huic rei illa antecedit, huic non antecedit; aut si huic rei repugnat, illi non repugnat; aut, si hujus rei hæc, illius alia causa est; aut si ex alio hoc, ex alio illud, effectum est; ex quovis horum id, de quo quæritur, idemne an aliud sit, inveniri potest. Ad tertium genus quæstionis, in quo, quale sit, quæritur, in comparationem ea cadunt, quæ paulo ante in comparationis loco enumerata sunt. In illud autem genus, in quo de expetendo fugiendoque quæritur, adhibentur ea, quæ sunt aut animi, aut corporis, aut externa, vel commoda, vel incommoda. Itemque, cum de honesto turpique quæritur, ad animi bona vel mala, omnis dirigenda oratio est.

Cum autem de æquo et iniquo disseritur, æquitatis loci colliguntur. Hi cernuntur bipertito, et naturâ, et instituto. Natura partes habet duas, tuitionem sui, et ulciscendi jus. Institutio autem æquitatis tripertita est: una pars legitima est, altera conveniens, tertia moris vetustate confirmata. Atque etiam rursus æquitas tripertita dicitur esse; una ad superos Deos, altera ad manes, tertia ad homines pertinere. Prima pietas, secunda sanctitas, tertia justitia aut æquitas, nominatur.

XXIV. De proposito satis multa: deinceps de causâ pauciora dicenda sunt. Pleraque enim sunt ei cum proposito communia.

Tria sunt igitur genera causarum; judicii, deliberationis, laudationis; quarum fines ipsi declarant, quibus utendum locis sit. Nam judicii finis est jus;

ex quo etiam nomen. Juris autem partes tum expositæ, tum æquitatis. Deliberandi finis, utilitas; cujus hæ partes, quæ modo expositæ, rerum expetendarum. Laudationis finis, honestas; de quâ item est ante dictum. Sed definitæ quæstiones a suis quæque locis, quasi propriis, instituuntur, in accusationem defensionemque partitæ. In quibus exsistunt hæc genera, ut accusator personam arguat facti; defensor aliquid opponat de tribus, aut non esse factum, aut, si sit factum, aliud ejus facti nomen esse, aut jure esse factum. Itaque aut inficialis aut conjecturalis prima appelletur; definitiva, altera; tertia, quamvis molestum nomen hoc sit, juridicialis vocetur.

XXV. Harum causarum propria argumenta, ex iis sumta locis quos exposuimus, in præceptis oratoriis explicata sunt. Refutatio autem accusationis, in quâ est depulsio criminis, (quæ Græce Στασις dicitur) Latine appelletur status; in quo primum insistit quasi ad repugnandum congressa defensio. Atque etiam in deliberationibus et laudationibus iidem exsistunt status. Nam et negantur sæpe ea futura, quæ ab aliquo in sententiâ dicta sunt fore, si aut omnino fieri non possunt, aut sine summâ difficultate non possunt. In quâ argumentatione status conjecturalis exsistit. At, cum aliquid de utilitate, honestate, æquitate disseritur, deque iis rebus, quæ iis sunt contrariæ; incurrunt status aut juris aut nominis; quod idem contingit in laudationibus. Nam aut negari potest, id factum esse, quod laudetur; aut non eo nomine afficiendum, quo laudator affecerit; aut omnino non esse laudabile, quod non recte, non jure factum sit. Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Cæsar contra Catonem meum.

Sed quæ ex statu contentio efficitur, eam Græci Κρινομενον vocant. Mihi placet id, quoniam quidem ad te scribo, "*Quâ de re agitur*," vocari. Quibus autem hoc, *Quâ de re agitur*, continetur, ea conti-

nentia vocentur, quasi firmamenta defensionis; quibus sublatis, defensio nulla sit. Sed, quoniam lege firmius in controversiis disceptandis esse nihil debet, danda est opera, ut legem adjutricem et testem adhibeamus. In quâ re alii quasi status exsistunt novi, qui appellantur legitimæ disceptationes. Tum enim defenditur, non id legem dicere, quod adversarius velit, sed aliud. Id autem contingit, cum scriptum ambiguum est, ut duæ differentes sententiæ accipi possint. Tum opponitur scripto voluntas scriptoris, ut quæratur, verbane plus, an sententia valere debeat? Tum legi lex contraria affertur. Ita sunt tria genera, quæ controversiam in omni scripto facere possunt, ambiguum, discrepantia scripti et voluntatis, et scripta contraria.

XXVI. Jam hoc perspicuum est, non magis in legibus, quam in testamentis, in stipulationibus, in reliquis rebus quæ ex scripto aguntur, posse controversias easdem exsistere. Horum tractationes in aliis libris explicantur. Nec solum perpetuæ actiones, sed etiam partes orationis, iisdem locis adjuvantur, partim propriis, partim communibus; ut in principiis, quibus ut benevoli, ut dociles, ut attenti sint, qui audiant, efficiendum est propriis locis: itemque narrationes, ut ad suos fines spectent, id est, ut planæ sint, ut breves, ut evidentes, ut credibiles, ut moderatæ, ut cum dignitate: quæ quamquam in totâ oratione esse debent, magis tamen sunt propria narranti.

Quæ autem consequitur narrationem fides, ea persuadendo quoniam efficitur, qui ad persuadendum loci maxime valeant, dictum est in iis, in quibus de omni ratione dicendi. Peroratio autem et alia quædam habet, et maxime amplificationem; cujus effectus is debet esse, ut aut perturbentur animi, aut tranquillentur; et, si ita jam affecti ante sunt, ut augeat eorum motus, aut sedet, oratio. Huic generi, in quo et misericordia, et iracundia, et odium, et in-

vidia, et cæteræ animi affectiones perturbantur, præcepta suppeditantur aliis in libris, quos poteris mecum legere, cum voles.

Ad id autem, quod te velle senseram, cumulate satisfactum esse debet voluntati tuæ. Nam, ne præterirem aliquid, quod ad argumentum in omni ratione reperiendum pertineret, plura, quam a te desiderata erant, sum complexus; fecique quod sæpe liberales venditores solent, ut, cum ædes fundumve vendiderint, rutis cæsis receptis, concedant tamen aliquid emtori, quod, ornandi causâ, apte et loco positum esse videatur. Sic tibi nos ad id, quod quasi mancipio dare debuimus, ornamenta quædam voluimus non debita accedere.

M. TULLII CICERONIS

DE

PARTITIONE ORATORIÂ

DIALOGUS.

Cicero Pater, et Cicero Filius.

I. *Filius.* Studeo, mi pater, Latine ex te audire ea, quæ mihi tu de ratione dicendi Græce tradidisti; si modo tibi est otium, et si vis. *Pater.* An est, mi Cicero, quod ego malim, quam te quam doctissimum esse? Otium autem primum summum est, quoniam aliquando Româ exeundi potestas data est: deinde ista tua studia vel maximis occupationibus meis anteferrem libenter. *Filius.* Visne igitur, ut tu me Græce soles ordine interrogare, sic ego te vicissim eisdem de rebus Latine interrogem? *Pater.* Sane, si placet: sic enim et ego te meminisse intelligam, quæ accepisti; et tu ordine audies, quæ requires. *Filius.* Quot in partes distribuenda est omnis doctrina dicendi? *Pater.* In tres. *Filius.* Cedo, quas? *Pater.* Primum in ipsam vim oratoris, deinde in orationem, tum in quæstionem. *Filius.* In quo est ipsa vis? *Pater.* In rebus, et verbis. Sed et res, et verba, invenienda sunt, et collocanda. Proprie autem in rebus invenire, in verbis eloqui, dicitur. Collocare

autem, etsi est commune, tamen ad inveniendum refertur. Vox, motus, vultus, atque omnis actio, eloquendi comes est; earumque rerum omnium custos est memoria. *Filius.* Quid? orationis quot sunt partes? *Pater.* Quatuor. Earum duæ valent ad rem docendam, narratio et confirmatio; ad impellendos animos duæ, principium et peroratio. *Filius.* Quid? quæstio quasnam habet partes? *Pater.* Infinitam, quam consultationem appello; et definitam, quam causam nomino.

II. *Filius.* Quoniam igitur invenire primum est oratoris, quid quæret? *Pater.* Ut inveniat, quemadmodum fidem faciat eis, quibus volet persuadere, et quemadmodum motum eorum animis afferat. *Filius.* Quibus rebus fides fit? *Pater.* Argumentis, quæ ducuntur ex locis, aut in re ipsâ insitis, aut assumtis. *Filius.* Quos vocas locos? *Pater.* Eos, in quibus latent argumenta. *Filius.* Quid est argumentum? *Pater.* Probabile inventum ad faciendam fidem. *Filius.* Quomodo igitur duo genera ista dividis? *Pater.* Quæ sine arte putantur, ea remota appello, ut testimonia. *Filius.* Quid insita? *Pater.* Quæ inhærent in ipsâ re. *Filius.* Testimoniorum quæ sunt genera? *Pater.* Divinum, et humanum: divinum, ut oracula, ut auspicia, ut vaticinationes, ut responsa sacerdotum, haruspicum, conjectorum; humanum, quod spectatur ex auctoritate, et ex voluntate, et ex oratione, aut liberâ aut expressâ; in quo insunt scripta, pacta, promissa, jurata, quæsita. *Filius.* Quæ sunt, quæ dicis insita? *Pater.* Quæ infixa sunt rebus ipsis, ut definitio, ut contrarium, ut ea, quæ sunt ipsi contrariove ejus aut similia aut dissimilia, aut consentanea aut dissentanea; ut ea quæ sunt quasi conjuncta, aut ea quæ sunt quasi pugnantia inter se; aut earum rerum, de quibus agitur, causæ; aut causarum eventus, id est, quæ sunt effecta de causis, ut distributiones, ut genera partium, generumve partes, ut primordia rerum, et quasi præ-

currentia, in quibus inest aliquid argumenti; ut rerum contentiones, quid majus, quid par, quid minus sit: in quibus aut naturæ rerum, aut facultates, comparantur.

III. *Filius.* Omnibusne igitur ex his locis argumenta sumemus? *Pater.* Immo vero scrutabimur, et quæremus ex omnibus: sed adhibebimus judicium, ut levia semper rejiciamus, nonnunquam etiam communia prætermittamus, et non necessaria. *Filius.* Quoniam de fide respondisti, volo audire de motu. *Pater.* Loco quidem quæris: sed planius quod vis explicabitur, cum ad orationis ipsius quæstionumque rationem venero.

Filius. Quid sequitur igitur? *Pater.* Cum inveneris, collocare: [cujus,] in infinitâ quæstione, ordo est idem fere, quem exposui, locorum: in definitâ autem adhibenda sunt illa etiam, quæ ad motum animorum pertinent. *Filius.* Quomodo igitur ista explicas? *Pater.* Habeo communia præcepta fidem faciendi, et commovendi. Quoniam fides est firma opinio; motus autem, animi incitatio aut ad voluptatem, aut ad molestiam, aut ad metum, aut ad cupiditatem (tot enim sunt motûs genera, partes plures generum singulorum); omnem collocationem ad finem accommodo quæstionis. Nam est in proposito finis, fides: in causâ, et fides et motus. Quare, cum de causâ dixero, in quâ est propositum, de utroque dixero. *Filius.* Quid habes igitur de causâ dicere? *Pater.* Auditorum eam genere distingui. Nam aut auscultator est modo qui audit, aut disceptator, id est, rei sententiæque moderator; ita, ut aut delectetur, aut statuat aliquid. Statuit autem aut de præteritis, ut judex, aut de futuris, ut senatus. Sic tria sunt genera, judicii, deliberationis, exornationis; quæ, quia in laudationes maxime confertur, proprium habet jam ex eo nomen.

IV. *Filius.* Quas res sibi proponet in istis tribus generibus orator? *Pater.* Delectationem in exorna-

tione; in judicio, aut sævitiam aut clementiam judicis; in suasione autem, aut spem aut reformidationem deliberantis. *Filius.* Cur igitur exponis hoc loco genera controversiarum? *Pater.* Ut rationem collocandi ad finem cujusque accommodem. *Filius.* Quonam tandem modo? *Pater.* Quia, quibus in orationibus delectatio finis est, varii sunt ordines collocandi. Nam aut temporum servantur gradus, aut generum distributiones; aut a minoribus ad majora adscendimus, aut a majoribus ad minora delabimur; aut hæc inæquali varietate distinguimus, cum parva magnis, simplicia conjunctis, obscura dilucidis, læta tristibus, incredibilia probabilibus inteximus, quæ in exornationem cadunt omnia. *Filius.* Quid? in deliberatione quid spectas? *Pater.* Principia, vel non longa, vel sæpe nulla. Sunt enim ad audiendum, qui deliberant, suâ causâ parati. Nec multum sane sæpe narrandum est. Est enim narratio aut præteritarum rerum aut præsentium; suasio autem, futurarum. Quare ad fidem et ad motum adhibenda est omnis oratio. *Filius.* Quid? in judiciis quæ est collocatio? *Pater.* Non eadem accusatoris et rei; quod accusator rerum ordinem prosequitur, et singula argumenta, quasi hastâ in manu collocatâ, vehementer proponit, concludit acriter, confirmat tabulis, decretis, testimoniis, accuratiusque in singulis commoratur: perorationisque præceptis, quæ ad incitandos animos valent, et in reliquâ oratione paululum digrediens de cursu dicendi, utitur, et vehementius in perorando. Est enim propositum, ut iratum efficiat judicem.

V. *Filius.* Quid faciendum est contra reo? *Pater.* Omnia longe secus. Sumenda principia ad benevolentiam conciliandam. Narrationes aut amputandæ, quæ lædunt; aut relinquendæ, si totæ sunt molestæ. Firmamenta ad fidem posita, aut per se diluenda, aut obscuranda, aut digressionibus obruenda. Perorationes autem ad misericordiam conferendæ. *Filius.*

Semperne igitur ordinem collocandi, quem volumus, tenere possumus? *Pater.* Non sane: nam auditorum aures moderantur oratori prudenti et provido; et, quod respuunt, immutandum est.

Filius. Expone deinceps, quæ ipsius orationis verborumque præcepta sint. *Pater.* Unum igitur genus est eloquendi suâ sponte fusum; alterum versum atque mutatum. Prima vis est in simplicibus verbis; in conjunctis, secunda. Simplicia invenienda sunt: conjuncta collocanda sunt. Et simplicia verba partim nativa sunt, partim reperta. Nativa ea, quæ significata sunt sensu; reperta, quæ ex his facta sunt, et novata aut similitudine, aut imitatione, aut inflexione, aut adjunctione verborum. Atque etiam est hæc distinctio in verbis: altera, naturâ; tractatione, altera: naturâ, ut sint alia sonantiora, graviora, leviora, et quodammodo nitidiora; alia contra: tractatione autem, cum aut propria sumuntur rerum vocabula, aut addita ad nomen, aut nova, aut prisca, aut ab oratore modificata et inflexa quodammodo; qualia sunt ea, quæ transferuntur aut immutantur, aut ea, quibus tamquam abutimur, aut ea, quæ obscuramus, quæ incredibiliter tollimus, quæque mirabilius, quam sermonis consuetudo patitur, ornamus.

VI. *Filius.* Habeo de simplicibus verbis: nunc de conjunctione quæro. *Pater.* Numeri quidam sunt in conjunctione servandi, consecutioque verborum. Numeros aures ipsæ metiuntur, ne aut non compleas verbis, quod proposueris, aut redundes. Consecutio autem, ne generibus, numeris, temporibus, personis, casibus, perturbetur oratio. Nam, ut in simplicibus verbis, quod non est Latinum, sic in conjunctis, quod non est consequens, vituperandum est. Communia autem simplicium conjunctorumque sunt hæc quinque quasi lumina, dilucidum, breve, probabile, illustre, suave. Dilucidum fit usitatis verbis, propriis, dispositis, aut circumscriptione conclusâ, aut inter-

missione, aut concisione verborum: obscurum autem, aut longitudine aut contractione orationis, aut ambiguitate, aut inflexione atque immutatione verborum. Brevitas autem conficitur simplicibus verbis: semel unâquâque re dicendâ, nulli rei, nisi ut dilucide dicas, serviendo. Probabile autem genus est orationis, si non nimis est comtum atque expolitum; si est auctoritas et pondus in verbis; si sententiæ vel graves, vel aptæ opinionibus hominum et moribus. Illustris autem oratio est, si et verba gravitate delecta ponuntur, et translata, et superlata, et ad nomen adjuncta, et duplicata, et idem significantia, atque ab ipsâ actione atque imitatione rerum non abhorrentia. Est enim hæc pars orationis, quæ rem constituat pæne ante oculos: is enim maxime sensus attingitur: sed cæteri tamen, et maxime mens ipsa moveri potest. Sed quæ dicta sunt de oratione dilucidâ, cadunt in hanc illustrem omnia. Est enim plus aliquanto illustre, quam illud dilucidum: altero fit, ut intelligamus, altero vero, ut videre videamur. Suave autem genus erit dicendi, primum elegantiâ et jucunditate verborum sonantium et lenium; deinde conjunctione, quæ neque asperos habeat concursus, neque disjunctos atque hiantes: et sit circumscripta non longo anfractu, sed ad spiritum vocis apto, habeatque similitudinem æqualitatemque verborum; tum ex contrariis sumta verbis: crebra crebris, paria paribus respondeant, relataque ad idem verbum: et geminata, atque duplicata, vel etiam sæpius iterata ponantur: constructioque verborum tum conjunctionibus copuletur, tum dissolutionibus relaxetur. Fit etiam suavis oratio, cum aliquid aut invisum, aut inauditum, aut novum dicas. Delectat enim quidquid est admirabile; maximeque movet ea, quæ motum aliquem animi miscet, oratio, quæque significat oratoris ipsius amabiles mores; qui exprimuntur, aut significando judicio ipsius ex animo humano ac liberali, aut inflexione sermonis, cum aut augendi

alterius, aut minuendi sui causâ, alia dici ab oratore, alia existimari videntur, idque comitate fieri magis, quam vanitate. Sed multa sunt suavitatis præcepta, quæ orationem aut magis obscuram, aut minus probabilem, faciant. Itaque etiam hoc loco nobis est ipsis, quid causa postulet, judicandum.

VII. *Filius.* Reliquum est igitur, ut dicas de conversâ oratione atque mutatâ. *Pater.* Est itaque id genus totum situm in commutatione verborum; quæ simplicibus in verbis ita tractatur, ut aut ex verbo dilatetur, aut in verbum contrahatur oratio: ex verbo, cum aut proprium, aut idem significans, aut factum verbum, in plura verba diducitur: ex oratione, cum aut definitio ad unum verbum revocatur, aut assumta verba removentur, aut in circuitus diriguntur, aut in conjunctione fit unum verbum ex duobus. In conjunctis autem verbis, triplex adhiberi potest commutatio, non verborum, sed ordinis tantummodo; ut, cum semel dictum sit directe, sicut natura ipsa tulerit, invertatur ordo, et idem, quasi sursum versus retroque dicatur; deinde idem intercise atque permixte. Eloquendi autem exercitatio maxime in hoc toto convertendi genere versatur.

Filius. Actio igitur sequitur, ut opinor. *Pater.* Est ita: quæ quidem oratori, et cum rerum et cum verborum momentis, commutanda maxime est. Facit enim et dilucidam orationem, et illustrem, et probabilem, et suavem, non verbis, sed varietate vocum, motu corporis, vultu; quæ plurimum valebunt, si cum orationis genere consentient, ejusque vim ac varietatem subsequentur. *Filius.* Num quidnam de oratore ipso restat? *Pater.* Nihil sane, præter memoriam, quæ est gemina literaturæ quodammodo, et in dissimili genere persimilis. Nam, ut illa constat ex notis literarum, et ex eo, in quo imprimuntur illæ notæ; sic confectio memoriæ, tamquam cera, locis utitur, et in his imagines, ut literas, collocat.

VIII. *Filius.* Quoniam igitur vis oratoris omnis

exposita est, quid habes de orationis præceptis dicere? *Pater.* Quatuor ejus esse partes, quarum prima et postrema ad motum animi valet: is enim initiis est et perorationibus concitandus. Secunda, narratio; et tertia, confirmatio, fidem facit orationi. Sed amplificatio quamquam habet proprium locum, sæpe etiam primum, postremum quidem fere semper, tamen reliquo in cursu orationis adhibenda est, maximeque cum aliquid aut confirmatum est, aut reprehensum. Itaque ad fidem quoque vel plurimum valet. Est enim amplificatio vehemens quædam argumentatio; ut illa docendi causa sit, hæc commovendi. *Filius.* Perge igitur ordine quatuor mihi istas partes explicare. *Pater.* Faciam; et a principiis primum ordiar; quæ quidem ducuntur aut ex personis, aut ex rebus ipsis. Sumuntur autem trium rerum gratiâ: ut amice, ut intelligenter, ut attente audiamur. Quorum primus locus est in personis nostris, disceptatorum, adversariorum; e quibus initia benevolentiæ conciliandæ comparantur, aut meritis nostris, aut dignitate, aut aliquo genere virtutis, et maxime liberalitatis, officii, justitiæ, fidei; contrariisque rebus in adversarios conferendis, et cum iis, qui disceptant, aliquâ conjunctionis aut causâ aut spe significandâ; et, si in nos aliquod odium offensiove [collata] sit, tollendâ eâ minuendâve, aut diluendo, aut extenuando, aut compensando, aut deprecando. Intelligenter autem ut audiamur, et attente, a rebus ipsis ordiendum est. Sed facillime auditor discit, et, quid agatur, intelligit, si complectare a principio genus naturamque causæ; si definias, si dividas, si neque prudentiam ejus impedias confusione partium, nec memoriam multitudine: quæque mox de narratione dilucidâ dicentur, eadem etiam huc poterunt recte referri. Ut attente autem audiamur, trium rerum aliquâ consequemur. Nam aut magna quædam proponemus, aut necessaria, aut conjuncta cum ipsis, apud quos res agetur. Sit autem

hoc etiam in præceptis, ut, si quando tempus ipsum, aut res, aut locus, aut interventus alicujus, aut interpellatio, aut ab adversario dictum aliquod, et maxime in perorando, dederit occasionem nobis aliquam, ut dicamus aliquid ad tempus apte, ne derelinquamus: et, quæ suo loco de amplificatione dicemus, multa ex his poterunt ad principiorum præcepta transferri.

IX. *Filius.* Quid? in narratione quæ tandem conservanda sunt? *Pater.* Quoniam narratio est rerum explicatio, et quædam quasi sedes ac fundamentum constituendæ fidei, ea sunt in eâ servanda maxime, quæ etiam in reliquis fere dicendi partibus; quæ partim sunt necessaria, partim assumta ad ornandum. Nam, ut dilucide probabiliterque narremus, necessarium est: sed [assumamus] etiam suavitatem. Ergo, ad dilucide narrandum, eadem illa superiora explicandi et illustrandi præcepta repetemus, in quibus est brevitas: eaque sæpissime in narratione laudatur, de quâ supra dictum est. Probabilis autem erit, si personis, si temporibus, si locis, ea, quæ narrabuntur, consentient; si cujusque facti et eventi causa ponetur; si testata dici videbuntur; si cum hominum opinione, auctoritate, si cum lege, cum more, cum religione conjuncta; si probitas narrantis significabitur, si antiquitatis memoria, si orationis veritas, et vitæ fides. Suavis autem narratio est, quæ habet admirationes, exspectationes, exitus inopinatos, interpositos motus animorum, colloquia personarum, dolores, iracundias, metus, lætitias, cupiditates. Sed jam ad reliqua pergamus.

Filius. Nempe ea sequuntur, quæ ad faciendam fidem pertinent. *Pater.* Itâ est: quæ quidem in confirmationem et reprehensionem dividuntur. Nam, in confirmando, nostra probare volumus; in reprehendendo, redarguere contraria. Quoniam igitur omne, quod in controversiam venit, id aut sit, necne sit, aut quid sit, aut quale sit, quæritur; in primo conjectura valet, in altero definitio, in tertio ratio.

X. *Filius.* Teneo istam distributionem. Nunc conjecturæ locos quæro. *Pater.* In verisimilibus, et in propriis rerum notis, posita est tota. Sed appellemus, docendi gratiâ, verisimile, quod plerumque ita fiat; ut, adolescentiam procliviorem esse ad libidinem. Propriæ autem notæ argumentum, quod nunquam aliter fit, certumque declarat, ut fumus ignem. Verisimilia reperiuntur ex partibus et quasi membris narrationis. Ea sunt in personis, in locis, in temporibus, in factis, in eventis, in rerum ipsarum negotiorumque naturis. In personis, naturæ primum spectantur, valetudinis, figuræ, virium, ætatis, marium, feminarum: atque hæc quidem in corpore: animi autem, aut quemadmodum affecti sint, virtutibus, vitiis, artibus, inertiis; aut quemadmodum commoti, cupiditate, metu, voluptate, molestiâ. Atque hæc quidem in naturâ spectantur. In fortunâ, genus, amicitiæ, liberi, propinqui, affines, opes, honores, potestates, divitiæ, libertas, et ea, quæ sunt iis contraria. In locis autem et illa naturalia, maritimi, an remoti a mari: plani, an montuosi; læves, an asperi; salubres, an pestilentes; opaci, an aprici: et illa fortuita, culti, an inculti; celebres, an deserti; coædificati, an vasti; obscuri, an rerum gestarum vestigiis nobilitati; consecrati, an profani.

XI. In temporibus autem, præsentia et præterita et futura cernuntur: in his ipsis, vetusta, recentia, instantia, paulo post aut aliquando futura. Insunt etiam in temporibus illa, quæ temporis quasi naturam notant, ut hiems, ver, æstas, auctumnus; aut anni tempora, ut mensis, ut dies, ut nox, hora, tempestas; quæ sunt naturalia: fortuita autem, sacrificia, festi dies, nuptiæ. Jam facta et eventus aut consilii sunt, aut imprudentiæ; quæ est aut in casu, aut in quâdam animi permotione: casu, cum aliter cecidit, ac putatum sit; permotione, cum aut oblivio, aut error, aut metus, aut aliqua cupiditatis causa, permovit. Est etiam in imprudentiâ necessitas ponenda. Rerum

autem bonarum et malarum tria sunt genera: nam aut in animis, aut in corporibus, aut extra, esse possunt. Hujus igitur materiæ, ad argumentum subjectæ, perlustrandæ animo partes erunt omnes, et, ad id quod agetur, ex singulis conjectura capienda. Est etiam genus argumentorum aliud, quod ex facti vestigiis sumitur, ut telum, cruor, clamor editus, titubatio, permutatio coloris, oratio inconstans, tremor, et eorum aliquid, quod sensu percipi possit; etiam, si præparatum aliquid, si communicatum cum aliquo, si postea visum, auditum, indicatum. Verisimilia autem partim singula movent suo pondere; partim, etiamsi videntur esse exigua per se, multum tamen, cum sunt coacervata, proficiunt. Atque in his verisimilibus insunt nonnunquam etiam certæ rerum et propriæ notæ. Maximam autem facit fidem ad similitudinem veri, primum, exemplum; deinde introducta rei similitudo; fabula etiam nonnunquam, etsi est incredibilis, tamen homines commovet.

XII. *Filius.* Quid? definitionis quæ ratio est, et quæ via? *Pater.* Non dubium est id quidem, quin definitio genere declaretur, et proprietate quâdam, aut etiam communium frequentiâ, ex quibus, proprium quid sit, eluceat. Sed, quoniam de propriis oritur plerumque magna dissensio, definiendum est sæpe ex contrariis, sæpe etiam ex dissimilibus, sæpe ex paribus. Quamobrem descriptiones quoque sunt in hoc genere sæpe aptæ, et enumeratio consequentium; imprimisque commovet explicatio vocabuli ac nominis.

Filius. Sunt exposita jam fere ea, quæ de facto, quæque de facti appellatione, quæruntur. Nempe igitur ea restant, quæ, cum factum constet, et nomen, qualia sint, vocatur in dubium. *Pater.* Est ita, ut dicis. *Filius.* Quæ sunt igitur in eo genere partes? *Pater.* Aut jure factum, depellendi aut ulciscendi doloris gratiâ, aut pietatis, aut pudicitiæ, aut religionis, aut patriæ nomine, aut denique necessitate,

inscitiâ, casu. Nam, quæ motu animi et perturbatione facta sine ratione sunt, ea defensionem contra crimen, in legitimis judiciis, non habent; in liberis disceptationibus habere possunt. Hoc in genere, in quo, quale sit, quæritur, ex controversiâ, jure et rectene actum sit, quæri solet: quorum disputatio ex locorum descriptione sumenda est. *Filius.* Agesis ergo, quoniam in confirmationem et reprehensionem diviseras orationis fidem, et dictum de altero est; expone nunc de reprehendendo. *Pater.* Aut totum est negandum, quod in argumentatione adversarius sumserit, si fictum aut falsum esse possis docere; aut redarguenda ea, quæ pro verisimilibus sumta sint: primum dubia sumta esse pro certis; deinde etiam in perspicue falsis eadem posse dici; tum, ex iis quæ sumserit, non effici, quod velit. Accedere autem oportet ad singula: sic universa frangentur. Commemoranda sunt etiam exempla, quibus simili in disputatione creditum non sit; conquerenda conditio communis periculi, si ingeniis hominum criminosorum sit exposita vita innocentium.

XIII. *Filius.* Quoniam, unde inveniuntur quæ ad fidem pertinent, habeo, quemadmodum in dicendo singula tractentur, exspecto. *Pater.* [Argumentationem] quærere videris, quæ sit argumenti explicatio; [quæ, sumta ex iis locis qui sunt expositi, conficienda et distinguenda dilucide est.] *Filius.* Plane istuc ipsum desidero. *Pater.* Est ergo (ut supra dictum est) explicatio argumenti, argumentatio: sed ea conficitur, cum sumseris aut non dubia, aut probabilia, ex quibus id efficias, quod aut dubium aut minus probabile per se videtur. Argumentandi autem duo sunt genera, quorum alterum ad fidem directo spectat; alterum se inflectit ad motum. Dirigitur, cum proposuit aliquid, quod probaret, sumsitque ea, quibus niteretur; atque, his confirmatis, ad propositum sese retulit, atque conclusit. Illa autem altera argumentatio, quasi retro et contra,

prius sumit, quæ vult, eaque confirmat; deinde id, quod proponendum fuit, permotis animis, jacit ad extremum. Est autem illa varietas in argumentando, et non injucunda distinctio; ut, cum interrogamus nosmet ipsi, aut percontamur, aut imperamus, aut optamus; quæ sunt, cum aliis compluribus, sententiarum ornamenta. Vitare autem similitudinem poterimus, non semper a proposito ordientes; et si non omnia disputando confirmabimus, breviterque interdum, quæ erunt satis aperta, ponemus; quodque ex his efficietur, si id apertum sit; non habebimus necesse semper concludere.

XIV. *Filius.* Quid? illa, quæ sine arte appellantur, quæ jamdudum assumta dixisti, ecquonam modo, ecquonam loco, artis indigent? *Pater.* Illa vero indigent: nec eo dicuntur sine arte, quod ita sunt, sed quod ea non parit oratoris ars; sed, foris ad se delata, tamen arte tractat, et maxime in testibus. Nam, et de toto genere testium, quam id sit infirmum, sæpe dicendum est; et argumenta rerum esse propria; testimonia, voluntatum: utendumque est exemplis, quibus testibus creditum non sit; et de singulis testibus, si naturâ vani, si leves, si cum ignominiâ, si spe, si metu, si iracundiâ, si misericordiâ impulsi, si præmio, si gratiâ adducti; comparandique superiore cum auctoritate testium, quibus tamen creditum non sit. Sæpe etiam quæstionibus resistendum est; quod et, dolorem fugientes, multi in tormentis ementiti persæpe sunt, morique maluerunt falsum fatendo, quam, [verum] inficiando, dolere. Multi etiam suam vitam neglexerunt, ut eos, qui his cariores quam ipsi sibi essent, liberarent: alii autem, aut naturâ corporis, aut consuetudine dolendi, aut metu supplicii ac mortis, vim tormentorum pertulerunt: alii ementiti sunt in eos, quos oderant. Atque hæc exemplis firmanda sunt. Neque est obscurum, quin (quoniam in utramque partem sunt exempla, et item ad conjecturam faciendam loci) in

contrariis contraria sint sumenda. Atque etiam incurrit alia quædam in testibus et in quæstionibus ratio. Sæpe enim ea, quæ dicta sunt, si aut ambigue, aut inconstanter, aut incredibiliter dicta sunt, aut etiam aliter ab alio dicta, subtiliter reprehenduntur.

XV. *Filius.* Extrema tibi pars restat orationis, quæ posita in perorando est; de quâ sane velim audire. *Pater.* Facilior est explicatio perorationis: nam est divisa in duas partes, amplificationem, et enumerationem. Augendi autem et hic est proprius locus in perorando: et, in cursu ipso orationis, declinationes ad amplificandum dantur, confirmatâ re aliquâ, aut reprehensâ. Est igitur amplificatio gravior quædam affirmatio, quæ motu animorum conciliet in dicendo fidem. Ea et verborum genere conficitur, et rerum. Verba ponenda sunt, quæ vim habeant illustrandi, nec ab usu sint abhorrentia, gravia, plena, sonantia, juncta, facta, cognominata, non vulgata, superlata, imprimisque translata, nec in singulis verbis, sed in continentibus soluta, quæ dicuntur sine conjunctione, ut plura videantur. Augent etiam relata verba, iterata, duplicata, et ea, quæ adscendunt gradatim ab humilioribus verbis ad superiora: omninoque semper quasi naturalis et non explanata oratio, sed gravibus referta verbis, ad augendum accommodatior. Hæc igitur in verbis; quibus actio [vocis, vultûs, et gestûs] congruens, et apta ad animos permovendos, accommodanda est. Sed et in verbis et in actione causa erit tenenda, et pro re agenda: nam hæc quia videntur perabsurda, cum graviora sunt quam causa fert; diligenter, quid quemque deceat, judicandum est.

XVI. Rerum amplificatio sumitur eisdem ex locis omnibus, quibus illa, quæ dicta sunt ad fidem: maximeque definitiones valent conglobatæ, et consequentium frequentatio, et contrariarum, et dissimilium, et inter se pugnantium rerum conflictio; et causæ, et ea quæ sunt de causis orta, maximeque si-

militudines et exempla; fictæ etiam personæ; muta denique loquantur; omninoque ea sunt adhibenda, si causa patitur, quæ magna habentur: quorum est duplex genus. Alia enim magna naturâ videntur, alia usu: naturâ, ut cœlestia, ut divina, ut ea quorum obscuræ causæ, ut, in terris mundoque admirabilia quæ sunt; ex quibus similibusque, si attendas, ad augendum permulta suppetunt: usu, quæ videntur hominibus aut prodesse aut obesse vehementius; quorum sunt genera ad amplificandum tria. Nam aut caritate moventur homines, ut Deorum, ut patriæ, ut parentûm; aut amore, ut fratrum, ut conjugum, ut liberorum, ut familiarium; aut honestate, ut virtutum, maximeque earum quæ ad communionem hominum et liberalitatem valent. Ex iis et cohortationes sumuntur ad ea retinenda; et in eos, a quibus ea violata sunt, odia incitantur, et miseratio nascitur.

XVII. Proprius locus est augendi, in his rebus aut amissis, aut amittendi periculo. Nihil est enim tam miserabile, quam ex beato miser. Et hoc totum quidem moveat, si bonâ ex fortunâ quis cadat: et, a quorum caritate divellatur; quæ amittat, aut amiserit; in quibus malis sit, futurusve sit, exprimatur breviter. Cito enim arescit lacryma, præsertim in alienis malis; nec quidquam in amplificatione nimis enucleandum est: minuta est enim omnis diligentia: hic autem locus grandia requirit. Illud jam est judicii, quo quâque in causâ genere utamur augendi. In illis enim causis, quæ ad delectationem exornantur, ii loci tractandi sunt, qui movere possunt exspectationem, admirationem, voluptatem. In cohortationibus autem, bonorum ac malorum enumerationes et exempla valent plurimum. In judiciis accusatori fere, quæ ad iracundiam; reo plerumque, quæ ad misericordiam pertinent. Nonnunquam tamen accusator misericordiam movere debet, et defensor iracundiam. Enumeratio reliqua est, nonnun-

quam laudatori, suasori non sæpe, accusatori sæpius quam reo, necessaria. Hujus tempora duo sunt, si aut memoriæ diffidas eorum, apud quos agas, vel intervallo temporis, vel longitudine orationis; aut, frequentatis firmamentis orationis, et breviter expositis, vim est habitura causa majorem. Et reo rarius utendum est, quod ponenda sunt contraria; quorum dissolutio in brevitate lucebit, aculei pungent. Sed erit in enumeratione vitandum, ne ostentatio memoriæ suscepta videatur esse puerilis. Id effugiet, qui non omnia minima repetet, sed, brevia singula attingens, pondera rerum ipsa comprehendet.

XVIII. *Filius.* Quoniam et de ipso oratore et de oratione dixisti, expone eum mihi nunc, quem ex tribus extremum proposuisti, quæstionis locum. *Pater.* Duo sunt (ut initio dixi) quæstionum genera; quorum alterum, finitum temporibus et personis, causam appello; alterum, infinitum, nullis neque personis neque temporibus notatum, propositum voco. Sed est consultatio quasi pars causæ quædam et controversiæ. Inest enim infinitum in definito; et ad illud tamen referuntur omnia. Quamobrem prius de proposito dicamus; cujus genera sunt duo, cognitionis alterum; ejus scientia est finis, ut, Verine sint sensus? alterum actionis, quod refertur ad efficiendum quid, ut, si quæratur, Quibus officiis amicitia colenda sit? Rursus superioris genera sunt tria: Sit, necne? Quid sit? Quale sit? Sit, necne? ut, Jus in naturâ sit, an in more? quid autem sit? Sitne jus id, quod majori parti sit utile? quale autem sit? Juste vivere, sit, necne, utile? Actionis autem duo sunt genera: unum, ad persequendum aliquid, aut declinandum; ut, quibus rebus adipisci gloriam possis, aut quomodo invidia vitetur: alterum, quod ad aliquod commodum usumque refertur; ut, quemadmodum sit respublica administranda, aut, quemadmodum in paupertate vivendum. Rursus autem ex cognitionis consultatione, ubi, Sit, necne sit, aut

fuerit, futurumve sit, quæritur, unum genus est quæstionis, Possitne aliquid effici? ut, cum quæritur, Ecquisnam perfecte sapiens esse possit? alterum, quemadmodum quidque fiat; ut, Quonam pacto virtus pariatur, naturâne, an ratione, an usu? Cujus generis sunt omnes, in quibus, ut in obscuris naturalibusque quæstionibus, causæ rationesque rerum explicantur.

XIX. Illius autem generis, in quo, quid sit id, de quo agitur, quæritur, duo sunt genera: quorum in altero disputandum est, aliud an idem sit, ut pertinacia et perseverantia; in altero autem, descriptio generis alicujus, et quasi imago exprimenda est, ut, qualis sit avarus, aut quid sit superbia. Tertio autem in genere, in quo, quale sit, quæritur, aut de honestate, aut de utilitate, aut de æquitate, dicendum est. De honestate sic: ut, Honestumne sit, pro amico, periculum aut invidiam subire? De utilitate autem sic: ut, Sitne utile in republicâ administrandâ versari? De æquitate vero sic: ut, Sitne æquum, amicos cognatis anteferre? Atque in hoc eodem genere, in quo, quale sit, quæritur, exoritur aliud quoddam disputandi genus. Non enim simpliciter solum quæritur, quid honestum sit, quid utile, quid æquum; sed etiam, ex comparatione, quid honestius, quid utilius, quid æquius; atque etiam, quid honestissimum, quid utilissimum, quid æquissimum: cujus generis illa sunt: Quæ præstantissima sit dignitas vitæ? [* * *] Atque ea quidem, quæ dixi, cognitionis sunt omnia. Restant actionis; cujus alterum est præcipiendi genus, quod ad rationem officii pertinet; ut, Quemadmodum colendi sint parentes? alterum autem ad sedandos animos, et oratione sanandos, ut in consolandis mœroribus, ut in iracundiâ comprimendâ, aut in timore tollendo, aut in cupiditate minuendâ. Cui quidem generi contrarium est disputandi genus, ad eosdem illos animi motus (quod in amplificandâ oratione sæpe faciendum est) vel gig-

nendos, vel concitandos. Atque hæc fere est partitio consultationum.

XX. *Filius.* Cognovi: sed, quæ ratio sit in his inveniendi et disponendi, requiro. *Pater.* Quid? tu aliamne censes, et non eamdem, quæ est exposita, ut, ex eisdem locis, ad fidem et ad inveniendum, ducantur omnia? Collocandi autem quæ est exposita in aliis ratio, eadem huc transfertur.

Cognitâ igitur omni distributione propositarum consultationum, causarum genera restant admodum. Et earum quidem forma duplex est; quarum altera delectationem sectatur aurium; alterius, ut obtineat, probet et efficiat quod agit, omnis est suscepta contentio. Itaque illud superius, exornatio dicitur; quod cum latum genus esse potest, saneque varium, unum ex eo delegimus, quod ad laudandos claros viros suscipimus, et ad improbos vituperandos. Genus enim nullum est orationis, quod aut uberius ad dicendum, aut utilius civitatibus esse possit, aut in quo magis orator in cognitione virtutum vitiorumque versetur. Reliquum autem genus causarum aut in provisione posteri temporis, aut in præteriti disceptatione, versatur; quorum alterum deliberationis est, alterum judicii. Ex quâ partitione tria genera causarum exstiterunt; unum, quod, a meliori parte, laudationis est appellatum; deliberationis alterum, tertium judiciorum. Quamobrem de primo primum, si placet, disputemus. *Filius.* Mihi vero placet.

XXI. *Pater.* Ac laudandi vituperandique rationes, quæ non ad bene dicendum solum, sed etiam ad honeste vivendum, valent, exponam breviter; atque a principiis exordiar et laudandi et vituperandi. Omnia enim sunt profecto laudanda, quæ conjuncta cum virtute sunt; et quæ cum vitiis, vituperanda. Quamobrem finis alterius est honestas, alterius turpitudo. Conficitur autem genus hoc dictionis, narrandis exponendisque factis, sine ullis argumentationibus, ad animi motus leniter tractandos magis, quam ad fidem

faciendam aut confirmandam accommodate. Non enim dubia firmantur; sed ea, quæ certa, aut pro certis posita sunt, augentur. Quamobrem, ex iis quæ ante dicta sunt, et narrandi et augendi præcepta repetentur. Et, quoniam, in his causis, omnis ratio fere ad voluptatem auditoris et ad delectationem refertur, utendum erit iis, in oratione, singulorum verborum insignibus, quæ habent plurimum suavitatis; id est, ut factis verbis, aut vetustis, aut translatis, frequenter utamur; et, in ipsâ constructione verborum, ut paria paribus, et similia similibus sæpe referantur; ut contraria, ut geminata, ut circumscripta numerose, non ad similitudinem versuum, sed ad explendum aurium sensum, apto quodam quasi verborum modo. Adhibendaque frequentius etiam illa ornamenta rerum sunt, sive quæ admirabilia et nec opinata, sive significata monstris, prodigiis, et oraculis; sive quæ videbuntur ei, de quo agimus, accidisse divina atque fatalia. Omnis enim exspectatio ejus qui audit, et admiratio, et improvisi exitus, habent aliquam in audiendo voluptatem.

XXII. Sed, quoniam in tribus generibus bona malave versantur, externis, corporis, et animi; prima sunt externa, quæ ducuntur a genere; quo breviter modiceque laudato, aut, si erit infame, prætermisso; si humile, vel præterito, vel ad augendam ejus, quem laudes, gloriam, tracto; deinceps, si res patietur, de fortunis erit et facultatibus dicendum; postea de corporis bonis; in quibus quidem, quæ virtutem maxime significat, facillime forma laudatur. Deinde est ad facta veniendum, quorum collocatio triplex est: aut enim temporum servandus est ordo, aut in primis recentissimum quodque dicendum, aut multa et varia facta in propria virtutum genera sunt dirigenda. Sed hic locus virtutum atque vitiorum, latissime patens, ex multis et variis disputationibus nunc in quamdam angustam et brevem concludetur. Est igitur vis virtutis duplex: aut enim scientiâ cernitur

virtus, aut actione. Nam, quæ prudentia, quæ calliditas, quæque gravissimo nomine sapientia appellatur, hæc scientiâ pollet unâ. Quæ vero moderandis cupiditatibus, regendisque animi motibus laudatur, ejus est munus in agendo; cui temperantiæ nomen est. Atque illa prudentia in suis rebus, domestica; in publicis, civilis appellari solet. Temperantia autem in suas itidem res et in communes distributa est; duobusque modis in rebus commodis discernitur; et ea, quæ absunt, non expetendo, et ab iis, quæ in potestate sunt, abstinendo. In rebus autem incommodis est itidem duplex: nam quæ venientibus malis obstat, fortitudo; quæ, quod jam adest, tolerat et perfert, patientia nominatur. Quæ autem hæc uno genere complectitur, magnitudo animi dicitur: cujus est liberalitas, in usu pecuniæ; simulque altitudo animi, in capiendis incommodis et maxime injuriis; et omne, quod est ejus generis, grave, sedatum, non turbulentum. In communione autem quæ posita pars est, justitia dicitur; eaque erga Deos, religio; erga parentes, pietas, vulgo autem bonitas; creditis in rebus, fides; in moderatione animadvertendi, lenitas; amicitia in benevolentiâ nominatur.

XXIII. Atque hæ quidem virtutes cernuntur in agendo. Sunt autem aliæ quasi ministræ comitesque sapientiæ; quarum altera, quæ sint in disputando vera atque falsa, quibusque positis quid sequatur, distinguit et judicat; quæ virtus omnis in ratione scientiâque disputandi sita est: altera autem oratoria. Nihil enim est aliud eloquentia, nisi copiose loquens sapientia: quæ, ex eodem hausta genere, quo illa, quæ in disputando est, uberior est atque latior, et ad motus animorum vulgique sensus accommodatior. Custos vero virtutum omnium, dedecus fugiens, laudemque maxime consequens, verecundia est. Atque hi sunt fere quasi quidam habitus animi, sic affecti et constituti, ut sint singuli inter se proprio virtutis

genere distincti: a quibus ut quæque res gesta est, ita sit honesta necesse est, summeque laudabilis. Sunt autem alii quidam perfecti animi habitus, ad virtutem quasi præculti, et præparati rectis studiis et artibus; ut, in suis rebus, studia literarum, ut numerorum ac sonorum, ut mensuræ, ut siderum, ut equorum, ut venandi, ut armorum; in communibus, propensiora studia in aliquo genere virtutis præcipue colendo, aut divinis rebus deserviendo, aut parentibus, amicis, hospitibus, præcipue atque insigniter diligendis. Atque hæc quidem virtutum: vitiorum autem sunt genera contraria. Cernenda autem sunt diligenter, ne fallant ea nos vitia, quæ virtutem videntur imitari: nam et prudentiam malitia, et temperantiam immanitas in voluptatibus adspernandis, et magnitudinem animi superbia in animis extollendis, et despicientia in contemnendis honoribus, et liberalitatem effusio, et fortitudinem audacia, imitatur, et patientiam duritia immanis, et justitiam acerbitas, et religionem superstitio, et lenitatem mollitia animi, et verecundiam timiditas, et illam disputandi prudentiam concertatio captatioque verborum, et hanc oratoriam vim inanis quædam profluentia loquendi. Studiis autem bonis similia videntur ea, quæ sunt in eodem genere nimia. Quamobrem omnis vis laudandi vituperandique ex his sumetur virtutum vitiorumque partibus: sed, in toto quasi contextu orationis, hæc erunt illustranda maxime, quemadmodum quisque generatus, quemadmodum educatus, quemadmodum institutus moratusque fuerit; et, si quid cui magnum aut incredibile acciderit, maximeque si id divinitus accidisse potuerit videri: tum quod quisque senserit, dixerit, gesserit, ad ea, quæ proposita sunt, virtutum genera accommodabuntur; ex illisque iisdem inveniendi locis, causæ rerum, et eventus, et consequentia, requirentur. Neque vero mors eorum, quorum vita laudabi-

tur, silentio præteriri debebit, si modo quid erit animadvertendum, aut in ipso genere mortis, aut in iis rebus, quæ post mortem erunt consecutæ.

XXIV. *Filius.* Accepi ista, didicique breviter, non solum quemadmodum laudarem alterum, sed etiam quemadmodum eniterer, ut possem ipse jure laudari. Videamus igitur deinceps, in sententiâ dicendâ quam viam et quæ præcepta teneamus. *Pater.* Est igitur in deliberando finis utilitas, ad quem omnia ita referuntur in consilio dando, sententiâque dicendâ, ut illa prima sint suasori aut dissuasori videnda, quid aut possit fieri, aut non possit, et quid aut necesse sit, aut non necesse. Nam et, si quid effici non potest, deliberatio tollitur, quamvis utile sit: et, si quid necesse est, (necesse autem id est, sine quo salvi liberive esse non possumus) id est reliquis et honestatibus in civili ratione, et commodis, anteponendum. Cum autem quæritur, quid fieri possit, videndum etiam est, quam facile possit: nam quæ perdifficilia sunt, perinde habenda sæpe sunt, ac si effici non possint. Et, cum de necessitate attendemus, etsi aliquid non necessarium videbitur, videndum tamen erit, quam sit magnum. Quod enim permagni interest, pro necessario sæpe habetur. Itaque, cum constet hoc genus causarum ex suasione et dissuasione; suasori proponitur simplex ratio: si et utile est et fieri potest, fiat. Dissuasori duplex: una, si non utile est, ne fiat; altera, si fieri non potest, ne suscipiatur. Sic suasori utrumque docendum est; dissuasori alterum infirmare sat est. Quare, quoniam in his versatur omne consilium duobus, de utilitate ante dicamus, quæ in discernendis bonis malisque versatur. Bonorum autem partim necessaria sunt, ut vita, pudicitia, libertas, ut liberi, conjuges, germani, parentes: partim non necessaria; quorum alia sunt per se expetenda, ut ea, quæ sita sunt in officiis atque virtutibus; alia, quod aliquid commodi efficiunt, ut opes et copiæ. Eorum autem, quæ prop-

ter se expetuntur, partim honestate ipsâ, partim commoditate aliquâ, expetuntur: honestate, ea quæ proficiscuntur ab iis virtutibus, de quibus paulo ante est dictum; quæ sunt laudabilia ipsa per se; commoditate autem aliquâ, quæ sunt in corporis aut in fortunæ bonis expetenda: quorum alia sunt quasi cum honestate conjuncta, ut honos, ut gloria; alia diversa, ut vires, forma, valetudo, nobilitas, divitiæ, clientelæ.

XXV. Est etiam quædam quasi materies subjecta honestati, quæ maxime spectatur in amicitiis. Amicitiæ autem caritate et amore cernuntur: nam, cum Deorum, tum parentûm, patriæque cultus, eorumque hominum, qui aut sapientiâ aut opibus excellunt, ad caritatem referri solet. Conjuges autem, et liberi, et fratres, et alii, quos usus familiaritasque conjunxit, quamquam etiam caritate ipsâ, tamen amore maxime continentur. In his igitur rebus cum bona sint, facile est intellectu, quæ sint contraria. Quod si semper optima tenere possemus, haud sane, quoniam quidem ea perspicua sunt, consilio multum egeremus. Sed, quia temporibus, quæ vim habent maximam, persæpe evenit, ut utilitas cum honestate certet, earumque rerum contentio plerumque deliberationes efficit; ne aut opportuna propter dignitatem, aut honesta propter utilitatem, relinquantur, ad hanc difficultatem explicandam præcepta referamus. Et, quoniam non ad veritatem solum, sed etiam ad opiniones eorum qui audiunt, accommodanda est oratio; hoc primum intelligamus, hominum duo esse genera; alterum indoctum et agreste, quod anteferat semper utilitatem honestati; alterum humanum et politum, quod rebus omnibus dignitatem anteponat. Itaque huic generi laus, honor, gloria, fides, justitia, omnisque virtus, illi autem alteri, quæstus, emolumentum, fructusque, proponitur. Atque etiam voluptas, quæ maxime est inimica virtuti, bonique naturam fallaciter imitando adulterat, quam immanissimus quisque acerrime sequitur, neque solum honestis rebus,

sed etiam necessariis anteponit, in suadendo, cum ei generi hominum consilium des, sæpe sane laudanda est. Et illud videndum, quanto magis homines mala fugiant, quam sequantur bona: nam neque honesta tam expetunt, quam devitant turpia. Quis enim honorem, quis gloriam, quis laudem, quis ullum decus tam unquam expetat, quam ignominiam, infamiam, contumeliam, dedecus, fugiat? quarum rerum dolor gravis est.

XXVI. Est genus hominum ad honestatem natum, malo cultu pravisque opinionibus corruptum. Quare, in cohortando atque suadendo, propositum quidem nobis erit illud, ut doceamus, quâ vi bona consequi, malaque vitare, possimus: sed, apud homines bene institutos, plurimum de laude et de honestate dicemus; maximeque ea virtutum genera tractabimus, quæ in communi hominum utilitate tuendâ augendâque versantur. Sin apud indoctos imperitosque dicemus; fructus, emolumenta, voluptates, vitationesque dolorum, proferantur: addantur etiam contumeliæ atque ignominiæ. Nemo enim est tam agrestis, quem non, si ipsa minus honestas, contumelia tamen et dedecus magnopere moveat. Quare, quod ad utilitatem spectet, ex iis quæ dicta sunt, reperietur: quid autem possit effici, necne, (in quo etiam, quam facile possit, quamque expediat, quæri solet) maxime ex causis iis, quæ quamque rem efficiant, est videndum. Causarum autem genera sunt plura. Nam sunt aliæ, quæ ipsæ conficiunt; aliæ, quæ vim aliquam ad conficiendum afferunt. Itaque illæ superiores, conficientes vocentur; hæ reliquæ ponantur in eo genere, ut sine his confici non possit. Conficiens autem causa alia est absoluta et perfecta per se: alia aliquid adjuvans, et efficiendi socia quædam: cujus generis vis varia est, et sæpe aut major, aut minor, ut et illa, quæ maximam vim habet, sola sæpe causa dicatur. Sunt autem aliæ causæ, quæ, aut propter principium, aut propter ex-

itum, conficientes vocantur. Cum autem quæritur, quid sit optimum factu; aut utilitas, aut spes efficiendi, ad assentiendum impellit animos.

XXVII. Et, quoniam de utilitate jam diximus, de efficiendi ratione dicamus: quo toto genere, quibuscum, et contra quos, quo tempore, aut quo loco, aut quibus facultatibus armorum, pecuniæ, sociorum, earumve rerum quæ ad quamque rem efficiendam pertinent, possimus uti, requirendum est. Neque solum ea sunt, quæ nobis suppetant, sed etiam illa quæ adversentur, videnda. Et, si, ex contentione, procliviora erunt nostra; non solum effici posse quæ suademus, erit persuadendum, sed curandum etiam, ut illa, facilia, proclivia, jucunda, videantur. Dissuadentibus autem aut utilitas labefactanda est, aut efficiendi difficultates efferendæ, neque aliis ex præceptis, sed iisdem ex suasionis locis. Uterque vero ad augendum habeat exemplorum aut recentium, quo notiora sint, aut veterum, quo plus auctoritatis habeant, copiam. Maximeque sit in hoc genere meditatus, ut possit vel utilia ac necessaria sæpe honestis, vel hæc illis, anteferre. Ad commovendos autem animos maxime proficient, si incitandi erunt, hujusmodi sententiæ, quæ aut ad explendas cupiditates, aut ad odium satiandum, aut ad ulciscendas injurias, pertinebunt. Sin autem reprimendi; de incerto statu fortunæ, dubiisque eventis rerum futurarum, et retinendis suis fortunis, si erunt secundæ; sin autem adversæ, de periculo, commonendi. Atque hi quidem sunt perorationis loci. Principia autem in sententiis dicendis brevia esse debent: non enim supplex, ut ad judicem, venit orator, sed hortator, atque auctor. Quare proponere, quâ mente dicat, quid velit, quibus de rebus dicturus sit, debet, hortarique ad se breviter dicentem audiendum. Tota autem oratio simplex et gravis, et sententiis debet ornatior esse, quam verbis.

XXVIII. *Filius.* Cognovi jam laudationis et suasionis locos. Nunc, quæ judiciis accommodata sint,

exspecto; idque nobis genus restare unum puto. *Pater.* Recte intelligis. Atque ejus quidem generis finis est æquitas; quæ non simpliciter spectatur, sed ex comparatione nonnunquam; ut, cum de verissimo accusatore disputatur, aut cum hæreditatis, sine lege, aut sine testamento, petitur possessio; in quibus causis, quid æquius, æquissimumve sit, quæritur: quas ad causas facultas petitur argumentationum ex iis, de quibus mox dicetur, æquitatis locis. Atque etiam ante judicium, de constituendo ipso judicio solet esse contentio, cum aut, sitne actio illi, qui agit, aut jamne sit, aut num jam esse desierit, aut illâne lege, hisne verbis sit actio, quæritur. Quæ etiamsi ante, quam res in judicium venit, aut concertata, aut dijudicata, aut confecta [non] sunt; tamen in ipsis judiciis permagnum sæpe habent pondus, cum ita dicitur: Plus petîsti: Sero petîsti: Non fuit tua petitio: Non a me; Non hac lege; Non his verbis; Non hoc judicio. Quarum causarum genus est positum in jure civili: quod est in privatarum ac publicarum rerum lege, aut more, positum; cujus scientia, neglecta ab oratoribus plerisque, nobis ad dicendum necessaria videtur. Quare de constituendis actionibus, accipiendis subeundisque judiciis, de excipiendâ iniquitate actionis, de comparandâ æquitate, quod ea fere generis ejus sunt, ut, quamquam in ipsum judicium sæpe delabantur, tamen ante judicium tractanda videantur, paululum ea separo a judiciis, tempore magis agendi, quam dissimilitudine generis. Nam omnia, quæ de jure civili, aut de æquo et bono disceptantur, cadunt in eam formam, in quâ, quale quid sit, ambigitur, de quâ dicturi sumus; quæ in æquitate et jure maxime consistit.

XXIX. In omnibus igitur causis tres sunt gradus, ex quibus unus aliquis capiendus est, si plures non queas, ad resistendum. Nam aut ita consistendum est, ut id, quod objicitur, factum neges; aut illud, quod factum fateare, neges eam vim habere, atque

id esse, quod adversarius criminetur; aut, si neque de facto neque de facti appellatione ambigi potest, id, quod arguere, neges tale esse, quale ille dicat; et rectum esse, quod feceris, concedendumve, defendas. Ita primus ille status, et quasi conflictio cum adversario, conjecturâ quâdam; secundus autem definitione atque descriptione, aut informatione verbi; tertius æqui, et veri, et recti, et humani ad ignoscendum, disputatione tractandus est. Et, quoniam semper is, qui defendit, non solum resistat oportet, aliquo statu, aut inficiando, aut definiendo, aut æquitate opponendâ, sed etiam rationem subjiciat recusationis suæ; primus ille status rationem habet iniqui criminis, ipsam negationem inficiationemque facti; secundus, quod non sit in re, quod ab adversario ponitur in verbo; tertius, quod id recte factum esse defendat, quod, sine ullâ nominis controversiâ, factum fatetur. Deinde unicuique rationi opponendum est ab accusatore id, quod si non esset in accusatione, causa omnino esse non posset. Itaque ea, quæ sic referuntur, continentia causarum vocentur; quamquam non ea magis, quæ contra rationem defensionis afferuntur, quam ipsæ defensionis rationes, continent causas. Sed, distinguendi gratiâ, rationem appellamus eam, quæ affertur ab reo ad recusandum, depellendi criminis causâ; quæ nisi esset, quid defenderet, non haberet: firmamentum autem, quod contra, ad labefactandam rationem, refertur, sine quo accusatio stare non potest.

XXX. Ex rationis autem et ex firmamenti conflictione, et quasi concursu, quæstio exoritur quædam, quam disceptationem voco; in quâ, quid veniat in judicium, et de quo disceptetur, quæri solet: nam prima adversariorum contentio diffusam habet quæstionem; ut in conjecturâ, Ceperitne pecunias Decius? in definitione, Minueritne majestatem Norbanus? in æquitate, Jurene occiderit Opimius Gracchum? Hæc, quæ primam contentionem habent ex

arguendo et resistendo, lata, ut dixi, et confusa sunt. Rationum et firmamentorum contentio adducit in angustum disceptationem. Ea in conjecturâ nulla est: nemo enim ejus, quod negat factum, rationem aut potest, aut debet, aut solet, reddere. Itaque, in his causis, eadem et prima quæstio, et disceptatio est extrema. In illis autem, ubi ita dicitur, Non minuit majestatem, quod egit de Cæpione turbulentius: populi enim Romani dolor justus vim illam excitavit, non tribuni actio: majestas autem, quoniam est magnitudo quædam populi Romani, in ejus potestate ac jure retinendo, aucta est potius, quam diminuta; et ubi ita refertur; Majestas est in imperii atque in nominis populi Romani dignitate, quam minuit is, qui, per vim multitudinis, rem ad seditionem vocavit: exsistit illa disceptatio, Minueritne majestatem, qui, voluntate populi Romani, rem gratam et æquam per vim egerit? In his autem causis, ubi aliquid recte factum, aut concedendum esse [factum] defenditur, cum est facti subjecta ratio, sicut ab Opimio, Jure feci, salutis omnium, et conservandæ reipublicæ causâ: relatumque est ab Decio, Ne sceleratissimum quidem civem, sine judicio, jure ullo necare potuisti; oritur illa disceptatio; Potueritne recte, salutis reipublicæ causâ, civem, eversorem civitatis, indemnatum necare? Ita disceptationes eæ, quæ in his controversiis oriuntur, quæ sunt certis personis et temporibus notatæ, fiunt rursus infinitæ; detractisque temporibus et personis, rursum ad consultationis formam rationemque revocantur.

XXXI. Sed in gravissimis firmamentis etiam illa ponenda sunt, si qua ex scripto legis, aut testamenti, aut verborum ipsius judicii, aut alicujus stipulationis aut cautionis, opponuntur defensioni contraria. Ac ne hoc quidem genus in eas causas incurrit, quæ conjecturâ continentur. Quod enim factum negatur, id argui non potest scripto. Ne in definitionem quidem venit, genere scripti ipsius. Nam, etiamsi ver-

bum aliquod de scripto definiendum est, quam vim habeat; ut, cum ex testamentis, quid sit penus, aut cum ex lege prædii quæritur, quæ sint ruta cæsa; non scripti genus, sed verbi interpretatio, controversiam parit. Cum autem plura significantur scripto, propter verbi aut verborum ambiguitatem, ut liceat ei, qui contra dicat, eo trahere significationem scripti, quo expediat, aut velit; aut, si ambigue scriptum non sit, vel a verbis voluntatem et sententiam scriptoris abducere, vel alio se, eâdem de re, contrarie scripto defendere; tum disceptatio ex scripti contentione exsistit, ut in ambiguis disceptetur, quid maxime significetur; in scripti sententiæque contentione, utrum potius sequatur judex; in contrariis scriptis, utrum magis sit comprobandum.

Disceptatio autem cum est constituta, propositum esse debet oratori, quo omnes argumentationes, repetitæ ex inveniendi locis, conjiciantur. Quod quamquam satis est ei, qui videt, quid in quoque loco lateat, quique illos locos, tamquam thesauros aliquos argumentorum, notatos habet; tamen ea, quæ sunt certarum causarum propria, tangemus.

XXXII. In conjecturâ igitur, cum est in inficiando reus, accusatori hæc duo prima sunt; (sed accusatorem pro omni actore et petitore appello: possunt enim, etiam sine accusatore, in causis hæc eadem controversiarum genera versari) sed hæc duo sunt ei prima, causa et eventus. Causam appello, rationem efficiendi; eventum, id, quod est effectum. Atque ipsa quidem partitio causarum paulo ante in suasionis locis distributa est. Quæ enim in consilio capiendo futuri temporis præcipiebantur, quamobrem aut utilitatem viderentur habitura, aut efficiendi facultatem, eadem, qui de facto argumentabitur, colligere debebit, quamobrem et utilia illi, quem arguet, fuisse, et ab eo effici potuisse, demonstret. Utilitatis conjectura movetur, si illud, quod arguitur, aut spe bonorum, aut malorum metu, fecisse dicitur; quod

fit acrius, quo illa in utroque genere majora ponuntur. Spectantur etiam, ad causam facti, motus animorum, si ira recens, si odium vetus, si ulciscendi studium, si injuriæ dolor; si honoris, si gloriæ, si imperii, si pecuniæ cupiditas; si periculi timor, si æs alienum, si angustiæ rei familiaris; si audax, si levis, si crudelis, si impotens, si incautus, si insipiens, si amans, si commotâ mente, si vinolentus, si cum spe efficiendi, si cum opinione celandi, aut, si patefactum esset, depellendi criminis, vel perrumpendi periculi, vel in longinquum tempus differendi; aut si judicii pœna levior, quam facti præmium; aut si facinoris voluptas major, quam damnationis dolor. His fere rebus facti suspicio confirmatur, cum et voluntatis in reo causæ reperiuntur, et facultas. In voluntate autem utilitas ex adeptione alicujus commodi, vitationeque alicujus incommodi quæritur, ut aut spes aut metus impulisse videatur, aut alius repentinus animi motus, qui etiam citius in fraudem, quam ratio utilitatis, impellit. Quamobrem sint hæc dicta de causis. *Filius.* Teneo: et quæro, qui sint illi eventus, quos ex causis effici dixisti.

XXXIII. *Pater.* Consequentia quædam signa præteriti, et quasi impressa facti vestigia; quæ quidem vel maxime suspicionem movent, et quasi tacita sunt criminum testimonia, atque hoc quidem graviora, quod causæ communiter videntur insimulare et arguere omnes posse, quorum modo interfuerit aliquid; hæc proprie attingunt eos ipsos qui arguuntur, ut telum, ut vestigium, ut cruor, ut deprehensum aliquid, quod ablatum ereptumve videatur, ut responsum inconstanter, ut hæsitatum, ut titubatum, ut cum aliquo visus, ex quo suspicio oriatur, ut eo ipso in loco visus, in quo facinus, ut pallor, ut tremor, ut scriptum, aut obsignatum, aut depositum quidpiam. Hæc enim et talia sunt, quæ aut in re ipsâ, aut etiam ante quam factum est, aut postea, suspiciosum crimen efficiant. Quæ si non erunt, ta-

men causis ipsis, et efficiendi facultatibus, niti oportebit, adjunctâ illâ disputatione communi, non fuisse illum tam amentem, ut indicia facti aut effugere aut occultare non posset; ut ita apertus esset, ut locum crimini relinqueret. Communis ille contra locus, audaciam temeritati, non prudentiæ, esse conjunctam. Sequitur autem ille locus ad augendum, non esse exspectandum, dum fateatur: argumentis peccata convinci: et hîc etiam exempla ponentur.

XXXIV. Atque hæc quidem de argumentis. Sin autem erit etiam testium facultas, primum genus erit ipsum laudandum, dicendumque, ne argumentis teneretur reus, ipsum suâ cautione effecisse, testes effugere non potuisse: deinde singuli laudentur: (quæ autem essent laudabilia, dictum est:) deinde etiam argumento firmo, quia tamen sæpe falsum est, posse recte non credi; viro bono et firmo, sine vitio judicis, non posse non credi. Atque etiam, si obscuri testes erunt, aut tenues, dicendum erit, non esse ex fortunâ fidem ponderandam, aut eos esse cujusque locupletissimos testes, qui id, de quo agatur, facillime scire possint. Sin quæstiones habitæ, aut postulatio ut habeantur, causam adjuvabunt; confirmandum genus primum quæstionum erit: dicendum de vi doloris, de opinione majorum, qui eam rem totam, nisi probâssent, certe repudiâssent; de institutis Atheniensium, Rhodiorum, doctissimorum hominum, apud quos etiam (id quod acerbissimum est) liberi civesque torquentur; de nostrorum etiam prudentissimorum hominum institutis, qui cum de servis in dominos quæri noluissent, de incestu tamen, et conjuratione, quæ facta me consule est, quærendum putaverunt. Irridenda etiam disputatio est, quâ solent uti ad infirmandas quæstiones, et meditata puerilisque dicenda. Tum facienda fides, diligenter esse et sine cupiditate quæsitum; dictaque quæstionis argumentis et conjecturâ ponderanda. Atque hæc accusationis fere membra sunt.

XXXV. Defensionis autem primum infirmatio causarum; aut non fuisse, aut non tantas, aut non sibi soli, aut commodius potuisse idem consequi; aut non iis se esse moribus, non eâ vitâ; aut nullos animi motus, aut non tam impotentes fuisse. Facultatum autem infirmatione utetur, si aut vires, aut animum, aut copias, aut opes, abfuisse demonstrabit; aut alienum tempus, aut locum non idoneum, aut multos arbitros, quorum crederet nemini: aut non se tam ineptum, ut id susciperet, quod occultare non posset, neque tam amentem, ut pœnas ac judicia contemneret. Consequentia autem diluet, exponendo, non esse illa certa indicia facti, quæ, etiam nullo admisso, consequi possent: consistetque in singulis; et ea, aut eorum, quæ ipse facta esse dicit, propria esse defendet potius, quam criminis; aut si sibi cum accusatore communia essent, pro periculo potius, quam contra salutem, valere debere: testiumque et quæstionum genus universum, et, quod poterit, in singulis, ex reprehensionis locis, de quibus ante dictum est, refellet. Harum causarum principia suspiciosa ad acerbitatem ab accusatore ponentur; denuntiabiturque insidiarum commune periculum; excitabunturque animi, ut attendant. Ab reo autem, querela conflati criminis collectarumque suspicionum, et accusatoris insidiæ, et item commune periculum proferetur, animique ad misericordiam allicientur; et modice benevolentia judicum colligetur. Narratio autem accusatoris erit quasi membratim gesti negotii suspiciosa explicatio, sparsis omnibus argumentis, obscuratis defensionibus. Defensori, aut præteritis aut obscuratis suspicionum argumentis, rerum ipsarum eventus erunt casusque narrandi. In confirmandis autem nostris argumentationibus, infirmandisque contrariis, sæpe erunt accusatori motus animorum incitandi, reo mitigandi. Atque hæc quidem utrique maxime in peroratione facienda: alteri frequentatione argumentorum, et coacervatione universâ; al-

teri, si plane causam redarguendo explicârit, enumeratione, ut quidque diluerit, et miseratione ad extremum.

XXXVI. *Filius.* Scire mihi jam videor, quemadmodum conjectura tractanda sit. Nunc de definitione audiamus. *Pater.* Communia dantur in isto genere accusatori defensorique præcepta. Uter enim, definiendo describendoque verbo, magis ad sensum judicis opinionemque penetrârit; et uter ad communem verbi vim, et ad eam præceptionem, quam inchoatam habebunt in animis ii qui audient, magis et propius accesserit, is vincat necesse est. Non enim argumentando hoc genus tractatur, sed tamquam explicando excutiendoque verbo; ut, si in reo, pecuniâ absoluto, rursusque revocato, prævaricationem accusator esse definiat, omnem judicii corruptelam ab reo; defensor autem, non omnem, sed tantummodo accusatoris corruptelam ab reo: sit ergo hæc contentio prima verborum; in quâ, etiamsi propius accedat ad consuetudinem mentemque sermonis defensoris definitio, tamen accusator sententiâ legis nititur: negat enim probari oportere, eos, qui leges scripserint, ratum habere judicium, si totum corruptum sit; si unus accusator corruptus sit, rescindere: nititur æquitate; ut illa quasi scribenda lex sic esset, quæque tamen complecteretur in judiciis corruptis, ea verbo uno prævaricationis comprehendisse dicitur: defensor autem testabitur consuetudinem sermonis, verbique vim ex contrario reperiet, quasi ex vero accusatore, cui contrarium est nomen prævaricatoris; ex consequentibus, quod ea litera de accusatore solet dari judici; ex nomine ipso, quod significat eum, qui in contrariis causis quasi varie esse positus videatur. Sed huic tamen ipsi confugiendum est ad æquitatis locos, ad rerum judicatarum auctoritatem, ad finem aliquem periculi: communeque sit hoc præceptum, ut, cum uterque definierit, quam maxime potuerit ad communem sensum vimque verbi, tum similibus,

exemplisque eorum, qui ita locuti sunt, suam definitionem sententiamque confirmet. Atque accusatori in hoc genere causarum locus ille communis, minime esse concedendum, ut is, qui de re confiteatur, verbi se interpretatione defendat: defensor autem et eâ, quam proposui, æquitate nitatur; et, ea cum secum faciat, non re, sed depravatione verbi, se urgeri queratur. Quo in genere percensere poterit plerosque inveniendi locos: nam et similibus utetur, et contrariis, et consequentibus, quamquam uterque, tamen reus, nisi plane erit absurda causa, frequentius. Amplificandi autem causâ, quæ, aut cum digredientur a causâ, dici solent, aut cum perorabunt, hæc vel ad odium, vel ad misericordiam, vel omnino ad animos judicum movendos, ex iis, quæ sunt ante posita, sumentur, si modo rerum magnitudo, hominumve aut invidia aut dignitas postulabit.

XXXVII. *Filius.* Habeo ista: nunc ea, quæ cum, quale sit quidpiam, disceptatur, quæri ex utrâque parte deceat, velim audire. *Pater.* Confitentur in isto genere, qui arguuntur, se id fecisse ipsum, in quo reprehendantur: sed, quoniam jure se fecisse dicunt, juris est omnis ratio nobis explicanda: quod dividitur in duas partes primas, naturam atque legem: et utriusque generis vis in divinum et humanum jus est distributa; quorum æquitatis est unum, alterum religionis. Æquitatis autem vis est duplex: cujus altera directi, et veri, et justi, et, ut dicitur, æqui et boni, ratione defenditur; altera ad vicissitudinem referendæ gratiæ pertinet; quod in beneficio, gratia; in injuriâ, ultio nominatur. Atque hæc communia sunt naturæ atque legis: sed propria legis et ea, quæ scripta sunt, et ea, quæ sine literis, aut gentium jure, aut majorum more, retinentur. Scriptorum autem privatum aliud est, publicum aliud: publicum, lex, senatûs-consultum, fœdus; privatum, tabulæ, pactum conventum, stipulatio. Quæ autem

scripta non sunt, ea aut consuetudine, aut conventis hominum, et quasi consensu, obtinentur. Atque etiam hoc in primis, ut nostros mores legesque tueamur, quodammodo naturali jure præscriptum est. Et quoniam breviter aperti fontes sunt quasi quidam æquitatis, meditata nobis ad hoc causarum genus esse debebunt ea, quæ dicenda erunt in orationibus, de naturâ, de legibus, de more majorum, de propulsandâ injuriâ, de ulciscendâ, de omni parte juris. Si imprudenter, aut necessitate, aut casu quidpiam fecerit, quod non concederetur iis qui suâ sponte et voluntate fecissent; ad ejus facti deprecationem, ignoscendi petenda venia est; quæ sumetur ex plerisque locis æquitatis. Expositum est, ut potui brevissime, de omni controversiarum genere; nisi præterea tu quid requiris.

XXXVIII. *Filius.* Illud equidem, quod jam unum restare video, quale sit, cum disceptatio versatur in scriptis. *Pater.* Recte intelligis: eo enim exposito, munus promissi omne confecero. Sunt igitur ambigui duobus adversariis præcepta communia. Uterque enim hanc significationem, quâ utetur ipse, dignam scriptoris prudentiâ esse defendet: uterque id, quod adversarius ex ambigue scripto intelligendum esse dicet, aut absurdum, aut inutile, aut iniquum, aut turpe, esse defendet, aut etiam discrepare cum cæteris scriptis, vel aliorum, vel maxime, si poterit, ejusdem; quamque defendet ipse, eam rem et sententiam quemvis prudentem et justum hominem, si integrum daretur, scripturum fuisse, sed planius: eamque sententiam, quam significari posse dicet, nihil habere aut captionis aut vitii; contrariam autem si probârit, fore, ut multa vitia, stulta, iniqua, contraria consequantur. Cum autem aliud scriptor sensisse videtur, et aliud scripsisse; qui scripto nitetur, eum, re expositâ, recitatione uti oportebit; deinde instare adversario, iterare, renovare, interrogare, num aut scriptum neget, aut contra factum inficietur. Post,

judicem ad vim scripti vocet. Hac confirmatione usus, amplificet rem lege laudandâ; audaciamque confutet ejus, qui, cum palam contra fecerit, idque fateatur, adsit tamen, factumque defendat. Deinde infirmet defensionem, cum adversarius aliud voluisse, aliud sensisse scriptorem, aliud scripsisse dicat: non esse ferendum, a quoquam potius latoris sensum, quam a lege, explicari. Cur ita scripserit, si ita non senserit? Cur, cum ea, quæ plane scripta sint, neglexerit, quæ nusquam scripta sint, proferat? Cur prudentissimos in scribendo viros summæ stultitiæ putet esse damnandos? Quid impedierit scriptorem, quo minus exciperet illud, quod adversarius, tamquam si exceptum esset, ita dicit se secutum? Utetur exemplis iis, quibus idem scriptor; aut, si id non poterit, quibus alii, quod excipiendum putârint, exceperint. Quærenda etiam ratio est, si qua poterit inveniri, quare non sit exceptum: aut iniqua lex, aut inutilis futura dicetur, aut alia causa obtemperandi, alia abrogandi: dissentire adversarii vocem atque legis. Deinde, amplificandi causâ, de conservandis legibus, de periculo rerum publicarum atque privatarum, cum aliis locis, tum in perorando maxime, graviter erit vehementerque dicendum.

XXXIX. Ille autem, qui se sententiâ legis voluntateque defendet, in consilio atque in mente scriptoris, non in verbis ac literis, vim legis positam esse defendet: quodque nihil exceperit in lege, laudabit, ne diverticula peccatis darentur, atque ut ex facto cujusque judex legis mentem interpretaretur. Deinde erit utendum exemplis, in quibus omnis æquitas perturbetur, si verbis legum, ac non sententiis, pareatur. Deinde genus ejusmodi calliditatis et calumniæ retrahatur in odium judicis, cum quâdam invidiosâ querelâ. Et si incidet imprudentiæ causa, quæ non ad delictum, sed ad casum necessitatemve, pertineat (quod genus paulo ante attigimus), erit iisdem æquitatis sententiis contra acerbitatem verborum depre-

candum. Sin scripta inter se dissentient; tanta series artis est, et sic inter se sunt pleraque connexa et apta, ut, quæ paulo ante præcepta dedimus ambigui, quæque proxime sententiæ et scripti, eadem ad hoc genus causæ tertium transferantur. Nam quibus locis in ambiguo defendimus eam significationem, quæ nos adjuvat, eisdem in contrariis legibus nostra lex defendenda est. Deinde est efficiendum, ut alterius scripti sententiam, alterius verba, defendamus. Ita, quæ modo de scripto sententiâque præcepta sunt, eadem huc omnia transferemus.

XL. Expositæ sunt tibi omnes oratoriæ partitiones, quæ quidem e mediâ illâ nostrâ Academiâ floruerunt: neque, sine eâ, aut inveniri, aut intelligi, aut tractari possunt: nam et partiri ipsum, et definire, et ambigui partitiones dividere, et argumentorum locos nôsse, et argumentationem ipsam concludere, et videre, quæ sumenda in argumentando sint, quidque ex iis, quæ sumta sunt, efficiatur, et vera a falsis, verisimilia ab incredibilibus dijudicare, et distinguere, aut male sumta, aut male conclusa reprehendere, et eadem vel anguste disserere, ut dialectici qui appellantur, vel, ut oratorem decet, late exprimere; illius exercitationis et subtiliter disputandi, et copiose dicendi [artis] est. De bonis vero rebus et malis, æquis, iniquis, utilibus, inutilibus, honestis, turpibus, quam potest habere orator, sine illis maximarum rerum artibus, facultatem, aut copiam? Quare hæc tibi sint, mi Cicero, quæ exposui, quasi indicia fontium illorum, ad quos si, nobis eisdem ducibus aliisve, perveneris, tum et hæc ipsa melius, et multo majora alia, cognosces. *Filius.* Ego vero, ac magno quidem studio, mi pater: multisque ex tuis præclarissimis muneribus nullum majus exspecto.

M. TULLII CICERONIS

DE

OPTIMO GENERE ORATORUM.

I. Oratorum genera esse dicuntur, tamquam poëtarum. Id secus est: nam alterum est multiplex: poëmatis enim tragici, comici, epici, melici etiam ac dithyrambici, quod magis est tractatum a Latinis, suum quodvis est diversum a reliquis. Itaque et in tragœdiâ comicum vitiosum est, et in comœdiâ turpe tragicum; et in cæteris suus est cuique sonus, et quædam intelligentibus nota vox. Oratorum autem si quis ita numerat plura genera, ut alios grandes, aut graves, aut copiosos, alios tenues, aut subtiles, aut breves, alios eis interjectos, et tamquam medios putet; de hominibus dicet aliquid, de re parum. In re enim, quod optimum sit, quæritur: in homine dicitur, quod est. Itaque licet dicere et Ennium summum epicum poëtam, si cui ita videtur; et Pacuvium tragicum; et Cæcilium fortasse comicum.

Oratorem genere non divido: perfectum enim quæro. Unum est autem genus perfecti, a quo qui absunt, non genere differunt, ut ab Attio Terentius; sed in eodem non sunt pares. Optimus est enim ora-

tor, qui dicendo animos audientium et docet, et delectat, et permovet. Docere, debitum est; delectare, honorarium; permovere, necessarium. Hæc ut alius melius quam alius, concedendum est: verum id fit non genere, sed gradu. Optimum quidem unum est; et proximum, quod ei simillimum: ex quo perspicuum est, quod optimo dissimillimum sit, id esse deterrimum.

II. Nam, quoniam eloquentia constat ex verbis et sententiis, perficiendum est, ut pure et emendate loquentes (quod est Latine), verborum præterea, et propriorum et translatorum, elegantiam persequamur; in propriis, ut aptissima eligamus; in translatis, ut, similitudinem secuti, verecunde utamur alienis. Sententiarum autem totidem genera sunt, quot diximus esse laudum: sunt enim docendi, acutæ, delectandi, quasi argutæ, commovendi, graves. Sed et verborum est structura quædam, duas res efficiens, numerum, et lenitatem: et sententiæ suam compositionem habent, et ad probandam rem accommodatum ordinem: sed earum omnium rerum, ut ædificiorum, memoria est quasi fundamentum, lumen actio.

Ea igitur omnia in quo summa, erit orator peritissimus; in quo media, mediocris; in quo minima, deterrimus. Et appellabuntur omnes oratores, ut pictores appellantur etiam mali: nec generibus inter sese, sed facultatibus different. Itaque nemo est orator, qui se Demosthenis similem esse nolit: at Menander, Homeri noluit: genus enim erat aliud. Id non est in oratoribus: aut si est, ut alius, gravitatem sequens, subtilitatem fugiat; contra, alius acutiorem se, quam ornatiorem, velit; etiamsi est in genere tolerabili, certe non est in optimo; siquidem, quod omnes laudes habet, id est optimum.

III. Hæc dixi brevius equidem, quam res petebat: sed ad id, quod agimus, non fuit dicendum pluribus. Unum enim cum sit genus, id quale sit, quærimus. Est autem tale, quale floruit Athenis: ex quo Atti-

corum oratorum ipsa vis ignota est, nota gloria. Nam alterum multi viderunt, vitiosi nihil apud eos: alterum pauci, laudabilia esse multa. Est enim vitiosum in sententiâ, si quid absurdum, aut alienum, aut non acutum, aut subinsulsum est; in verbis, si inquinatum, si abjectum, si non aptum, si durum, si longe petitum. Hæc vitaverunt fere omnes, qui aut Attici numerantur, aut dicunt Attice. Sed quatenus valuerunt, sani duntaxat et sicci habeantur; sed ita, ut palæstrice spatiari in xysto iis liceat, non ab Olympiis coronam petant: qui quamvis careant omni vitio, non sunt contenti quasi bonâ valetudine, sed vires, lacertos, sanguinem quærunt, quamdam etiam suavitatem coloris. Eos imitemur, si possumus; sin minus, illos potius, qui incorruptâ sanitate sunt (quod est proprium Atticorum), quam eos, quorum vitiosa abundantia est, quales Asia multos tulit.

IV. Quod cum faciemus (si modo id ipsum assequemur: est enim permagnum), imitemur, si poterimus, Lysiam, et ejus quidem tenuitatem potissimum: est enim multis in locis grandior: sed quia et privatas ille plerasque, et eas ipsas aliis, et parvarum rerum, causulas scripsit, videtur esse jejunior, quoniam se ipse consulto ad minutarum genera causarum limaverit. Quod qui ita faciet, ut, si cupiat uberior esse, non possit, habeatur sane orator, sed de minoribus: magno autem oratori etiam illo modo sæpe dicendum est in tali genere causarum. Ita fit, ut Demosthenes certe possit submisse dicere: elate Lysias fortasse non possit. Sed si eodem modo putant, exercitu in foro, et in omnibus templis quæ circum forum sunt, collocato, dici pro Milone decuisse, ut si de re privatâ ad unum judicem diceremus; vim eloquentiæ suâ facultate, non rei naturâ, metiuntur.

Quare, quoniam nonnullorum sermo jam increbuit, partim seipsos Attice dicere, partim neminem nostrûm dicere; alteros negligamus: satis enim his res ipsa respondet, cum aut non adhibeantur ad causas,

aut adhibiti derideantur: nam, si arriderentur, esset id ipsum Atticorum. Sed qui dici a nobis Attico more nolunt, ipsi autem, se non oratores esse, profitentur; si teretes aures habent, intelligensque judicium, tamquam ad picturam probandam, adhibentur etiam inscii faciendi, cum aliquâ sollertiâ judicandi: sin autem intelligentiam ponunt in audiendi fastidio, neque eos quidquam excelsum magnificumque delectat; dicant, se subtile quiddam et politum velle, grave ornatumque contemnere: id vero desinant dicere, qui subtiliter dicant, eos solos Attice dicere, id est, quasi sicce et integre. At si ample, et ornate, et copiose, cum eâdem integritate, Atticorum est; quid? dubium est, utrum orationem nostram tolerabilem tantum, an etiam admirabilem, esse cupiamus? non enim jam quærimus, quid sit Attice, sed quid sit optime dicere. Ex quo intelligitur, quoniam Græcorum oratorum præstantissimi sunt ii, qui fuerunt Athenis; eorum autem princeps facile Demosthenes; hunc si quis imitetur, eum et Attice dicturum, et optime: ut, quoniam Attici nobis propositi sunt ad imitandum, bene dicere, id sit Attice dicere.

V. Sed cum in eo magnus error esset, quale esset id dicendi genus, putavi mihi suscipiendum laborem, utilem studiosis, mihi quidem ipsi non necessarium. Converti enim ex Atticis duorum eloquentissimorum nobilissimas orationes inter se contrarias, Æschinis Demosthenisque: nec converti ut interpres, sed ut orator, sententiis iisdem, et earum formis, tamquam figuris, verbis ad nostram consuetudinem aptis; in quibus non verbum pro verbo necesse habui reddere, sed genus omnium verborum vimque servavi: non enim ea me annumerare lectori putavi oportere, sed tamquam appendere.

Hic labor meus hoc assequetur, ut nostri homines, quid ab illis exigant, qui se Atticos volunt, et ad quam eos quasi formulam dicendi revocent, intelligant. Sed exorietur Thucydides: ejus enim quidam

eloquentiam admirantur. Id quidem recte; sed nihil ad eum oratorem, quem quærimus. Aliud est enim explicare res gestas narrando, aliud argumentando criminari, crimenve dissolvere: aliud narratione tenere auditorem, aliud concitare. At loquitur pulchre. Num melius quam Plato? Necesse tamen est oratori, quem quærimus, controversias explicare forenses dicendi genere apto ad docendum, ad delectandum, ad permovendum.

VI. Quare, si quis erit, qui Thucydidio genere causas in foro dicturum se esse profiteatur, is abhorreat etiam a suspicione ejus, [quæ] versatur in re civili et forensi: qui Thucydidem [laudavit,] suæ nostram adscribat sententiam. Quin ipsum Isocratem, quem divinus auctor Plato, suum fere æqualem, admirabiliter in Phædro laudari fecit a Socrate, quemque omnes docti summum oratorem esse dixerunt, tamen hunc in numero non repono: non enim in acie versatur, et ferro: quasi rudibus ejus eludit oratio. A me autem (ut cum maximis minima conferam) gladiatorum par nobilissimum inducitur. Æschines, tamquam Æserninus, ut ait Lucilius,

> "non spurcus homo, sed doctus et acer,
> Cum Pacidiano hîc componitur, optimu' longe
> Post homines natos."

Nihil enim illo oratore arbitror cogitari posse divinius.

Huic labori nostro duo genera reprehensorum opponuntur: unum hoc: "Verum melius Græci;" a quo quæratur, ecquid possint ipsi melius Latine: alterum: "Quid istas potius legam, quam Græcas?" Iidem Andriam et Synephebos, nec minus Terentium et Cæcilium, quam Menandrum, legunt: nec Andromacham, aut Antiopam, aut Epigonos Latinos recipiant. Sed tamen Ennium et Pacuvium et Accium potius, quam Euripidem et Sophoclem, le-

gunt. Quod igitur est eorum in orationibus e Græco conversis fastidium, nullum cum sit in versibus?

VII. Sed aggrediamur jam, quod suscepimus, si prius exposuerimus, quæ causa in judicium deducta sit. Cum esset lex Athenis, ne quis populi scitum faceret, ut quisquam coronâ donaretur in magistratu prius, quam rationes retulisset; et altera lex, eos, qui a populo donarentur, in concione donari debere; [qui a senatu, in senatu;] Demosthenes curator muris reficiendis fuit, eosque refecit pecuniâ suâ. De hoc igitur Ctesiphon scitum fecit, nullis ab ipso rationibus relatis, ut coronâ aureâ donaretur, eaque donatio fieret in theatro, populo convocato (qui locus non est concionis legitimæ); atque ita prædicaretur, "eum donari virtutis ergo benevolentiæque, quam erga populum Atheniensem haberet."

Hunc igitur Ctesiphontem in judicium adduxit Æschines, quod contra leges scripsisset, ut et rationibus non relatis coronâ donaretur, et ut in theatro, et quod de virtute ejus et benevolentiâ falsa scripsisset; quoniam Demosthenes nec vir bonus esset, nec bene meritus de civitate. Causa ipsa abhorret illa quidem a formulâ consuetudinis nostræ: sed est magna. Habet enim et legum interpretationem satis acutam in utramque partem, et meritorum in rempublicam contentionem sane gravem. Itaque causa [fuit] Æschini, quoniam ipse a Demosthene esset capitis accusatus, quod legationem ementitus esset, ut, ulciscendi inimici causâ, nomine Ctesiphontis, judicium fieret de factis famâque Demosthenis. Non enim tam multa dixit de rationibus non relatis, quam de eo, quod civis improbus, ut optimus, laudatus esset. Hanc multam Æschines a Ctesiphonte petiit quadriennio ante Philippi Macedonis mortem; sed judicium factum est aliquot annis post, Alexandro jam Asiam tenente: ad quod judicium concursus dicitur e totâ Græciâ factus esse. Quid enim aut tam visen-

dum aut audiendum fuit, quam summorum oratorum, in gravissimâ causâ, accurata et inimicitiis incensa contentio?

Quorum ego orationes si, ut spero, ita expressero, virtutibus utens illorum omnibus, id est, sententiis, et earum figuris, et rerum ordine, verba persequens eâtenus, ut ea non abhorreant a more nostro (quæ si e Græcis omnia conversa non erunt, tamen, ut generis ejusdem sint, elaboravimus); erit regula, ad quam eorum dirigantur orationes, qui Attice volent dicere. Sed de nobis satis. Aliquando enim Æschinem ipsum Latine dicentem audiamus.

Desunt Orationes.

INCERTI AUCTORIS,

SEU

(UT DOCTIS QUIBUSDAM VIDETUR)

CORNIFICII,

RHETORICORUM,

AD

C. HERENNIUM,

LIBER PRIMUS.

I. Etsi, negotiis familiaribus impediti, vix satis otium studio suppeditare possumus, et id ipsum, quod datur otii, libentius in philosophiâ consumere consuevimus; tamen tua nos, C. Herenni, voluntas commovit, ut de ratione dicendi conscriberemus; ne aut tuâ causâ noluisse nos, aut fugisse laborem, putares. Et eo studiosius hoc negotium suscepimus, quod te non sine causâ velle cognoscere rhetoricam intelligebamus. Non enim parum in se fructûs habet copia dicendi, et commoditas orationis, si rectâ intelligentiâ et definitâ animi moderatione gubernetur. Quas ob res illa, quæ Græci scriptores, inanis arrogantiæ causâ, sibi assumserunt, reliquimus: nam

illi, ne parum multa scîsse viderentur, ea conquisierunt, quæ nihil attinebant, ut ars difficilior cognitu putaretur: nos autem ea, quæ videbantur ad rationem dicendi pertinere, sumsimus. Non enim spe quæstûs, aut gloriâ, commoti venimus ad scribendum, quemadmodum cæteri; sed ut industriâ nostrâ tuæ morem geramus voluntati. Nunc, ne nimium longa sumatur oratio, de re dicere incipiemus; si te unum illud monuerimus, artem, sine assiduitate dicendi, non multum juvare; ut intelligas, hanc rationem præceptionis ad exercitationem accommodari oportere.

II. Oratoris officium est, de his rebus posse dicere, quæ res ad usum civilem moribus ac legibus constitutæ sunt, cum assensione auditorum, quoad ejus fieri poterit. Tria sunt genera causarum, quæ recipere debet orator; demonstrativum, deliberativum, judiciale. Demonstrativum est, quod tribuitur in alicujus certæ personæ laudem, vel vituperationem: deliberativum est, quod, in consultatione positum, habet in se suasionem et dissuasionem: judiciale est, quod, positum in controversiâ, habet accusationem, aut petitionem cum defensione. Nunc, quas res oratorem habere oporteat, docebimus: deinde, quo modo has causas tractari conveniat, ostendemus. Oportet igitur esse in oratore inventionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, et pronuntiationem. Inventio est excogitatio rerum verarum aut verisimilium, quæ causam probabilem reddant. Dispositio est ordo et distributio rerum, quæ demonstrat, quid quibus in locis sit collocandum. Elocutio est idoneorum verborum et sententiarum ad inventionem accommodatio. Memoria est firma animi rerum et verborum et dispositionis perceptio. Pronuntiatio est vocis, vultûs, gestûs moderatio cum venustate. Hæc omnia tribus rebus assequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars est præceptio, quæ dat certam viam rationemque dicendi. Imitatio est, quâ impellimur,

cum diligenti ratione, ut aliquorum similes in dicendo velimus esse. Exercitatio est assiduus usus consuetudoque dicendi.

Quoniam igitur demonstratum est, quas causas oratorem recipere, quasque res habere, conveniret; nunc, quemadmodum ad orationem possint oratoris officia accommodari, dicendum videtur.

III. Inventio in sex partes orationis consumitur, in exordium, narrationem, divisionem, confirmationem, confutationem, conclusionem. Exordium est principium orationis, per quod animus auditoris constituitur ad audiendum. Narratio est rerum gestarum, aut perinde ut gestarum, expositio. Divisio est, per quam aperimus, quid conveniat, quid in controversiâ sit; et per quam exponimus, quibus de rebus simus dicturi. Confirmatio est nostrorum argumentorum expositio, cum asseveratione. Confutatio est contrariorum locorum dissolutio. Conclusio est artificiosus terminus orationis. Nunc, quoniam, unâ cum oratoris officiis, quo res cognitu facilior esset, producti sumus, ut de orationis partibus loqueremur, et eas ad inventionis rationem accommodaremus; de exordio primum dicendum videtur.

Causâ positâ, quo commodius exordiri possimus, genus causæ considerandum est. Genera causarum sunt quatuor, honestum, turpe, dubium, humile. Honestum causæ genus putatur, cum aut id defendimus, quod ab omnibus defendendum videtur; aut id oppugnamus, quod ab omnibus videtur oppugnari debere; ut pro viro forti contra parricidam. Turpe genus intelligitur, cum aut honesta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubium genus est, cum habet in se causa et honestatis et turpitudinis partem. Humile genus est, cum contemta res affertur.

IV. Cum hæc ita sint, conveniet exordiorum rationem ad genus causæ accommodari. Exordiorum duo sunt genera, Principium, quod Græce Προοιμιον appellatur; et Insinuatio, quæ Εφοδος nominatur.

Principium est, cum statim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. Id ita sumitur, ut attentos, ut dociles, ut benevolos auditores habere possimus. Si genus causæ dubium habebimus, a benevolentiâ principium constituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obesse possit. Sin humile erit genus causæ, faciemus attentos. Sin turpe causæ genus erit, insinuatione utendum est (de quâ posterius dicemus), nisi quid nacti erimus, quare, adversarios criminando, benevolentiam capere possimus. Sin honestum causæ genus erit, licebit recte vel uti vel non uti principio. Si uti volemus, aut id oportebit ostendere, quare causa sit honesta, aut breviter, quibus de rebus simus dicturi, exponere. Si principio uti nolemus, a lege, a scripturâ, aut ab aliquo firmissimo nostræ causæ adjumento, principium capere oportebit. Quoniam igitur docilem, benevolum, attentum habere auditorem volumus, quomodo quidque confici possit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, si summam causæ breviter exponemus, et si attentos eos faciemus: nam docilis est is, qui attente vult audire. Attentos habebimus, si pollicebimur, nos de rebus magnis, novis, inusitatis, verba facturos, aut de iis rebus, quæ ad rempublicam pertineant, aut ad eos ipsos qui audient, aut ad Deorum immortalium religionem; et, si rogabimus, ut attente audiant; et si numero exponemus res, quibus de rebus dicturi sumus. Benevolos auditores facere quatuor modis possumus, a nostrâ, ab adversariorum, ab auditorum personâ, et a rebus ipsis.

V. A nostrâ personâ benevolentiam contrahemus, si nostrum officium sine arrogantiâ laudabimus, aut, in rempublicam quales fuerimus, aut in parentes, aut in amicos, aut in eos ipsos qui audiunt, referemus, dum hæc omnia ad eam ipsam rem, de quâ agitur, sint accommodata. Item si nostra incommoda proferemus, inopiam, solitudinem, calamita-

tem; et si orabimus, ut nobis sint auxilio; simul ostendemus, nos in aliis spem noluisse habere. Ab adversariorum personâ benevolentia captabitur, si eos in odium, in invidiam, in contemtionem adducemus. In odium rapiemus, si quod eorum spurce, superbe, perfidiose, crudeliter, confidenter, malitiose, flagitiose factum proferemus. In invidiam trahemus, si vim, si potentiam, factionem, divitias, incontinentiam, nobilitatem, clientelas, hospitium, sodalitatem, affinitates adversariorum proferemus, et his adjumentis magis quam veritate eos confidere aperiemus. In contemtionem adducemus, si inertiam, ignaviam, desidiam, luxuriam adversariorum proferemus. Ab auditorum personâ benevolentia colligetur, si res eorum fortiter, sapienter, mansuete, magnifice judicatas proferemus; et si, quæ de iis existimatio, quæ judicii exspectatio sit, aperiemus. Ab rebus ipsis benevolum efficiemus auditorem, si nostram causam laudando extollemus, adversariorum per contemtionem deprimemus.

VI. Deinceps de insinuatione aperiendum est. Tria sunt tempora, quibus principio uti non possumus, quæ diligenter sunt consideranda: aut cum turpem causam habemus, hoc est, cum ipsa res animum auditoris a nobis alienat; aut cum animus auditoris persuasus videtur esse ab iis qui ante contra dixerunt; aut cum defessus est eos audiendo, qui ante dixerunt. Si causa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus: rem, non hominem; aut hominem, non rem, spectari oportere: non placere nobis ipsis, quæ facta dicantur ab adversariis, et esse indigna, aut nefaria. Deinde, cum diu rem auxerimus, nihil simile a nobis factum ostendemus; aut aliquorum judicium de simili causâ, aut de eâdem, aut de minore, aut de majore, proferemus. Deinde ad nostram causam pedetentim accedemus, et similitudinem conferemus. Item si negabimus, nos de adversariis, aut de aliquâ re dicturos, et tamen occulte dicemus interjectione verborum. Si persuasus auditor

fuerit, id est, si oratio adversariorum auditoribus fidem fecerit (neque enim non facile scire poterimus, quoniam non sumus nescii, quibus rebus fides fieri soleat); ergo si fidem factam putabimus, his nos rebus insinuabimus ad causam: de eo, quod adversarii firmissimum sibi adjumentum putaverint, primum nos dicturos pollicebimur; aut ab adversarii dicto exordiemur, et ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit; aut dubitatione utemur, quid potissimum dicamus, aut cui loco primum respondeamus, cum admiratione. Si defessi erunt audiendo; ab aliquâ re, quæ risum movere possit, exordiemur, ab apologo, a fabulâ verisimili, imitatione, depravatione, inversione, ambiguo, suspicione, irrisione, stultitiâ, exsuperatione, collatione, literarum mutatione; præterea exspectatione, similitudine, novitate, historiâ, versu, aut ab alicujus interpellatione, aut arrisione; et si promiserimus, aliter, ac parati fuerimus, nos esse dicturos; nos non eodem modo, ut cæteri soleant, verba facturos; quid alii soleant, quid nos facturi simus, breviter exponemus.

VII. Inter insinuationem et principium hoc interest. Principium hujusmodi debet esse, ut statim, apertis rationibus, [quibus] præscripsimus, aut benevolum, aut attentum, aut docilem faciamus auditorem: at insinuatio ejusmodi debet esse, ut occulte per dissimulationem eadem illa omnia conficiamus, ut ad eamdem commoditatem in dicendi opere pervenire possimus. Verum hæ tres utilitates tametsi in totâ oratione sunt comparandæ, hoc est, ut auditores sese perpetuo nobis attentos, dociles, benevolos præbeant; tamen id per exordium causæ maxime comparandum est. Nunc, ne quando vitioso exordio utamur, quæ vitia vitanda sint, docebo. In exordiendâ causâ, servandum est, ut lenis sit sermo, et usitata verborum consuetudo, ut non apparata oratio esse videatur. Vitiosum exordium est, quod in plures

causas potest accommodari, quod vulgare dicitur. Item vitiosum est, quo nihilo minus adversarius potest uti, quod commune appellatur. Item illud, quo leviter commutato adversarius poterit uti ex contrario. Item vitiosum est, quod nimium apparatis verbis compositum est, aut nimis longum est, et quod non ex ipsâ causâ natum videtur, (quod separatum vocatur; in quo etiam translatum includitur) ut proprie cohæreat cum narratione; et quod neque benevolum, neque docilem, neque attentum facit auditorem. De exordio satis dictum est: deinceps ad narrationem transeamus.

VIII. Narrationum tria sunt genera. Unum est, cum exponimus rem gestam, et unumquodque trahimus ad utilitatem nostram, vincendi causâ; quod pertinet ad eas causas, de quibus judicium futurum est. Alterum genus narrationis est, quod intercurrit nonnunquam, fidei, aut criminationis, aut transitionis, aut alicujus apparationis, vel laudationis, causâ. Tertium genus est id, quod a causâ civili remotum est; in quo tamen exerceri convenit, quo commodius illas superiores narrationes in causis tractare possimus. Ejus narrationis duo sunt genera: unum, quod in negotiis; alterum, quod in personis, positum est. Id quod in negotiorum expositione positum est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, quæ neque veras neque verisimiles continet res, ut hæ quæ tragœdiis traditæ sunt. Historia est res gesta, sed ab ætatis nostræ memoriâ remota. Argumentum est ficta res, quæ tamen fieri potuit; velut argumenta comœdiarum. Illud genus narrationis, quod in personis positum est, debet habere sermonis festivitatem, animorum dissimilitudinem, gravitatem, levitatem, spem, metum, suspicionem, desiderium, dissimulationem, misericordiam, rerum varietates, fortunæ commutationem, insperatum incommodum, subitam lætitiam, jucundum exitum rerum. Verum

hæc in exercendo transigentur: illud, quod ad veritatem pertinet, quomodo tractari conveniat, aperiemus.

IX. Tres res convenit habere narrationem, ut brevis, ut dilucida, ut verisimilis sit: quæ quoniam fieri oportere scimus, quemadmodum faciamus, cognoscendum est. Rem breviter narrare poterimus, si inde incipiemus narrare, unde necesse erit; et si non ab ultimo initio repetere volemus; et si summatim, non particulatim, narrabimus; et si non ad extremum, sed usque eo, quo opus erit, persequemur; et si transitionibus nullis utemur; et si non deerrabimus ab eo quod cœperimus exponere; et si exitus rerum ita ponemus, ut, ante quoque quæ facta sunt, sciri possint, tametsi nos reticuerimus: quod genus est, si dicam, me ex provinciâ redîsse, profectum quoque in provinciam, intelligatur. Et omnino non modo id quod obest, sed etiam id quod neque obest neque adjuvat, satius est præterire. Et ne bis aut sæpius idem dicamus, cavendum est: etiam ne id, quod semel supra diximus, deinceps dicamus, hoc modo:

"Athenis Megaram vesperi advenit Simo:
Ubi advenit Megaram, insidias fecit virgini:
Insidias postquam fecit, vim in loco attulit."

Rem dilucide narrabimus, si, ut quidque primum gestum erit, ita primum exponemus, et rerum ac temporum ordinem conservabimus, ut gestæ res erunt, aut ut potuisse geri videbuntur; (hîc erit considerandum, ne quid perturbate, ne quid contorte, ne quid ambigue, ne quid nove, dicamus; ne quam in aliam rem transeamus; ne ab ultimo repetamus; ne longe persequamur; ne quid, quod ad rem pertineat, prætereamus) et si sequemur ea, quæ de brevitate præcepta sunt: nam, quo brevior, eo dilucidior et cognitu facilior narratio fiet. Verisimilis narratio erit, si, ut mos, ut opinio, ut natura postulat, dicemus; si spatia temporum, personarum dignitates, consiliorum

rationes, locorum opportunitates constabunt: ne refelli possit, aut temporis parum fuisse, aut causam nullam, aut locum idoneum non fuisse, aut homines ipsos facere aut pati non potuisse. Si vera res erit, nihilo minus hæc omnia narrando conservanda sunt: nam sæpe veritas, nisi hæc servata sint, fidem facere non potest: sin erit ficta, eo magis erunt conservanda. De iis rebus caute confligendum est, quibus in rebus tabulæ, aut alicujus firma auctoritas, videbitur interfuisse. Adhuc quæ dicta sunt, arbitror mihi constare cum cæteris artis scriptoribus, nisi quia de insinuationibus nova excogitavimus, quod eas soli nos, præter cæteros, in tria tempora divisimus, ut plane certam viam et perspicuam rationem exordiorum haberemus.

X. Nunc, quod reliquum est, quoniam de rerum inventione disputandum est, in quâ singulare consumitur oratoris officium, dabimus operam, ut nihilo minus industrie, quam rei utilitas postulabit, quæsîsse videamur; si prius pauca de causarum divisione dixerimus.

Causarum divisio in duas partes distributa est. Primum enim, peroratâ narratione, debemus aperire, quid nobis conveniat cum adversariis; et si ea, quæ nobis utilia erunt, convenient, quid in controversiâ relinquatur, hoc modo: Interfectam esse matrem ab Oreste, convenit mihi cum adversariis. Jurene fecerit? et Licueritne facere? id est in controversiâ. Item e contrario, Agamemnonem esse a Clytæmnestrâ occisum confitentur: cum id ita sit, me ulcisci parentem negant oportuisse. Deinde, cum hoc fecerimus, distributione uti debemus. Ea dividitur in duas partes, enumerationem et expositionem. Enumeratione utemur, cum dicemus numero, quot de rebus dicturi simus. Eam plus quam trium partium numero esse non oportet: nam et periculosum est, nequando plus minusve dicamus; et suspicionem affert auditori meditationis et artificii; quæ res fidem ab-

rogat orationi. Expositio est, cum res, de quibus dicturi sumus, exponimus breviter et absolute.

Nunc ad confirmationem et confutationem transeamus. Tota spes vincendi, ratioque persuadendi, posita est in confirmatione et confutatione: nam, cum adjumenta nostra exposuerimus, contrariaque dissolverimus, absolute nimirum munus oratorium confecerimus.

XI. Utrumque igitur facere poterimus, si constitutionem causæ cognoverimus. Causarum constitutiones alii quatuor fecerunt: noster doctor Hermes tres putavit esse; non ut de illorum quidquam detraheret inventione, sed ut ostenderet, id, quod oportuisset simpliciter ac singulari modo docere, illos distribuisse dupliciter et bipertito. Constitutio est prima deprecatio defensoris, cum accusatoris insimulatione conjuncta. Constitutiones itaque, ut ante diximus, tres sunt, conjecturalis, legitima, juridicialis. Conjecturalis est, cum de facto controversia est, hoc modo: Ajax in silvâ, postquam rescivit, quæ fecisset per insaniam, gladio incubuit. Ulysses intervenit: occisum conspicatur: e corpore telum cruentum educit. Teucer intervenit: fratrem occisum, et inimicum fratris cum gladio cruento, videt: capitis arcessit. Hîc, quoniam conjecturâ verum quæritur, de facto erit controversia; et ex eo constitutio causæ conjecturalis nominatur. Legitima constitutio est, cum in scripto aliquid controversiæ nascitur. Ea dividitur in partes sex, scriptum et sententiam, contrarias leges, ambiguum, definitionem, translationem, ratiocinationem. Ex scripto et sententiâ nascitur controversia, cum videtur scriptoris voluntas cum scripto ipso dissentire, hoc modo: Si lex sit, quæ jubeat, eos, qui propter tempestatem navim reliquerint, omnia perdere; eorum navim cæteraque esse, si navis conservata sit, qui remanserint in navi: magnitudine tempestatis omnes perterriti navim reliquerunt, et in

scapham conscenderunt, præter unum ægrotum. Is, propter morbum, exire et fugere non potuit. Casu et fortuitu navis in portum incolumis delata est. Illam ægrotus possidet. Navim petit ille, cujus fuerat. Hæc constitutio legitima est ex scripto et sententiâ. Ex contrariis legibus controversia constat, cum alia lex jubet aut permittit, alia vetat quidpiam fieri, hoc modo: Lex vetat eum, qui de pecuniis repetundis damnatus sit, in concione orationem habere. Altera lex jubet augurem, in demortui locum qui petat, in concione nominare. Augur quidam, damnatus de pecuniis repetundis, in demortui locum nominavit. Petitur ab eo multa.

XII. Constitutio hæc legitima est ex contrariis legibus. Ex ambiguo controversia nascitur, cum res, in unam sententiam scripta, duas aut plures sententias significat, hoc modo: Paterfamilias cum filium hæredem faceret, testamento vasa argentea uxori legavit. Tullius, hæres meus, Terentiæ, uxori meæ, XXX pondo vasorum argenteorum dato, quæ volet. Post mortem ejus, vasa pretiosa, et cælata magnifice, petit mulier. Tullius se, quæ ipse velit, XXX pondo ei debere dicit. Constitutio est legitima ex ambiguo. Ex definitione constat causa, cum in controversiâ est, quo nomine factum appelletur. Ea est hujusmodi: Cum L. Saturninus legem frumentariam de semissibus et trientibus laturus esset, Q. Cæpio, qui per id temporis quæstor urbanus erat, docuit senatum, ærarium pati non posse largitionem tantam. Senatus decrevit, si eam legem ad populum ferat, adversus rempublicam videri eum facere. Saturninus ferre cœpit: collegæ intercedere: ille nihilominus cistellam detulit. Cæpio, ut illum contra senatûs-consultum, intercedentibus collegis, [adversus rempublicam] vidit ferre, cum viris bonis impetum facit; pontes disturbat; cistas dejicit: impedimento est, quo secius feratur lex. Arcessitur Cæpio majestatis. Constitutio est le-

gitima ex definitione. Vocabulum enim definitur ipsum, cum quæritur, quid sit minuere majestatem. Ex translatione controversia nascitur, cum aut tempus differendum, aut accusatorem mutandum, aut judices mutandos, reus dicit. Hac parte constitutionis, Græci in judiciis, nos in jure civili plerumque utimur. In hac parte nos juris civilis scientia juvabit: in judiciis tamen nonnihil eâ utimur, hoc modo: Si quis peculatûs accusetur, quod vasa argentea publica de loco privato dicatur sustulisse, possit dicere, cum definitione sit usus, quid sit furtum, quid peculatus; secum furti agi, non peculatûs, oportere. Hæc partitio legitimæ constitutionis his de causis raro venit in judicium, quod in privatâ actione prætoriæ exceptiones sunt, et causâ cadit is, qui non, quemadmodum oportet, egerit; et in publicis quæstionibus cavetur legibus, ut ante, si reo commodum sit, judicium de accusatore fiat, utrum illi liceat accusare, necne.

XIII. Ex ratiocinatione controversia constat, cum res sine propriâ lege venit in judicium, quæ tamen ab aliis legibus similitudinem quamdam aucupatur. Ea est hujusmodi: Lex est, Si furiosus exsistet, agnatorum gentiliumque in eo pecuniâque ejus potestas esto. Et lex, Qui parentem necâsse judicatus erit, ut is obvolutus et obligatus corio, devehatur in profluentem. Et lex, Paterfamilias uti super familiâ pecuniâve suâ legaverit, ita jus esto. Et lex, Si paterfamilias intestatus moritur, familia pecuniaque ejus agnatorum gentiliumque esto. Malleolus judicatus est matrem necâsse. Ei damnato statim folliculo lupino os obvolutum est, et soleæ ligneæ pedibus [inductæ] sunt; et in carcerem ductus est. Qui defendebant eum, tabulas in carcerem afferunt; testamentum, ipso præsente, conscribunt; testes rite affuerunt: de illo supplicium paulo post sumitur: ii, qui hæredes erant testamento, hæreditatem adeunt.

Frater minor Malleoli, qui eum oppugnaverat in ejus periculo, suam vocat hæreditatem lege agnationis. Hîc certa lex in rem nulla affertur; et tamen multæ afferuntur, e quibus ratiocinatio nascitur, quare potuerit aut non potuerit jure testamentum facere. Constitutio legitima est ex ratiocinatione. Cujusmodi partes essent legitimæ constitutionis, ostendimus; nunc de juridiciali constitutione dicamus.

XIV. Juridicialis constitutio est, cum factum convenit, sed, jure an injuriâ factum sit, quæritur. Ejus constitutionis partes sunt duæ, quarum una absoluta, altera assumtiva nominatur. Absoluta est, cum id ipsum quod factum est, ut aliud nihil foris assumatur, recte factum esse dicemus. Ea est hujusmodi: Mimus quidam nominatim Accium poëtam compellavit in scenâ. Cum eo Accius injuriarum agit. Hic nihil aliud defendit, nisi licere nominari eum, cujus nomine scripta dentur agenda. Assumtiva pars est, cum per se defensio infirma est, sed, assumtâ extrariâ re, comprobatur. Assumtivæ partes sunt quatuor; concessio, remotio criminis, translatio criminis, comparatio. Concessio est, cum reus postulat sibi ignosci. Ea dividitur in purgationem, et deprecationem. Purgatio est, cum consulto se negat reus fecisse. Ea dividitur in fortunam, imprudentiam, necessitatem: fortunam, ut Cæpio ad tribunos plebis de amissione exercitûs; imprudentiam, ut ille, qui de eo servo, qui dominum occiderat, supplicium sumsit, cui frater esset, antequam tabulas testamenti aperuit, cum is servus manumissus testamento esset: necessitudinem, ut ille, qui ad diem commeatûs non venit, quod eum aquæ interclusissent. Deprecatio est, cum et peccâsse se, et consulto fecisse, reus confitetur, et tamen postulat, ut sui misereantur. Hoc in judicio fere non potest usu venire; nisi, quando pro eo dicimus, cujus multa recte facta constant. Hoc modo in loco communi per amplificationem injiciemus: Quod si

hoc fecisset, tamen ei pro pristinis beneficiis ignosci conveniret: verum nihil postulat ignosci. Ergo in judicium non venit; at in senatum, aut ante imperatorem et in consilium, talis causa potest venire.

XV. Ex translatione criminis causa constat, cum fecisse nos non negamus, sed aliorum peccatis coactos fecisse dicimus: ut Orestes, cum se defendit, in matrem confert crimen. Ex remotione criminis causa constat, cum a nobis non crimen, sed culpam ipsam, amovemus, et vel in hominem transferimus, vel in rem quampiam conferimus. In hominem transfertur; ut si accusetur is, qui P. Sulpicium se fateatur occidisse, et id jussu consulum defendat; et eos dicat non modo imperâsse, sed rationem quoque ostendisse, quare id facere liceret. In rem confertur; ut, si quis, ex testamento quod facere jussus sit, ex plebis-scito vetetur. Ex comparatione causa constat, cum dicimus necesse fuisse alterutrum facere, et id, quod fecerimus, satius fuisse facere. Ea causa hujusmodi est: C. Popillius, cum a Gallis obsideretur, neque effugere ullo modo posset, venit cum hostium ducibus in collocutionem; ita discessit, ut, si impedimenta relinqueret, exercitum educeret. Satius esse duxit, amittere impedimenta, quam exercitum: exercitum eduxit; impedimenta reliquit: arcessitur majestatis.

XVI. Quæ constitutiones, et quæ constitutionum partes sint, videor ostendisse. Nunc quo modo eas, et quâ viâ tractari conveniat, demonstrandum est; si prius aperuerimus, quid oporteat ab ambobus in causâ destinari, quo ratio omnis totius orationis conferatur.

Constitutione igitur repertâ, statim quærenda est ratio. Ratio est, quæ causam facit, et continet defensionem, hoc modo, (ut, docendi causâ, in hac potissimum causâ consistamus:) Orestes, cum confiteatur se occidisse matrem, nisi attulerit facti rationem,

perverterit defensionem. Ergo affert eam, quæ nisi intercederet, ne causa quidem esset. "Illa enim," inquit, "patrem meum occiderat." Ergo (ut ostendi) ratio ea est, quæ continet defensionem, sine quâ ne parva quidem dubitatio potest remorari damnationem. Inventâ ratione, firmamentum quærendum est; id est, quod continet accusationem, quod affertur contra rationem defensionis, de quâ ante dictum est. Id constituetur hoc modo: Cum usus fuerit Orestes ratione, hoc pacto, "Jure occidi; illa enim patrem meum occiderat;" utetur accusator firmamento, hoc pacto: "Sed non abs te occidi, neque indemnatam pœnas pendere, oportuit." Ex ratione defensionis, et ex firmamento accusationis, judicii quæstio nascatur oportet; quam nos judicationem, Græci Κρινομενον appellant. Ea constituetur ex conjunctione firmamenti et rationis defensione, hoc modo: Cum dicat Orestes, se patris ulciscendi causâ matrem occidisse, rectumne fuerit, a filio, sine judicio, Clytæmnestram occidi? Ergo hac ratione judicationem reperire convenit. Repertâ judicatione, omnem rationem totius orationis eo conferri oportebit.

XVII. In omnibus constitutionibus et partibus constitutionum, hac viâ judicationes reperientur, præterquam in conjecturali constitutione. Nam in eâ nec ratio, quare fecerit, quæritur; fecisse enim negatur: nec firmamentum exquiritur, quoniam non subest ratio. Quare ex intentione et inficiatione judicatio constituitur, hoc modo: Intentio, "Occidisti Ajacem." Inficiatio, "Non occidi." Judicatio, Occideritne? Ratio omnis utriusque orationis, ut ante dictum est, ad hanc judicationem conferenda est. Si plures erunt constitutiones, aut partes constitutionum, judicationes quoque plures erunt in unâ causâ: sed omnes simili ratione reperientur. Sedulo dedimus operam, ut breviter et dilucide, quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. Nunc, quo-

niam satis hujus voluminis magnitudo crevit, commodius est in altero libro de cæteris rebus deinceps exponere; ne qua, propter multitudinem literarum, possit animum tuum defatigatio retardare. Sed si quo tardius hæc, quam studes, absolventur, cum rerum magnitudini, tum nostris quoque occupationibus, assignare debebis. Verumtamen maturabimus; et, quod negotio diminutum fuerit, exæquabimus industriâ; ut, pro tuo in nos officio, et nostro in te studio, munus hoc accumulatissime tuæ largiamur voluntati.

RHETORICORUM,

AD

C. HERENNIUM,

LIBER SECUNDUS.

I. In primo libro, Herenni, breviter exposuimus, quas causas recipere oratorem oporteret, et in quibus officiis artis elaborare conveniret, et ea officia quâ ratione facillime consequi posset. Verum, quia neque de omnibus rebus simul dici poterat, et de maximis primum scribendum fuit, quo cætera tibi faciliora cognitu viderentur; ita nobis placitum est, ut ea, quæ difficillima essent, potissimum conscriberemus.

Causarum tria sunt genera, demonstrativum, deliberativum, judiciale. Multo difficillimum est judiciale. Ergo id primum absolvemus. Hoc et priore libro egimus, cum de quinque oratoris officiis tractaremus, quorum inventio et prima et difficillima est. Ea quoque nobis erit hoc in libro propemodum absoluta; et parvam partem ejus in tertium volumen transferemus. De sex partibus orationis primum scribere incepimus. In primo libro locuti sumus de exordio, narratione, divisione; nec pluribus verbis, quam necesse fuit, nec minus dilucide, quam te velle existimabamus. Deinde conjunctim de confirmatione

et confutatione dicendum fuit: quare genera constitutionum et earum partes aperuimus: ex quo simul ostendebatur, quomodo constitutionem et partes constitutionis, causâ positâ, reperiri oporteret. Deinde docuimus, judicationem quemadmodum quæri conveniret: quâ inventâ, curandum, ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. Postea admonuimus, esse causas complures, quibus plures constitutiones aut partes constitutionum accommodarentur.

II. Reliquum videbatur esse, ut ostenderemus, quæ ratio posset inventiones ad unamquamque constitutionem aut partem constitutionis accommodare: et item quas argumentationes (quas Græci Επιχειρηματα appellant) sequi, et quas [vitare,] oporteret: quorum utrumque pertinet ad confirmationem et confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cujusmodi conclusionibus orationum uti oporteat: qui locus erat extremus de sex partibus orationis.

Primum ergo quæremus, quemadmodum quamque causam tractari conveniat: et nimirum conjecturalem, quæ prima et difficillima est, potissimum consideremus. In causâ conjecturali, narratio accusatoris suspiciones interjectas et dispersas habere debet, ut nihil actum, nihil dictum, nusquam ventum aut abitum, nihil denique factum, sine causâ putetur. Defensoris narratio simplicem et dilucidam expositionem debet habere, cum attenuatione suspicionis. Hujus constitutionis ratio in sex partes est distributa; probabile, collationem, signum, argumentum, consecutionem, approbationem. Horum unumquidque quid valeat, aperiemus. Probabile est, per quod probatur, expedîsse reo peccare, et a simili turpitudine hominem nunquam abfuisse. Id dividitur in causam et in vitam. Causa est ea, quæ induxit ad maleficium, commodorum spe, aut incommodorum vitatione; ut cum quæritur, num quod commodum maleficio appetierit, num honorem, num pecuniam, num dominationem? num aliquam cupiditatem amoris, aut

hujusmodi libidinis, voluerit explere? aut num quod incommodum vitârit, inimicitias, infamiam, dolorem, supplicium?

III. Hîc accusator in spe commodi cupiditatem ostendet adversarii; in vitatione incommodi formidinem augebit: defensor autem negabit fuisse causam, si poterit, aut eam vehementer extenuabit. Deinde iniquum esse dicet, omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliquâ re pervenerit, in suspicionem maleficii devocari. Deinde vita hominis ex ante factis spectabitur. In quo primo considerabit accusator, num quando simile quid fecerit. Si id non reperiet, quæret, num quando venerit in similem suspicionem; et in eo debebit esse occupatus, ut ad eam causam peccati, quam paulo ante exposuerit, vita hominis possit accommodari, hoc modo: Si dicet pecuniæ causâ fecisse, ostendet eum semper avarum fuisse; si honoris, ambitiosum: ita poterit animi vitium cum causâ peccati conglutinare. Si non poterit par animi vitium cum causâ reperire, reperiat dispar. Si non poterit avarum demonstrare, demonstret corruptorem vel perfidiosum, si quo modo poterit: denique aliquo aut quam plurimis vitiis contaminabit personam: deinde, qui illud fecerit tam nequiter, eumdem hoc tam perperam fecisse non esse mirandum. Si vehementer castus et integer existimabitur adversarius, dicet, facta, non famam, spectari oportere; illum ante occultâsse sua flagitia; se planum facturum, ab eo maleficium non abesse. Defensor primum demonstrabit vitam integram, si poterit: id si non poterit, confugiet ad imprudentiam, stultitiam, adolescentiam, vim, persuasionem: quibus de rebus vituperatio eorum, quæ extra id crimen erunt, non debeat assignari. Sin vehementer hominis turpitudine impedietur et infamiâ, prius dabit operam, ut falsos rumores dissipatos esse dicat de innocente: et utetur loco communi, rumoribus credi non oportere. Sin nihil horum fieri poterit, utatur extremâ defensione,

et dicat, non se de moribus ejus apud censores, sed de criminibus adversariorum apud judices, dicere.

IV. Collatio est, cum accusator id, quod adversarium fecisse criminatur, alii nemini, nisi reo, bono fuisse demonstrat; aut alium neminem potuisse perficere, nisi adversarium; aut eum ipsum aliis rationibus aut non potuisse, aut non æque commode potuisse; aut eum fugisse alias rationes commodiores propter cupiditatem. Hoc loco defensor demonstret, oportet, aut aliis quoque bono fuisse, aut alios quoque id, quod ipse insimuletur, facere potuisse. Signum est, per quod ostenditur idonea perficiendi facultas esse quæsita. Id dividitur in partes sex: locum, tempus, spatium, occasionem, spem perficiendi, spem celandi. Locus quæritur, celebris, an desertus? semper desertus? an tum, cum id factum sit, fuerit in eo loco solitudo? sacer, an profanus? publicus, an privatus fuerit? cujusmodi loci attingant? num, qui est passus, perspectus aut exauditus esse possit? Horum quid reo, quid accusatori conveniat, perscribere non gravaremur, nisi facile quivis, causâ positâ, posset judicare: initia enim inventionis ab arte debent proficisci; cætera facile comparabit exercitatio. Tempus ita quæritur: quâ parte anni? quâ horâ? noctu, an interdiu? quâ diei, quâ noctis horâ, factum esse dicatur? et cur ejusmodi temporibus? Spatium ita consideratur: satisne longum fuerit ad eam rem transigendam? et potueritne scire, satis ad id perficiendum spatii futurum? Nam parvi refert satis spatii fuisse ad id perficiendum, si id ante sciri et ratione provideri non potuit. Occasio quæritur, idoneane fuerit ad rem adoriendam? an alia melior, quæ aut præterita sit, aut non exspectata? Spes perficiendi quæ fuerit, spectabitur hoc modo: si, quæ supra dicta sunt signa, concurrerint; si præterea ex alterâ parte vires, pecunia, consilium, scientia, apparatio, videbitur fuisse; ex alterâ parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudentia, inapparatio, demon-

strabitur fuisse: quare scire potuerit, utrum diffidendum an confidendum fuerit. Spes celandi quæ fuerit, quæritur ex consciis, arbitris, adjutoribus, liberis aut servis, aut utrisque.

V. Argumentum est, per quod res coarguitur certioribus argumentis, et magis firmâ suspicione. Id dividitur in tempora tria, præteritum, instans, consequens. In præterito tempore oportet considerare, ubi fuerit, ubi visus sit, quocum visus sit; num quid apparârit, num quem convenerit, num quid dixerit, num quem habuerit de consciis, de adjutoribus, de adjumentis; num quid in loco præter consuetudinem fuerit, aut alieno tempore. In instanti tempore quæritur, num visus sit, cum faciebat; num qui strepitus, clamor, crepitus exauditus sit; aut denique, num quid aliquo sensu perceptum sit, adspectu, auditu, tactu, odoratu, gustatu: nam quivis horum sensus potest conflare suspicionem. In consequenti tempore spectabitur, num quid, re transactâ, relictum sit, quod indicet aut factum esse maleficium, aut a quo sit factum. Factum esse, hoc modo: si tumore et livore decoloratum est corpus mortui, significat eum veneno necatum. A quo factum sit, hoc modo: si telum, si vestimentum, si quid ejusmodi relictum, aut vestigium repertum fuerit; si cruor in vestimentis; si in eo loco comprehensus aut visus, transacto negotio, quo in loco res gesta dicitur. Consecutio est, cum quæritur, quæ signa nocentis et innocentis consequi soleant. Accusator dicet, si poterit, adversarium, cum ad eum ventum sit, erubuisse, expallu-isse, titubâsse, inconstanter locutum esse, concidisse, pollicitum esse aliquid; quæ signa conscientiæ sunt. Si reus horum nihil fecerit, accusator dicet, eum usque adeo præmeditatum fuisse, quid sibi esset usu venturum, ut confidentissime resistens responderet; quæ signa confidentiæ, non innocentiæ, sunt. Defensor, si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientiâ peccati, se commotum esse dicet. Si non

pertimuerit, fretum innocentiâ negabit esse commotum.

VI. Approbatio est, quâ utimur ad extremum, confirmatâ suspicione. Ea habet locos proprios atque communes. Proprii sunt, quibus, nisi accusator, et quibus, nisi defensor, nemo potest uti. Communes sunt, qui aliâ in causâ ab reo, aliâ ab accusatore, tractantur. In causâ conjecturali, proprius locus accusatoris est, cum dicit malorum misereri non oportere, et cum auget peccati atrocitatem. Defensoris proprius locus est, cum misericordiam captat, et cum accusatorem calumniari criminatur. Communes loci sunt cum accusatoris, tum defensoris, a testibus contra testes, a quæstionibus contra quæstiones, ab argumentis contra argumenta, a rumoribus contra rumores. A testibus dicemus secundum auctoritatem et vitam testium, et constantiam testimoniorum. Contra testes, vitæ turpitudinem, testimoniorum inconstantiam; si aut fieri non potuisse dicemus, aut non factum esse quod dicant, aut scire illos non potuisse, aut cupide dicere et argumentari. Hæc et ad improbationem et approbationem testium pertinebunt.

VII. A quæstionibus dicemus, cum demonstrabimus, majores, veri inveniendi causâ, tormentis et cruciatibus voluisse quæri, et summo dolore homines cogi, ut, quidquid sciant, dicant. Et præterea confirmatior hæc erit disputatio, si, quæ dicta erunt argumentando, iisdem viis, quibus omnis conjectura tractatur, trahemus ad verisimilem suspicionem; idemque hoc in testimoniis facere oportebit. Contra quæstiones hoc modo dicemus: primum majores voluisse certis in rebus interponi quæstiones, cum, quæ vere dicerentur, sciri; quæ falso in quæstione pronuntiarentur, refelli possent, hoc modo: Quo in loco quid positum sit; et si quid esset simile, quod videri, aut aliquo simili signo percipi posset: deinde, dolori credi non oportere, quod alius alio recentior sit in dolore, quod ingeniosior ad comminiscendum, quod

denique sæpe scire aut suspicari possit, quid quæsitor velit audire; quod cum dixerit, intelligat sibi finem doloris futurum. Hæc disputatio comprobabitur, si refellemus, quæ in quæstionibus erunt dicta, probabili argumentatione; idque partibus conjecturæ, quas ante exposuimus, facere oportebit. Ab argumentis, et signis, et cæteris locis, quibus augetur suspicio, dicere, hoc modo convenit: Cum multa concurrant argumenta et signa, quæ inter se consentiant, rem perspicuam, non suspiciosam, videri oportere: item plus oportere signis et argumentis credi, quam testibus: hæc enim eo modo exponi, quo re verâ sint gesta; testes corrumpi posse vel pretio, vel gratiâ, vel metu, vel simultate. Contra argumenta et signa et cæteras suspiciones, dicemus hoc modo: si demonstrabimus, nullam rem esse, quam non suspicionibus quivis possit criminari; deinde, unamquamque suspicionem extenuabimus; et dabimus operam, ut ostendamus, nihilo magis in nos eam, quam in alium quempiam, convenire; indignum esse facinus, sine testibus conjecturam et suspicionem firmamenti satis habere.

VIII. A rumoribus dicemus, si negabimus temere famam nasci solere, quin subsit aliquid; et si dicemus causam non fuisse, quare quispiam confingeret et comminisceretur; et præterea, si cæteri falsi soleant esse, argumentabimur hunc esse verum. Contra rumores dicemus primum, si docebimus multos esse falsos rumores, et exemplis utemur, de quibus falsa fama fuerit; et aut inimicos nostros, aut homines naturâ malevolos et maledicos, confinxisse dicemus: et aut aliquam fictam fabulam in adversarios afferemus, quam dicamus omnibus in ore esse; aut verum rumorem proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat; neque tamen ei rumori nos fidem habere dicemus; ideo quod quivis homo possit quemvis turpem de quolibet rumorem proferre, et confictam fabulam dissipare. Verumtamen, si rumor vehementer

probabilis esse videbitur, argumentando famæ fidem poterimus abrogare. Quod et difficillima tractatu est constitutio conjecturalis, et in veris causis sæpissime tractanda est, eo diligentius omnes ejus partes perscrutati sumus; ut ne parvulâ quidem titubatione aut offensione impediremur, si, ad hanc rationem præceptionis, assiduitatem exercitationis accommodâssemus. Nunc ad legitimæ constitutionis partes transeamus.

IX. Cum voluntas scriptoris cum scripto dissidere videbitur, si a scripto dicemus, his locis utemur, secundum narrationem: primum scriptoris collaudatione: deinde scripti recitatione: deinde percontatione, scirentne adversarii id scriptum fuisse in lege, aut in testamento, aut in stipulatione, aut in quolibet scripto, quod ad eam rem pertineat? deinde collatione, quid scriptum sit; quid adversarii se fecisse dicant; quid judicem sequi conveniat, utrum id quod diligenter perscriptum sit, an id quod acute sit excogitatum: deinde ea sententia, quæ ab adversariis sit excogitata, et scripto attributa, contemnetur et infirmabitur. Deinde quæretur, quid ei obfuerit, si id voluisset adscribere, [num] non potuerit perscribi. Deinde a nobis sententia reperietur, et causa proferetur, quare id scriptor senserit, quod perscripsit: et demonstrabitur scriptum illud esse dilucide, breviter, commode, perfecte, certâ cum ratione. Deinde exempla proferentur, quæ res, cum ab adversariis sententia et voluntas afferretur, a scripto potius judicatæ sunt. Deinde ostendetur, quam periculosum sit a scripto recedere. Locus communis est contra eum, qui, cum fateatur, se, contra id quod legibus sancitum aut testamento perscriptum sit, fecisse, tamen facti quærat defensionem.

X. A sententiâ sic dicemus. Primum laudabimus scriptoris commoditatem atque brevitatem, quod tantum scripserit, quod necesse fuerit; illud, quod sine scripto intelligi potuerit, non necessario scribendum

putârit. Deinde dicemus, calumniatoris esse officium, verba et literas sequi, negligere voluntatem. Deinde id, quod scriptum sit, aut non posse fieri, aut non lege, non more, non naturâ, non æquo et bono, posse fieri; quæ omnia scriptorem [noluisse quam rectissime fieri, nemo dicet:] at ea, quæ a nobis facta sint, justissime facta. Deinde contrariam sententiam aut nullam esse, aut stultam, aut injustam, aut non posse fieri, aut non constare cum superioribus et inferioribus sententiis; aut cum jure communi, aut cum aliis legibus communibus, aut cum rebus judicatis dissentire. Deinde exemplorum, a voluntate, et contra scriptum, judicatorum, enumeratione utemur; deinde legum et stipulationum breviter excerptarum, in quibus intelligatur scriptorum voluntas et expositio. Locus communis contra eum, qui scriptum recitet, et scriptoris voluntatem non interpretetur. Cum duæ leges inter se discrepant, videndum est primum, num qua obrogatio aut derogatio sit. Deinde, utrum leges ita dissentiant, ut altera jubeat, altera vetet; an ita, ut altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit ejus defensio, qui negabit se fecisse, quod cogeretur, cum altera lex permitteret. Plus enim valet sanctio permissione. Item illa defensio tenuis est, cum ostenditur id factum esse, quod ea lex sanciat, cui legi obrogatum vel derogatum sit; id, quod posteriori lege sancitum sit, esse neglectum. Cum hæc erunt considerata, statim nostræ legis expositione, recitatione, collaudatione utemur. Deinde contrariæ legis enodabimus voluntatem, et eam trahemus ad nostræ causæ commodum. Deinde de juridiciali absolutâ sumemus rationem juris, et quæremus partem juris, utrum cum eâ faciat; de quâ parte posterius disseremus.

XI. Si ambiguum est scriptum, ut (puta) quod in duas aut plures sententias trahi possit, hoc modo tractandum est. Primum, sitne ambiguum? quærendum est. Deinde, quomodo scriptum esset, si id,

quod adversarii interpretentur, scriptor fieri voluisset, ostendendum est. Deinde id, quod nos interpretemur, et fieri posse, et honeste, recte, lege, more, naturâ, bono et æquo, fieri posse; quod adversarii interpretentur, e contrario: nec esse ambigue scriptum, cum intelligatur, utrum sententia vera sit. Sunt, qui arbitrentur, ad hanc causam tractandam, vehementer pertinere cognitionem amphiboliarum eam, quæ a dialecticis profertur. Nos vero arbitramur, non modo nullo adjumento esse, sed potius maximo impedimento: omnes enim illi amphibolias aucupantur, eas etiam, quæ ex alterâ parte sententiam nullam possunt interpretari. Itaque et alieni sermonis molesti interpellatores, et scripti tum odiosi, tum obscuri interpretes sunt; et, dum caute et expedite loqui volunt, infantissimi reperiuntur. Ita, dum metuunt in dicendo, ne quid ambiguum dicant, nomen suum pronuntiare non possunt. Verum horum pueriles opiniones rectissimis rationibus, cum voles, refellemus. [In præsentiarum] hoc interdicere non alienum fuit, ut hujus infantiæ garrulam disciplinam contemneremus.

XII. Cum definitione utemur, primum afferemus brevem vocabuli definitionem, hoc modo: Majestatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus rebus civitatis amplitudo constat: [quæ sunt ea? quæ capiunt] suffragia populi, et magistratûs consilium. Nempe igitur tu et populum suffragio et magistratum consilio privâsti, cum pontes disturbâsti. Item ex contrario: Majestatem is minuit, qui amplitudinem civitatis detrimento afficit. Ego non affeci, sed prohibui, detrimento; ærarium enim conservavi; libidini malorum restiti; majestatem omnem interire non passus sum. Primum igitur vocabuli sententia breviter, et ad utilitatem causæ accommodate, describetur: deinde factum nostrum cum verbi descriptione conjungetur: deinde contrariæ descriptionis ratio refelletur, si aut falsa erit, aut inutilis, aut turpis, aut

injuriosa. Id quoque ex juris partibus sumetur de juridiciali absolutâ, de quâ jam loquemur. Quæritur in translationibus, primum, num aliquis ejus rei actionem, petitionem, aut persecutionem habeat, quem non oporteat? num alio modo, tempore, loco? num aliâ lege? num alio quærente, aut agente? Hæc legibus, moribus, æquo et bono, reperientur; de quibus dicetur in juridiciali absolutâ. In causâ rationali primum quæretur, ecquid in rebus majoribus, aut minoribus, aut similibus, similiter scriptum aut judicatum sit? deinde, utrum ea res similis sit ei rei, quâ de agitur, an dissimilis? deinde, utrum consulto de eâ re scriptum non sit, quod noluerit cavere, quod satis cautum putârit, propter cæterorum scriptorum similitudinem. De partibus legitimæ constitutionis satis dictum est: nunc ad juridicialem revertamur.

XIII. Absolutâ juridiciali constitutione utemur, cum ipsam rem, quam nos fecisse confitemur, jure factam dicemus, sine ullâ assumtione extrariæ defensionis. In eâ quæri convenit, jurene factum sit? De eo, causâ positâ, dicere poterimus, si, ex quibus partibus jus constet, cognoverimus. Constat igitur ex his partibus; naturâ, lege, consuetudine, judicato, æquo et bono, pacto. Naturâ jus est, quod cognationis aut pietatis causâ observatur; quo jure parentes a liberis, et a parentibus liberi, coluntur. Lege jus est id, quod populi jussu sancitum est; quod genus, ut in jus eas, cum voceris. Consuetudine jus est id, quod, sine lege, æque ac si legitimum sit, usitatum est; quod genus, id, quod argentario tuleris expensum, a socio ejus recte repetere possis. Judicatum est id, de quo sententia lata est, aut decretum interpositum. Ea sæpe diversa sunt, ut aliud alii judici, aut prætori, aut consuli, aut tribuno plebis, placitum sit; et fit, ut de eâdem re sæpe alius aliud decreverit, aut judicaverit; quod genus, M. Drusus, prætor urbanus, quod cum hærede mandati

ageretur, judicium reddidit; S. Julius non reddidit. Item, C. Cælius judex absolvit injuriarum eum, qui Lucilium poëtam in scenâ nominatim læserat; P. Mucius eum, qui L. Accium poëtam nominaverat, condemnavit. Ergo, quia possunt res simili de causâ dissimiliter judicatæ proferri; cum id usu venerit, judicem cum judice, tempus cum tempore, numerum cum numero judiciorum [conferemus.] Ex æquo et bono jus constat, quod ad veritatem et utilitatem communem videtur pertinere; quod genus, "Ut major annis LX, et cui morbus causa est, cognitorem det." Ex eo vel novum jus constitui convenit ex tempore et hominis dignitate. Ex pacto jus est, "Si qui inter se pepigerunt:" "Si quid inter quos convenit." Pacta sunt, quæ legibus observanda sunt, hoc modo; "Rem ubi pagunt, orato: ni pagunt, in comitio aut in foro ante meridiem causam conicito." Sunt item pacta, quæ sine legibus observantur ex conventu, quæ jure præstare dicuntur. His igitur partibus injuriam demonstrari, jus confirmari convenit; idque in absolutâ juridiciali faciendum videtur.

XIV. Cum ex comparatione quæretur, utrum satius fuerit agere id quod reus dicat se fecisse, an id quod accusator dicat oportuisse fieri; primum quæri convenit, utrum fuerit utilius ex contentione; hoc est, utrum venustius, facilius, conducibilius. Deinde oportebit quæri, Ipsumne oportuerit judicare, utrum fuerit utilius, an aliorum fuerit statuendi potestas? Deinde interponetur ab accusatore suspicio ex constitutione conjecturali, quare putetur non eâ ratione factum esse, quo melius deteriori anteponeretur, sed dolo malo negotium gestum. Deinde quæretur, Potueritne vitari, ne in eum locum veniretur? Ab defensore contra refelletur argumentatio conjecturalis, aliquâ probabili causâ, de quâ ante dictum est. His ita tractatis, accusator utetur loco communi in eum qui inutile utili præposuerit, cum statuendi non haberet potestatem. Defensor, contra eos qui æquum

censeant rem perniciosam utili præponi, utetur loco communi per conquestionem; et simul quæret ab accusatoribus, et ab judicibus ipsis, quid facturi essent, si in eo loco fuissent? et tempus, locum, rem, deliberationem suam, ponet ante oculos.

XV. Translatio criminis est, cum ab reo facti causa in aliorum peccatum transfertur. In quâ primum quærendum est, Jurene in alium crimen transferatur? deinde spectandum est, an æque magnum sit illud peccatum quod in alium transferatur, atque illud quod reus suscepisse se fateatur? deinde, Oportueritne in eâ re peccare, in quâ alius ante peccârit? deinde, Oportueritne judicium ante fieri? deinde, cum factum judicium non sit de illo crimine, quod in alium transferatur, Oporteatne de eâ re judicium fieri, quæ res in judicium nondum venerit? Locus communis accusatoris, contra eum qui plus censeat vim quam judicia valere oportere: et ab adversariis percontabitur accusator, quid futurum sit, si idem cæteri faciant, ut de indemnatis supplicia sumant, quod eos idem fecisse dicant? Quid si ipse accusator idem facere voluisset? Defensor eorum peccati atrocitatem proferet, in quos crimen transferetur; rem, locum, tempus, ante oculos ponet, ut ii, qui audient, existiment, aut non potuisse, aut non fuisse utile, rem in judicium venire.

XVI. Concessio est, per quam nobis ignosci postulamus. Ea dividitur in purgationem, et deprecationem. Purgatio est, cum consulto a nobis factum negamus. Ea dividitur in necessitudinem, fortunam, imprudentiam. De his primum partibus ostendendum est; deinde ad deprecationem revertendum videtur. Primum considerandum est, num culpâ ventum sit in necessitudinem? num culpam veniendi necessitudo fecerit? Deinde quærendum est, ecquo modo vis illa vitari potuerit, ac levari? Deinde is, qui in necessitudinem causam conferet, expertusne sit, quid contra facere aut excogitare posset? Deinde, num

quæ suspiciones ex conjecturali constitutione trahi possint, quæ significent, id consulto factum esse, quod necessario accidisse dicitur. Deinde, si maxime necessitudo quæpiam fuerit, Conveniatne eam satis idoneam causam putari? Si autem imprudentiâ reus se peccâsse dicet, primum quæretur, Utrum potuerit scire, an non potuerit? Deinde, Utrum data sit opera, ut sciretur, an non? Deinde, Utrum casu nescierit, an culpâ? nam qui se propter vinum, aut amorem, aut iracundiam, fugisse rationem dicet, is animi vitio videbitur nescîsse, non imprudentiâ: quare non imprudentiâ se defendet, sed culpâ contaminabit. Deinde conjecturali constitutione quæretur, Utrum scierit, an ignoraverit? et considerabitur, Satisne imprudentia præsidii debeat esse, cum factum esse constet? Cum in fortunam causa conferetur, et eâ re defensor ignosci reo dicet oportere, eadem omnia videntur consideranda, quæ de necessitudine præscripta sunt. Etenim omnes hæ tres partes purgationis inter se finitimæ sunt, ut in omnes eadem fere possint accommodari. Loci communes in his causis; accusatoris contra eum, qui, cum se peccâsse confiteatur, tamen oratione judices demoretur: defensoris, de humanitate, misericordiâ: voluntatem in omnibus rebus spectari convenire; et, quæ consulto facta non sint, in iis fraudem esse non oportere.

XVII. Deprecatione utemur, cum fatebimur nos peccâsse, neque id imprudenter, aut fortuitu, aut necessario fecisse dicemus, et tamen ignosci nobis postulabimus. Hîc ignoscendi ratio quæritur ex iis locis, si plura aut majora officia, quam maleficia, videbuntur constare; si qua virtus aut nobilitas erit in eo, qui supplicabit; si qua spes erit, usui futurum, si sine supplicio discesserit; si ipse ille supplex, mansuetus et misericors in potestatibus ostendetur fuisse; si ea, quæ peccavit, non odio, neque crudelitate, sed officio et recto studio commotus fecit; si tali de causâ aliis quoque ignotum est; si nihil ab

eo periculi nobis futurum videbitur, si eum missum fecerimus; si nulla aut a nostris civibus, aut ab aliquâ civitate, vituperatio ex eâ re suscipietur. Loci communes, de humanitate, fortunâ, misericordiâ, rerum commutatione. His locis omnibus ex contrario utetur is qui contra dicet, cum amplificatione, et enumeratione peccatorum. Hæc causa judicialis fieri non potest, ut in primo libro ostendimus: sed, quod potest vel ad senatum vel ad consilium venire, non visa est supersedenda. Cum a nobis crimen removere volemus, aut in rem aut in hominem nostri peccati causam conferemus. Si causa in hominem conferetur, quærendum erit primum, Potueritne tantum, quantum reus demonstrabit, is, in quem causa conferetur? [Ecquonam] modo aut honeste, aut sine periculo, potuerit obsistere? Si maxime ita sit, Num eâ re concedi reo conveniat, quod alieno inductu fecerit? Deinde in conjecturalem trahetur controversiam, et edisseretur, Num consulto factum sit? Si causa in rem quamdam conferetur, et hæc eadem fere, et omnia, quæ de necessitudine præcepimus, consideranda erunt.

XVIII. Quoniam satis ostendisse videmur, quibus argumentationibus in unoquoque genere causæ judicialis uti conveniret; consequi videtur, ut doceamus, quemadmodum ipsas argumentationes ornate et absolute tractare possimus: nam fere non difficile est invenire, quid sit causæ adjumento: difficillimum vero est, inventum expolire, et expedite pronuntiare. Hæc enim res facit, ut neque diutius, quam satis sit, in eisdem locis commoremur, neque eodem identidem revolvamur, neque inchoatam argumentationem relinquamus, neque incommode ad aliam deinceps transeamus. Itaque hac ratione et ipsi meminisse poterimus, quid quoquo loco dixerimus; et auditor, cum totius causæ, tum uniuscujusque argumentationis, distributionem percipere et meminisse poterit. Ergo absolutissima et perfectissima argumentatio est

ea, quæ in quinque partes est distributa, propositionem, rationem, rationis confirmationem, exornationem, complexionem. Propositio est, per quam ostendimus summatim, quid sit, quod probare volumus. Ratio est causa, quæ demonstrat verum esse id quod intendimus, brevi subjectione. Rationis confirmatio est ea, quæ pluribus argumentis corroborat breviter expositam rationem. Exornatio est, quâ utimur rei honestandæ et collocupletandæ causâ, confirmatâ argumentatione. Complexio est, quæ concludit breviter, colligens partes argumentationis.

XIX. Hisce igitur quinque partibus ut absolutissime utamur, hoc modo tractabimus argumentationem. Causam ostendemus Ulyssi fuisse, quare interfecerit Ajacem: inimicum enim acerrimum de medio tollere volebat; a quo sibi non injuriâ summum periculum metuebat. Videbat, illo incolumi, se incolumem non futurum; sperabat illius morte se salutem sibi comparare; consueverat, si jure non poterat, quâvis injuriâ inimico exitium machinari; cui rei mors indigna Palamedis testimonium dat. Ergo et metus periculi hortabatur eum interimere, a quo supplicium verebatur; et consuetudo peccandi, maleficii suscipiendi removebat dubitationem. Omnes enim cum minima peccata cum causâ suscipiunt, tum vero illa, quæ multo maxima sunt maleficia, aliquo certo emolumento ducti suscipere conantur. Si multos induxit in peccatum pecuniæ spes; si complures scelere se contaminaverunt imperii cupiditate; si multi leve compendium fraude maximâ commutârunt; cui mirum videbitur, istum a maleficio, propter acerrimam formidinem, non temperâsse? Virum fortissimum, integerrimum, inimicitiarum persequentissimum, injuriâ lacessitum, irâ exsuscitatum, homo timidus, nocens, conscius sui peccati, insidiosus, inimicum incolumem esse noluit: cui tandem hoc mirum videbitur? Nam, cum feras bestias videamus alacres et erectas vadere, ut alteri bestiæ noceant;

non est incredibile putandum, istius quoque animum ferum, crudelem, atque inhumanum, cupide ad inimici perniciem profectum; præsertim cum in bestiis nullam neque bonam neque malam rationem videamus; in isto plurimas et pessimas rationes semper fuisse intelligamus. "Si ergo pollicitus sum, me daturum causam, quâ inductus Ulysses accesserit ad maleficium, et, si inimicitiarum acerrimam rationem, et periculi metum, intercessisse demonstravi; non est dubium, quin confiteatur causam maleficii fuisse." Ergo absolutissima est argumentatio ea, quæ ex quinque partibus constat; sed eâ non semper necesse est uti. Tum enim complexione supersedendum est, si res brevis est, ut facile memoriâ comprehendatur: tum exornatio prætermittenda est, si parum locuples ad amplificandum et exornandum res videtur esse. Sin et brevis erit argumentatio, et res tenuis aut humilis; tum et exornatione et complexione supersedendum est. In omni argumentatione, de duabus partibus postremis, hæc, quam exposui, ratio est habenda. Ergo amplissima est argumentatio quinquepertita; brevissima est tripertita; mediocris, sublatâ aut exornatione aut complexione, quadripertita.

XX. Duo genera sunt vitiosarum argumentationum: unum, quod ab adversario reprehendi potest; idque pertinet ad causam: alterum, quod, tametsi nugatorium est, tamen non indiget reprehensionis. Quæ sint, quæ reprehensione confutari conveniat, quæ tacite contemni atque vitari sine reprehensione, nisi exempla subjecero, intelligere dilucide non poteris. Hæc cognitio vitiosarum argumentationum duplicem utilitatem afferet: nam et vitare in argumentatione vitium admonebit, et ab aliis non vitatum commode reprehendere docebit. Quoniam igitur ostendimus, perfectam et plenam argumentationem ex quinque partibus constare, in unâquâque parte argumentationis quæ vitia vitanda sint, consideremus; ut et ipsi ab his vitiis recedere, et adversariorum argumenta-

tiones hac præceptione in omnibus partibus tentare, et ab aliquâ parte labefactare possimus. Expositio vitiosa est, cum ab aliquâ aut a majore parte ad omnes confertur id, quod non necessario est omnibus attributum; ut si quis hoc modo exponat: "Omnes, qui in paupertate sunt, malunt maleficio parare divitias, quam officio paupertatem tueri." Si quis hoc modo exposuerit argumentationem, ut non curet quærere, qualis ratio aut rationis confirmatio sit, ipsam facile reprehendemus expositionem, cum ostendemus, id, quod in aliquo paupere improbo sit, in omnes pauperes falso et injuriâ conferri. Item vitiosa expositio est, cum id, quod raro fit, fieri omnino negatur, hoc modo: "Nemo potest uno adspectu, neque præteriens, in amorem incidere." Nam cum nonnemo devenerit in amorem uno adspectu, et cum ille neminem dixerit omnino; nihil differt, raro id fieri, dummodo aliquando fieri aut posse fieri intelligatur.

XXI. Item vitiosa expositio est, cum omnes res ostendimus nos collegisse, et aliquam rem idoneam præterimus, hoc modo: "Quoniam igitur hominem occisum constat esse, necesse est aut a prædonibus, aut ab inimicis, occisum esse, aut abs te, quem ille hæredem testamento ex parte fecerat. Prædones illo loco nunquam sunt visi: inimicum nullum habebat: relinquitur, si neque a prædonibus neque ab inimicis occisus est, quoniam alteri non erant, alteros non habebat, ut abs te sit interemtus." Nam in hujuscemodi expositione, reprehensione utemur, si quos, præter eos quos ille dixerit, potuisse suscipere maleficium ostenderimus: velut in hoc exemplo, cum dixerit necesse esse aut a prædonibus, aut ab inimicis, aut a nobis occisum esse; dicemus potuisse vel a familiâ, vel a cohæredibus nostris. Cum hoc modo illorum collectionem disturbaverimus, nobis latiorem locum defendendi relinquemus. Ergo hoc quoque vitandum est in expositione, ne quando, cum omnia collegisse videamur, aliquam idoneam partem reli-

querimus. Item vitiosa expositio est, quæ constat ex falsâ enumeratione; ut si, cum plura sunt, pauciora dicamus, hoc modo: "Duæ res sunt, judices, quæ omnes ad maleficium impellunt; luxuries et avaritia." "Quid amor?" inquiet quispiam: "quid ambitio? quid [irreligio?] quid metus mortis? quid imperii cupiditas? quid denique alia permulta?" Item falsa enumeratio est, cum pauciora sunt, et plura dicimus, hoc modo: "Tres res sunt, quæ omnes homines sollicitant; metus, cupiditas, ægritudo." Satis enim fuerat dixisse metum et cupiditatem; quoniam ægritudinem cum utrâque re conjunctam esse necesse est.

XXII. Item vitiosa expositio est, quæ nimium longe repetitur, hoc modo: "Omnium malorum stultitia est mater, quæ parit immensas cupiditates: immensæ porro cupiditates infinitæ et immoderatæ sunt: hæ pariunt avaritiam: avaritia porro hominem ad quodvis maleficium impellit. Igitur, avaritiâ inducti, adversarii nostri hoc in se facinus admiserunt." Hîc id, quod extremum dictum est, satis fuit exponere, ne Ennium et cæteros poëtas imitemur, quibus hoc modo loqui concessum est:

"Utinam ne in nemore Pelio securibus
Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes;
Neve inde navis inchoandæ exordium
Cœpisset, quæ nunc nominatur nomine
Argo, quâ vecti, Argivi delecti viri
Petebant illam pellem inauratam arietis,
Colchis, imperio regis Peliæ per dolum:
Nam nunquam hera errans mea domo efferret pedem
Medea, animo ægra, amore sævo saucia."

Nam hîc satis erat dicere (si id modo, quod esset satis, curâsset poëta)

"Utinam ne hera errans mea domo efferret pedem
Medea."

Ergo hac quoque ab ultimo repetitione in expositionibus magnopere supersedendum est. Non enim reprehensione, sicut aliæ complures, sed suâ sponte, vitiosa est.

XXIII. Vitiosa ratio est, quæ ad expositionem non est accommodata, vel propter infirmitatem, vel propter vanitatem. Infirma ratio est, quæ non necessario ostendit ita esse, quemadmodum expositum est; velut apud Plautum,

"Amicum castigare ob meritam noxiam,
Immane est facinus: verum in ætate utile,
Et conducibile."

Hæc expositio est: videamus, quæ ratio afferatur:

"Nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commeritâ noxiâ."

Ex eo quod ipse facturus est, non ex eo quod fieri convenit, utile quid sit, ratiocinatur. Vana ratio est, quæ ex falsâ causâ constat, hoc modo: "Amor fugiendus non est: nam ex eo verissima nascitur amicitia." Aut hoc modo: "Philosophia vitanda est: affert enim socordiam atque desidiam." Nam hæ rationes nisi falsæ essent, expositiones quoque earum veras esse confiteremur. Item infirma ratio est, quæ non necessariam causam affert expositionis: velut Pacuvius,

"Fortunam insanam esse et cæcam et brutam perhibent philosophi;
Saxoque illam instare globoso prædicant volubilem:
Ideo, quo saxum impulerit fors, cadere eo Fortunam autumant.
Cæcam ob eam rem esse iterant, quia nihil cernat, quo sese applicet.
Insanam autem aiunt, quia atrox, incerta, instabilisque sit:

Brutam, quia dignum atque indignum nequeat internoscere.
Sunt autem alii philosophi, qui, contra, fortunam negent
[Miseriam] esse ullam, sed temeritate omnia regi. Id magis
Verisimile aiunt; quod usus reâpse experiundo edocet:
Velut Orestes modo fuit rex, modo mendicus factus est:
Naufragio res contigit: nempe ergo haud fortunâ obtigit."

Nam hîc Pacuvius infirmâ ratione utitur, cum ait, verius esse temeritate, quam fortunâ, res regi: nam utrâque opinione philosophorum fieri potuit, ut is, qui rex fuisset, mendicus fieret.

XXIV. Item infirma ratio est, quæ videtur pro ratione afferri, sed idem dicit, quod in expositione dictum est, hoc modo: "Magno malo est hominibus avaritia, idcirco quod homines magnis et multis incommodis conflictantur propter immensam pecuniæ cupiditatem." Nam hîc aliis verbis idem per rationem dicitur, quod dictum est per expositionem. Item infirma ratio est, quæ minus idoneam, quam res postulat, causam subjicit expositionis, hoc modo: "Utilis est sapientia, propterea quod, qui sapientes sunt, pietatem colere consuêrunt." Item "Utile est amicos veros habere: habeas enim quibuscum jocari possis." Nam, hujusmodi in rationibus, non universâ, neque absolutâ, sed extenuatâ ratione, expositio confirmatur. Item infirma ratio est, quæ vel alii expositioni potest accommodari, ut facit Pacuvius, qui eamdem affert rationem, quare cæca, eamdem, quare bruta fortuna dicatur. In confirmatione rationis, multa et vitanda in nostrâ, et observanda in adversariorum ratione sunt vitia; proptereaque diligentius consideranda, quod

accurata confirmatio rationis totam vehementissime comprobat argumentationem. Utuntur igitur studiosi in confirmandâ ratione duplici conclusione, hoc modo:

"Injuriâ abs te afficior indignâ, pater.
Nam, si improbum Cresphontem existimaveras,
Cur me huic locabas nuptiis? sin est probus,
Cur talem invitam invitum cogis linquere?"

Quæ hoc modo concludentur, aut ex contrario convertentur, aut ex simplici parte reprehendentur. Ex contrario hoc modo:

"Nullâ te indignâ, nata, afficio injuriâ.
Si probus est, [collocavi:] sin autem improbus,
Divortio te liberabo incommodis."

Ex simplici parte reprehendentur, si ex duplici conclusione alterutra pars diluetur, hoc modo:

"Nam si improbum Cresphontem existimaveras,
Cur me huic locabas nuptiis? Duxi probum.
Erravi: post cognovi; et fugio cognitum."

Ergo reprehensio hujus conclusionis duplex est; acutior illa superior, facilior hæc posterior ad excogitandum.

XXV. Item vitiosa est confirmatio rationis, cum eâ re, quæ plura significat, abutimur pro certo unius rei signo, hoc modo: "Necesse est, quoniam pallet, ægrotâsse:" aut, "Necesse est peperisse, quoniam sustinet puerum infantem." Nam hæc suâ sponte certa signa non habent, si non cætera quoque similia concurrant. Quod si concurrerint, nonnihil illiusmodi signa adaugent suspicionem. Item vitiosum est, cum vel in alium, vel in eum ipsum qui dicit, id, quod in adversarium dicitur, potest convenire, hoc modo:

"Miseri sunt, qui uxores ducunt: at tu duxisti alteram."

Item vitiosum est id, quod vulgarem habet defensionem, hoc modo: "Iracundiâ inductus peccavit, aut adolescentiâ, aut amore." Hujuscemodi enim deprecationes si probabuntur, impune maxima peccata dilabentur. Item vitiosum est, cum id pro certo sumitur, quod inter omnes non constat, quia etiam nunc in controversiâ est, hoc modo:

"Eho, tu! Dii, quibus est potestas motûs superûm atque inferûm,
Pacem inter sese conciliant, et conferunt concordiam."

Nam ita, pro suo jure, hoc exemplo usum Cresphontem Ennius induxit, quasi jam, satis certis rationibus, ita esse demonstrásset. Item vitiosum est, quod jam quasi sero, atque acto negotio, dici videtur, hoc modo: "In mentem mihi si venisset, Quirites, non commisissem, ut hunc in locum res veniret; nam aut hoc, aut hoc fecissem: sed me tum hæc ratio fugit." Item vitiosum est, cum id, quod in aperto delicto positum est, tamen aliquâ levi tegitur defensione, hoc modo:

"Cum te expetebant omnes, florentissimo
Regno reliqui: nunc desertum ab omnibus,
Summo periclo sola ut restituam paro."

XXVI. Item vitiosum est, quod in aliam partem, ac dictum sit, potest accipi. Id est hujusmodi, ut, si quis potens ac factiosus in concione dixerit: "Satius est uti regibus, quam malis legibus." Nam et hoc, tametsi rei augendæ causâ potest sine malitiâ dici, tamen, propter potentiam ejus qui dicit, non dicitur sine atroci suspicione. Item vitiosum est, falsis aut vulgaribus definitionibus uti. Falsæ sunt hujusmodi, ut si quis dicat, injuriam esse nullam, nisi quæ ex pulsatione aut convicio constet. Vulgares sunt, quæ nihilo minus in aliam rem transferri possunt; ut si quis dicat, "Quadruplator, ut breviter describam,

capitalis est: est enim improbus et pestifer civis." Nam nihilo magis quadruplatoris, quam furis, quam sicarii, aut proditoris, attulit definitionem. Item vitiosum est, pro argumento sumere, quod in disquisitione positum est; ut si quis quem furti arguat, et dicat, eum esse hominem improbum, avarum, fraudulentum; ei rei testimonium esse, quod sibi furtum fecerit. Item vitiosum est, controversiam controversiâ dissolvere, hoc modo: "Non convenit, censores, istum vobis satisfacere ex eo, quod ait se non potuisse adesse ita ut juratus fuerat: quod si ad exercitum non venisset, idne tribuno militum diceret?" Hoc ideo vitiosum est, quia non expedita aut judicata res, sed impedita, et in simili controversiâ posita, exempli loco profertur. Item vitiosum est, cum id, de quo summa controversia est, parum expeditur, et, quasi transactum sit, relinquitur, hoc modo:

"Aperte fatur dictio, si intelligas.
Tali dari arma, qualis, qui gessit, fuit,
Jubet, potiri si studeamus Pergamo;
Quem ego profiteor esse me: me æquum est frui
Fraternis armis, mihique adjudicarier,
Vel quod propinquus, vel quod virtutis æmulus."

Item vitiosum est, ipsum sibi in suâ oratione dissentire, et contra ea, quæ ante dixerit, dicere, hoc modo:

"Quare accusem hunc, nequeo exputando evolvere.
Nam, si veretur, quid eum accusem, qui est probus?
Sin inverecundum animi ingenium possidet,
Quid eum accusem, qui id parvi auditu existimet?"

XXVII. Non incommodâ ratione videtur sibi ostendisse, quare non accusaret. Quid? postea quid ait?

"Nunc ego te ab summo jam detexam exordio."

Item vitiosum est, quod dicitur contra judicis voluntatem, aut eorum qui audiunt, si aut partes quibus illi student, aut homines quos illi caros habent, lædantur, aut aliquo hujusmodi vitio lædatur auditoris voluntas. Item vitiosum est, non omnes res confirmare, quas pollicitus sis in expositione. Item verendum est, ne de aliâ re dicatur, cum aliâ de re controversia sit: inque hujusmodi vitio considerandum est, ne aut ad rem addatur quid, aut quidpiam de re detrahatur; aut tota causa mutata in aliam causam derivetur; uti apud Pacuvium Zethus cum Amphione, quorum controversia cum de musicâ inducta sit, disputatio in sapientiæ rationem, et virtutis utilitatem, consumitur. Item considerandum est, ne aliud accusatoris criminatio contineat, aliud defensoris ratio purget; quod sæpe consulto multi ab reo faciunt angustiis causæ coacti: uti, si quis, cum accusetur ambitu magistratum petîsse, ab imperatoribus sæpenumero se apud exercitum donatum esse dicat. Hoc si diligenter in adversariorum oratione observaverimus, sæpe deprehendemus, [et in hujusmodi deprehensione ostendemus], eos, de [eâ] re quid dicant, non habere. Item vitiosum est, artem aut scientiam aut studium quodpiam vituperare propter eorum vitia, qui in eo studio sunt; veluti, qui rhetoricam vituperant, propter alicujus oratoris vituperandam vitam. Item vitiosum est, ex eo, quod perperam factum esse constet, putare ostendi, a quo homine factum sit, hoc modo: "Mortuum deformatum, tumore præditum, decoloratum, fuisse constat: ergo veneno necatus est." Deinde, si sit usque in eo occupatus (ut multi faciunt), venenum datum, vitio non mediocri conflictetur. Non enim, factumne sit? quæritur; sed a quo factum sit?

XXVIII. Item vitiosum est, in comparandis rebus, alteram rem efferre, de alterâ mentionem non

facere, aut negligentius disputare; ut si comparetur, utrum satius sit populum frumentum accipere, an non? quæ commoda sint in alterâ re, cures enumerare; quæ in alterâ incommoda sint, velut depressa, prætereas; aut ea, quæ minima sint, dicas. Item vitiosum est, in rebus comparandis necesse putare alteram rem vituperari, cum alteram laudes: quod genus, si quæratur, Utris major honor habendus sit, Albensibus, an Venusinis, quod reipublicæ populi Romani profuerint? et is, qui dicit, alteris, alteros lædat: non enim necesse est, si alteros præponas, alteros vituperare. Fieri enim potest, ut, cum alteros magis laudâris, aliquam alteris laudis partem attribuas, ne cupidius pugnâsse contra veritatem puteris. Item vitiosum est, de nomine et vocabulo ejus rei controversiam struere, quam rem consuetudo potest optime judicare; velut Sulpicius, qui intercesserat, ne exsules, quibus causam dicere non licuisset, reducerentur, idem posterius, immutatâ voluntate, cum eamdem legem ferret, aliam sese ferre dicebat, propter nominum commutationem: nam non *exsules*, sed *vi ejectos*, se reducere aiebat; perinde quasi id fuisset in controversiâ, quo illi nomine appellarentur a populo Romano; aut perinde quasi non omnes, quibus aquâ et igni interdictum est, exsules appellentur. Verum illi fortasse ignoscimus, si cum causâ fecit: nos tamen intelligamus, vitiosum esse intendere controversiam propter nominum mutationem.

XXIX. Quoniam exornatio constat ex similibus, et exemplis, et amplificationibus, et judicatis, et cæteris rebus, quæ pertinent ad exaggerandam et collocupletandam argumentationem; quæ sint iis rebus vitia, consideremus. Simile vitiosum est, quod ex aliquâ parte dissimile est, nec habet parem rationem comparationis, aut ipsi obest, qui affert. Exemplum vitiosum est, si aut falsum est, ut reprehendatur; aut si improbum, ut non sit imitandum; aut majus, aut minus, quam res postulabit. Res judicata

vitiose profertur, si aut dissimili de re proferatur; aut de eâ re, quâ de controversia non est; aut si improba; aut ejusmodi, ut aut plures aut magis idoneæ res judicatæ ab adversariis proferri possint. Item vitiosum est, id quod adversarii factum esse confiteantur, de eo argumentari, et planum facere factum esse: nam id tantum augeri oportet. Item vitiosum est, id augere, quod convenit doceri, hoc modo: ut si quis quem arguat, hominem occidisse, et, antequam satis idoneas argumentationes attulerit, augeat peccatum, et dicat, nihil indignius esse, quam hominem occidere: non enim, utrum indignum sit, an non? sed, factumne sit? quæritur.

Complexio vitiosa est, quæ non, ut quodque primum dictum est, primum complectitur, et quæ non breviter concludit, et quæ non ex enumeratione certum et constans aliquid relinquit, ut intelligatur, quid propositum in argumentatione sit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid totâ argumentatione demonstratum.

XXX. Conclusiones, quæ apud Græcos Επιλογοι nominantur, tripertitæ sunt; nam constant ex enumeratione, amplificatione, et commiseratione. In quatuor locis uti possumus conclusionibus; in principio, secundum narrationem, secundum firmissimam argumentationem, in conclusione. Enumeratio est, per quam colligimus et commonemus, quibus de rebus verba fecerimus, breviter; ut renovetur, non redintegretur, oratio; et ordine, quidquid erit dictum, referamus, ut auditor, si memoriæ mandaverit, ad id, quod ipse meminerit, reducatur. Item curandum est, ne aut ab exordio, aut a narratione, repetatur orationis enumeratio. Facta enim, et deditâ operâ comparata, oratio videbitur esse, aut artificii significandi, aut ingenii venditandi, aut memoriæ ostentandæ causâ. Quapropter initium enumerationis sumendum est a divisione: deinde ordine breviter exponendæ sunt res, quæ tractatæ erunt in confirma-

tione, et confutatione. Amplificatio est, quæ per locum communem, instigationis auditorum causâ, sumitur. Loci communes ex decem præceptis commodissime sumuntur, adaugendi criminis causâ. Primus locus sumitur ab auctoritate, cum commemoramus, quantæ curæ ea res fuerit Diis immortalibus, aut majoribus nostris, regibus, civitatibus, nationibus, hominibus sapientissimis, senatui: item maxime, quo modo, de his rebus, legibus sancitum sit. Secundus locus est, cum consideramus, illæ res, de quibus criminamur, ad quos pertineant; utrum ad omnes, quod atrocissimum est; an ad superiores, (quod genus ii sunt, a quibus auctoritatis locus communis sumitur); an ad pares, hoc est, in eisdem partibus animi, corporis, fortunarum positos; an ad inferiores, qui omnibus his rebus antecelluntur. Tertius locus est, quo percontamur, quid sit eventurum, si omnibus idem concedatur? et, eâ re neglectâ, ostendimus, quid periculorum atque incommodorum consequatur. Quartus locus est, quo demonstratur, si huic sit remissum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos adhuc exspectatio judicii remoretur. Quintus locus est, per quem ostendimus, si semel aliter judicatum sit, nullam rem fore, quæ incommodo mederi, aut erratum judicum corrigere, possit. Quo in loco non incommodum erit uti cæterarum rerum comparatione, ut ostendamus, alias res posse aut vetustate sedari, aut consilio corrigi; hujus rei aut leniendæ aut corrigendæ nullam rem [adjumento] futuram. Sextus locus est, cum ostendemus, ex consulto factum, et dicemus, voluntario facinori nullam excusationem, imprudentiæ justam deprecationem paratam. Septimus locus est, quo ostendemus tetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicum esse; quod genus, injuria mulierum, aut earum rerum aliquid, quarum rerum causâ bella suscipiuntur, et cum hostibus de vitâ dimicatur. Octavus locus est,

quo ostendimus, non vulgare, sed singulare, esse maleficium, spurcum, nefarium, inusitatum; quo maturius et atrocius vindicandum sit. Nonus locus constat ex peccatorum comparatione, quasi cum dicemus, majus esse maleficium, stuprare ingenuam, quam sacrum legere; quod propter egestatem alterum, alterum propter intemperantem superbiam fiat. Decimus locus est, per quem omnia, quæ in negotio gerendo acta sunt, quæque rem consequi solent, exponemus acriter, et criminose, et diligenter, ut agi res, et geri negotium videatur, rerum consequentium enumeratione.

XXXI. Misericordiâ commovebitur auditoris animus, si variam fortunarum commutationem dicemus; si ostendemus, in quibus commodis fuerimus, quibusque incommodis simus, comparatione; si, quæ nobis futura sint, nisi causam obtinuerimus, enumerabimus, et ostendemus; si supplicabimus, et nos sub eorum, quorum misericordiam captabimus, potestatem subjiciemus; si, quid nostris parentibus, liberis, cæteris necessariis, casurum sit propter nostras calamitates, aperiemus; et simul ostendemus, illorum nos solitudine et miseriâ, non nostris incommodis, dolere; si, de clementiâ, humanitate, misericordiâ nostrâ, quâ in alios usi sumus, aperiemus; si nos semper aut diu in malis fuisse ostendemus; si nostrum fatum aut fortunam conqueremur; si animum nostrum fortem, patientem incommodorum, ostendemus futurum. Commiserationem brevem esse oportet. Nihil enim lacrymâ citius arescit.

Fere locos obscurissimos totius artificii tractavimus in hoc libro: quapropter huic volumini modus hîc sit. Reliquas præceptiones, quoad videbitur, in tertium librum transferemus. Hæc si, ut conquisite conscripsimus, ita tu diligenter fueris consecutus; et nos industriæ fructus ex tuâ scientiâ capiemus, et tute nostram diligentiam laudabis, tuâque percep-

tione lætabere: tu scientior eris præceptorum artificio, nos alacriores ad reliquum persolvendum. Verum hæc futura satis scio: te enim non ignoro. Nos deinceps ad cætera præcepta transeamus, ut (quod libentissime facimus) tuæ voluntati rectissime morem geramus.

RHETORICORUM,

AD

C. HERENNIUM,

LIBER TERTIUS.

I. Ad omnem judicialem causam quemadmodum conveniret inventionem rerum accommodari, satis abundanter, ut arbitror, superioribus libris demonstratum est. Nunc earum rationem rerum inveniendarum, quæ pertinerent ad causas deliberativas et demonstrativas, in hunc librum transtulimus, ut omnis inveniendi præceptio tibi quamprimum persolveretur. Reliquæ quatuor partes erant artificii. De tribus partibus in hoc libro dicemus, dispositione, pronuntiatione, memoriâ. De elocutione, quia plura dicenda videbantur, in quarto libro conscribere maluimus; quem, ut arbitror, tibi librum celeriter absolutum mittemus, ne quid tibi rhetoricæ artis deesse possit. Interea prima quæque, et nobiscum, cum voles, et interdum sine nobis, legendo consequêre; ne quid impediare, quin ad hanc utilitatem pariter nobiscum progredi possis. Nunc tu fac attentum te præbeas: nos proficisci ad instituta pergemus.

II. Deliberationes partim sunt hujusmodi, ut quæratur, utrum potius faciendum sit; partim hujus-

modi, ut, quid potissimum faciendum sit, consideretur. Utrum potius, hoc modo: Carthago tollenda an relinquenda videatur? Quid potissimum, hoc pacto: ut si Hannibal consultet, cum ex Italiâ Carthaginem arcessitur, in Italiâ remaneat, an domum redeat, an, in Ægyptum profectus, occupet Alexandriam? Item deliberationes partim ipsæ propter se consultandæ sunt; ut, si deliberet senatus, captivos ab hostibus redimat, an non? partim, propter aliquam extraneam causam, veniunt in deliberationem et consultationem; ut si deliberet senatus bello Italico, solvatne legibus Scipionem, ut eum liceat ante tempus consulem fieri? Partim et propter se sunt deliberandæ, et magis propter extraneam causam veniunt in consultationem; ut si deliberet senatus bello Italico, sociis civitatem det, an non? In quibus causis rei natura faciet deliberationem, omnis oratio ad ipsam rem accommodabitur. In quibus extranea causa conficiet deliberationem, in his ea ipsa causa erit adaugenda, aut deprimenda. Omnem orationem eorum, qui sententiam dicent, finem sibi conveniet utilitatis proponere, ut omnis eo totius orationis ratio conferatur. Utilitas in duas partes in civili consultatione dividitur, tutam, et honestam. Tuta est, quæ conficit instantis aut consequentis periculi vitationem quâlibet ratione. Hæc distribuitur in vim et dolum; quorum aut alterum separatim, aut utrumque sumemus conjunctim. Vis decernitur per exercitus, classes, arma, tormenta, evocationes hominum, et alias hujusmodi res. Dolus consumitur in pecuniâ, pollicitatione, dissimulatione, maturatione, mentione, et cæteris rebus, de quibus magis idoneo tempore loquemur, si quando de re militari, aut de administratione reipublicæ, scribere volemus. Honesta res dividitur in rectum et laudabile. Rectum est, quod cum virtute et officio fit. Id dividitur in prudentiam, justitiam, fortitudinem, modestiam. Prudentia est calliditas, quæ ratione quâdam potest delectum habere

bonorum et malorum. Dicitur item prudentia scientia cujusdam artificii. Item appellatur prudentia, multarum rerum memoria, et usus complurium negotiorum. Justitia est æquitas, [jus] unicuique tribuens, pro dignitate cujusque. Fortitudo est rerum magnarum appetitio, et rerum humilium contemtio, et laboris cum utilitatis ratione perpessio. Modestia est in animo continens moderatio cupiditatum.

III. Prudentiæ partibus utemur in dicendo, si commoda cum incommodis conferemus, cum alterum sequi, vitare alterum, cohortabimur; aut si quâ in re cohortabimur aliquid, cujus rei aliquam disciplinabilem scientiam poterimus habere; et, quo modo, aut quâ quidque ratione fieri oporteat, ostendemus; aut si suadebimus quidpiam, cujus rei gestæ aut præsentem aut auditam memoriam poterimus habere; quâ in re facile id, quod velimus, exemplo allato persuadere possimus. Justitiæ partibus utemur, si aut innocentûm aut supplicum dicemus misereri oportere; si ostendemus bene merentibus gratiam referri convenire; si demonstrabimus ulcisci male meritos oportere; si fidem magnopere censebimus conservandam; si leges et mores civitatis egregie dicemus servari oportere; si societates atque amicitias studiose dicemus coli convenire; si, quod jus in parentes, Deos, patriam, natura comparavit, id religiose colendum demonstrabimus; si hospitia, clientelas, cognationes, affinitates, caste colendas esse dicemus; si nec pretio, nec gratiâ, nec periculo, nec simultate, a viâ rectâ ostendemus deduci oportere; si dicemus, in omnibus jus æquabile statui convenire. His atque hujusmodi partibus justitiæ si quam rem in concione aut in consilio faciendam censebimus, justam esse ostendemus; contrariis, injustam. Ita fiet, ut eisdem locis, et ad suadendum et ad dissuadendum, simus comparati. Sin fortitudinis retinendæ causâ faciendum quid esse dicemus, ostendemus, res magnas et celsas sequi et appeti oportere; et item res humiles

et indignas viros fortes propterea contemnere oportere, nec idoneas dignitate suâ judicare. Item a nullâ re honestâ, periculi aut laboris magnitudine, deduci oportere; antiquiorem mortem turpitudine habere; nullo dolore cogi, ut ab officio recedatur; nullius pro rei veritate metuere inimicitias; quodlibet, pro patriâ, parentibus, hospitibus, amicis, et iis rebus quas justitia colere cogit, adire periculum, et quemlibet suscipere laborem. Modestiæ partibus utemur, si nimias libidines honoris, pecuniæ, similiumque rerum, vituperabimus; si unamquamque rem certo naturæ termino definiemus; si, quod cuique satis sit, ostendemus, et nimium progredi dissuadebimus, et modum unicuique rei statuemus. Hujusmodi partes sunt virtutis amplificandæ, si suadebimus; attenuandæ, si ab his dehortabimur, [ut hæc attenuentur,] quæ supra demonstravi. Nam nemo erit, qui censeat a virtute recedendum: verum aut res non hujusmodi dicatur esse, ut virtutem possimus egregiam experiri, aut in contrariis potius rebus, quam in his, virtus constare ostendatur. Item, si quo pacto poterimus, quam is, qui contra dicet, justitiam vocârit, nos demonstrabimus ignaviam esse, et inertiam, ac pravam libertatem: quam prudentiam appellârit, ineptam et garrulam et odiosam scientiam esse dicemus: quam ille modestiam dicet esse, eam nos inertiam et dissolutam negligentiam dicemus: quam ille fortitudinem nominârit, eam nos gladiatoriam et inconsideratam appellabimus temeritatem.

IV. Laudabile est, quod conficit honestam, et præsentem, et consequentem commemorationem. Hoc nos, eo, a recto separamus, non quod hæ quatuor partes, quæ subjiciuntur sub vocabulo recti, hanc honestatis commemorationem dare non soleant: sed, quamquam ex recto laudabile nascitur, tamen, in dicendo, seorsum tractandum est hoc ab illo. Neque enim solum laudis causâ rectum sequi convenit: sed, si laus consequitur, duplicatur recti appetendi voluntas. Cum

igitur erit demonstratum rectum, laudabile esse demonstrabimus, aut ab idoneis hominibus, ut si qua res honestiori ordini placeat, quæ a deteriore ordine improbetur; aut ab aliquibus sociis, aut omnibus civibus, exteris nationibus, posterisque nostris.

Cum hujusmodi locorum divisio sit in consultatione, breviter aperienda est totius tractatio causæ. Exordiri licebit, vel a principio, vel ab insinuatione, vel iisdem rationibus, quibus in judiciali causâ. Si cujus rei narratio incidet, eâdem ratione narrare oportebit. Quoniam in hujusmodi causis finis est utilitas, et ea dividitur in rationem tutam atque honestam; si utrumque poterimus ostendere, utrumque pollicebimur nos in dicendo demonstraturos esse: sin alterum demonstraturi erimus, simpliciter, quod dicturi sumus, ostendemus. At si nostram rationem tutam esse dicemus, divisione utemur in vim et consilium. Nam, quod in docendo, rei dilucidandæ causâ, dolum appellavimus, id in dicendo honestius consilium appellabimus. Si rationis nostræ sententiam rectam esse dicemus, et omnes partes recti incident, quadripertitâ divisione utemur: si non incident, quot erunt, tot exponemus in dicendo. In confirmatione et confutatione, utemur locis, quos ante ostendimus, nostris confirmandis, contrariis confutandis. Argumentationis artificiose tractandæ ratio de secundo libro petetur.

V. Sed si acciderit, ut in consultatione alteri ab tutâ ratione, alteri ab honestâ, sententia sit, ut in deliberatione eorum, qui, a Pœnis circumsessi, deliberant, quid agant; qui tutam rationem sequi suadebit, his locis utetur: nullam rem utiliorem esse incolumitate; virtutibus uti neminem posse, qui suas rationes in tuto non collocârit; ne Deos quidem esse auxilio iis, qui se inconsulto in periculum mittant; honestum nihil oportere existimari, quod non salutem pariat. Qui tutæ rei præponet rationem honestam, his locis utetur: virtutem nullo tempore relinquendam; vel

dolorem, si is timeatur, vel mortem, si ea formidetur, dedecore et infamiâ leviorem esse; considerare, quæ sit turpitudo consecutura; at non immortalitatem, neque æternam incolumitatem, consequi; nec esse exploratum, illo vitato periculo, nullum in aliud periculum venturos; virtute vel ultro ad mortem proficisci, esse præclarum; fortitudini fortunam quoque esse adjumento solere; eum tute vivere, qui honeste vivat, non, qui in præsentia incolumis sit; et eum, qui turpiter vivat, incolumem in perpetuum esse non posse. Conclusionibus fere similibus, in his et judicialibus causis, uti solemus; nisi quod in his maxime conducit quamplurima rerum ante gestarum exempla proferre. Nunc ad demonstrativum genus causæ transeamus.

VI. Quoniam hæc causa dividitur in laudem et vituperationem; quibus ex rebus laudem constituerimus, ex contrariis rebus erit vituperatio comparanda. Laus igitur potest esse rerum externarum, corporis, et animi. Rerum externarum sunt ea, quæ casu, aut fortunâ secundâ, aut adversâ, accidere possunt; ut genus, educatio, divitiæ, potestates, gloriæ, civitas, amicitiæ, et quæ hujusmodi sunt, et ea quæ his sunt contraria. Corporis sunt ea, quæ natura corpori attribuit commoda [aut incommoda]; ut velocitas, vires, dignitas, valetudo, et quæ contraria sunt. Animi sunt ea, quæ consilio et cogitatione nostrâ constant; ut prudentia, justitia, fortitudo, modestia, et quæ contraria sunt. [Erit igitur hæc confirmatio et confutatio nobis.] In hujusmodi igitur causâ, principium sumetur aut a nostrâ, aut ab ejus de quo loquemur, aut ab eorum qui audient, personâ, aut ab re: a nostrâ, si laudabimus, dicemus aut officio facere, quod causa necessitudinis intercedat; aut studio, quod ejusmodi virtutis sit, ut omnes commemorare debeant velle; aut quod rectum sit, ex aliorum laude ostendere, qualis noster animus sit. Si vituperabimus, aut merito facere, quod ita tractati simus; aut studio,

quod utile putemus esse, ab omnibus unicam malitiam atque nequitiam cognosci; aut quod placeat ostendi, quid nobis displiceat, ex aliorum vituperatione. Ab ejus personâ, de quo loquemur, si laudabimus, vereri nos dicemus, ut illius facta verbis consequi possimus; omnes hominis illius virtutes prædicare oportere; ipsa facta omnium laudatorum eloquentiam anteire. Si vituperabimus, ea, quæ videbimus contraria, paucis verbis commutatis, dici posse, dicemus; ut paulo ante exempli causâ demonstratum est. Ab auditorum personâ, si laudabimus, quoniam non apud ignotos laudemus, nos monendi causâ pauca esse dicturos; aut, si erunt ignoti, ut talem virum velint cognoscere, petemus; quoniam in eodem virtutis studio sint, apud quos laudemus, quo ille, qui laudetur, fuerit, aut sit, sperare nos facile iis, quibus velimus, hujus facta probaturos. Contraria vituperatio: quoniam nôrint, pauca de nequitiâ ejus nos esse dicturos: quod si ignorent, petemus ut cognoscant, uti malitiam vitare possint: quoniam dissimiles sint, qui audiunt, atque ille, qui vituperatur, nos sperare, illius vitam vehementer improbaturos. Ab rebus ipsis, incertos esse, quid potissimum laudemus; vereri, ne, cum multa dixerimus, plura prætereamus, et quæ similes sententias habebunt; quibus sententiis contraria sumuntur a vituperatione.

VII. Principio tracto ab aliquâ harum, quas ante commemoravimus, rationum, narratio non erit ulla, quæ necessario consequatur: sed si qua inciderit, cum aliquod factum ejus, de quo loquemur, nobis narrandum sit cum laude aut vituperatione, præceptio narrandi de primo libro repetetur. Divisione hac utemur. Primo exponemus, quas res laudaturi sumus, aut vituperaturi: deinde, ut quæque, quove tempore, res erit gesta, ordine dicemus, ut, quid, quamque tute cauteque egerit, intelligatur. Sed exponere oportebit animi virtutes aut vitia; deinde commoda aut incommoda corporis, aut rerum externarum, quomodo ab

animo tractata sint, demonstrare. Ordinem hunc adhibere in demonstrandâ vitâ debemus. Ab externis rebus: genus, in laude: [quibus majoribus natus sit:] si bono genere, parem aut excelsiorem fuisse: si humili genere, ipsum in suis, non in majorum virtutibus habuisse præsidium: in vituperatione, si bono genere, dedecori majoribus fuisse: si malo, tamen his ipsis detrimento fuisse. Educatio, in laude; bene et honeste, in bonis disciplinis per omnem pueritiam educatum esse: in vituperatione, contra. Deinde transire oportet ad corporis commoda. A naturâ, in laude: si sit dignitas atque forma, laudi fuisse eam; non, quemadmodum cæteris, detrimento atque dedecori: si vires atque velocitas egregia; honestis exercitationibus et industriis dicemus comparata: si valetudo, perpetuâ diligentiâ, et temperantiâ cupiditatum: in vituperatione, si erunt hæc corporis commoda, male his usum dicemus, quæ casu et naturâ, tamquam quilibet gladiator, habuerit; si non erunt præter formam, omnia ipsius culpâ et intemperantiâ non fuisse dicemus. Deinde revertemur ad extraneas res; et in his, animi virtutes aut vitia quæ fuerint, considerabimus: divitiæ, an paupertas fuerit, et quæ potestates, quæ gloriæ, quæ amicitiæ, quæ inimicitiæ, et quid fortiter in inimicitiis gerendis fecerit; cujus causâ susceperit inimicitias, quâ fide, benevolentiâ, officio, gesserit amicitias; in divitiis qualis, aut in paupertate cujusmodi fuerit; quemadmodum habuerit in potestatibus gerendis animum. Si interierit, cujusmodi mors ejus fuerit, cujusmodi res mortem ejus sit consecuta.

VIII. Ad omnes autem res, in quibus animus hominis maxime consideratur, illæ quatuor animi virtutes erunt accommodandæ: ut, si laudemus, aliud juste, aliud fortiter, aliud modeste, aliud prudenter, factum esse dicamus: sin vituperemus, aliud injuste, aliud ignave, aliud immodeste, aliud stulte, factum esse dicamus. Perspicuum est jam nimirum ex hac

dispositione, quemadmodum sit tractanda tripertita divisio laudis et vituperationis, si illud etiam assumserimus, non necesse esse nos omnes has partes in laudem aut vituperationem transferre, propterea quod sæpe ne incidunt quidem; sæpe ita tenuiter incidunt, ut non sint necessariæ dictu: quapropter eas partes, quæ firmissimæ videbuntur, legere oportebit. Conclusionibus brevibus utemur, enumeratione ad exitum causæ: in ipsâ causâ crebras et breves amplificationes interponemus per locos communes. Nec hoc genus causæ, eo quod raro accidit in vitâ, negligentius considerandum est. Neque enim id, quod potest accidere, ut faciendum sit aliquando, non oportet velle quam commodissime posse facere. Et, si separatim hæc causa minus sæpe tractatur; at, in judicialibus et in deliberativis causis, sæpe magnæ partes versantur laudis aut vituperationis: quare, in hoc quoque genere causæ, nonnihil industriæ consumendum putemus. Nunc, absolutâ nobis difficillimâ parte rhetoricæ, hoc est, inventione perpolitâ, atque ad omne causæ genus accommodatâ, tempus est ad cæteras partes proficisci. Deinceps igitur de dispositione dicemus.

IX. Quoniam dispositio est, per quam illa, quæ invenimus, in ordinem redigimus, ut certo quidque loco pronuntietur; videndum est, cujusmodi rationem in disponendo habere conveniat. Genera dispositionum sunt duo; unum ab institutione artis profectum; alterum ad casum temporis accommodatum. Ex institutione artis disponemus, cum sequemur eam præceptionem, quam in primo libro exposuimus; hoc est, ut utamur principio, narratione, divisione, confirmatione, confutatione, conclusione: et hunc ordinem, quemadmodum præceptum est ante, in dicendo sequemur. Item ex institutione artis, non modo totas causas per orationem, sed per singulas quoque argumentationes, disponemus, quemadmodum in secundo libro docuimus, [id est, expositionem, rationem, con-

firmationem rationis, exornationem, complexionem.] Hæc igitur duplex dispositio est; una per orationes, altera per argumentationes, ab institutione artis profecta. Est autem et alia dispositio, quæ, cum ab ordine artificioso recedendum est, oratoris judicio ad tempus accommodatur; ut si a narratione dicere incipiamus, aut ab aliquâ firmissimâ argumentatione, aut a literarum aliquarum recitatione; aut si, secundum principium, confirmatione utamur, deinde narratione; aut, si quam hujusmodi permutationem ordinis faciamus; quorum nihil, nisi causa postulet, fieri oportebit. Nam, si vehementer aures auditorum obtusæ videbuntur, atque animi defatigati ab adversariis multitudine verborum, commode poterimus principio supersedere, et exordiri causam aut a narratione, aut ab aliquâ firmâ argumentatione: deinde, si commodum erit, (quia non semper necesse est) ad principii sententiam reverti licebit.

X. Si causa nostra magnam difficultatem videbitur habere, ut nemo æquo animo principium possit audire; a narratione cum inceperimus, ad principii sententiam revertamur licebit. Si narratio parum probabilis est, exordiemur ab aliquâ firmâ argumentatione. His commutationibus et translationibus partium sæpe uti necesse est, cum ipsa res artificiosam dispositionem artificiose commutare cogit. In confirmatione et confutatione, argumentationum dispositiones hujusmodi convenit habere: firmissimas argumentationes in primis et in postremis causæ partibus collocare; mediocres, et neque inutiles ad dicendum, neque necessarias ad probandum, (quæ, si separatim ac singulæ dicantur, infirmæ sint, cum cæteris conjunctæ, firmæ et probabiles fiant) interponi et in medio collocari oportet: nam, re narratâ, statim exspectat animus auditoris, ex quâ re causa confirmari possit. Quapropter continuo firmam aliquam oportet inferre argumentationem. Et, quoniam nuperrime dictum facile memoriæ mandatur, utile est, cum di-

cere desinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. Hæc dispositio locorum, tamquam instructio militum, facillime in dicendo, sicut illa in pugnando, parare poterit victoriam.

XI. Pronuntiationem multi maxime utilem oratori dixerunt esse, et ad persuadendum plurimum valere. Nos quidem unam de quinque rebus plurimum posse non facile dixerimus; nec, egregie magnam esse utilitatem in pronuntiatione, audacter confirmaverimus: nam commodæ inventiones, et concinnæ verborum elocutiones, et partium causæ artificiosæ dispositiones, et horum omnium diligens memoria, sine pronuntiatione, [non] plus, quam sine his rebus pronuntiatio sola, valere poterit. Quare, quia nemo de eâ re diligenter scripsit (nam omnes vix posse putârunt de voce, et vultu, et gestu dilucide scribi, cum hæ res ad sensus nostros pertinerent), et quia magnopere ea pars a nobis ad dicendum comparanda est; non negligenter videtur tota res consideranda.

Dividitur igitur pronuntiatio in vocis figuram, et corporis motum. Figura vocis est, quæ suum quemdam possidet habitum ratione et industriâ comparatum. Ea dividitur in tres partes, magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. Magnitudinem vocis maxime comparat natura; nonnihil adauget, sed maxime conservat, cura: firmitudinem vocis maxime natura comparat; nonnihil adauget, sed maxime conservat, exercitatio declamationis: mollitudinem vocis, hoc est, ut eam torquere in dicendo, pro nostro commodo, possimus, maxime faciet exercitatio declamationis. Quapropter, de magnitudine vocis, et firmitudinis parte, quoniam altera naturâ, altera curâ comparatur, nihil ad nos attinet commonere, nisi ut ab iis, qui non inscii sunt ejus artificii, ratio curandæ vocis petatur.

XII. De eâ parte firmitudinis, quæ conservatur mo-

deratione declamationis, et de mollitudine vocis, quæ maxime necessaria est oratori, quoniam ea quoque moderatione declamationis comparatur, dicendum videtur. Firmam igitur maxime poterimus in dicendo vocem conservare, si quam maxime sedatâ et depressâ voce principia dicemus: nam læduntur arteriæ, si, antequam leni voce permulsæ sunt, acri clamore compleantur. Etiam intervallis longioribus uti conveniet: recreatur enim vox spiritu, et arteriæ reticendo acquiescunt: et continuum clamorem remittere, et ad sermonem transire oportet: commutationes enim faciunt, ut, nullo genere vocis effuso, in omni voce integri simus: et acutas vocis exclamationes vitare debemus: ictus enim fit, et vulnerantur arteriæ acutâ atque attenuatâ nimis acclamatione; et si quis splendor est vocis, consumitur uno clamore universus: et uno spiritu continenter multa dicere in extremâ convenit oratione: fauces enim calefiunt, et arteriæ complentur; et vox, quæ varie tractata est, reducitur in quemdam sonum æquabilem atque constantem. Sæpe rerum naturæ gratia quædam jure debetur, velut accidit in hac re: nam, quæ diximus ad vocem servandam prodesse, eadem attinent ad suavitatem pronuntiationis, ut, quod nostræ voci prosit, idem voluptate auditoris probetur. Utile est ad firmitudinem vocis sedata vox in principio: quid insuavius, quam clamor in exordio causæ? Intervalla vocem confirmant: eadem sententias concinniores divisione reddunt, et auditori spatium cogitandi relinquunt. Conservat vocem continui clamoris remissio: et auditorem quidem varietas maxime delectat, cum sermone animum ejus retinet, aut exsuscitat clamore. Acuta exclamatio vocem et fauces vulnerat: eadem lædit auditorem: habet enim quiddam illiberale, et ad muliebrem potius vociferationem, quam ad virilem dignitatem in dicendo, accommodatum. In extremâ oratione continens vox remedio est voci. Quid? hæc eadem nonne animum vehementissime calefacit audi-

toris in totius conclusione causæ? Quoniam igitur res eædem vocis firmitudini et pronuntiationis suavitati prosunt, de utrâque re simul erit in præsentia dictum, de firmitudine, quæ visa sunt; de suavitate, quæ conjuncta fuerunt: cætera suo loco paulo post dicemus.

XIII. Mollitudo igitur vocis, quoniam omnis ad rhetoris præceptionem pertinet, diligentius nobis consideranda est. Eam dividimus in sermonem, contentionem, amplificationem. Sermo est oratio remissa, et finitima quotidianæ locutioni: contentio est oratio acris, et ad confirmandum et ad confutandum accommodata: amplificatio est oratio, quæ aut in iracundiam inducit, aut ad misericordiam trahit, auditoris animum. Sermo dividitur in partes quatuor, dignitatem, demonstrationem, narrationem, jocationem. Dignitas est oratio cum aliquâ gravitate, et vocis remissione: demonstratio est oratio, quæ docet remissâ voce, quomodo quid fieri potuerit, aut non potuerit: narratio est rerum gestarum, aut perinde ut gestarum, expositio: jocatio est oratio, quæ ex aliquâ re risum pudentem et liberalem potest comparare. Contentio dividitur in continuationem et distributionem. Continuatio est orationis enuntiandæ acceleratio clamosa: distributio est in contentione oratio frequens, cum raris et brevibus intervallis, acri vociferatione. Amplificatio dividitur in cohortationem et conquestionem. Cohortatio est, quæ, aliquod peccatum amplificans, auditorem ad iracundiam adducit: conquestio est oratio, quæ, incommodorum amplificatione, animum auditoris ad misericordiam perducit. Quoniam igitur mollitudo vocis in tres partes divisa est, et hæ partes ipsæ in octo alias distributæ sunt, quæ cujusque idonea pronuntiatio sit, demonstrandum videtur.

XIV. Sermo cum est in dignitate, plenis faucibus quam sedatissimâ et depressissimâ voce uti conveniet; ita tamen, ut ne ab oratoriâ consuetudine ad tragicam transeamus. Cum autem est in demonstratione, voce

paululum attenuatâ, crebris intervallis et divisionibus uti oportebit; ut, ipsâ pronuntiatione, eas res, quas demonstrabimus, inserere atque [intersecare] videamur in animis auditorum. Cum autem sermo in narratione est, tum vocum varietate opus est, ut, quo quidque pacto gestum sit, ita narrari videatur. Strenue quod volumus ostendere factum, celeriuscule dicemus: at aliud otiose, retardabimus. Deinde, modo acriter, tum clementer, mœste, hilariter, in omnes partes commutabimus, ut verba, ita pronuntiationem. Si qua inciderint in narratione dicta, rogata, responsa, si quæ admirationes, de quibus nos narrabimus; diligenter animum advertemus, ut omnium personarum sensus atque animos voce exprimamus. Sin erit sermo in jocatione, leniter tremebundâ voce, cum parvâ significatione risûs, sine ullâ suspicione mimæ cachinnationis, leviter oportebit a sermone serio torquere ad liberalem jocum vocem. Cum autem contendere oportebit; quoniam id aut per continuationem aut per distributionem faciendum est; in continuatione, adaucto mediocriter sono vocis, verbis continuandis, vocem quoque jungere oportebit, et torquere sonum, et celeriter cum clamore verba conficere, ut vim volubilem orationis vociferatio consequi possit; in distributione, ab imis faucibus exclamationem quam clarissimam adhibere oportet: et, quantum spatii per singulas exclamationes sumserimus, tantum in singula intervalla spatii consumere jubemur. In amplificationibus cum cohortatione, utemur voce attenuatissimâ, clamore leni, sono æquabili, commutationibus crebris, maximâ celeritate: in conquestione, utemur voce depressâ, inclinato sono, crebris intervallis, longis spatiis, magnis commutationibus.

XV. De figurâ vocis satis dictum est: nunc de corporis motu dicendum videtur. Motus est corporis gestus, et vultûs moderatio quædam, quæ pronuntianti convenit, et probabiliora reddit ea, quæ pronuntiantur. Convenit igitur in vultu pudorem et acri-

moniam esse; in gestu nec venustatem conspicuam nec turpitudinem esse, ne aut histriones aut operarii videamur esse. Ad easdem igitur partes, in quas vox est distributa, motûs quoque corporis ratio videtur esse accommodanda. Nam, si erit sermo cum dignitate; stantes in vestigio, levi dexteræ motu loqui oportebit, hilaritate, tristitiâ, mediocritate vultûs ad sermonis sententias accommodatâ: sin erit in demonstratione sermo; paululum corpus a cervicibus demittemus: (nam hoc est a naturâ datum, ut quam proxime tum vultum admoveamus ad auditores, si quam rem docere eos, et vehementer instigare velimus:) sin erit in narratione sermo; idem motus poterit idoneus esse, qui paulo ante demonstrabatur in dignitate: sin in jocatione; vultu quamdam debebimus hilaritatem significare, sine commutatione gestûs. Si contendemus per continuationem; brachio celeri, mobili vultu, acri adspectu utemur: sin contentio fiet per distributionem; celeri projectione brachii, inambulatione, pedis dextri rarâ supplausione, acri et defixo adspectu, uti oportebit. Si utemur amplificatione per cohortationem; paulo tardiore et consideratiore gestu conveniet uti, similibus cæteris rebus, atque in contentione per continuationem: si utemur amplificatione per conquestionem, feminis plangore, et capitis ictu, nonnunquam sedato et constanti gestu, mœsto et conturbato vultu, uti oportebit. Non sum nescius, quantum susceperim negotii, qui motus corporis exprimere verbis, imitari scripturâ conatus sim voces. Verum nec hoc confisus sum posse fieri, ut de his rebus satis commode scribi posset; nec, si id fieri non posset, hoc, quod feci, fore inutile putabam, propterea quod hîc admonere voluimus, quid oporteret: reliqua trademus exercitationi. Hoc scire tamen oportet, pronuntiationem bonam id perficere, ut res ex animo agi videatur.

XVI. Nunc ad thesaurum inventorum, atque ad omnium partium rhetoricæ custodem, memoriam,

transeamus. Memoria utrum habeat quidquam artificiosi, an omnis a naturâ proficiscatur, aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur. Nunc, perinde atque constet in hac re multum valere artem et præceptionem, ita eâ de re loquemur. Placet enim nobis esse artificium memoriæ: quare placeat, alias ostendemus: in præsentia, cujusmodi ea sit, aperiemus. Sunt igitur duæ memoriæ; una naturalis, altera artificiosa. Naturalis est ea, quæ nostris animis insita est, et simul cum cogitatione nata: artificiosa est ea, quam confirmat inductio quædam, et ratio præceptionis. Sed quia, in cæteris rebus, ingenii bonitas imitatur sæpe doctrinam, ars porro naturæ commoda confirmat et auget; ita fit in hac re, ut nonnunquam naturalis memoria, si cui data est egregia, similis sit huic artificiosæ. Porro hæc artificiosa naturæ commoda retinet, et amplificat ratione doctrinæ. Quapropter et naturalis memoria præceptione confirmanda est, ut sit egregia; et hæc, quæ doctrinâ datur, indiget ingenii. Nec hoc magis aut minus in hac re quam in cæteris artibus fit, ut ingenio, doctrinâ, præceptione, natura nitescat. Quare et illis, qui naturâ memores sunt, utilis hæc erit institutio: quod tute paulo post poteris intelligere. Quod si illi, freti ingenio suo, nostro non indigent, tamen justa causa datur, quare iis, qui minus ingenii habent, adjumento velimus esse. Nunc de artificiosâ memoriâ loquemur. Constat igitur artificiosa memoria ex locis et imaginibus. Locos appellamus eos, qui breviter, perfecte, insignite, aut naturâ aut manu sunt absoluti, ut eos facile naturali memoriâ comprehendere et amplecti queamus, ut ædes, intercolumnium, angulum, fornicem, et alia, quæ his similia sunt. Imagines sunt formæ quædam, et notæ, et simulacra ejus rei, quam meminisse volumus; quod genus, equi, leones, aquilæ, quorum memoriam si volemus habere, imagines eorum certis in locis collocare nos oportebit.

Nunc, cujusmodi locos invenire, et quo pacto re-

perire, et in locis imagines constituere oporteat, ostendemus.

XVII. Quemadmodum igitur, qui literas sciunt, possunt id, quod dictatum est, scribere, et recitare quod scripserunt; ita qui μνημονικα didicerunt, possunt, quæ audierunt, in locis collocare, et ex his memoriter pronuntiare. Loci enim ceræ aut chartæ simillimi sunt; imagines, literis; dispositio et collocatio imaginum, scripturæ; pronuntiatio, lectioni. Oportet igitur, si volumus multa meminisse, multos nobis locos comparare, ut in multis locis multas imagines collocare possimus. Item putamus oportere ex ordine hos locos habere, ne quando perturbatione ordinis impediamur, quo secius quoto quoque loco libebit, vel a superiore vel ab inferiore vel a mediâ parte, imagines sequi, ut ea, quæ mandata locis erunt, videre et proferre possimus.

XVIII. Nam ut, si in ordine stantes notos complures viderimus, nihil nostrâ intersit, utrum a summo, an ab imo, an ab medio nomina eorum dicere incipiamus; item in locis ex ordine collocatis eveniet, ut in quamlibet partem, quoto quoque loco libebit, imaginibus commoniti, dicere possimus id, quod locis mandaverimus. Quare placet et ex ordine locos comparare; et locos, quos sumserimus, egregie commeditari oportebit, ut perpetuo nobis hærere possint: nam imagines, sicut literæ, delentur, ubi nihil illis utimur: loci, tamquam cera, remanere debent. Et, ne forte in numero locorum falli possimus, quintum quemque locum placet notari: quod genus, si in quinto loco manum auream collocemus; et in decimo aliquem notum, cui prænomen sit Decimo; deinde facile erit similes notas quinto quoque loco collocare.

XIX. Item commodius est in derelictâ quam in celebri regione locos comparare: propterea quod frequentia et obambulatio hominum conturbat et infirmat imaginum notas; solitudo conservat integras

simulacrorum figuras. Præterea dissimiles formâ atque naturâ loci comparandi sunt, ut distincte interlucere possint: nam si quis multa intercolumnia sumserit, conturbabitur similitudine locorum, ut ignoret, quid quoque in loco collocârit. Et magnitudine modicâ [et mediocres] locos habere oportet: nam et præter modum ampli vagas imagines reddunt; et nimis angusti sæpe non videntur posse capere imaginum collocationem. Tum nec nimis illustres nec vehementer obscuros locos haberi oportet, ne aut obcæcentur tenebris imagines, aut splendore præfulgeant. Intervalla locorum mediocria esse placet, fere paulo plus aut minus pedum tricenûm. Nam, ut adspectus, ita cogitatio, minus valet, sive nimis procul removeris, sive vehementer prope admoveris, id quod oportet videri. Sed, quamquam facile est ei, qui paulo plura exploraverit, quamvis multos et idoneos locos comparare; tamen, si quis ad ista satis idoneos invenire se non putabit, ipse sibi constituat, quam volet multos, licebit. Cogitatio enim quamvis regionem potest amplecti, et in eâ situm loci cujusdam, ad suum commodum et arbitrium, fabricari et architectari. Quare licebit, si hac promtâ copiâ contenti non erimus, nosmetipsos nobis cogitatione nostrâ regionem constituere, et idoneorum locorum commodissimam distinctionem comparare. De locis satis dictum est: nunc ad imaginum rationem transeamus.

XX. Quoniam ergo rerum similes imagines esse oportet, et ex omnibus verbis notas nobis similitudines eligere debemus, duplices similitudines esse debent; unæ rerum, alteræ verborum. Rerum similitudines exprimuntur, cum summatim ipsorum negotiorum imagines comparamus: verborum similitudines constituuntur, cum uniuscujusque nominis et vocabuli memoria imagine notatur. Rei totius memoriam sæpe unâ notâ, et imagine simplici, comprehendemus, hoc modo: ut si accusator dixerit, ab

reo hominem veneno necatum, et hæreditatis causâ factum arguerit, et ejus rei multos dixerit testes et conscios esse: si hoc primum, ut defendendum nobis expeditum sit, meminisse volemus; in primo loco rei totius imaginem conformabimus; ægrotum in lecto cubantem faciemus ipsum illum, de quo agetur, si formam ejus detinebimus; si eum non agnoverimus, aliquem ægrotum non de minimo loco sumemus, ut cito in mentem venire possit, et reum ad lectum ejus adstituemus, dextrâ poculum, sinistrâ tabulas, medico testiculos arietinos tenentem. Hoc modo et testium, et hæreditatis, et veneno necati memoriam habere poterimus. Item deinceps cætera crimina ex ordine in locis ponemus: et, quotiescumque rem meminisse volemus, si formarum dispositione, et imaginum diligenti notatione, utemur, facile ea, quæ volemus, memoriâ consequemur.

XXI. Cum verborum similitudines imaginibus exprimere volemus, plus negotii suscipiemus, et magis ingenium nostrum exercebimus. Id nos hoc modo facere oportebit. "Jam domuitionem reges Atridæ parant." In loco constituere oportet manus ad cœlum tollentem Domitium, cum a Regibus Marciis loris cædatur. Hoc erit, "Jam domuitionem reges." In altero loco Æsopum et Cimbrum subornare Iphigeniam, Agamemnonem, et Meneläum. Hoc erit, "Atridæ parant." Hoc modo omnia verba erunt expressa. Sed hæc imaginum conformatio tum valet, si naturalem memoriam exsuscitaverimus hac notatione, ut, versu posito, ipsi nobiscum primum transeamus bis aut ter eum versum; deinde cum imaginibus verba exprimamus. Hoc modo naturæ suppeditabit doctrina: nam utraque, alterâ separatâ, minus erit firma; ita tamen ut multo plus in doctrinâ atque arte præsidii sit: quod docere non gravaremur, ni metueremus, ne, cum ab instituto nostro recessissemus, minus commode servaretur hæc dilucida brevitas præceptionis.

Nunc, quoniam solet accidere, ut imagines partim firmæ et ad monendum idoneæ sint, partim imbecilles et infirmæ, quæ vix memoriam possint excitare; quâ de causâ utrumque fiat, considerandum est; ut, cognitâ causâ, quas vitemus, et quas sequamur imagines, scire possimus.

XXII. Docet igitur nos ipsa natura, quid oporteat fieri: nam, si quas res in vitâ videmus parvas, usitatas, quotidianas, eas meminisse non solemus; propterea quod nullâ nisi novâ aut admirabili re commovetur animus. At, si quid videmus aut audimus egregie turpe, aut honestum, inusitatum, magnum, incredibile, ridiculum; id diu meminisse consuevimus. Itemque, quas res ante ora videmus aut audimus, obliviscimur plerumque; quæ acciderunt in pueritiâ, meminimus optime sæpe: nec hoc aliâ de causâ potest accidere, nisi quod usitatæ res facile e memoriâ elabuntur, insignes et novæ manent diutius. Solis exortus, cursus, occasus, nemo admiratur, propterea quod quotidie fiunt: at eclipses solis mirantur, quia raro accidunt; et solis eclipses magis mirantur, quam lunæ, quoniam hæ crebriores sunt. Docet ergo se natura vulgari et usitatâ re non exsuscitari; novitate et insigni quodam negotio commoveri. Imitetur igitur ars naturam; et, quod ea desiderat, inveniat; quod ostendit, sequatur. Nihil est enim, quod aut natura extremum invenerit, aut doctrina primum: sed rerum principia ab ingenio profecta sunt, et exitus disciplinâ comparantur. Imagines igitur nos in eo genere constituere oportebit, quod genus manere in memoriâ diutissime potest. Id accidet, si quam maxime notas similitudines constituemus; si non mutas nec vagas, sed aliquid agentes, imagines ponemus; si egregiam pulchritudinem aut unicam turpitudinem eis attribuemus; si aliquâ re exornabimus, ut si coronis aut veste purpureâ, quo nobis notatior sit similitudo; aut si quâ re deformabimus, ut si cruentam, aut cœno oblitam,

aut rubricâ delibutam, inducemus, quo magis insignita sit forma; aut si ridiculas res aliquas imaginibus attribuemus: nam ea res quoque faciet, ut facilius meminisse possimus. Nam quas res veras facile meminimus, easdem fictas et diligenter notatas meminisse non est difficile. Sed illud facere oportebit, ut identidem primos quosque locos, imaginum renovandarum causâ, celeriter animo percurramus.

XXIII. Scio, plerosque Græcos, qui de memoriâ scripserunt, fecisse, ut multorum verborum imagines conscriberent, uti, qui eas ediscere vellent, paratas haberent, ne quid in quærendo operæ consumerent. Quorum rationem aliquot de causis improbamus: primum, quod in verborum innumerabilium multitudine ridiculum sit, mille verborum imagines comparare. Quantulum enim poterunt hæc valere, cum, ex infinitâ verborum copiâ, modo aliud, modo aliud nos verbum meminisse oportebit? Deinde cur volumus ab industriâ quemquam removere, ut ne quid ipse quærat, cum nos illi omnia parata quæsitaque tradamus? Præterea similitudine aliâ alius magis commovetur. Nam ut sæpe, formam si quam similem cuipiam dixerimus esse, non omnes habemus assensores, quod alii videtur aliud; ita fit in imaginibus, ut, quæ nobis diligenter notatæ sint, eæ parum videantur insignes aliis. Quare sibi quemque suo commodo convenit imagines comparare. Postremo præceptoris est docere, quemadmodum quæri quidque conveniat, et unum aliquod aut alterum, non omnia quæ ejus generis erunt, exempli causâ, subjicere, quo res possit esse dilucidior. Ut, cum de proœmiis quærendis disputamus, rationem damus quærendi, non mille proœmiorum genera conscribimus; ita arbitramur de imaginibus fieri convenire.

XXIV. Nunc, ne forte verborum memoriam aut nimis difficilem aut parum utilem arbitrere, et ipsarum memoriâ rerum contentus sis, quod et utiliores sint, et plus habeant facilitatis; admonendus es,

quare verborum memoriam non improbemus. Nam putamus oportere eos, qui velint res faciliores sine labore et molestiâ facile meminisse, in rebus difficilioribus esse ante exercitatos. Nec nos hanc verborum memoriam inducimus, ut versus meminisse possimus; sed ut, hac exercitatione, illa rerum memoria, quæ pertinet ad utilitatem, confirmetur; ut, ab hac difficili consuetudine, sine labore ad illam facilitatem transire possimus. Sed, cum in omni disciplinâ infirma est artis præceptio sine summâ assiduitate exercitationis, tum vero in μνημονικοῖς minimum valet doctrina, nisi industriâ, studio, labore, diligentiâ comprobetur. Quam plurimos locos ut habeas, et quam maxime ad præcepta accommodatos, curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie conveniet. Non enim, sicut a cæteris studiis abducimur nonnunquam occupatione, ita ab hac re nos potest causa deducere aliqua. Nunquam est enim, quin aliquid memoriæ tradere velimus, et tum maxime, cum aliquo majore negotio detinemur. Quare, cum sit utile, facile meminisse, non te fallit, quod tantopere utile sit, quanto labore sit appetendum: quod poteris existimare, utilitate cognitâ. Pluribus verbis ad eam te hortari non est sententia, ne aut tuo studio diffisi, aut minus, quam res postulat, dixisse, videamur. De quintâ parte rhetoricæ deinceps dicemus: tu primas quasque partes in animo frequenta, et (quod maxime necesse est) exercitatione confirma.

RHETORICORUM,

AD

C. HERENNIUM,

LIBER QUARTUS.

I. Quoniam in hoc libro, C. Herenni, de elocutione conscripsimus, et quibus in rebus opus fuit exemplis uti, nostris usi sumus; et id fecimus præter consuetudinem Græcorum, qui de hac re scripserunt; necessario faciendum est, ut paucis rationem nostri consilii demus. Atque hoc nos necessitudine facere, non studio, satis erit signi, quod, in superioribus libris, nihil neque ante rem neque præter rem locuti sumus. Nunc, si pauca, quæ res postulat, dixerimus, tibi id, quod reliquum est artis, ita, ut instituimus, persolvemus. Sed facilius nostram rationem intelliges, si prius, quid illi dicant, cognoveris.

Compluribus de causis putant oportere, cum ipsi præceperint, quo pacto oporteat ornare elocutionem, uniuscujusque generis, ab oratore aut poëtâ probato sumtum, ponere exemplum. Et primum se id modestiâ commotos facere dicunt, propterea quod videatur esse ostentatio quædam, non satis habere, præcipere de artificio, sed ipsos etiam videri velle artificiose gignere exempla: hoc est, inquiunt, ostentare

se, non ostendere artem. Quare pudor in primis est ad eam rem impedimento, ne nos solos probare, nos amare, alios contemnere et deridere, videamur. Etenim, cum possimus ab Ennio sumtum aut a Graccho ponere exemplum, videtur esse arrogantia, illa relinquere, et ad sua devenire. Præterea exempla testimoniorum locum obtinent. Id enim, quod admonuerit, et leviter fecerit præceptio, exemplo, sicut testimonio, comprobatur. Non igitur ridiculus sit, si quis in lite aut in judicio, domesticis testimoniis pugnet, [et sui ipsius abutatur exemplo] ? Ut enim testimonium, sic exemplum, rei confirmandæ causâ sumitur. Non ergo oportet hoc, nisi a probatissimo sumi, ne, quod aliud confirmare debeat, egeat ipsum confirmationis. Etenim necesse est, aut se omnibus anteponant, et sua maxime probent, aut negent optima esse exempla, quæ a probatissimis oratoribus aut poëtis sumta sint. Si se omnibus anteponant, intolerabili arrogantiâ sunt: si quos sibi præponant, et eorum exempla suis exemplis non putent præstare, non possunt dicere, quare sibi illos anteponant.

II. Quid igitur ipsa auctoritas antiquorum? nam cum res probabiliores, tum hominum studia ad imitandum alacriora reddit: immo erigit omnium cupiditates, et acuit industriam, cum spes injecta est, posse, imitando, Gracchi aut Crassi consequi facultatem. Postremo hoc ipsum est summum artificium, res varias et dispares in tot poëmatibus et orationibus sparsas, et vage disjectas, ita diligenter eligere, ut unumquodque genus exemplorum sub singulos artis locos subjicere possis. Hoc si industriâ solum fieri posset, tamen essemus laudandi, cum talem laborem non fugissemus: nunc sine summo artificio non potest fieri. Quis est enim, qui, nisi summe teneat artem, possit ea, quæ jubeat ars, de tantâ et tam diffusâ scripturâ notare et separare? Cæteri, cum legunt orationes bonas aut poëmata, probant oratores, et poëtas; neque intelligunt, quâ re commoti pro-

bent; quod scire non possunt, ubi sit, nec quid sit, nec quo modo factum sit, id quod eos maxime delectet. At is, qui et hæc omnia intelligit, et idonea maxime eligit, et omnia in arte maxime scribenda redigit in singulas rationes præceptionis, necesse est ejus rei summus artifex sit. Hoc igitur maximum artificium est, in arte suâ posse et alienis exemplis uti.

Hæc illi cum dicunt, magis nos auctoritate suâ commovent, quam veritate disputationis. Illud enim veremur, ne cui satis sit ad contrariam rationem probandam, quod ab eâ parte steterint ii, qui et inventores hujus artificii fuerunt, et vetustate jam satis omnibus probati sunt. Quod si, illorum auctoritate remotâ, res omnes volent cum re comparare, intelligent, non omnia esse concedenda antiquitati.

III. Primum igitur, quod ab eis de modestiâ dicitur, videamus, ne nimium pueriliter proferatur. Nam, si tacere, aut nihil scribere, modestia est, cur quidquam scribunt aut loquuntur? Sin aliquid suum scribunt; cur, quo secius omnia scribant, impediuntur modestiâ? Quasi si quis ad Olympiacum venerit cursum, et steterit, ut mittatur, impudentesque illos dicat esse, qui currere cœperint; ipse intra carceres stet, et narret aliis, quomodo Ladas aut Boius cum Sicyoniis cursitârint: sic isti, cum in artis curriculum descenderunt, illos, qui in eo, quod est artificii, elaborent, aiunt facere immodeste; ipsi aliquem antiquum oratorem aut poëtam laudant, aut scripturam, sic ut in stadium artis rhetoricæ prodire non audeant. Non ausim dicere, sed tamen vereor, ne, quâ in re laudem modestiæ venentur, in eâ ipsâ re sint impudentes. "Quid enim tibi vis?" aliquis inquiet. "Artem tuam scribis: gignis nobis novas præceptiones: eas ipse confirmare non potes: ab aliis exempla sumis. Vide, ne facias impudenter, qui tuo nomini velis ex aliorum laboribus libare laudem. Nam, si eorum volumina prehenderint antiqui ora-

tores et poëtæ, et suum quisque de libris sustulerit; nihil istis, quod suum velint, relinquetur. At exempla, quoniam testimoniorum similia sunt, item convenit, ut testimonia, ab hominibus probatissimis sumi. Primum omnium exempla ponuntur hìc, non confirmandi neque testificandi causâ, sed demonstrandi. Non enim, cum dicimus esse exornationem, quæ (verbi causâ) constet ex similiter desinentibus verbis, et ponimus hoc exemplum a Crasso, *quibus possumus, et debemus*, non testimonium collocamus, sed exemplum. Hoc igitur interest inter exemplum et testimonium: exemplo demonstratur id, quod dicimus, cujusmodi sit: testimonio, esse illud ita, ut nos dicimus, confirmatur. Præterea oportet testimonium cum re convenire: aliter enim rem non potest confirmare. At id, quod illi faciunt, cum re non convenit. Quid ita? quia pollicentur artem se scribere; et exempla proferunt ab iis plerumque, qui artem nescierunt. Tum quis est, qui possit id, quod de arte scripserit, comprobare, nisi aliquid scribat ex arte? Contraque faciunt, quam polliceri videntur: nam, cum scribere artem instituunt, videntur dicere se excogitâsse, quod alios docerent: cum vero scribunt, ostendunt nobis, quid alii excogitârint.

IV. "At hoc ipsum difficile est," inquiunt, "eligere de multis." Quid dicitis difficile? utrum laboriosum, an artificiosum? Si laboriosum, non statim præclarum: sunt enim multa laboriosa, quæ si faciatis, non continuo gloriemini; nisi forte etiam, si vestrâ manu fabulas aut orationes totas transcripsissetis, gloriosum putaretis. Sin autem istud artificiosum egregium dicitis; videte ne insueti rerum majorum videamini, si vos parva res, sicuti magna, delectat. Nam isto modo eligere rudis quidem nemo potest, sed sine summo artificio multi. Quisquis enim audierit de arte paulo plus, in elocutione præsertim, omnia videre poterit, quæ ex arte dicuntur; facere nemo poterit, nisi eruditus: ita ut, si de tragœdiis

Ennii velis sententias eligere, aut de Pacuvianis periodos, quia plane rudis id facere nemo poterit, cum feceris, te literatissimum putes, ineptus sis; propterea quod id facile faciat quivis mediocriter literatus. Item si, cum ex orationibus aut poëmatis elegeris exempla, quæ certis signis artificii notata sunt, quia rudis id nemo facere possit, artificiosissime te fecisse putes, erres; propterea quod isto signo videmus te nonnihil ejus scire; aliis signis, multa scire intelligemus. Quod si artificiosum est intelligere, quæ sint ex arte scripta, multo est artificiosius, ipsum scribere ex arte. Qui enim scribit artificiose, ab aliis commode scripta facile intelligere poterit: qui eliget facile, non continuo ipse commode scribit. Et, si est maxime artificiosum, alio tempore utantur eâ facultate, non tum, cum parere ipsi, et gignere, et proferre debent. Postremo, in eo vim artificii consumant, ut ipsi ab aliis potius eligendi, quam aliorum boni electores, existimentur. Contra ea, quæ ab iis dicuntur, qui dicunt alienis exemplis uti oportere, satis est dictum. Nunc, quæ separatim dici possunt, consideremus.

V. Dicimus ergo, eos omnes, ideo quod alienis utantur, peccare, tum etiam magis delinquere, quod a multis exempla sumant. Sed de eo, quod postea diximus, ante videamus. Si concederem, aliena oportere assumere exempla, vincerem unius oportere: primum, quod contra hoc nulla staret eorum ratio. Liceret enim eligerent et probarent quemlibet, qui sibi in omnes res suppeditaret exempla, vel poëtam vel oratorem, cujus auctoritate niterentur. Deinde interest magni ejus qui discere vult, utrum unum omnia, an omnia neminem, sed aliud alium putet consequi posse. Si enim putabit posse omnia penes unum consistere, ipse quoque ad omnium nitetur facultatem: sin id desperabit, in paucis se exercebit: ipsis enim contentus erit: nec mirum, cum ipse præceptor artis omnia penes unum reperire non po-

tuerit. Allatis igitur exemplis a Catone, a Gracchis, a Lælio, a Scipione, Galbâ, Porcinâ, Crasso, Antonio, cæterisque; item sumtis aliis a poëtis et historiarum scriptoribus, necesse erit, eum, qui discet, ab omnibus putare omnia, ab uno pauca vix potuisse sumi. Quare, si unius alicujus esse se similem satis habebit, [omnia,] quæ omnes habuerint, solum habere se posse diffidet: ergo inutile est ei, qui discere vult, non putare unum posse omnia. [Igitur] nemo in hanc incideret opinionem, si ab uno exempla sumsissent. Nunc hoc signi est, ipsos artis scriptores non putâsse, unum potuisse in omnibus elocutionis partibus enitere, quoniam neque sua protulerunt, neque unius alicujus, aut denique duorum, sed ab omnibus oratoribus et poëtis, exempla sumserunt. Deinde, si quis velit artem demonstrare nihil prodesse ad discendum, non male utatur hoc adjumento, quod unus omnes artis partes consequi nemo potuerit. Quod igitur juvat eorum rationem, qui omnino improbant artem, id, non ridiculum est, ipsum scriptorem artis suo judicio comprobare? Ergo ab uno sumenda fuisse docuimus exempla, si semper aliunde sumerentur.

VI. Nunc omnino aliunde, sic intelligemus, sumenda non fuisse. Primum omnium, quod ab artis scriptore affertur exemplum, de ejusdem artificio debet esse; non ut, si quis, purpuram aut aliud quidpiam vendens, dicat, "Sume a me;" sed "Hujus exemplum aliunde rogabo, tibique ostendam." Si, merces ipsi qui venditant, aliunde exemplum quæritent aliud mercis; aut si acervos se dicant tritici habere, et eorum exemplum pugno non habeant, quod ostendant; si Triptolemus, cum hominibus semen largiretur, ipse ab aliis id hominibus mutuaretur; aut si Prometheus, cum mortalibus ignem dividere vellet, ipse a vicinis, cum testâ ambulans, carbunculos corrogaret; non ridiculum videretur? Isti magistri, omnium dicendi præceptores, non videntur sibi ridicule facere, cum id, quod aliis polli-

centur, ab aliis quærunt. Si, qui se fontes maximos, penitus absconditos, aperuisse dicat, et hoc, sitiens quam maxime, loquatur, neque habeat, quî sitim sedet, non rideatur? Isti, cum non modo dominos se fontium, sed se ipsos fontes, esse dicant, et omnium rigare debeant ingenia, non putant fore ridiculum, si, cum id polliceantur aliis, arescant ipsi siccitate. Chares a Lysippo statuas facere non isto modo didicit, ut Lysippus caput ostenderet Myronis, brachia Praxitelis, pectus Polycleti: sed omnia coram magistrum facientem videbat; cæterorum opera vel suâ sponte considerare poterat.

VII. Isti credunt, eos, qui hæc velint discere, aliâ ratione doceri posse commodius. Præterea, ne possunt quidem ea, quæ sumuntur ab aliis exempla, tam esse accommodata ad artem, quam propria; propterea quod, in dicendo, leviter unusquisque locus plerumque tangitur, ne ars appareat; in præcipiendo, expresse conscripta ponere oportet exempla, ut in artis formam convenire possint; et post, in dicendo, ne possit ars eminere et ab omnibus videri, facultate oratoris occultatur. Ergo, etiam ut magis ars cognoscatur, suis exemplis melius est uti. Postremo hæc quoque res nos duxit ad hanc rationem, quod nomina rerum Græca, quæ convertimus, ea remota sunt a consuetudine: quæ enim res apud nostros non erant, earum rerum nomina non poterant esse usitata. Ergo, hæc asperiora primo videantur, necesse est; idque fiet rei, non nostrâ, difficultate. Reliquum scripturæ consumetur in exemplis. Hæc aliena si posuissemus, factum esset, ut, quod commodius esset in hoc libro, id nostrum non esset; quod asperius et inusitatum, id proprie nobis attribueretur. Ergo hanc quoque incommoditatem fugimus. His de causis, cum artis inventionem Græcorum probâssemus, exemplorum rationem secuti non sumus.

Nunc tempus postulat, ut ad elocutionis præcepta

transeamus. Bipertita erit igitur nobis elocutionis præceptio. Primum dicemus, quibus in generibus semper omnis oratoria elocutio debeat esse: deinde ostendemus, quas res semper habere debeat.

VIII. Sunt igitur tria genera, quæ genera nos figuras appellamus, in quibus omnis oratio non vitiosa consumitur. Unam gravem, alteram mediocrem, tertiam extenuatam, vocamus. Gravis est, quæ constat ex verborum gravium magnâ et ornatâ constructione. Mediocris est, quæ constat ex humiliore, neque tamen ex infimâ et pervulgatissimâ verborum dignitate. Attenuata est, quæ demissa est usque ad usitatissimam puri sermonis consuetudinem.

In gravi figurâ consumetur oratio, si, quæ cujusque rei poterunt ornatissima verba reperiri, sive propria sive translata, unamquamque in rem accommodabuntur; et, si graves sententiæ, quæ in amplificatione et commiseratione tractantur, eligentur; et, si exornationes sententiarum aut verborum, quæ gravitatem habebunt, de quibus post dicemus, adhibebuntur. In hoc genere figuræ erit hoc exemplum: "Nam quis est vestrûm, judices, qui satis idoneam possit in eum pœnam excogitare, qui prodere hostibus patriam cogitârit? quod maleficium cum hoc scelere comparari, quod huic maleficio dignum supplicium potest inveniri? In iis, qui violâssent ingenuam, matremfamilias constuprâssent, pulsâssent aliquem, aut postremo necâssent, maxima supplicia majores consumserunt: huic truculentissimo ac nefario facinori singularem pœnam non reliquerunt? Atque, in aliis maleficiis, ad singulos aut ad paucos, ex alieno peccato, injuria pervenit; hujus sceleris qui sunt affines, uno consilio universis civibus atrocissimas calamitates machinantur. O feros animos! o crudeles cogitationes! o derelictos homines ab humanitate! qui id agere ausi sunt, aut cogitare potuerunt, quo pacto hostes, revulsis majorum sepulcris, dejectis mœnibus, ovantes irruerent in civitatem;

quo modo, Deûm templis spoliatis, optimatibus trucidatis, aliis abreptis in servitutem, matribusfamilias et ingenuis sub hostilem libidinem subjectis, urbs acerbissimo concidat incendio [conflagrata]: qui se non putant id, quod voluerint, ad exitum perduxisse, nisi sanctissimæ patriæ miserandum scelerati viderint cinerem. Nequeo verbis consequi, judices, indignitatem rei: sed negligentius id fero, quia vos mei non egetis. Vester enim vos animus, amantissimus reipublicæ, facile edocet, ut eum, qui fortunas omnium voluerit prodere, præcipitem proturbetis ex eâ civitate, quam iste spurcissimorum hostium dominatu nefario voluerit obruere."

IX. In mediocri figurâ versabitur oratio, si hæc, ut ante dixi, aliquantulum demiserimus, neque tamen ad infimum descenderimus, sic: "Quibuscum bellum gerimus, judices, videtis; cum sociis, qui pro nobis pugnare, et imperium nostrum nobiscum simul virtute et industriâ conservare, soliti sunt. Hi cum se, et opes suas, et copiam necessariorum nôrint; tum vero nihilo minus propter propinquitatem, et omnium rerum societatem, quid in omnibus rebus populus Romanus posset, scire et existimare poterant. Hi cum deliberâssent nobiscum bellum gerere, quæso, quæ res erat, quâ freti bellum suscipere conarentur, cum multo maximam sociorum partem in officio manere intelligerent? cum sibi non multitudinem militum, non idoneos imperatores, non pecuniam publicam, præsto esse viderent; non denique ullam rem, quæ pertineret ad bellum administrandum. Si cum finitimis de finibus bellum gererent; si totum certamen in uno prœlio positum putarent; tamen omnibus rebus instructiores ac paratiores venirent; nedum illud imperium orbis terræ (cui imperio omnes gentes, reges, nationes, partim vi, partim voluntate, consenserunt, cum aut armis aut liberalitate a populo Romano superati essent) ad se transferre tantulis viribus conarentur. Quæret ali-

quis: Quid? Fregellani non suâ sponte conati sunt? Eo quidem minus isti facile conarentur, quo, illi quemadmodum discessissent, videbant. Nam rerum imperiti, qui uniuscujusque rei de rebus ante gestis exempla petere non possunt, ii per imprudentiam facillime deducuntur in fraudem: at ii, qui sciunt, quid aliis acciderit, facile, ex aliorum eventu, suis rationibus possunt providere. Nullâ igitur re inducti, nullâ spe freti, arma sustulerunt? Quis hoc credat, tantam amentiam quemquam tenuisse, ut imperium populi Romani tentare auderet, nullis copiis fretus? Ergo aliquid fuisse necesse est: quid aliud, nisi id, quod dico, potest esse?"

X. In attenuato figuræ genere, quod ad infimum et quotidianum sermonem demissum est, hoc erit exemplum: "Nam, ut forte hic in balneas venit, cœpit, postquam perfusus est, defricari. Deinde, ubi visum est, ut in alveum descenderet, ecce ibi iste de transverso, 'Heus,' inquit, 'adolescens! pueri tui modo me pulsaverunt; satisfacias oportet.' Hic, qui id ætatis ab ignoto præter consuetudinem appellatus esset, erubuit. Iste clarius eadem et alia dicere cœpit. Hic vix tandem inquit: 'Sine me considerare.' Tum vero iste cœpit clamare voce istâ, quæ vel facile cuivis rubores elicere posset: 'Ita petulans es atque acer, ut ne ad solarium quidem idoneus, ut mihi videtur, sed pone scenam, et in ejusmodi locis exercitatus sis.' Conturbatus est adolescens: nec mirum, cui etiam nunc pædagogi lites ad auriculas versarentur, imperito ejusmodi conviciorum. Ubi enim iste vidisset scurram exhausto rubore, qui se putaret nihil habere, quod de existimatione perderet, ut omnia sine famæ detrimento facere posset?" Igitur genera figurarum ex ipsis exemplis intelligi poterunt. Erit enim et attenuata verborum constructio quædam, et item alia in gravitate, alia posita in mediocritate.

Est autem cavendum, ne, dum hæc genera consec-

tamur, in finitima et propinqua vitia veniamus. Nam gravi figuræ, quæ laudanda est, propinqua est ea, quæ fugienda est; quæ recte videbitur appellari, si sufflata nominabitur. Nam, ut corporis bonam habitudinem tumor imitatur sæpe; ita gravis oratio sæpe imperitis videtur ea, quæ turget et inflata est, cum aut novis aut priscis verbis, aut duriter aliunde translatis, aut gravioribus quam res postulat, aliquid dicitur, hoc modo: "Nam, qui perduellionibus venditat patriam, non satis supplicii dederit, si præceps in Neptunias depulsus erit lacunas. Pœniteat igitur istum, qui montes belli fabricatus est, campos sustulit pacis." In hoc genus plerique cum declinâssent, et ab eo, quo profecti sunt, aberraverunt, et specie gravitatis falluntur, nec prospicere possunt orationis tumorem.

XI. Qui in mediocre genus orationis profecti sunt, si pervenire eo non potuerunt, errantes perveniunt ad confine genus ejus generis, quod appellamus fluctuans, et dissolutum; eo quod sine nervis et articulis fluctuat huc et illuc, nec potest confirmate neque viriliter sese expedire. Id est hujusmodi: "Socii nostri cum belligerare nobiscum vellent, profecto ratiocinati essent etiam atque etiam, quid possent facere, si quidem suâ sponte facerent, et non haberent hîc adjutores multos, malos homines et audaces. Solent enim diu cogitare omnes, qui magna negotia volunt agere." Non potest hujusmodi sermo tenere attentum auditorem: diffluit enim totus, neque quidquam comprehendens perfectis verbis amplectitur. Qui non possunt in illâ facetissimâ verborum attenuatione commode versari, veniunt ad aridum et exsangue genus orationis, quod non alienum est exile nominari, cujusmodi est hoc: "Nam isthic ille ad balneas accessit: ad hunc postea dicit, 'Hic tuus servus me pulsavit.' Postea dicit hic illi, 'Considerabo.' Post ille huic convicium fecit; et magis magisque, præsentibus multis, clamavit." Frivolus hic quidem jam et illiberalis est sermo. Non enim adeptus est id, quod

habet attenuata figura, puris verbis et electis compositam orationem. Omne genus orationis, et grave, et mediocre, et attenuatum, dignitate afficiunt exornationes, de quibus post loquemur; quæ si raræ disponentur, distinctam, sicuti coloribus; si crebræ collocabuntur, oblitam reddent orationem. Sed figuram in dicendo commutari oportet, ut gravem mediocris, mediocrem excipiat attenuata. Deinde identidem commutentur, ut facile satietas varietate vitetur.

XII. Quoniam, quibus in generibus elocutio versari debeat, dictum est, videamus nunc, quas res debeat habere elocutio commoda et perfecta. Quæ maxime admodum oratori accommodata est, tres res in se debet habere, elegantiam, compositionem, dignitatem. Elegantia est, quæ facit, ut unumquodque pure et aperte dici videatur. Hæc distribuitur in latinitatem, et explanationem. Latinitas est, quæ sermonem purum conservat, ab omni vitio remotum. Vitia in sermone, quo minus is Latinus sit, duo possunt esse; solœcismus, et barbarismus. Solœcismus est, cum, in verbis pluribus, consequens verbum superiori non accommodatur. Barbarismus est, cum verbum aliquod vitiose effertur. Hæc quâ ratione vitare possimus, in arte grammaticâ dilucide dicemus. Explanatio est, quæ reddit apertam et dilucidam orationem. Ea comparatur duabus rebus, usitatis verbis, et propriis. Usitata sunt ea, quæ versantur in sermone et consuetudine quotidianâ; propria, quæ ejus rei verba sunt, aut esse possunt, quâ de loquemur.

Compositio est verborum constructio, quæ facit omnes partes orationis æquabiliter perpolitas. Ea conservabitur, si fugiemus crebras vocalium concursiones, quæ vastam atque hiantem orationem reddunt, ut hoc est: "Baccæ æneæ amœnissimæ impendebant:" et si vitabimus ejusdem literæ nimiam assiduitatem: cui vitio versus hic erit exemplo: (nam hîc nihil prohibet, in vitiis, alienis exemplis uti)

"O Tite, tute, Tati, tibi tanta, tyranne, tulisti,"

et hic ejusdem poëtæ:

"Quidquam quisquam cuiquam quod conveniat, neget:"

et, si ejusdem verbi assiduitatem nimiam fugiemus: ea est hujusmodi: "Nam cujus rationis ratio non exstet, ei rationi ratio non est fidem habere;" et, si non utemur continenter similiter cadentibus verbis, hoc modo:

"Flentes, plorantes, lacrymantes, obtestantes:"

et, si verborum trajectionem vitabimus, nisi quæ erit concinna, quâ de re posterius loquemur; quo in vitio est Lucilius assiduus, ut hoc est in priore libro:

"Has res ad te scriptas, Luci, misimus, Æli."

Item fugere oportet longam verborum continuationem, quæ et auditoris aures, et oratoris spiritum, lædit. His vitiis in compositione vitatis, reliquum operis consumendum est in dignitate.

XIII. Dignitas est, quæ reddit ornatam orationem, varietate distinguens. Hæc in verborum et sententiarum exornationem dividitur. Verborum exornatio est, quæ ipsius sermonis insignitâ continetur perpolitione. Sententiarum exornatio est, quæ non in verbis, sed in ipsis rebus, quamdam habet dignitatem.

Repetitio est, cum continenter ab uno atque eodem verbo, in rebus similibus et diversis, principia sumuntur, hoc modo: "Vobis istud attribuendum est; vobis gratia habenda; vobis res ista erit honori." Item, "Scipio Numantiam sustulit; Scipio Carthaginem delevit; Scipio pacem peperit; Scipio civitatem servavit." Item, "Tu in forum prodire, tu lucem conspicere, tu in horum conspectum venire conaris? audes verbum facere? audes quidquam ab istis petere? audes supplicium deprecari? Quid est, quod possis defendere? quid est, quod audeas postulare?

quid est, quod tibi putes concedi oportere? Non jusjurandum reliquisti? non amicos prodidisti? non parenti manus intulisti? non denique in omni dedecore volutatus es?" Hæc exornatio, cum multum venustatis habet, tum gravitatis et acrimoniæ plurimum. Quare videtur esse adhibenda, et ad ornandam et ad exaugendam orationem.

Conversio est, per quam non, ut ante, primum repetimus verbum, sed ad postremum continenter revertimur, hoc modo: "Pœnos populus Romanus justitiâ vicit, armis vicit, liberalitate vicit." Item, "Ex quo tempore concordia de civitate sublata est, libertas sublata est, fides sublata est, amicitia sublata est, respublica sublata est." Item, "C. Lælius homo navus erat, ingeniosus erat, doctus erat, bonis viris et studiosis amicus erat: ergo in civitate primus erat." Item, "Nam cum istos, ut absolvant te, rogas, ut pejerent, rogas; ut existimationem negligant, rogas; ut leges populi Romani tuæ libidini largiantur, rogas."

XIV. Complexio est, quæ utramque complectitur exornationem, et hanc, et quam ante exposuimus, ut et repetatur idem primum verbum sæpius, et crebro ad idem postremum revertamur, hoc modo: "Qui sunt, qui fœdera sæpe ruperunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui crudele bellum in Italiâ gesserunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui Italiam deformaverunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui sibi postulant ignosci? Carthaginienses. Videte ergo, quid conveniat eos impetrare." Item, "Quem senatus damnârit, quem populus Romanus damnârit, quem omnium existimatio damnârit, eum vos sententiis vestris absolvetis?"

Traductio est, quæ facit, ut, cum idem verbum crebrius ponatur, non modo non offendat animum, sed etiam concinniorem orationem reddat, hoc pacto: "Qui nihil habet in vitâ jucundius vitâ, is cum virtute vitam non potest colere." Item, "Eum tu ho-

minem appellas, qui, si fuisset homo, nunquam tam crudeliter vitam hominis petiisset? At erat inimicus. Ergo inimicum sic ulcisci voluit, ut ipse sibi reperiretur inimicus?" Item, "Divitias sine divitum esse: tu virtutem præfer divitiis: nam si voles divitias cum virtute comparare, vix satis idoneæ tibi videbuntur divitiæ, quæ virtutis pedisequæ sint." Ex eodem genere exornationis est, cum idem verbum modo ponitur in hac, modo in alterâ re, hoc modo: "Cur eam rem tam studiose curas, quæ multas tibi dabit curas?" Item, "Amari jucundum est, si curetur, ne quid insit amari." Item, "Veniam ad vos, si mihi senatus det veniam." In his quatuor generibus exornationum, quæ adhuc propositæ sunt, non inopiâ verborum fit, ut ad idem verbum redeatur sæpius; sed inest festivitas quædam, quæ facilius auribus dijudicari, quam verbis demonstrari, potest.

XV. Contentio est, cum ex contrariis verbis aut rebus oratio conficitur, hoc pacto: "Habet assentatio jucunda principia; eadem exitus amarissimos affert." Item, "Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes?" Item, "In otio tumultuaris, in tumultu es otiosus? in re frigidissimâ cales, in ferventissimâ friges? Tacito cum opus est, clamas; ubi loqui convenit, obmutescis? Ades? abesse vis: abes? reverti cupis. In pace bellum quæritas: in bello pacem desideras. In concione de virtute loqueris; in prœlio, præ ignaviâ, tubæ sonitum perferre non potes." Hoc genere si distinguemus orationem, et ornati et graves poterimus esse.

Exclamatio est, quæ conficit significationem doloris aut indignationis alicujus, per hominis, aut urbis, aut loci, aut rei cujuspiam compellationem, hoc modo: "Te nunc alloquor, Africane, cujus mortui quoque nomen splendori ac decori est civitati. Tui clarissimi nepotes suo sanguine aluerunt inimicorum crudelitatem." Item, "O perfidiosæ Fregellæ! quam facile scelere vestro contabuistis! ut, cujus nitor ur-

bis Italiam nuper illustravit, ejus nunc vix fundamentorum reliquiæ maneant." Item, "Bonorum insidiatores latrocinio vitam innocentissimi cujusque petîstis: tantamne ex iniquitate judiciorum vestris calumniis assumitis facultatem?" Hac exclamatione si loco utemur, raro, et cum rei magnitudo postulare videbitur; ad quam volemus indignationem animum auditoris adducemus.

Interrogatio non omnis gravis est, neque concinna, sed hæc, quæ, cum enumerata sunt ea quæ obsunt causæ adversariorum, confirmat superiorem orationem, hoc pacto: "Cum igitur hæc omnia faceres, diceres, administrares, utrum animos sociorum ab republicâ removebas et alienabas, an non?" et, "Utrum aliquem exornari oportuit, qui ista prohiberet, ac fieri non sineret, an non?"

XVI. Ratiocinatio est, per quam ipsi a nobis rationem poscimus, quare quidque dicamus, et crebro nosmet a nobis petimus uniuscujusque propositionis explanationem. Ea est hujusmodi: "Majores nostri, si quam unius peccati mulierem damnabant, simplici judicio multorum maleficiorum convictam putabant: quo pacto? quoniam, quam impudicam judicàrant, eam veneficii quoque damnatam existimabant. Quid ita? Quia necesse est, eam, quæ suum corpus addixerit turpissimæ cupiditati, timere permultos. Quos istos? Virum, parentes, cæteros, ad quos videt sui dedecoris infamiam pertinere. Quid postea? Quos tantopere timeat, eos, necesse est, ut, quoquo modo possit, veneficio petat. Cur? Quia nulla potest honesta ratio retinere eam, quam magnitudo peccati facit timidam, intemperantia audacem, natura muliebris inconsideratam. Quid veneficii damnatam? Quid? putabant impudicam quoque necessario. Quare? Quia nulla facilius ad id maleficium causa, quam turpis amor et intemperans libido, commovere potuit: cujus mulieris animus esset corruptus, ejus corpus castum esse non putaverunt. Quid in viris?

idemne observabant? Minime. Quid ita? Quia viros ad unumquodque maleficium singulæ cupiditates impellunt; mulieres ad omnia maleficia cupiditas una ducit." Item, " Bene majores hoc comparaverunt, ut neminem regem, quem armis cepissent, vitâ privarent. Quid ita? Quia, quam nobis facultatem Fortuna dedisset, iniquum erat in eorum supplicio consumere, quos eadem Fortuna paulo ante in amplissimo statu collocârat. Quid quod exercitum contra duxit? Desino meminisse. Quid ita? Quia viri fortis est, qui de victoriâ contendant, eos hostes putare; qui victi sint, eos homines judicare, ut possit bellum fortitudo minuere, pacem humanitas augere. At ille, si vicisset, num idem fecisset? Non profecto tam sapiens fuisset. Quid igitur ei parcis? Quia talem stultitiam contemnere, non imitari, consuevi." Hæc exornatio ad sermonem vehementer accommodata est, et animum auditoris retinet attentum, tum venustate sermonis, tum rationum exspectatione.

XVII. Sententia est oratio sumta de vitâ, quæ, aut quid sit, aut quid esse oporteat in vitâ, breviter ostendit, hoc modo: " Difficile est primum virtutes revereri, qui semper secundâ fortunâ sit usus." Item, " Liber is est existimandus, qui nulli turpitudini servit." Item, " Egens æque est is, qui non satis habet, et is, cui nihil satis potest esse." Item, " Optima vivendi ratio est eligenda: eam jucundam consuetudo reddet." Hujusmodi sententiæ simplices non sunt improbandæ, propterea quod habet brevis expositio, si rationis nullius indiget, magnam delectationem. Sed illud quoque probandum est genus sententiæ, quod confirmatur subjectione rationis, hoc modo: " Omnes bene vivendi rationes in virtute sunt collocandæ, propterea quod sola virtus in suâ potestate est; omnia præter eam subjecta sunt sub Fortunæ dominationem." Item, " Qui, fortunis alicujus inducti, amicitiam ejus secuti sunt, hi, simul ac fortuna dilapsa est, devolant omnes. Cum enim

recessit ea res, quæ fuit consuetudinis causa, nihil superest, quare possint in amicitiâ retineri." Sunt item sententiæ, quæ dupliciter efferuntur, sine ratione, et cum ratione: hoc modo sine ratione: "Errant, qui in prosperis rebus omnes impetus fortunæ se putant fugisse. Sapienter cogitant, qui temporibus secundis casus adversos reformidant." Cum ratione, hoc pacto: "Qui adolescentium peccatis ignosci putant oportere, falluntur, propterea quod ætas illa non est impedimento bonis studiis: at hi sapienter faciunt, qui adolescentes maxime castigant, ut, quibus virtutibus omnem vitam tueri possint, eas in ætate maturissimâ velint comparare." Sententias interponi raro convenit, ut rei actores, non vivendi præceptores, esse videamur. Cum ita interponentur, multum afferent ornamenti. Necesse est enim, eam comprobet tacitus auditor, cum ad causam videat accommodari rem certam, ex vitâ et moribus sumtam.

XVIII. Contrarium idem fere est, quod contentio. Contrarium est, quod, ex rebus diversis duabus, alteram breviter et facile confirmat, hoc pacto: "Nam, qui suis rationibus inimicus fuerit semper, eum quomodo alienis rebus amicum fore speres?" Et item, "Nam, quem in amicitiâ perfidiosum cognoveris, eum quare putes inimicitias cum fide habere posse?" Et, "Qui privatus intolerabili superbiâ fuerit, eum commodum et sui cognoscentem fore in potestate, quî speres?" Et, "Qui in sermonibus et conventu amicorum verum dixerit nunquam, eum sibi in concionibus credis a mendacio temperaturum?" Item, "Quos ex collibus dejecimus, cum iis in campo metuimus dimicare? Qui, cum plures erant, paucis nobis exæquari non poterant, hi, postquam pauciores sunt, metuimus, ne sint superiores?" Hoc exornationis genus brevibus et continuatis verbis perfectum esse debet; et cum commodum est auditu, propter brevem et absolutam conclusionem; tum vero vehementer, id, quod opus est oratori, comprobat contrariâ

re; et, ex eo quod dubium non est, expedit illud quod dubium est, ut aut dilui non possit, aut multo difficillime possit.

XIX. Membrum orationis appellatur res breviter absoluta sine totius sententiæ demonstratione, quæ denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo: "Et inimico proderas:" id est unum, quod appellatur membrum: deinde hoc excipiatur oportet ab altero, "Et amicum lædebas." Ex duobus membris hæc exornatio potest constare: sed commodissima et absolutissima est, quæ ex tribus constat, hoc pacto: "Et inimico proderas, et amicum lædebas, et tibi ipsi non consulebas." Item, "Nec reipublicæ consuluisti, nec amicis profuisti, nec inimicis restitisti."

Articulus dicitur, cum singula verba intervallis distinguuntur, cæsâ oratione, hoc modo: "Acrimoniâ, voce, vultu, adversarios perterruisti." Item, "Inimicos invidiâ, injuriis, potentiâ, perfidiâ, sustulisti." Inter hujus generis et illius superioris vehementiam hoc interest, quod illud tardius et rarius venit, hoc crebrius et celerius pervenit. Itaque in illo genere, ex remotione brachii, et contortione dexteræ, gladius ad corpus afferri; in hoc autem, crebro et celeri vulnere corpus consauciari videtur.

Continuatio est densa et continens frequentatio verborum cum absolutione sententiarum. Eâ utemur commodissime tripertito; in sententiâ, in contrario, in conclusione. In sententiâ, hoc pacto: "Ei non multum potest obesse fortuna, qui sibi firmius in virtute quam in casu præsidium collocavit." In contrario, hoc modo: "Nam, si quis spei non multum collocârit in casu, quid est, quod ei magnopere casus obesse possit?" In conclusione, hoc pacto: "Quod si in eos plurimum Fortuna potest, qui suas rationes omnes in casum contulerunt; non sunt omnia committenda Fortunæ, ne magnam nimis in nos habeat dominationem." In his tribus generibus, ad continuationis vim adeo frequentatio est necessaria, ut in-

firma facultas oratoris videatur, nisi sententiam, et contrarium, et conclusionem, frequentibus efferat verbis. Sed et alias quoque nonnunquam non alienum est, tametsi necesse non est, eloqui res aliquas per hujuscemodi continuationes.

XX. Compar appellatur, quod habet in se membra orationis, de quibus ante diximus, quæ constent ex pari fere numero syllabarum. Hoc non dinumeratione nostrâ fiet (nam id quidem puerile est): sed tantum afferet usus et exercitatio facultatis, ut animi quodam sensu par membrum superiori referre possimus, hoc modo: "In prœlio mortem pater oppetebat, domi filius nuptias comparabat; hæc omnia graves casus administrabant." Item, "Alii Fortuna felicitatem dedit; huic industria virtutem comparavit." In hoc genere sæpe fieri potest, ut non plane par sit numerus syllabarum, et tamen esse videatur, si unâ aut etiam alterâ syllabâ est alterutrum brevius; aut si, cum in altero plures sunt, in altero longior, aut longiores, plenior, aut pleniores syllabæ erunt; ut longitudo aut plenitudo harum multitudinem alterius assequatur et exæquet.

Similiter cadens exornatio appellatur, cum, in eâdem constructione verborum, duo aut plura sunt verba, quæ similiter iisdem casibus efferantur, hoc modo: "Hominem laudas egentem virtutis, abundantem felicitatis." Item, "Cujus omnis in pecuniâ spes est, ejus a sapientiâ est animus remotus. Diligentia comparat divitias, negligentia corrumpit animum; et tamen, cum ita vivit, neminem, præ se, ducit hominem." Similiter desinens est, cum, tametsi casus non insunt in verbis, tamen similes exitus sunt, hoc pacto: "Turpiter audes facere; nequiter studes dicere." "Vivis invidiose; delinquis studiose; loqueris odiose." Item, "Audacter territas, humiliter placas." Hæc duo genera, quorum alterum in exitûs, alterum in casûs, similitudine versatur, inter se vehementer conveniunt: et eâ re, his qui bene utuntur,

plerumque simul ea collocant in iisdem partibus orationis. Id hoc pacto facere oportet: "Perditissima ratio est amorem petere, pudorem fugere; diligere formam, negligere famam." Hîc et ea verba, quæ casus habent, ad casus similes, et illa quæ non habent, ad similes exitus, veniunt.

XXI. Annominatio est, cum ad idem verbum et ad idem nomen acceditur commutatione unius literæ aut literarum; aut ad res dissimiles similia verba accommodantur. Ea multis et variis rationibus conficitur. Attenuatione aut complexione ejusdem literæ, sic: "Hic, qui se magnifice jactat atque ostentat, veniit a te ante quam Romam venit." Ex contrario: "Hic, quos homines aleâ vicit, eos ferro statim vincit." Productione ejusdem literæ, hoc modo: "Hunc avium dulcedo ducit ad avium." Brevitate ejusdem literæ, hoc modo: "Hic tametsi videtur esse honoris cupidus, tamen non tantum curiam diligit, quantum Curiam. Addendis literis, hoc pacto: "Hic sibi posset temperare, nisi amori mallet obtemperare." Demendis literis, sic: "Si lenones vitâsset, tamquam leones, vitæ se tradidisset." Transferendis literis, sic: "Videte, judices, utrum homini navo, an vano credere malitis." Item, "Nolo esse laudator, ne videar adulator." Commutandis, hoc modo: "Deligere oportet, quem velis diligere." Hæ sunt annominationes, quæ in literarum brevi commutatione, aut productione, aut translatione, aut aliquo hujusmodi genere, versantur.

XXII. Sunt autem aliæ, quæ non habent tam propinquam in verbis similitudinem, et tamen dissimiles non sunt: quibus de generibus unum est hujusmodi: "Quid veniam, qui sim, quare veniam, quem insimulem, cui prosim, quem postulem, brevi cognoscetis." Nam hîc est in quibusdam verbis quædam similitudo non tam affectanda, quam illæ superiores, sed tamen adhibenda nonnunquam. Alterum genus hujusmodi: "Demus operam, Quirites, ne

omnino Patres Conscripti circumscripti putentur." Hæc annominatio accedit magis ad similitudinem quam superior, sed minus quam illæ superiores; propterea quod non solum additæ, sed uno tempore demtæ quoque, literæ sunt. Tertium genus est, quod versatur in casuum commutatione, aut unius, aut plurium nominum. Unius nominis, hoc modo: "Alexander Macedo, summo labore, animum ad virtutem a pueritiâ confirmavit. Alexandri virtutes per orbem terræ cum laude et gloriâ sunt. Alexandro si vita longior data esset, Oceanum manus Macedonum transvolâsset. Alexandrum omnes, ut maxime metuerunt, item plurimum dilexerunt." Varie hìc unum nomen in commutatione casuum volutatum est. Plura nomina, casibus commutatis, hoc modo facient annominationem: "Ti. Gracchum, rempublicam administrantem, indigna prohibuit nex diutius in eâ commorari. C. Graccho similiter occisio oblata est, quæ virum reipublicæ amantissimum subito de sinu civitatis eripuit. Saturninum, fide captum malorum, perfidiæ scelus vitâ privavit. Tuus, o Druse, sanguis domesticos parietes, et vultum parentis, adspersit. Sulpicium, cui paulo ante omnia concedebant, eum brevi spatio non modo vivere, sed etiam sepeliri, prohibuerunt." Hæc tria genera proxima exornationum, quorum unum in similiter cadentibus, alterum in similiter desinentibus verbis, tertium in annominationibus positum est, perraro sumenda sunt, cum in veritate dicemus; propterea quod non hæc videntur reperiri posse sine elaboratione et consumtione operæ.

XXIII. Ejusmodi autem studia ad delectationem, quam ad veritatem, videntur accommodatiora. Quare fides, et gravitas, et severitas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis: et non modo tollitur auctoritas dicendi, sed offenditur quoque in ejusmodi oratione auditor; propterea quod est in his lepos et festivitas, non dignitas, neque pulchritudo.

Quare, quæ sunt ampla et pulchra, diu placere possunt; quæ lepida et concinna, cito satietate afficiunt aurium sensum fastidiosissimum. Quo modo igitur, si crebro his generibus utemur, puerili videbimur elocutione delectari; ita, si raro has interseremus exornationes, et in causâ totâ varie dispergemus, commode luminibus distinctis illustrabimus orationem.

Subjectio est, cum interrogamus adversarios, aut quærimus ipsi, quid ab illis, aut quid contra nos, dici possit: deinde subjicimus id, quod dici oportet, aut non oportet, aut nobis adjumento futurum sit, aut offuturum illis e contrario, hoc modo: "Quæro igitur, unde iste tam pecuniosus sit factus? Amplum patrimonium relictum est? at patris bona venierunt. Hæreditas aliqua obvenit? [non potest dici, sed] etiam a necessariis omnibus exhæredatus est. Præmium aliquod ex lite aut judicio cepit? non modo id non fecit, sed etiam insuper ipse grandi sponsione victus est. Ergo, si his rationibus locupletatus non est, sicut omnes videtis; aut isti domi nascitur aurum, aut, unde licitum non est, pecunias accepit."

XXIV. Item, "Sæpe, judices, animadverti, multos aliquâ ex honestâ re, quam ne inimici quidem criminari possint, sibi præsidium petere; quorum nihil potest adversarius facere. Nam utrum ad patris virtutem confugiet? at eum vos jurati capite damnâstis. An ad suam revertetur antiquam vitam, alicubi honeste tractatam? at, hîc quidem ante oculos vestros quomodo vixerit, scitis omnes. An cognatos suos enumerabit, quibus vos conveniat commoveri? at hi quidem nulli sunt. Amicos proferet? at nemo est, qui sibi non putet turpe, istius amicum nominari." Item, "Credo, inimicum, quem nocentem putabas, in judicium adduxisti: non: nam indemnatum necâsti. Leges, quæ id facere prohibent, veritus es? at ne scriptas quidem judicâsti. Cum ipse

te veteris amicitiæ commonefaceret, commotus es? at nihilo minus, sed etiam studiosius occidisti. Quid? cum tibi pueri ad pedes volutarentur, misericordiâ motus es? at eorum patrem crudelissime sepulturâ quoque prohibuisti." Multum inest acrimoniæ et gravitatis in hac exornatione, propterea quod, cum quæsitum est, quid oporteat, subjicitur id non esse factum. Quare facillime fit, ut exaugeatur indignitas negotii. Ex eodem genere, ut ad nostram quoque personam referamus subjectionem, sic: "Nam quid me facere convenit, cum a tantâ Gallorum multitudine circumsederer? an dimicarem? at, cum parvâ manu tum prodiremus, locum quoque inimicissimum habebamus. Sederem in castris? at neque subsidium, quod exspectarem, habebamus; neque erat, quî vitam produceremus. Castra relinquerem? at obsidebamur. Vitam militum negligerem? at eâ videbar eos accepisse conditione, ut, quoad possem, incolumes patriæ et parentibus conservarem. Hostium conditionem repudiarem? at salus antiquior est militum, quam impedimentorum." Hujusmodi consequuntur identidem subjectiones, ut ex omnibus ostendi videatur, nihil potius, quam, quod factum sit, faciendum fuisse.

XXV. Gradatio est, in quâ non ante ad consequens verbum descenditur, quam ad superius conscensum est, hoc modo: "Nam quæ reliqua spes manet libertatis, si illis, et, quod libet, licet; et, quod licet, possunt; et, quod possunt, audent; et, quod audent, faciunt; et, quod faciunt, vobis molestum non est?" Item, "Non sensi hoc, et non suasi; neque suasi, et non ipse statim facere cœpi; neque facere cœpi, et non perfeci; neque perfeci, et non probavi." Item, "Africano industria virtutem, virtus gloriam, gloria æmulos, comparavit." Item, "Imperium Græciæ fuit penes Athenienses; Atheniensium potiti sunt Spartiatæ; Spartiatas superavêre Thebani; Thebanos Macedones vicerunt, qui

ad imperium Græciæ brevi tempore adjunxerunt Asiam bello subactam." Habet in se quemdam leporem superioris cujusque crebra repetitio verbi, quæ propria est hujus exornationis.

Definitio est, quæ rei alicujus proprias amplectitur potestates breviter et absolute, hoc modo: "Majestas reipublicæ est, in quâ continetur dignitas et amplitudo civitatis." Item, "Injuriæ sunt, quæ aut pulsatione corpus, aut convicio aures, aut aliquâ turpitudine vitam, cujuspiam violant." Item, "Non est ista diligentia, sed avaritia; ideo quod diligentia est accurata conservatio suorum; avaritia, injuriosa appetitio alienorum." Item, "Non est ista fortitudo, sed temeritas; propterea quod fortitudo est contemtio laboris et periculi cum ratione utilitatis, et compensatione commodorum: temeritas est, cum inconsideratâ laborum perpessione, gladiatoria periculorum susceptio." Hæc ideo commoda putatur exornatio, quod omnem rei cujuspiam vim et potestatem ita dilucide proponit, et breviter explicat, ut neque pluribus verbis oportuisse dici videatur, neque lucidius potuisse dici putetur.

XXVI. Transitio vocatur, quæ, cum ostendit breviter, quid dictum sit, proponit item brevi quid sequatur, hoc modo: "In patriam cujusmodi fuerit, habetis: nunc in parentes qualis exstiterit, considerate." Item, "Mea in istum beneficia cognoscitis: nunc, quomodo iste mihi gratiam retulerit, accipite." Proficit hæc aliquantulum exornatio ad duas res: nam et, quid dixerit, commonet, et ad reliquum comparat auditorem.

Correctio est, quæ tollit id, quod dictum est, et, pro eo, id, quod magis idoneum videtur, reponit, hoc pacto: "Quod si iste suos hospites rogâsset, immo innuisset modo, hoc facile perfici posset." Item, "Nam, postquam isti vicerunt, atque adeo victi sunt; eam quomodo victoriam appellem, quæ victoribus plus calamitatis quam boni dederit?" "O virtutis

comes invidia, quæ bonos insequeris plerumque, atque adeo insectaris!" Commovetur hoc genere animus auditoris. Res enim, communi verbo elata, tantummodo dicta videtur: ast ea, post ipsius oratoris correctionem, magis idonea fit pronuntiatione. Non igitur satius esset, dicet aliquis, ab initio, præsertim cum scribas, ad optimum et electissimum verbum devenire? Est, cum non est satius, si commutatio verbi id erit demonstratura, ejusmodi rem esse, ut, cum eam communi verbo appellâris, levius dixisse videaris; cum ad electius verbum accedas, insigniorem rem facias: quod si continuo venisses ad id verbum, nec rei nec verbi gratia animadversa esset.

XXVII. Occupatio est, cum dicimus, nos præterire, aut non scire, aut nolle dicere id, quod tunc maxime dicimus, hoc modo: "Nam de pueritiâ quidem tuâ, quam tu omni intemperantiæ addixisti, dicerem, sic hoc tempus idoneum putarem: nunc consulto relinquo. Et illud prætereo, quod te tribuni rei militaris infrequentem tradiderunt: deinde, quod injuriarum satisfecisti L. Labeoni, nihil ad rem pertinere puto. Horum nihil dico: revertor ad illud, de quo judicium est." Item, "Non dico te ab sociis pecunias accepisse: non sum in eo occupatus, quod civitates, regna, domos omnium depeculatus es: furta, rapinas tuas omnes, omitto." Hæc utilis est exornatio, si aut rem, quam non pertineat aliis ostendere, occulte admonuisse prodest, aut si longum est, aut ignobile, aut planum non potest fieri, aut facile potest reprehendi; ut utilius sit occulte fecisse suspicionem, quam hujusmodi intendisse orationem, quæ redarguatur.

Disjunctio est, cum eorum, de quibus dicimus, aut utrumque, aut unumquodque, certo concluditur verbo, sic: "Populus Romanus Numantiam delevit; Carthaginem sustulit; Corinthum disjecit; Fregellas evertit. Nihil Numantinis vires corporis auxiliatæ sunt; nihil Carthaginiensibus scientia rei mili-

taris adjumento fuit; nihil Corinthiis erudita calliditas præsidii tulit; nihil Fregellanis morum et sermonis societas opitulata est." Item, "Formæ dignitas aut morbo deflorescit, aut vetustate exstinguitur." Hîc utrumque, et in superiore exemplo unamquamque rem, certo verbo concludi videmus. Conjunctio est, cum, interpositione verbi, et superiores orationis partes comprehenduntur, et inferiores, hoc modo: "Formæ dignitas aut morbo deflorescit, aut vetustate." Adjunctio est, cum verbum, quo res comprehenditur, non interponimus, sed aut primum aut postremum collocamus. Primum, hoc pacto: "Deflorescit formæ dignitas aut morbo, aut vetustate." Postremum sic: "Aut morbo, aut vetustate, formæ dignitas deflorescit." Ad festivitatem disjunctio est apposita; quare rarius utemur eâ, ne satietatem pariat: ad brevitatem conjunctio; quare sæpius adhibenda est.

XXVIII. Hæ tres exornationes de simplici genere manant.

Conduplicatio est, cum ratione amplificationis aut commiserationis, ejusdem unius, aut plurium verborum, iteratio, hoc modo: "Tumultus C. Gracchi, tumultus domesticos et intestinos, comparat." Item, "Commotus non es, cum tibi mater pedes amplexaretur? non es commotus?" Item, "Nunc etiam audes in horum conspectum venire, proditor patriæ? proditor, inquam, patriæ, venire audes in horum conspectum?" Vehementer auditorem commovet ejusdem redintegratio verbi; et vulnus majus efficit in contrario causæ; quasi aliquod telum sæpius perveniat in eamdem partem corporis. Interpretatio est, quæ non iterans idem redintegrat verbum, sed id commutat, quod positum est, alio verbo, quod idem valeat, hoc modo: "Rempublicam radicitus evertisti; civitatem funditus dejecisti." Item, "Patrem nefarie verberâsti: parenti manus scelerate intulisti." Necesse est ejus, qui audit, animum commoveri, cum

gravitas prioris dicti renovatur interpretatione verborum.

Commutatio est, cum duæ sententiæ, inter se discrepantes, ex trajectione ita efferuntur, ut a priore posterior, contraria priori, proficiscatur, hoc modo: "Esse oportet, ut vivas; non vivere, ut edas." Item, "Eâ re poëmata non facio, quia, cujusmodi volo, non possum; cujusmodi possum, nolo." Item, "Quæ de illo dicuntur, dici non possunt; quæ dici possunt, non dicuntur." Item, "Si poëma loquens pictura est, pictura tacitum poëma debet esse." Item, "Quia stultus es, eâ re taces; non tamen, quia taces, eâ re stultus es." Non potest dici, quam commode fiat, cum contrariæ sententiæ translatione verba quoque convertantur. Plura subjecimus exempla, ut, quoniam difficile est hoc genus exornationis inventu, dilucidum esset; ut, cum bene esset intellectum, facilius in dicendo inveniretur.

XXIX. Permissio est, cum ostendimus in dicendo, nos aliquam rem totam tradere et concedere alicujus voluntati, sic: "Quoniam, omnibus rebus ereptis, solus superest animus et corpus, hæc ipsa, quæ mihi de multis sola relicta sunt, vobis et vestræ condono potestati. Vos me, quo pacto vobis videbitur, utamini, atque abutamini, licebit impune: in me, quidquid libet, statuite: dicite, atque obtemperabo." Hoc genus, tametsi alias quoque nonnunquam tractandum est, tamen ad misericordiam commovendam vehementissime est accommodatum.

Dubitatio est, cum quærere videtur orator, utrum de duobus potius, aut quid de pluribus potissimum, dicat, hoc modo: "Obfuit eo tempore plurimum reipublicæ consulum, sive stultitiam sive malitiam dicere oportet, sive utrumque." Item, "Tu istud ausus es dicere, homo omnium mortalium ....? nam quo te, digno moribus tuis, appellem nomine?" Expeditio est, cum, rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res aut fieri aut non fieri potue-

rit, cæteræ tolluntur, una relinquitur, quam nos intendimus, hoc modo: "Necesse est, cum constet istum fundum nostrum fuisse, ostendas, te aut vacuum possedisse, aut usu tuum fecisse, aut emisse, aut hæreditate tibi venisse. Vacuum, cum ego adessem, possidere non potuisti: tuum usu fecisse etiamnum non potes: emtio nulla profertur: hæreditate tibi, me vivo, mea pecunia venire non potuit. Relinquitur ergo, ut me vi de meo fundo dejeceris." Hæc exornatio plurimum juvabit conjecturales argumentationes: sed non erit, tamquam in plerisque, ut, cum velimus, eâ possimus uti: nam facere id non poterimus, nisi nobis ipsa negotii natura dabit facultatem.

XXX. Dissolutio est, quæ, conjunctionibus verborum e medio sublatis, partibus separatis effertur, hoc modo: "Gere morem parenti; pare cognatis; obsequere amicis; obtempera legibus." Item, "Descende in integram defensionem; noli quidquam recusare; da servos in quæstionem; stude verum invenire." Hoc genus et acrimoniam habet in se, et vehementissimum est, et ad brevitatem accommodatum.

Præcisio est, cum, dictis quibusdam, reliquum, quod cœptum est dici, relinquitur in audientium judicio, sic: "Mihi tecum præcertatio non est, ideo quod populus Romanus me ...... nolo dicere, ne cui forte arrogans videar: te autem sæpe ignominiâ dignum putavit." Item, "Tu ista nunc audes dicere, qui nuper alienæ domui ......? non ausim dicere, ne, cum te digna dixero, me indignum quidpiam dixisse videar." Hìc atrocior tacita suspicio, quam diserta explanatio, facta est.

Conclusio est, quæ, brevi argumentatione, ex iis quæ ante dicta sunt aut facta, conficit id quod necessario consequatur, hoc modo: "Quod si Danais datum erat oraculum, non posse capi Trojam sine Philoctetæ sagittis, hæ autem nihil aliud fecerunt,

nisi Alexandrum perculerunt; hunc exstinguere, id nimirum capi fuit Trojam."

XXXI. Restant etiam decem exornationes verborum, quas idcirco non vage dispersimus, sed a superioribus separavimus, quod omnes in uno genere positæ sunt. Nam earum omnium hoc proprium est, ut ab usitatâ verborum potestate recedatur, atque in aliam rationem cum quâdam venustate oratio conferatur. De quibus exornationibus nominatio est prima, quæ nos admonet, ut, cui rei nomen aut non sit, aut satis idoneum non sit, eam nosmet idoneo verbo nominemus, aut imitationis aut significationis causâ. Imitationis, hoc modo, ut majores *rudere*, et *vagire*, et *mugire*, et *murmurare*, et *sibilare*, appellaverunt. Significandæ rei causâ, sic: "Postquam iste in rempublicam fecit impetum, fragor civitatis imprimis est auditus." Hoc genere raro utendum est, ne novi verbi assiduitas odium pariat: sed si commode quis eo utatur, et raro, non modo non offendet novitate, sed exornabit etiam orationem. Pronominatio est, quæ, sicuti cognomine quodam extraneo, demonstrat id, quod suo nomine appellari non potest; ut, si quis, cum loquatur de Gracchis, "At non Africani nepotes," inquiet, "istiusmodi fuerunt." Item, si quis, de adversario cum dicat: "Videte nunc," inquit, "judices, quemadmodum me Plagiosippus iste tractârit." Hoc pacto non inornate poterimus, et in laudando et in lædendo, aut corpore, aut animo, aut extraneis rebus, dicere, sicuti cognomen, quod pro certo nomine collocemus.

XXXII. Denominatio est, quæ a propinquis et finitimis rebus trahit orationem, quâ possit intelligi res, quæ non suo vocabulo sit appellata. Id aut ab inventore conficitur, ut si quis, de Tarpeio loquens, eum Capitolinum nominet: aut ab invento, ut si quis pro Libero vinum, pro Cerere frugem appellet: aut ab instrumento dominum, ut si quis Macedonas appellârit hoc modo: "Non tam cito sarissæ Græciâ

potitæ sunt:" aut idem, Gallos significans, dicat, "Nec tam facile ex Italiâ materis Transalpina depulsa est:" aut id, quod fit, ab eo, qui facit; ut, si quis, cum bello velit ostendere aliquid quempiam fecisse, dicat, "Mars istud te facere necessario coëgit:" aut si, quod facit, ab eo quod fit, ut, cum desidiosam artem dicemus, quia desidiosos facit: et frigus pigrum, quia pigros facit: Ab eo, quod continet, id quod continetur, hoc modo denominabitur: "Armis Italia non potest vinci, nec Græcia disciplinis:" nam hîc, pro Græcis et Italis, quæ continent, notata sunt. Ab eo, quod continetur, id quod continet, ut, si quis aurum, vel argentum, aut ebur nominet, cum divitias velit nominare. Harum omnium denominationum magis in præcipiendo divisio, quam in quærendo difficilis inventio est, ideo quod plena consuetudo est non modo poëtarum et oratorum, sed etiam quotidiani sermonis, hujusmodi denominationum.

Circuitio est oratio, rem simplicem assumtâ circumscribens elocutione, hoc pacto: "Scipionis providentia Carthaginis opes fregit." Nam hîc, nisi ornandi ratio quædam esset habita, Scipio potuit et Carthago simpliciter appellari.

Transgressio est, quæ verborum perturbat ordinem perversione aut trajectione. Perversione sic: "Hoc vobis Deos immortales arbitror dedisse pietate pro vestrâ." Trajectione hoc modo: "Instabilis in istum plurimum fortuna valuit." Item, "Omnes invidiose eripuit tibi bene vivendi casus facultates." Hujusmodi trajectio, quæ rem non reddit obscuram, multum proderit ad continuationes, de quibus ante dictum est; in quibus oportet verba sint ad poëticum quemdam exstructa numerum, ut perfecte et perpolitissime possint esse absolutæ.

XXXIII. Superlatio est oratio superans veritatem, alicujus augendi minuendive causâ. Hæc sumitur separatim, aut cum comparatione. Separatim sic: "Quod si concordiam retinebimus, imperii mag-

nitudinem solis ortu atque occasu metiemur." Cum comparatione, aut a similitudine, aut a præstantiâ, [superlatio sumitur]. A similitudine sic: "Corpore niveum candorem, adspectu igneum ardorem, assequebatur." A præstantiâ, hoc modo: "Cujus ore sermo melle dulcior profluebat." Ex eodem genere hoc est: "Tantus erat in armis splendor, ut solis fulgor obscurior videretur."

Intellectio est, cum res tota parvâ de parte cognoscitur, aut de toto pars. De parte totum sic intelligitur: "Non illæ te nuptiales tibiæ ejus matrimonii commonebant?" Nam hîc omnis sanctimonia nuptiarum uno signo tibiarum intelligitur. De toto pars; ut, si quis ei, qui vestitum aut ornatum sumtuosum ostentet, dicat, "Ostentas mihi divitias, et locupletes copias jactas." Ab uno plura intelliguntur, hoc modo: "Pœno fuit Hispanus auxilio; fuit immanis ille Transalpinus: in Italiâ quoque idem nonnemo togatus sensit." A pluribus unum sic intelligitur: "Atrox calamitas pectora mœrore pulsabat. Itaque anhelans ex imis pulmonibus præ curâ spiritus ducebatur." Nam in superioribus plures Hispani, et Galli, et togati, hîc unum pectus et unus pulmo intelligitur: et erit illic diminutus numerus, festivitatis, hîc adauctus gravitatis, gratiâ.

Abusio est, quæ verbo simili et propinquo, pro certo et proprio, abutitur, hoc modo: "Vires hominis breves sunt," aut "parva statura," aut "longum in homine consilium," aut "oratio magna," aut "uti pauco sermone." Nam hîc facile est intellectu, finitima verba, rerum dissimilium, ratione abusionis esse traducta.

XXXIV. Translatio est, cum verbum in quamdam rem transfertur ex aliâ re, quod propter similitudinem recte videbitur posse transferri. Eâ utimur rei ante oculos ponendæ causâ, sic: "Hic Italiam tumultus expergefecit terrore subito." Brevitatis causâ, sic: "Recens adventus exercitûs subito civi-

tatem exstinxit." Obscœnitatis vitandæ causâ, sic: "Cujus mater quotidianis nuptiis delectatur." Augendi causâ, sic: "Nullius mœror et calamitas istius explere inimicitias, et nefariam saturare crudelitatem, potuit." Minuendi causâ, sic: "Magno se prædicat auxilio fuisse, quia paululum in rebus difficillimis adspiravit." Ornandi causâ, sic: "Aliquando reipublicæ rationes, quæ malitiâ nocentûm exaruerunt, virtute optimatium revirescent." Translationem dicunt pudentem esse oportere, ut cum ratione in consimilem rem transeat; ne sine delectu temere et cupide videatur in dissimilem transcurrisse.

Permutatio est oratio, aliud verbis, aliud sententiâ, demonstrans. Ea dividitur in tres partes, similitudinem, argumentum, contrarium. Per similitudinem sumitur, cum translationes, una aut plures, frequenter ponuntur, a simplici ratione ductæ, sic: "Nam, cum canes funguntur officiis luporum, cui præsidio pecua credemus?" Per argumentum tractatur, cum a personâ, aut a loco, aut a re aliquâ, similitudo, augendi aut minuendi causâ, ducitur; ut si quis Drusum, Gracchum, "nitorem obsoletum" dicat. Ex contrario ducitur sic; ut si quis, hominem prodigum et luxuriosum illudens, parcum et diligentem appellet. Et in hoc postremo, quod ex contrario sumitur; et in illo primo, quod a similitudine ducitur, per translationem argumento poterimus uti. Per similitudinem, sic: "Quid ait hic rex atque Agamemnon noster, sive, ut crudelitas est, potius Atreus?" Ex contrario, si quem impium, qui patrem verberaverit, Æneam vocemus; intemperantem et adulterum, Hippolytum nominemus. Hæc sunt fere, quæ dicenda videbantur de verborum exornationibus. Nunc res ipsa monet, ut deinceps ad sententiarum exornationes transeamus.

XXXV. Distributio est, cum in plures res aut personas negotia quædam dispertiuntur, hoc modo: "Qui vestrûm, judices, nomen senatûs diligit, hunc

oderit, necesse est: petulantissime enim semper iste oppugnavit senatum. Qui equestrem locum splendidissimum cupit esse in civitate, is, oportet, istum maximas pœnas dedisse velit, ne iste suâ turpitudine ordini honestissimo maculæ atque dedecori sit. Qui parentes habetis, ostendite istius supplicio, vobis homines impios non placere. Quibus liberi sunt, statuite exemplum, quantæ pœnæ in civitate sint hominibus istiusmodi comparatæ." Item, "Senatûs officium est, consilio civitatem juvare: magistratûs officium est, operâ et diligentiâ consequi voluntatem senatûs: populi officium est, res optimas, et homines idoneos maxime, suis sententiis deligere et probare: accusatoris officium est, inferre crimina: defensoris, diluere et propulsare: testis est, dicere, quæ sciat, aut audierit: quæsitoris est, unumquemque horum in officio suo continere. Quare, L. Cassi, si testem, præterquam quod sciat aut audierit, argumentari et conjecturâ prosequi patieris; jus accusatoris cum jure testimonii commiscebis; testis improbi cupiditatem confirmabis; reo duplicem defensionem parabis." Est hæc exornatio copiosa. Comprehendit enim brevi multa; et, suum cuique tribuens officium, separatim res dividit plures.

XXXVI. Licentia est, cum apud eos, quos aut vereri aut metuere debemus, tamen aliquid pro jure nostro dicimus, quod eos minime offendat, aut quos ii diligunt, cum in aliquo errato vere reprehendi posse videantur, hoc modo: "Miramini, Quirites, quod ab omnibus vestræ rationes deserantur? quod causam vestram nemo suscipiat? quod se nemo vestri defensorem profiteatur? id tribuite vestræ culpæ; atque desinite mirari. Quid enim est, quare non omnes istam rem fugere ac vitare debeant? Recordamini, quos habueritis defensores; studia eorum vobis ante oculos proponite; deinde exitus omnium considerate. Tum vobis veniet in mentem, ut vere dicam, negligentiâ vestrâ, sive ignaviâ potius, illos omnes

ante oculos vestros trucidatos esse, inimicos eorum vestris suffragiis in amplissimum locum pervenisse." Item, " Nam quid fuit, judices, quare in sententiis ferendis dubitaveritis, aut istum hominem nefarium ampliaveritis? non apertissimæ res erant crimini datæ? non omnes hæ testibus comprobatæ? non contra tenuiter et nugatorie responsum? Hîc vos veriti estis, si primo cœtu condemnâssetis, ne crudeles existimaremini? Dum eam vitâstis vituperationem, quæ longe a vobis erat abfutura, eam invenistis, ut timidi atque ignavi putaremini. Maximas et privatas et publicas calamitates accepistis: cum etiam majores impendere videantur, sedetis et oscitamini. Luce noctem, nocte lucem, exspectatis. Aliquid quotidie acerbi atque incommodi nuntiatur; et eum, cujus operâ vobis hæc accidunt, remoramini diutius et alitis; ac reipublicæ perniciem retinetis, quoad potestis, in civitate."

XXXVII. Ejusmodi licentia si nimium videbitur acrimoniæ habere, multis mitigationibus lenietur: nam continuo aliquid hujusmodi licebit inferre: " Hîc ego virtutem vestram quæro, sapientiam desidero, veterem consuetudinem requiro;" ut, quod erit commotum licentiâ, id mitigetur laude, ut altera res ab iracundiâ et molestiâ removeat, altera ab errato deterreat. Hæc res, sicut in amicitiâ, ita in dicendo, si loco fit, maxime facit, ut et illi, qui audient, a culpâ absint, et nos, qui dicimus, amici ipsorum et veritatis esse videamur. Est autem quoddam genus licentiæ in dicendo, quod astutiore ratione comparatur; cum aut ita objurgamus eos qui audiunt, quomodo ipsi se cupiant objurgari; aut id, quod scimus facile omnes audituros, dicimus nos timere, quomodo accipiant; sed tamen veritate commoveri, ut nihilo secius dicamus. Horum amborum generum exempla subjiciemus: prioris, hujusmodi; " Nimium, Quirites, animis estis simplicibus et mansuetis: nimium creditis unicuique. Existimatis unum-

quemque eniti, ut perficiat, quæ vobis pollicitus sit. Erratis, et frustra falsâ spe jam diu detinemini. Stultitiâ vestrâ id, quod erat in vestrâ potestate, ab aliis petere, quam ipsi sumere, maluistis." Posterioris licentiæ hoc erit exemplum: "Mihi cum isto, judices, fuit amicitia; sed istâ amicitiâ, tametsi vereor quomodo accepturi sitis, dicam tamen, vos me privâstis. Quid ita? quia, ut vobis essem probatus, eum qui vos oppugnabat, inimicum, quam amicum, habere malui." Ergo hæc exornatio (cui licentiæ nomen est, sicuti demonstravimus) duplici ratione tractabitur; acrimoniâ, quæ, si nimium fuerit aspera, mitigabitur laude; et assimulatione (de quâ posterius diximus), quæ non indiget mitigationis, propterea quod imitatur licentiam, et suâ sponte ad animum auditoris se accommodat.

XXXVIII. Diminutio est, cum aliquid esse in nobis, aut in iis quos defendimus, aut naturâ, aut formâ, aut industriâ, dicemus egregium; quod, ne qua significetur arrogans ostentatio, diminuitur et attenuatur oratione, hoc modo: "Nam hoc pro meo jure, judices, dico, me labore et industriâ curâsse, ut disciplinam militarem non in postremis tenerem." Hìc si quis dixisset, "ut optime tenerem," tametsi vere dixisset, tamen arrogans visus esset: nunc, et ad invidiam vitandam, et ad laudem comparandam, satis dictum est. Item, "Utrum igitur avaritiæ causâ an egestatis accessit ad maleficium? Avaritiæ? at largissimus fuit in amicos; quod signum liberalitatis est, quæ est contraria avaritiæ. Egestatis? at huic quidem pater (nolo nimium dicere) non tenuissimum patrimonium reliquit." Hìc quoque vitatum est, ne magnum aut maximum diceretur. Hoc igitur, in nostris, aut eorum quos defendemus, egregiis commodis proferendis, observabimus: nam ejusmodi res et invidiam contrahunt in vitâ, et odium in oratione, si inconsiderate tractes. Quare, quemadmodum ratione,

in vivendo, fugitur invidia, sic, in dicendo, consilio vitatur odium.

XXXIX. Descriptio nominatur, quæ rerum consequentium continet perspicuam et dilucidam cum gravitate expositionem, hoc modo: "Quod si istum, judices, vestris sententiis liberaveritis, statim, sicut e caveâ leo missus, aut aliqua teterrima bellua soluta ex catenis, volitabit et vagabitur in foro, acuens dentes [multos] in cujusque fortunas; in omnes amicos atque inimicos, notos atque ignotos, incursans; aliorum famam depeculans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum atque omnem familiam perfringens, rempublicam funditus labefactans. Quare, judices, ejicite eum de civitate; liberate omnes formidine; vobis denique ipsis consulite: nam si istum impunitum dimiseritis, in vosmet ipsos (mihi credite) feram et truculentam bestiam immiseritis." Item, "Nam si de hoc, judices, gravem sententiam tuleritis, uno judicio simul multos jugulaveritis. Grandis natu parens, cujus spes senectutis omnis in hujus adolescentiâ posita est, quare velit in vitâ manere, non habebit: filii parvi, privati patris auxilio, ludibrio et despectui paternis inimicis erunt oppositi: tota domus hujus indignâ concidet calamitate: at inimici statim, sanguinolentâ palmâ, crudelissimâ victoriâ potiti, insultabunt in horum miserias, et superbi re simul et verbis invehentur." Item, "Nam neminem vestrûm fugit, Quirites, captâ urbe, quæ miseriæ consequi soleant: arma qui contra tulerint, statim crudelissime trucidantur: cæteri, qui possunt per ætatem et vires laborem ferre, rapiuntur in servitutem: qui non possunt, vitâ privantur: uno denique atque eodem tempore domus hostili flagrat incendio; et, quos natura aut voluntas necessitudine aut benevolentiâ conjunxit, distrahuntur: liberi partim e gremiis parentûm diripiuntur, partim in sinu jugulantur, partim ante pedes constuprantur. Nemo, ju-

dices, est, qui possit satis rem consequi verbis, nec referre oratione magnitudinem calamitatis." Hoc genere exornationis, vel indignatio vel misericordia potest commoveri, cum res consequentes comprehensæ universæ perspicuâ breviter exprimuntur oratione.

XL. Divisio est, quæ, rem semovens ab re, utramque absolvit, ratione subjectâ; hoc modo: "Cur ego nunc tibi quidquam objiciam? si probus es, non meruisti: sin improbus, non commoveris." Item, "Quid nunc ego de meis promeritis prædicem? si meministis, obtundam: sin obliti estis, cum re nihil egerim, quid est, quod verbis proficere possim?" Item, "Duæ res sunt, quæ possunt homines ad turpe compendium commovere, inopia atque avaritia. Te avarum in fraternâ divisione cognovimus: inopem atque egentem nunc videmus. Quì potes igitur ostendere, causam maleficii non fuisse?" Inter hanc divisionem, et illam quæ de partibus orationis tertia est, (de quâ in libro primo diximus secundum narrationem) hoc interest: illa dividit per enumerationem, aut per expositionem, quibus de rebus in totâ oratione disputatio futura sit: hæc se statim explicat, et brevi duabus aut pluribus partibus subjiciens rationes, exornat orationem.

Frequentatio est, cum res in totâ causâ dispersæ coguntur in unum, quo gravior, aut acrior, aut criminosior oratio sit, hoc pacto: "A quo tandem abest iste vitio? quid est, judices, cur velitis eum liberare? Suæ pudicitiæ proditor est, insidiator alienæ; cupidus, intemperans, petulans, superbus; impius in parentes, ingratus in amicos, infestus in cognatos, in superiores contumax, in æquos et pares fastidiosus, in inferiores crudelis, denique in omnes intolerabilis."

XLI. Ejusdem generis est illa frequentatio, quæ plurimum conjecturalibus causis opitulatur, cum suspiciones, quæ, separatim dictæ, minutæ et infirmæ erant, unum in locum coactæ, rem videntur perspicuam facere, non suspiciosam, hoc pacto:

"Nolite igitur, nolite, judices, ea, quæ dixi, separatim spectare: sed omnia colligite, et conferte in unum. Si et commodum ad istum ex illius morte veniebat, et vita hominis est turpissima, animus avarissimus, fortunæ familiares attenuatissimæ, et res ista bono nemini præter istum fuit; neque alius quisquam æque commode, neque iste aliis commodioribus rationibus facere potuit; neque præteritum quidquam est ab isto, quod opus fuerit ad maleficium; neque factum, quod opus non fuerit; et cum locus idoneus maxime quæsitus, tum occasio aggrediendi commoda, tempus adeundi opportunissimum, spatium conficiendi longissimum sumtum est, non sine maximâ occultandi et perficiendi maleficii spe; et præterea ante, quam occisus homo is est, iste visus est in eo loco, in quo occisio facta, solus; paulo post, in ipso maleficio, vox illius, qui occidebatur, audita; deinde, post occisionem, istum multâ nocte domum rediisse constat; posterâ die titubanter et inconstanter de occisione illius locutum; hæc, partim testimoniis, partim quæstionibus et argumentis, omnia comprobantur, et rumore populi, quem, ex argumentis natum, necesse est verum; vestrum est, judices, his in unum locum collatis, certam sumere scientiam, non suspicionem, maleficii. Nam unum aliquid aut alterum potest in istum casu cecidisse suspiciose: ut omnia inter se a primo ad postremum conveniant [maleficia], necesse est casu non posse fieri." Vehemens est hæc exornatio, et in conjecturali constitutione causæ ferme semper necessaria, et in cæteris generibus causarum, et in omni oratione, adhibenda nonnunquam.

XLII. Expolitio est, cum in eodem loco manemus, et aliud atque aliud dicere videmur. Ea dupliciter fit, si aut eamdem plane rem dicemus, aut de eâdem re. Eamdem rem dicemus, non eodem modo (nam id quidem obtundere auditorem est, non rem expolire) sed commutate. Commutabimus tripliciter,

verbis, pronuntiando, tractando. Verbis commutabimus, cum, re semel dictâ, iterum aut sæpius aliis verbis, quæ idem valeant, eadem res proferetur, hoc modo: "Nullum tantum est periculum, quod sapiens pro salute patriæ vitandum arbitretur. Cum agetur incolumitas perpetua civitatis, qui bonis erit rationibus præditus, profecto nullum vitæ discrimen sibi pro fortunis reipublicæ fugiendum putabit; et erit in eâ sententiâ semper, ut pro patriâ studiose quamvis in magnam descendat vitæ dimicationem." Pronuntiando commutabimus, si tum in sermone, tum in acrimoniâ, tum in alio atque alio genere vocis atque gestûs, eadem verbis commutando, pronuntiationem quoque vehementius immutabimus. Hoc neque commodissime scribi potest, neque parum est apertum: quare non eget exempli. Tertium genus est commutationis, quod tractando conficitur, si sententiam trajiciemus aut ad sermocinationem, aut ad exsuscitationem.

XLIII. Sermocinatio est, (de quâ planius paulo post suo loco dicemus, nunc breviter, ad hanc rem quod satis sit, attingemus) in quâ constituetur alicujus personæ oratio accommodata ad dignitatem, hoc modo, ut, quo facilius res cognosci possit, ne ab eâdem sententiâ recedamus: "Sapiens, qui omnia reipublicæ causâ suscipienda pericula putabit, sæpe ipse secum sic loquetur: 'Non mihi soli, sed etiam, atque adeo multo potius, natus sum patriæ; vita, quæ fato debetur, saluti patriæ potissimum solvatur. Aluit hæc me: tute atque honeste produxit usque ad hanc ætatem: muniit meas rationes bonis legibus, optimis moribus, honestissimis disciplinis. Quid est, quod a me satis ei persolvi possit, unde hæc accepta sunt?' Quia hæc loquitur secum sapiens, sæpe ego in periculis reipublicæ nullum ipse periculum fugi." Item mutatur res tractando, si traducitur ad exsuscitationem, cum et nos commoti dicere videamur, et auditoris animum commovemus, sic: "Quis est tam

tenui cogitatione præditus, cujus animus tantis angustiis invidiæ continetur, qui non hunc hominem studiosissime laudet, et sapientissimum judicet, qui, pro salute patriæ, pro incolumitate civitatis, pro reipublicæ fortunis, quamvis magnum atque atrox periculum studiose suscipiat, et libenter subeat? Equidem hunc hominem magis cupio satis laudare, quam possum: idemque hoc certo scio vobis omnibus usu venire." Eadem res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus, verbis, pronuntiando, tractando; sed tractando dupliciter, sermocinatione, et exsuscitatione. Sed de eâdem re cum dicemus, pluribus utemur commutationibus. Nam, cum rem simpliciter pronuntiaverimus, rationem poterimus subjicere; deinde dupliciter, vel sine rationibus vel cum rationibus, pronuntiare sententiam; deinde afferre contrarium (de quibus omnibus diximus in verborum exornationibus); deinde simile et exemplum, de quo suo loco plura dicemus; deinde conclusionem, de quâ in secundo libro, quæ opus fuerunt, diximus, demonstrantes, argumentationem quemadmodum concludere oporteat.

XLIV. In hoc libro docuimus, cujusmodi esset exornatio verbi, cui conclusioni nomen est. Ergo hujusmodi vehementer ornata poterit esse expolitio, quæ constabit ex frequentibus verborum exornationibus et sententiarum. Hoc modo igitur septem partibus tractabitur: sed ab ejusdem sententiæ non recedemus exemplo, ut scire possis, quam facile præceptione rhetoricâ res simplex multiplici ratione tractetur. "Sapiens nullum pro republicâ periculum vitabit; ideo quod sæpe fit, ut, cum pro republicâ perire noluerit, necessario cum republicâ pereat. Et quoniam sunt omnia commoda a patriâ accepta, nullum incommodum pro patriâ grave putandum est. Ergo, qui fugiunt id periculum, quod pro republicâ subeundum est, stulte faciunt. Nam neque effugere incommoda possunt, et ingrati in civitatem reperi-

untur. At, qui patriæ pericula suo periculo expetunt, hi sapientes putandi sunt, cum et eum, quem debent, honorem reipublicæ reddunt, et pro multis perire malunt, quam cum multis. Etenim vehementer est iniquum, vitam, quam a naturâ acceptam propter patriam conservaveris, naturæ, cum cogat, reddere; patriæ, cum roget, non dare: et, cum possis cum summâ virtute et honore pro patriâ interire, malle per dedecus et ignaviam vivere: et, cum pro amicis et parentibus et cæteris necessariis adire periculum velis, pro republicâ, in quâ et hæc et illud sanctissimum nomen patriæ continentur, nolle in discrimen venire. Itaque, uti contemnendus est, qui, in navigando, se quam navim mavult incolumem; ita vituperandus, qui, in reipublicæ discrimine, suæ plus quam communi saluti consulit. Nave enim fractâ, multi incolumes evaserunt: ex naufragio patriæ salvus nemo potest enatare. Quod mihi bene videtur Decius intellexisse, qui se devovisse dicitur, et pro legionibus in hostes immisisse medios: unde amisit vitam; at non perdidit: re enim vilissimâ certam, et parvâ maximam, redemit. Dedit vitam, accepit patriam; amisit animam, potitus est gloriâ, quæ, cum summâ laude prodita, vetustate quotidie magis enitescit. Quod si, pro republicâ debere accedere ad periculum, et ratione demonstratum est, et exemplo comprobatum, ii sapientes sunt existimandi, qui nullum pro salute patriæ periculum vitant." In his igitur generibus expolitio versatur, de quâ producti sumus, ut plura diceremus, quod non modo, cum causam dicimus, adjuvat et exornat orationem, sed multo maxime per eam exercemur ad elocutionis facultatem. Quare conveniet extra causam in exercendo rationes adhibere expolitionis, in dicendo uti, cum exornabimus argumentationem, de quâ diximus in libro secundo.

XLV. Commoratio est, cum in loco firmissimo, quo tota causa continetur, manetur diutius, et eodem

sæpius reditur. Hac uti maxime convenit; et id est oratoris boni maxime proprium. Non enim datur auditori potestas animum de re firmissimâ dimovendi. Huic exemplum satis idoneum subjici non potuit, propterea quod hic locus non est a totâ causâ separatus, sicuti membrum aliquod; sed, tamquam sanguis, perfusus est per totum corpus orationis.

Contentio est, per quam contraria referuntur. Ea est in verborum exornationibus (ut ante docuimus) ejusmodi: "Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem, præbes?" in sententiarum, hujusmodi: "Vos hujus incommodis lugetis; iste reipublicæ calamitate lætatur. Vos vestris fortunis diffiditis; iste solus suis eo magis confidit." Inter hæc duo contentionum genera hoc interest: illud ex verbis celeriter relatis constat: hîc sententiæ contrariæ ex comparatione referantur, oportet.

Similitudo est oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re dispari simile. Ea sumitur aut ornandi causâ aut probandi, aut apertius dicendi, aut ante oculos ponendi. Et, quomodo quatuor de causis sumitur, ita quatuor modis dicitur; per contrarium, per negationem, per brevitatem, per collationem. Ad unamquamque sumendæ causam similitudinis accommodabimus singulos modos pronuntiandi.

XLVI. Ornandi causâ sumitur per contrarium, sic: "Non enim, quemadmodum in palæstrâ, qui tædas ardentes accipit, celerior est in cursu continuo, quam ille, qui tradit; ita melior imperator novus, qui accipit exercitum, quam ille, qui decedit; propterea quod defatigatus cursor integro facem, hic peritus imperator imperito exercitum tradit." Hoc sine simili satis plane, et perspicue, et probabiliter dici potuit, hoc modo: "Minus bonos imperatores a melioribus exercitum accipere solere:" sed, ornandi causâ, simile sumtum est, ut orationi dignitas quædam compararetur. Dictum est autem per contrarium. Nam tunc similitudo sumitur per contrarium,

cum ei rei, quam nos probamus, aliquam rem negamus esse similem, ut paulo ante, cum de cursoribus disserebamus. Per negationem dicetur, probandi causâ, hoc modo: "Neque equus indomitus, quamvis naturâ bene compositus sit, idoneus potest esse ad eas utilitates, quæ desiderantur ab equo; neque homo indoctus, quamvis sit ingeniosus, ad virtutem potest pervenire." Hoc probabilius factum est, quod magis est verisimile, non posse virtutem sine doctrinâ comparari; quoniam ne equus quidem indomitus idoneus possit esse: ergo sumtum est probandi causâ. Dictum est autem per negationem: id enim perspicuum est de primo similitudinis verbo.

XLVII. Sumetur, et apertius dicendi causâ, similitudo per brevitatem, hoc modo: "In amicitiâ gerendâ, sicut in certamine currendi, non ita convenit exerceri, ut, quoad necesse sit, pervenire possis; sed ut, productus studio et viribus, ultra facile procurras." Nam hoc simile est, ut apertius intelligatur, malâ ratione facere, qui reprehendant eos, qui, (verbi causâ) post mortem amici, liberos ejus custodiant, propterea quod in cursore tantum velocitatis esse oporteat, ut efferatur usque ad finem; in amico tantum benevolentiæ, ut ultra, quam amicus sentire possit, procurrat amicitiæ studio. Dictum autem simile est per brevitatem. Non enim ita, ut in cæteris rebus, res ab re separata est, sed utraque res conjuncte et confuse comparata. Ante oculos ponendi negotii causâ, sumetur similitudo, cum dicetur per collationem, sic: "Uti citharœdus, cum prodierit optime vestitus, pallâ inauratâ indutus, cum chlamyde purpureâ, coloribus variis intextâ, et cum coronâ aureâ, magnis fulgentibus gemmis illuminatâ, citharam tenens exornatissimam, auro et ebore distinctam, ipse præterea formâ et specie sit et staturâ appositâ ad dignitatem; si, cum magnam populo commoverit his rebus exspectationem, repente silentio facto, vocem emittat acerbissimam, cum tur-

pissimo corporis motu; quo melius ornatus et magis fuerit exspectatus, eo magis derisus et contemtus, ejicitur: ita, si quis in excelso loco, et in magnis ac locupletibus copiis collocatus, fortunæ muneribus et naturæ commodis omnibus abundabit; si virtutis, et artium quæ virtutis magistræ sunt, egebit; quo magis cæteris rebus copiosus erit, et illustris [et exspectatus], eo vehementius derisus et contemtus, ex omni conventu bonorum ejicietur." Hoc simile, exornatione utriusque rei, et alterius inertiæ artificis, alterius stultitiâ, simili ratione collatâ, sub adspectum omnium rem subjecit.

XLVIII. Dictum autem est per collationem, propterea quod, propositâ similitudine, paria sunt omnia relata. In similibus observare oportebit diligenter, ut, cum rem afferamus similem, cujus rei causâ similitudinem attulerimus, verba quoque ad similitudinem habeamus accommodata. Id est hujusmodi: "Ut hirundines æstivo tempore præsto sunt, frigore pulsæ recedunt." Ex eâdem similitudine nunc per translationem verba sumimus: "ita falsi amici sereno vitæ tempore præsto sunt; simul atque hiemem fortunæ viderint, devolant omnes." Sed inventio similium facilis erit, si quis sibi omnes res animatas et inanimatas, mutas et loquentes, feras et mansuetas, terrestres et cœlestes et maritimas, artificio, casu, naturâ comparatas, usitatas atque inusitatas, frequenter ante oculos poterit ponere, et ex his aliquam venari similitudinem, quæ aut ornare, aut docere, aut apertiorem rem facere, aut ponere ante oculos, possit. Non enim res tota toti rei necesse est similis sit, sed ad ipsum, ad quod conferetur, similitudinem habeat, oportet.

XLIX. Exemplum est alicujus facti aut dicti [præteriti], cum certi auctoris nomine, propositio. Id sumitur iisdem de causis, quibus similitudo. Rem ornatiorem facit, cum nullius rei, nisi dignitatis, causâ sumitur; apertiorem, cum id, quod sit obscu-

rius, magis dilucidum reddit; probabiliorem, cum magis verisimilem facit: ante oculos ponit, cum exprimit omnia perspicue, ut res, prope dicam, manu tentari possit. Uniuscujusque generis singula subjecissemus exempla, nisi exemplum, quod genus esset, in expolitione demonstrâssemus, et causas sumendi in similitudine aperuissemus. Quare noluimus, neque pauca, quo minus intelligeretur, neque, re intellectâ, plura conscribere.

Imago est formæ cum formâ, cum quâdam similitudine, collatio. Hæc sumitur aut laudis aut vituperationis causâ. Laudis causâ, sic: "Ibat in prœlium, corpore tauri validissimi, impetu leonis acerrimi, similis." Vituperationis, ut in odium, aut in invidiam, aut in contemtionem adducat. Ut in odium, hoc modo: "Iste quotidie per forum medium, tamquam jubatus draco, serpit, dentibus aduncis, adspectu venenato, spiritu rabido, circumspectans huc et illuc, si quem reperiat, cui aliquid mali faucibus afflare, [ore attingere,] dentibus insecare, linguâ adspergere possit." Ut in invidiam adducat, hoc modo: "Iste, qui divitias suas jactat, sicut Gallus e Phrygiâ, aut ariolus quispiam, depressus et oneratus auro, clamat, et dejerat." Ut in contemtionem adducat, sic: "Iste, qui, tamquam cochlea, abscondens et retentans sese tacitus, cum domo suâ totus, ut comedatur, aufertur."

Effictio est, cum exprimitur et effingitur verbis corporis cujuspiam forma, quod satis sit ad intelligendum, hoc modo: "Hunc dico, judices, rubrum, brevem, incurvum, canum, subcrispum, cæsium, cui sane magna est in mento cicatrix; si quo modo potest vobis in memoriam redire." Habet hæc exornatio cum utilitatem, si quem velis demonstrare, tum venustatem, si breviter et dilucide facta est.

L. Notatio est, cum alicujus natura certis describitur signis, quæ, sicuti notæ quædam, naturæ sunt attributa. Ut si velis non divitem, sed ostentatorem

pecuniæ describere: "Iste," inquies, "judices, qui, se dici divitem, putat esse præclarum, primum nunc videte, quo vultu nos intueatur. Nonne vobis videtur dicere: Darem, si mihi molesti non essetis? Cum vero sinistrâ mentum sublevat, existimat se gemmæ nitore et auri splendore adspectus omnium præstringere. Cum puerum respicit hunc unum, quem ego novi, (vos non arbitror novisse) alio nomine appellat, deinde alio atque alio: Heus tu, inquit, veni, Sannio, ne quid isti barbari turbent: ut ignoti, qui audiunt, unum putent eligi de multis: ei dicit in aurem, aut ut domi lectuli sternantur, aut ab avunculo rogetur Æthiops, qui ad balneas veniat, aut asturconi locus ante ostium suum detur, aut aliquod fragile falsæ choragium gloriæ comparetur. Deinde exclamat, ut omnes audiant: Videto, ut diligenter numeretur, si potest, ante noctem. Puer, qui jam bene hominis naturam novit, Tu illo plures mittas oportet, inquit, si hodie vis transnumerari. Age, inquit, duc tecum Libanum et Sosiam. Sane. Deinde casu veniunt hospites homini, qui istum splendide, dum peregrinaretur, receperant. Ex eâ re homo, hercle, sane conturbatur: sed tamen a vitio naturæ non recedit. Bene, inquit, facitis, cum venitis: sed rectius fecissetis, si ad me domum rectâ abiissetis. Id fecissemus, inquiunt illi, si domum novissemus. At istud quidem facile fuit undelibet invenire. Verum ite mecum. Sequuntur illi. Sermo interea hujus consumitur omnis in ostentatione. Quærit, in agris cujusmodi frumenta sint: negat, se, quia villæ incensæ sint, accedere posse, nec ædificare etiam nunc audere: tametsi in Tusculano quidem cœpi insanire, et in iisdem fundamentis ædificare.

LI. "Dum hæc loquitur, venit in ædes quasdam, in quibus sodalitium erat eodem die futurum: quo iste, pro notitiâ domini ædium, ingreditur cum hospitibus. Hîc, inquit, habito: perspicit argentum, quod erat expositum, triclinium stratum: probat.

Accedit servulus: dicit homini clam, dominum jam venturum, si velit exire. Itane? inquit. Eamus, hospites; frater venit ex Salerno: ego illi obviam pergam: vos huc decumâ venitote. Hospites discedunt. Iste se raptim domum suam conjicit: illi decumâ, quo jusserat, veniunt: quærunt hunc: reperiunt, domus cuja sit: in diversorium derisi conferunt sese. Vident hominem posterâ die: narrant, expostulant, accusant: ait iste, eos, similitudine loci deceptos, angiporto toto deerrâsse: se, contra valetudinem suam, ad noctem multam exspectâsse. Sannioni puero negotium dederat, ut vasa, vestimenta, pueros corrogaret. Servulus non inurbanus satis strenue et concinne comparat: iste hospites domum deducit. Ait se ædes maximas cuidam amico ad nuptias commodâsse. Nuntiat puer, argentum repeti (pertimuerat enim, qui commodârat). Apagete, inquit: ædes commodavi, familiam dedi: argentum quoque vult? Tametsi hospites habeo, tamen utatur licet; nos Samiis delectabimur. Quid ego, quæ deinde efficiat, narrem? Ejusmodi est hominis natura, ut, quæ singulis diebus efficiat gloriâ atque ostentatione, ea vix annuo sermone enarrare possim." Hujusmodi notationes, quæ describunt, quid consentaneum sit uniuscujusque naturæ, vehementer habent magnam delectationem: totam enim naturam cujuspiam ponunt ante oculos, aut gloriosi, ut nos, exempli causâ, cœperamus, aut invidi, aut timidi, aut avari, ambitiosi, amatoris, luxuriosi, furis, quadruplatoris: denique cujusvis studium protrahi potest in medium tali notatione.

LII. Sermocinatio est, cum alicui personæ sermo attribuitur, et is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto: "Cum militibus urbs redundaret, et omnes timore oppressi domi continerentur, venit iste cum sago, gladio succinctus, tenens jaculum. Quinque adolescentes hominem simili ornatu subsequun-

tur. Irrumpit in ædes subito; deinde magnâ voce, Ubi est iste beatus, inquit, ædium dominus? quin mihi præsto fit? quid tacetis? Hîc alii omnes stupidi timore obmutuerunt. Uxor illius infelicissimi cum maximo fletu ad istius pedes abjecit sese. Parce, inquit; et, per ea quæ tibi dulcissima sunt in vitâ, miserere nostri: noli exstinguere exstinctos. Fer mansuete fortunam: nos quoque fuimus beati: nosce te esse hominem. At ille: Quin illum mihi datis, ac vos auribus meis opplorare desinitis? non abibit. Illi nuntiatur interea venisse istum, et clamore maximo mortem minari. Quod simul ut audivit, Heus, inquit, Gorgia, pediseque puerorum, absconde pueros: defende: fac, ut incolumes ad adolescentiam perducas. Vix hæc dixerat, cum ecce iste præsto, Sedes, inquit, audax? non vox mea tibi vitam ademit? exple inimicitias meas, et iracundiam satura tuo sanguine. Ille, cum magno spiritu, Metuebam, inquit, ne plane victus essem: nunc video: in judicio mecum contendere non vis, ubi superari turpissimum, et superare pulcherrimum est: interficere me vis: occidar equidem, sed victus non peribo. At iste, In extremo vitæ tempore etiam sententiose loqueris? neque ei, quem vides dominari, vis supplicare? Tum mulier, Immo quidem ille rogat et supplicat: sed tu, quæso, commovere; et tu, per Deos, inquit, hunc examplexare; dominus est; vicit hic te; vince tu nunc animum. Cur non desinis, inquit, uxor, loqui, quæ me digna non sunt? tace, et, quæ curanda sunt, cura. Tu cessas mihi vitam, tibi omnem bene vivendi spem meâ morte, eripere? Iste mulierem repulit ab se lamentantem: illi, nescio quid incipienti dicere, quod dignum videlicet illius virtute esset, gladium in latere defixit." Puto in hoc exemplo datos esse unicuique sermones ad dignitatem accommodatos: quod oportet in hoc genere observare. Sunt item sermocinationes conse-

quentes, hoc genus: "Nam quid putamus illos dicturos, si hoc judicaveritis? nonne hac omnes utentur oratione?" deinde subjicere sermonem.

LIII. Conformatio est, cum aliqua, quæ non adest, persona confingitur, quasi adsit; aut cum res muta, aut informis, fit eloquens et formata, et ei oratio attribuitur ad dignitatem accommodata, aut actio quædam, hoc pacto: "Quod si nunc hæc urbs invictissima vocem mittat, non hoc pacto loquatur? Ego illa, plurimis tropæis ornata, triumphis ditata certissimis, clarissimis locupletata victoriis, nunc vestris seditionibus, o cives, vexor. Quam dolis malitiosa Carthago, viribus probata Numantia, disciplinis erudita Corinthus, labefactare non potuit, eam patiemini nunc ab homunculis deterrimis proteri atque conculcari?" Item, "Quod si nunc L. ille Brutus reviviscat, et hîc ante pedes vestros adsit, non hac utatur oratione? Ego reges ejeci, vos tyrannos introducitis: ego libertatem, quæ non erat, peperi; vos partam servare non vultis: ego capitis mei periculo patriam liberavi; vos liberi sine periculo esse non curatis?" Hæc conformatio, licet in plures res mutas atque inanimas transferatur, proficit tamen plurimum in amplificationis partibus et commiseratione.

Significatio est, quæ plus in suspicione relinquit, quam positum est in oratione. Ea fit per exuberationem, ambiguum, consequentiam, abscissionem, similitudinem. Per exuberationem, cum plus dictum est, quam patitur veritas, augendæ suspicionis causâ, sic: "Hic, de tanto patrimonio, tam cito testam, quâ sibi petat ignem, non reliquit." Per ambiguum, cum verbum potest in duas pluresve sententias accipi, sed accipitur in eam partem, quam vult is, qui dixit: ut de eo si dicas, qui multas hæreditates adierit, "Prospice tu, qui plurimum cernis."

LIV. Ambigua quemadmodum vitanda sunt, quæ obscuram reddunt orationem, ita hæc consequenda,

quæ conficiunt hujusmodi significationem. Ea reperientur facile, si noverimus et animadverterimus verborum ancipites aut multiplices potestates. Per consequentiam significatio fit, cum res, quæ sequuntur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in suspicione, ut si salsamentarii filio dicas: "Quiesce tu, cujus pater cubito se emungere solebat." Per abscissionem, si, cum incipimus aliquid dicere, præcidimus, et ex eo, quod jam diximus, satis relinquitur suspicionis, sic: "Qui istâ formâ et ætate nuper alienæ domui . . . . Nolo plura dicere." Per similitudinem, cum, aliquâ re simili allatâ, nihil amplius dicimus, sed ex eâ significamus, quid sentiamus, hoc modo: "Noli, Saturnine, nimium populi frequentiâ fretus esse. Inulti jacent Gracchi." Hæc exornatio plurimum festivitatis habet interdum, et dignitatis: sinit enim quiddam, tacito oratore, ipsum auditorem suspicari.

Brevitas est res ipsis tantummodo verbis necessariis expedita, hoc modo: "Lemnum præteriens cepit: inde Thasi præsidium reliquit: post urbem in Bithyniâ sustulit: inde pulsus in Hellespontum, statim potitur Abydo." Item, "Modo consul, quondam tribunus, deinde primus erat civitatis." Tum, "Proficiscitur in Asiam; deinde exsul et hostis est dictus; post imperator, postremo consul factus est." Habet paucis comprehensa brevitas multarum rerum expeditionem. Quare adhibenda sæpe est, cum aut res non egent longæ orationis, aut tempus non sinit commorari.

LV. Demonstratio est, cum ita res verbis exprimitur, ut geri negotium, et res ante oculos esse, videatur. Id fieri poterit, si, quæ ante, et post, et in ipsâ re, facta erunt, comprehendemus, aut si a rebus consequentibus, aut a circumstantibus, non recedemus, hoc modo: "Quod simul atque Gracchus prospexit, fluctuare populum, verentem, ne ipse, auctoritate senatûs commotus, a sententiâ desisteret, jubet advo-

cari concionem. Iste interea, scelere et malis cogitationibus redundans, evolat ex templo Jovis, et sudans, oculis ardentibus, erecto capillo, contortâ togâ, cum pluribus aliis ire celerius cœpit. Illi præco faciebat audientiam: hic, subsellium quoddam calce premens, dextrâ pedem defringit, et alios hoc idem jubet facere. Cum Gracchus Deos inciperet precari, cursim isti impetum faciunt: ex aliis aliisque partibus convolant: atque e populo unus, 'Fuge,' inquit, 'Tiberi! fuge! Non vides? Respice, inquam.' Deinde, vaga multitudo, subito timore perterrita, fugere cœpit. At iste, spumans ex ore scelus, anhelans ex intimo pectore crudelitatem, contorquet brachium; et dubitanti Graccho, quid esset, neque tamen locum, in quo constiterat, relinquenti, percutit tempus. Ille, nullâ voce delabens, insitâ virtute concidit tacitus. Iste, viri fortissimi miserando sanguine adspersus, quasi facinus præclarissimum fecisset, circumspectans et hilaris, sceleratam gratulantibus manum porrigens, in templum Jovis contulit sese." Hæc exornatio plurimum prodest in amplificandâ et commiserandâ re, hujusmodi enarrationibus: statuit enim totam rem, et prope ponit ante oculos.

LVI. Omnes rationes honestandæ elocutionis studiose collegimus, in quibus, Herenni, si te diligenter exercueris, et gravitatem, et dignitatem, et suavitatem habere in dicendo poteris, ut oratorie plane loquaris; ne nuda atque inornata inventio vulgari sermone efferatur. Nunc identidem nosmet ipsi nobis instemus: res enim communis agitur, ut frequenter et assidue consequamur artis rationem studio et exercitatione; quod alii, cum molestiâ, tribus de causis maxime faciunt; aut si, cum quibus libenter exerceantur, non habent; aut si sibi diffidunt; aut si nesciunt, quam viam sequi debeant: quæ a nobis absunt omnes difficultates. Nam et simul libenter exercemur propter amicitiam, cujus initium cognatio fecit, cætera philosophiæ ratio confirmavit; et nobis

non diffidimus, propterea quod et aliquantulum processimus, et alia meliora sunt, quæ multo intentius petimus in vitâ, ut, etiamsi non pervenerimus, in dicendo, quo volumus, parva pars vitæ perfectissimæ desideretur: et viam, quam sequamur, habemus, propterea quod in his libris nihil præteritum est rhetoricæ præceptionis. Demonstratum est enim, quomodo res in omnibus generibus causarum inveniri oporteret: dictum est, quo pacto eas disponere conveniret: traditum est, quâ ratione esset pronuntiandum: præceptum est, quâ viâ meminisse possemus: demonstratum est, quibus modis perfecta elocutio compararetur. Quæ si exsequimur, acute et cito reperiemus; distincte et ordinate disponemus; graviter et venuste pronuntiabimus; firme et perpetuo meminerimus; ornate et suaviter eloquemur. Ergo amplius in arte rhetoricâ nihil est. Hæc omnia adipiscemur, si rationes præceptionis diligentiâ consequemur exercitationis.

M. TULLII CICERONIS

ACADEMICÆ QUÆSTIONES.

EPISTOLA CICERONIS AD VARRONEM,

cum quatuor Academicorum libros ad eum mitteret.
(Epist. ad diversos, Lib. ix. 8.)

Etsi munus flagitare, quamvis quis ostenderit, ne populus quidem solet, nisi concitatus; tamen ego exspectatione promissi tui moveor, ut admoneam te, non ut flagitem. Misi autem ad te quatuor admonitores non nimis verecundos: nôsti enim profecto os adolescentioris Academiæ. Ex eâ igitur mediâ excitatos misi; qui, metuo, ne te forte flagitent: ego autem mandavi, ut rogarent. Exspectabam omnino jamdiu, meque sustinebam, ne ad te prius ipse quid scriberem, quam aliquid accepissem, ut possem te remunerari quam simillimo munere. Sed, cum tu tardius faceres, id est (ut ego interpretor), diligentius, teneri non potui, quin conjunctionem studio-

rum amorisque nostri, quo possem literarum genere, declararem. Feci igitur sermonem inter nos habitum in Cumano, cum esset unâ Pomponius. Tibi dedi partes Antiochinas, quas a te probari intellexisse mihi videbar: mihi sumsi Philonis. Puto fore, ut, cum legeris, mirere id nos locutos esse inter nos, quod nunquam locuti sumus: sed nôsti morem dialogorum. Posthæc autem, mi Varro, quam plurima, si videbitur, et de nobis, et inter nos; sero fortasse: sed superiorum temporum fortuna reipublicæ causam sustineat: hæc ipsi præstare debemus. Atque utinam quietis temporibus, atque aliquo, si non bono, at saltem certo statu civitatis, hæc inter nos studia exercere possemus! quamquam tum quidem vel aliæ quæpiam rationes honestas nobis et curas et actiones darent. Nunc autem quid est, sine his cur vivere velimus? Mihi vero cum his ipsis vix; his autem detractis, ne vix quidem. Sed hæc coram, et sæpius. Migrationem et emtionem feliciter evenire volo, tuumque in eâ re consilium probo. Cura ut valeas.

M. TULLII CICERONIS
ACADEMICARUM QUÆSTIONUM
LIBER PRIMUS,
AD
M. TERENTIUM VARRONEM.

I. In Cumano nuper cum mecum Atticus noster esset, nuntiatum est nobis a M. Varrone, venisse eum Româ pridie vesperi, et, nisi de viâ fessus esset, continuo ad nos venturum fuisse. Quod cum audîssemus, nullam moram interponendam putavimus, quin videremus hominem, nobiscum et studiis eisdem, et vetustate amicitiæ, conjunctum. Itaque confestim ad eum ire perreximus: paulumque cum ejus villâ abessemus, ipsum ad nos venientem vidimus: atque illum complexi, ut mos amicorum est, satis eum longo intervallo ad suam villam reduximus.

Hîc pauca primo: atque, percontantibus nobis, ecquid forte Româ novi? Atticus, Omitte ista, quæ nec percontari nec audire sine molestiâ possumus, quæso, inquit: et quære potius, ecquid ipse novi? silent enim diutius Musæ Varronis, quam solebant:

nec tamen cessare, sed celare, quæ scribat, existimo. Minime vero, inquit ille: intemperantis enim arbitror esse, scribere, quod occultari velit: sed habeo opus magnum in manibus, quod jampridem ad hunc ipsum (me autem dicebat) quædam institui, quæ et sunt magna sane, et limantur a me politius. Et ego, Ista quidem, inquam, Varro, jam diu exspectans, non audeo tamen flagitare: audivi enim e Libone nostro, cujus nôsti studium, (nihil enim ejusmodi celare possumus) non te ea intermittere, sed accuratius tractare, nec de manibus unquam deponere. Illud autem mihi ante hoc tempus nunquam in mentem venit a te requirere: sed nunc, posteaquam sum ingressus, res eas, quas tecum simul didici, mandare monimentis, philosophiamque veterem illam, a Socrate ortam, Latinis literis illustrare; quæro, quid sit, cur, cum multa scribas, genus hoc prætermittas; præsertim cum et ipse in eo excellas, et id studium totaque ea res longe cæteris et studiis et artibus antecedat.

II. Tum ille, Rem a me sæpe deliberatam, et multum agitatam, requiris. Itaque non hæsitans respondebo: sed ea dicam, quæ mihi sunt in promtu; quod istâ ipsâ de re multum (ut dixi) et diu cogitavi. Nam, cum philosophiam viderem diligentissime Græcis literis explicatam, existimavi, si qui de nostris ejus studio tenerentur, si essent Græcis doctrinis eruditi, Græca potius, quam nostra lecturos: sin a Græcorum artibus et disciplinis abhorrerent, ne hæc quidem curaturos, quæ sine eruditione Græcâ intelligi non possunt: itaque ea nolui scribere, quæ nec indocti intelligere possent, nec docti legere curarent.

Vides autem eadem ipse: didicisti enim, non posse nos Amafanii aut Rabirii similes esse, qui, nullâ arte adhibitâ, de rebus ante oculos positis vulgari sermone disputant: nihil definiunt, nihil partiuntur; nihil aptâ interrogatione concludunt; nullam deni-

que artem esse nec dicendi nec disserendi putant. Nos autem, præceptis dialecticorum, et oratorum etiam (quoniam utramque vim virtutem esse nostri putant) sic parentes, ut legibus, verbis, quamquam novis, cogimur uti: quæ docti (ut dixi) a Græcis petere malent, indocti ne a nobis quidem accipient; ut frustra omnis suscipiatur labor.

Jam vero physica, si Epicurum, id est, si Democritum probarem, possem scribere ita plane, ut Amafanius. Quid est enim magnum, cum causas rerum efficientium sustuleris, de corpusculorum (ita enim appellat atomos) concursione fortuitâ loqui? Nostra tu physica nôsti, quæ contineantur ex effectione, et ex materiâ eâ, quam fingit et format effectio. Adhibenda enim geometria est; quoniam quibusnam quisquam enuntiare verbis, aut quem ad intelligendum poterit adducere, hæc ipsa de vitâ et moribus, de expetendis fugiendisque rebus? Illi enim simpliciter pecudis et hominis idem bonum esse censent: apud nostros autem, non ignoras, quæ sit et quanta subtilitas. Sive enim Zenonem sequare, magnum est efficere, ut quis intelligat, quid sit illud verum et simplex bonum, quod non possit ab honestate sejungi: quod bonum quale sit, negat omnino Epicurus, sine voluptatibus sensum moventibus, nec suspicari: si vero Academiam veterem persequamur (quam nos, ut scis, probamus), quam [erit] illa acute explicanda nobis! quam argute, quam obscure etiam, contra Stoïcos disserendum!

Totum igitur illud philosophiæ studium mihi quidem ipse sumo, et ad vitæ constantiam (quantum possum), et ad delectationem animi: nec ullum arbitror, ut apud Platonem est, majus aut melius a Diis datum munus homini: sed meos amicos, in quibus est studium, in Græciam mitto, id est, ad Græcos ire jubeo, ut ea a fontibus potius hauriant, quam rivulos consectentur. Quæ autem nemo adhuc docuerat, nec erat, unde studiosi scire possent; ea,

quantum potui, (nihil enim magnopere meorum miror) feci, ut essent nota nostris. A Græcis enim peti non poterant, ac, post L. Ælii nostri occasum, ne a Latinis quidem. Et tamen, in illis veteribus nostris, quæ (Menippum imitati, non interpretati) quâdam hilaritate conspersimus, multa admixta ex intimâ philosophiâ, multa dicta dialectice: quæ quo facilius minus docti intelligerent, jucunditate quâdam ad legendum invitati, in laudationibus, in iis ipsis antiquitatum procemiis [philosophiæ, scribere] voluimus, si modo consecuti sumus.

III. Tum ego, Sunt, inquam, ista, Varro: nam nos, in nostrâ urbe peregrinantes, errantesque, tamquam hospites, tui libri quasi domum deduxerunt, ut possemus aliquando, qui et ubi essemus, agnoscere. Tu ætatem patriæ, tu descriptiones temporum, tu sacrorum jura, tu sacerdotum; tu domesticam, tu bellicam disciplinam; tu sedem regionum, locorum; tu omnium divinarum humanarumque rerum nomina, genera, officia, causas, aperuisti: plurimumque poëtis nostris, omninoque Latinis et literis luminis attulisti, et verbis: atque ipse varium et elegans omni fere numero poëma fecisti; philosophiamque multis locis inchoâsti, ad impellendum satis, ad edocendum parum.

Causam autem probabilem tu quidem affers: aut enim Græca legere malent, qui erunt eruditi; aut ne hæc quidem, qui illa nesciunt. Sed da mihi nunc: satisne probas? Immo vero et hæc, qui illa non poterunt, et qui Græca poterunt, non contemnent sua. Quid enim causæ est, cur poëtas Latinos Græcis literis eruditi legant, philosophos non legant? an quia delectat Ennius, Pacuvius, Accius, multi alii, qui non verba, sed vim, Græcorum expresserunt poëtarum? Quanto magis philosophi delectabunt, si, ut illi Æschylum, Sophoclem, Euripidem, sic hi Platonem imitentur, Aristotelem, Theophrastum? Oratores quidem laudari video, si qui e nostris Hyperi-

dem sint aut Demosthenem imitati. Ego autem, (dicam enim, ut res est) dum me ambitio, dum honores, dum causæ, dum reipublicæ non solum cura, sed quædam etiam procuratio, multis officiis implicatum et constrictum tenebat, hæc inclusa habebam; et, ne obsolescerent, renovabam, cum licebat, legendo. Nunc vero, et fortunæ gravissimo percussus vulnere, et administratione reipublicæ liberatus, doloris medicinam a philosophiâ peto; et otii oblectationem hanc honestissimam judico. Aut enim huic ætati hoc maxime aptum est; aut iis rebus, si quas dignas laude gessimus, hoc in primis consentaneum: aut etiam ad nostros cives erudiendos nihil utilius: aut, si hæc ita non sunt, nihil aliud video, quod agere possimus. Brutus quidem noster, excellens omni genere laudis, sic philosophiam Latinis literis persequitur, nihil ut iisdem de rebus [Græcia desideret:] et eamdem quidem sententiam sequitur, quam tu: nam Aristum Athenis audivit aliquamdiu, cujus tu fratrem Antiochum. Quamobrem da, quæso, te huic etiam generi literarum.

IV. Tum ille, Istuc quidem considerabo, nec vero sine te. Sed de te ipso, quid est, inquit, quod audio? Quânam, inquam, de re? Relictam a te veterem jam, inquit; tractari autem novam. Quid? ergo, inquam, Antiocho id magis licuerit, nostro familiari, remigrare in domum veterem e novâ, quam nobis in novam e vetere? certe enim recentissima quæque sunt correcta et emendata maxime: quamquam Antiochi magister Philo, magnus vir (ut tu existimas ipse), negaret in libris, (quod coram etiam ex ipso audiebamus) duas Academias esse; erroremque eorum, qui ita putârunt, coarguit. Est, inquit, ut dicis: sed ignorare te non arbitror, quæ contra Philonem Antiochus scripserit.

Immo vero et ista, et totam veterem Academiam, [aquâ absumtam diu,] renovari a te, nisi molestum est, velim: et simul, assidamus, inquam, si videtur.

Sane istud quidem, inquit: sum enim admodum infirmus. Sed videamus, idemne Attico placeat fieri a me, quod te velle video. Mihi vero, ille: quid est enim, quod malim, quam ex Antiocho jampridem audita recordari? et simul videre, satisne ea commode dici possint Latine? Quæ cum essent dicta, in conspectu consedimus omnes.

Tum Varro ita exorsus est: Socrates mihi videtur (id, quod constat inter omnes) primus a rebus occultis, et ab ipsâ naturâ involutis, in quibus omnes ante eum philosophi occupati fuerunt, avocavisse philosophiam, et ad vitam communem adduxisse; ut de virtutibus et vitiis, omninoque de bonis rebus et malis quæreret; cœlestia autem vel procul esse a nostrâ cognitione censeret, vel, si maxime cognita essent, nihil tamen ad bene vivendum. Hic, in omnibus fere sermonibus, qui, ab iis qui illum audierunt, perscripti varie, copiose sunt, ita disputat, ut nihil affirmet ipse, refellat alios: nihil se scire dicat, nisi id ipsum: eoque præstare cæteris, quod illi, quæ nesciant, scire se putent; ipse, se nihil scire, id unum sciat; ob eamque rem se arbitrari ab Apolline omnium sapientissimum esse dictum; quod hæc esset una omnis sapientia, non arbitrari sese scire quod nesciat. Quæ cum diceret constanter, et in eâ sententiâ permaneret, omnis ejus oratio tum in virtute laudandâ, et in omnibus hominibus ad virtutis studium cohortandis, consumebatur; ut e Socraticorum libris, maximeque Platonis, intelligi potest.

Platonis autem auctoritate, qui varius et multiplex et copiosus fuit, una et consentiens duobus vocabulis philosophiæ forma instituta est, Academicorum, et Peripateticorum; qui, rebus congruentes, nominibus differebant. Nam, cum Speusippum, sororis filium, Plato philosophiæ quasi hæredem reliquisset; duos autem præstantissimos studio atque doctrinâ, Xenocratem Chalcedonium, et Aristotelem Stagiritam; qui erant cum Aristotele, Peripatetici dicti sunt, quia

disputabant inambulantes in Lyceo: illi autem, qui, Platonis instituto, in Academiâ (quod est alterum gymnasium) cœtus erant et sermones habere soliti, e loci vocabulo nomen habuerunt. Sed utrique, Platonis ubertate completi, certam quamdam disciplinæ formulam composuerunt, et eam quidem plenam, ac refertam: illam autem Socraticam dubitationem de omnibus rebus, et nullâ affirmatione adhibitâ consuetudinem disserendi, reliquerunt.

Ita facta est [disserendi] (quod minime Socrates probabat) ars quædam philosophiæ, et rerum ordo, et descriptio disciplinæ; quæ quidem erat primo duobus, ut dixi, nominibus una. Nihil enim inter Peripateticos et illam veterem Academiam differebat. Abundantiâ quâdam ingenii præstabat, ut mihi videtur quidem, Aristoteles: sed idem fons erat utrisque, et eadem rerum expetendarum fugiendarumque partitio. Sed quid ago? inquit: aut sumne sanus, qui hæc vos doceo? nam etsi non sus Minervam, ut aiunt; tamen inepte, quisquis Minervam docet.

V. Tum Atticus, Tu vero, inquit, perge, Varro: valde enim amo nostra atque nostros: meque ista delectant, cum Latine dicuntur, et isto modo. Quid me, inquam, putas, qui philosophiam jam professus sim, populo nostro exhibiturum? Pergamus igitur, inquit, quoniam placet. Fuit ergo jam accepta a Platone philosophandi ratio triplex: una, de vitâ et moribus; altera, de naturâ et rebus occultis; tertia, de disserendo, et quid verum, et quid falsum; quid rectum in oratione, pravumve; quid consentiens, quid repugnans, judicando. Ac primam illam partem, bene vivendi, a naturâ petebant, eique parendum esse dicebant; neque ullâ aliâ in re, nisi in naturâ, quærendum esse illud summum bonum, quo omnia referrentur: constituebantque, extremum esse rerum expetendarum, et finem bonorum, adeptum esse omnia e naturâ et animo, et corpore, et vitâ:

corporis autem alia ponebant esse in toto, alia in partibus: valetudinem, vires, pulchritudinem, in toto; in partibus autem, sensus integros, et præstantiam aliquam partium singularum; ut in pedibus celeritatem, vim in manibus, claritatem in voce, in linguâ etiam explanatam vocum impressionem. Animi autem, quæ essent ad comprehendendam ingeniis virtutem idonea: eaque ab iis in naturam et mores dividebantur. Naturæ celeritatem ad discendum, et memoriam dabant; quorum utrumque mentis esset proprium et ingenii. Morum autem putabant studia esse, et quasi consuetudinem; quam partim exercitationis assiduitate, partim ratione formabant; in quibus erat philosophia ipsa: in quâ quod inchoatum est, neque absolutum, progressio quædam ad virtutem appellatur; quod autem absolutum, id est virtus, quasi perfectio naturæ, omniumque rerum, quas in animis ponunt, una res optima. Ergo hæc animorum.

Vitæ autem (id enim erat tertium) adjuncta esse dicebant, quæ ad virtutis usum valerent. Jam virtus animi bonis et corporis cernitur in quibusdam, quæ non tam naturæ, quam beatæ vitæ, adjuncta sunt. Hominem esse censebant quasi partem quamdam civitatis, et universi generis humani, eumque esse conjunctum cum hominibus humanâ quâdam societate. Ac de summo quidem atque naturali bono sic agunt. Cætera autem pertinere ad id putant aut adaugendum, aut tuendum, ut divitias, ut opes, ut gloriam, ut gratiam. Ita tripertita ab iis inducitur ratio bonorum.

VI. Atque hæc illa sunt tria genera, quæ putant plerique Peripateticos dicere: id quidem non falso: est enim hæc partitio illorum: illud imprudenter, si alios esse Academicos, qui tum appellarentur, alios Peripateticos, arbitrantur. Communis hæc ratio, et utrisque hic bonorum finis videbatur, adipisci quæ essent prima in naturâ, quæque ipsa per sese

expetenda, aut omnia, aut maxima. Ea sunt autem maxima, quæ in ipso animo, atque in ipsâ virtute versantur. Itaque omnis illa antiqua philosophia sensit in unâ virtute esse positam beatam vitam, nec tamen beatissimam, nisi adjungerentur et corporis, et cætera, quæ supra dicta sunt, ad virtutis usum idonea.

Ex hac descriptione, agendi quoque aliquid in vitâ, et officii ipsius, initium reperiebatur; quod erat in conservatione earum rerum, quas natura præscriberet. Hinc gignebatur fuga desidiæ, voluptatumque contemtio; ex quo laborum dolorumque susceptio multorum, magnorum, recti honestique causâ; et earum rerum, quæ erant congruentes cum descriptione naturæ: unde et amicitia exsistebat, et justitia, atque æquitas: hæque et voluptatibus, et multis vitæ commodis, anteponebantur. Hæc quidem fuit apud eos morum institutio, et ejus partis, quam primam posui, forma atque descriptio.

De naturâ autem (id enim sequebatur) ita dicebant, ut eam dividerent in res duas; ut altera esset efficiens, altera autem quasi huic se præbens, ea, quæ efficeretur aliquid. In eo, quod efficeret, vim esse censebant; in eo autem, quod efficeretur, materiam quamdam; in utroque tamen utrumque: neque enim materiam ipsam cohærere potuisse, si nullâ vi contineretur, neque vim sine aliquâ materiâ. Nihil est enim, quod non alicubi esse cogatur. Sed quod ex utroque, id jam corpus, et quasi *qualitatem* quamdam nominabant: dabitis enim profecto, ut, in rebus inusitatis, (quod Græci ipsi faciunt, a quibus hæc jam diu tractantur) utamur verbis interdum inauditis.

VII. Nos vero, inquit Atticus. Quin etiam Græcis licebit utare, cum voles, si te Latina forte deficient. Bene sane facis: sed enitar, ut Latine loquar, nisi in hujuscemodi verbis, ut philosophiam, aut rhetoricam, aut physicam, aut dialecticam appellem,

quibus, ut aliis multis, consuetudo jam utitur pro Latinis. *Qualitates* igitur appellavi, quas ποιότητας Græci vocant; quod ipsum apud Græcos non est vulgi verbum, sed philosophorum; atque id in multis. Dialecticorum vero verba nulla sunt publica: suis utuntur: et id quidem commune omnium fere est artium. Aut enim nova sunt rerum novarum facienda nomina, aut ex aliis transferenda: quod si Græci faciunt, qui in iis rebus tot jam sæcula versantur, quanto id magis nobis concedendum est, qui hæc nunc primum tractare conamur? Tu vero, inquam, Varro, bene etiam meriturus mihi videris de tuis civibus, si eos non modo copiâ rerum auxeris, ut effecisti, sed etiam verborum. Audebimus ergo, inquit, novis verbis uti, te auctore, si necesse erit.

Earum igitur qualitatum sunt aliæ principes, aliæ ex iis ortæ. Principes sunt uniusmodi, et simplices: ex iis autem ortæ, variæ sunt, et quasi multiformes. Itaque aër quoque, (utimur enim pro Latino) ignis, et aqua, et terra, prima sunt: ex iis autem ortæ animantium formæ, earumque rerum quæ gignuntur e terrâ. Ergo illa initia, et, ut e Græco vertam, elementa dicuntur: e quibus aër et ignis movendi vim habent et efficiendi; reliquæ partes, accipiendi, et quasi patiendi: aquam dico, et terram. Quintum genus, e quo essent astra mentesque, singulare, eorumque quatuor, quæ supra dixi, dissimile Aristoteles quoddam esse rebatur.

Sed subjectam putant omnibus sine ullâ specie, atque carentem omni illâ qualitate (faciamus enim tractando usitatius hoc verbum, et tritius) materiam quamdam, ex quâ omnia expressa atque efficta sint: quæ tota omnia accipere [possint,] omnibusque modis mutari, atque ex omni parte; eoque etiam interire, non in nihilum, sed in suas partes, quæ infinite secari ac dividi possint, cum sit nihil omnino in rerum naturâ minimum, quod dividi nequeat: quæ autem move-

antur, omnia intervallis moveri; quæ intervalla item infinite dividi possint.

Et cum ita moveatur illa vis, quam qualitatem esse diximus, et cum sic ultro citroque versetur; et materiam ipsam totam penitus commutari putant, et illa effici, quæ appellant *Qualia:* e quibus in omni naturâ cohærente et continuatâ cum omnibus suis partibus effectum esse mundum; extra quem nulla pars materiæ sit, nullumque corpus: partes autem esse mundi omnia quæ insint in eo, quæ naturâ sentiente teneantur; in quâ ratio perfecta insit, quæ sit eadem sempiterna: nihil enim valentius esse, a quo intereat: quam vim animum esse dicunt mundi, eamdemque esse mentem sapientiamque perfectam; quem Deum appellant, omniumque rerum, quæ sunt ei subjectæ, quasi prudentiam quamdam, procurantem cœlestia maxime; deinde in terris ea, quæ pertinent ad homines; quam interdum eamdem Necessitatem appellant; quia nihil aliter possit, atque ab eâ constitutum sit, inter quasi fatalem et immutabilem continuationem ordinis sempiterni: nonnunquam quidem eamdem Fortunam, quod efficiat multa improvisa hæc, nec opinata nobis, propter obscuritatem, ignorationemque causarum.

VIII. Tertia deinde philosophiæ pars, quæ erat in ratione et in disserendo, sic tractabatur ab utrisque: quamquam oriretur a sensibus, tamen non esse judicium veritatis in sensibus. Mentem volebant rerum esse judicem: solam censebant idoneam, cui crederetur: quia sola cerneret id quod semper esset simplex et uniusmodi, et tale, quale esset: hanc illi *Ideam* appellabant, jam a Platone ita nominatam: nos recte *Speciem* possumus dicere.

Sensus autem omnes hebetes et tardos esse arbitrabantur, nec percipere ullo modo res eas quæ subjectæ sensibus viderentur; quæ essent aut ita parvæ, ut sub sensum cadere non possent; aut ita mobiles et concitatæ, ut nihil unquam unum esset constans;

ne idem quidem, quia continenter laberentur, et fluerent omnia. Itaque hanc omnem partem rerum opinabilem appellabant.

Scientiam autem nusquam esse censebant, nisi in animi motionibus atque rationibus: quâ de causâ definitiones rerum probabant; et has ad omnia, de quibus disceptabatur, adhibebant. Verborum etiam explicatio probabatur, id est, quâ de causâ quæque essent ita nominata; quam *Etymologiam* appellabant: post argumentis, et quasi rerum notis ducibus, utebantur ad probandum et ad concludendum id quod explanari volebant: in quâ tradebatur omnis dialecticæ disciplina, id est, orationis ratione conclusæ. Huic, quasi ex alterâ parte, oratoria vis dicendi adhibebatur, explicatrix orationis perpetuæ ad persuadendum accommodatæ. Hæc erat illis prima a Platone tradita; cujus quas acceperim disputationes, si vultis, exponam. Nos vero volumus, inquam, ut pro Attico etiam respondeam.

IX. Et recte, inquit, respondes: præclare enim explicatur Peripateticorum et Academiæ veteris auctoritas.

Aristoteles primus species, quas paulo ante dixi, labefactavit; quas mirifice Plato erat amplexatus; ut in his quiddam divinum esse diceret.

Theophrastus autem, vir et oratione suavis, et ita moratus ut præ se probitatem quamdam et ingenuitatem ferret, vehementius etiam fregit quodammodo auctoritatem veteris disciplinæ. Spoliavit enim virtutem suo decore, imbecillamque reddidit, quod negavit in eâ solâ positum esse, beate vivere.

Nam Strato, ejus auditor, quamquam fuit acri ingenio, tamen ab eâ disciplinâ omnino semovendus est; qui, cum maxime necessariam partem philosophiæ, quæ posita est in virtute et in moribus, reliquisset, totumque se ad investigationem naturæ contulisset, in eâ ipsâ plurimum dissedit a suis.

Speusippus autem et Xenocrates, qui primi Plato-

nis rationem auctoritatemque susceperant; et, post hos, Polemo et Crates, unâque Crantor, in Academiâ congregati, diligenter ea, quæ a superioribus acceperant, tuebantur.

Jam Polemonem audiverant assidue Zeno et Arcesilas. Sed Zeno, cum Arcesilam anteiret ætate, valdeque subtiliter dissereret, et peracute moveretur, corrigere conatus est disciplinam. Eam quoque, si videtur, correctionem explicabo, sicut solebat Antiochus. Mihi vero, inquam, videtur; quod vides idem significare Pomponium.

X. Zeno igitur nullo modo is erat, qui (ut Theophrastus) nervos virtutis incideret: sed, contra, qui omnia, quæ ad beatam vitam pertinerent, in unâ virtute poneret; nec quidquam aliud numeraret in bonis; idque appellaret honestum, quod esset simplex quoddam et solum et unum bonum. Cætera autem etsi nec bona nec mala essent, tamen alia secundum naturam dicebat, alia naturæ esse contraria. Iis ipsis alia interjecta et media numerabat. Quæ autem secundum naturam essent, ea sumenda, et quâdam æstimatione dignanda, docebat: contraque contraria: neutra autem in mediis relinquebat; in quibus ponebat nihil omnino [esse] momenti. Sed, quæ essent sumenda, ex iis alia pluris esse æstimanda, alia minoris: quæ pluris, ea præposita appellabat; rejecta autem, quæ minoris. Atque ut hæc non tam rebus quam vocabulis commutaverat; sic inter recte factum atque peccatum, officium et contra officium, media locabat quædam; recte facta sola in bonis actionibus ponens; prave, id est, peccata, in malis. Officia autem et servata, prætermissaque, media putabat, ut dixi.

Cumque superiores non omnem virtutem in ratione esse dicerent, sed quasdam virtutes naturâ aut more perfectas; hic omnes in ratione ponebat. Cumque illi ea genera virtutum, quæ supra dixi, sejungi posse arbitrarentur; hic nec id ullo modo

fieri posse disserebat; nec virtutis usum modo, ut superiores, sed ipsum habitum, per se esse præclarum; nec tamen virtutem cuiquam adesse, quin eâ semper uteretur. Cumque perturbationem animi illi ex homine non tollerent, naturâque et condolescere, et concupiscere, et extimescere, et efferri lætitiâ, dicerent, sed eam contraherent, in angustumque deducerent; hic omnibus his quasi morbis voluit carere sapientem. Cumque eas perturbationes antiqui naturales esse dicerent, et rationis expertes, aliâque in parte animi cupiditatem, aliâ rationem collocarent, ne his quidem assentiebatur: nam et perturbationes voluntarias esse putabat, opinionisque judicio suscipi; et omnium perturbationum arbitrabatur esse matrem, immoderatam quamdam intemperantiam. Hæc fere de moribus.

XI. De naturis autem sic sentiebat; primum, ut quatuor initiis rerum illis quintam hanc naturam, ex quâ superiores sensus et mentem effici rebantur, non adhiberet. Statuebat enim, ignem esse ipsam naturam, quæ quidque gigneret, et mentem atque sensus. Discrepabat etiam ab iisdem, quod nullo modo arbitrabatur quidquam effici posse ab eâ, quæ expers esset corporis (cujus generis Xenocrates et superiores etiam animum esse dixerunt); nec vero, aut quod efficeret aliquid, aut quod efficeretur, posse esse non corpus.

Plurima autem in illâ tertiâ philosophiæ parte mutavit; in quâ primum de sensibus ipsis quædam dixit nova; quos junctos esse censuit a quâdam quasi impulsione oblatâ extrinsecus, quam ille φαντασίαν, nos *Visum* appellemus licet; et teneamus hoc verbum quidem: erit enim utendum in reliquo sermone sæpius. Sed ad hæc, quæ visa sunt, et quasi accepta sensibus, assensionem adjungit animorum, quam esse vult in nobis positam, et voluntariam.

Visis non omnibus adjungebat fidem, sed iis solum, quæ propriam quamdam haberent declarationem

earum rerum quæ viderentur: id autem visum, cum ipsum per se cerneretur, *comprehensibile*. Feretis hæc? Nos vero, inquit: quonam enim modo κατάληπτον diceres? Sed, cum acceptum jam et approbatum esset, *comprehensionem* appellabat, similem iis rebus, quæ manu prenderentur; ex quo etiam nomen hoc duxerat, cum eo verbo ante nemo tali in re usus esset. Plurimisque idem novis verbis (nova enim dicebat) usus est. Quod autem erat sensu comprehensum, id ipsum *sensum* appellabat; et si ita erat comprehensum, ut convelli ratione non posset, *scientiam*; sin aliter, *inscientiam* nominabat: ex quâ exsisteret etiam *opinio*, quæ esset imbecilla, et cum falso incognitoque communis.

Sed, inter scientiam et inscientiam, comprehensionem illam, quam dixi, collocabat; eamque neque in rectis neque in pravis numerabat, sed soli credendum esse dicebat: e quo sensibus etiam fidem tribuebat, quod, ut supra dixi, comprehensio facta sensibus et vera esse illi et fidelis videbatur; non quod omnia, quæ essent in re, comprehenderet; sed quia nihil, quod cadere in eam posset, relinqueret; quodque natura quasi normam scientiæ, et principium sui dedisset, unde postea notiones rerum in animis imprimerentur; e quibus non principia solum, sed latiores quædam ad rationem inveniendam viæ, reperirentur. Errorem autem, et temeritatem, et ignorantiam, et opinationem, et suspicionem, et, uno nomine, omnia quæ essent aliena firmæ et constantis assensionis, a virtute sapientiâque removebat. Atque in his fere commutatio consistit omnis dissensioque Zenonis a superioribus.

XII. Quæ cum dixisset: Et breviter sane, minimeque obscure exposita est, inquam, a te, Varro, et veteris Academiæ ratio, et Stoïcorum. Verum esse autem arbitror, (ut Antiocho, nostro familiari, placebat) correctionem veteris Academiæ potius, quam aliquam novam disciplinam, putandam.

Tunc Varro, Tuæ sunt nunc partes, inquit, qui ab antiquorum ratione nunc desciscis, et ea, quæ ab Arcesilâ novata sunt, probas, docere, quod, et quâ de causâ, discidium factum sit; ut videamus, satisne ista sit justa defectio.

Tum ego, Cum Zenone, inquam, (ut accepimus) Arcesilas sibi omne certamen instituit, non pertinaciâ, aut studio vincendi, ut mihi quidem videtur, sed earum rerum obscuritate, quæ ad confessionem ignorationis adduxerant Socratem, [et, jam ante Socratem,] Democritum, Anaxagoram, Empedoclem, omnes pæne veteres; qui nihil cognosci, nihil percipi, nihil sciri posse [dixerunt]: angustos sensus, imbecillos animos, brevia curricula vitæ, et (ut Democritus) in profundo veritatem esse demersam: opinionibus et institutis omnia teneri: nihil veritati relinqui: deinceps omnia tenebris circumfusa esse dixerunt. Itaque Arcesilas negabat esse quidquam, quod sciri posset, ne illud quidem ipsum, quod Socrates sibi reliquisset. Sic omnia latere censebat in occulto; neque esse quidquam, quod cerni aut intelligi posset: quibus de causis nihil oportere neque profiteri neque affirmare quemquam, neque assensione approbare: cohibereque semper, et ab omni lapsu continere temeritatem: quæ tum esset insignis, cum aut falsa aut incognita res approbaretur: neque hoc quidquam esse turpius, quam cognitioni et perceptioni assensionem approbationemque præcurrere.

Huic rationi quod erat consentaneum, faciebat, ut contra omnium sententias dies jam plerosque deduceret; ut, cum in eâdem re paria contrariis in partibus momenta rationum invenirentur, facilius ab utrâque parte assensio sustineretur. Hanc Academiam novam appellant; quæ mihi vetus videtur; si quidem Platonem ex illâ vetere numeramus; cujus in libris nihil affirmatur, et in utramque partem multa disseruntur, de omnibus quæritur, nihil certi dicitur. Sed tamen illa, quam exposui, vetus; hæc, nova

nominetur: quæ, usque ad Carneadem perducta, qui quartus ab Arcesilâ fuit, in eâdem Arcesilæ ratione permansit. Carneades autem nullius philosophiæ partis ignarus, et (ut cognovi ex iis, qui illum audierant, maximeque ex Epicureo Zenone, qui, cum ab eo plurimum dissentiret, unum tamen præter cæteros mirabatur) incredibili quâdam fuit facultate * * * * — —

Multa ex hoc primo libro Academicarum Quæstionum ad Varronem, et secundus, tertius, quartus, desiderantur: nisi quis velit eum, qui inscribitur " Lucullus," *qui deinceps sequitur, quartum numerare: quod facit Nonius.*

M. TULLII CICERONIS

ACADEMICARUM QUÆSTIONUM

LIBER SECUNDUS,

(SEU POTIUS, UT EUM NUMERAT NONIUS, QUARTUS) QUI INSCRIBITUR

LUCULLUS.

I. MAGNUM ingenium L. Luculli, magnumque optimarum artium studium, tum omnis liberalis et digna homine nobili ab eo percepta doctrina, quibus temporibus florere in foro maxime potuit, caruit omnino rebus urbanis. Ut enim, admodum adolescens, cum fratre, pari pietate et industriâ prædito, paternas inimicitias magnâ cum gloriâ est persecutus; in Asiam quæstor profectus, ibi permultos annos admirabili quâdam laude provinciæ præfuit: deinde absens factus ædilis, continuo prætor (licebat enim celerius legis præmio); post in Africam; inde ad consulatum; quem ita gessit, ut diligentiam admirarentur omnes, ingenium agnoscerent: post ad Mithridaticum bellum missus a senatu, non modo opinionem vicit omnium, quæ de virtute ejus erat, sed etiam gloriam superiorum. Idque eo fuit mirabilius, quod

ab eo laus imperatoria non admodum exspectabatur, qui adolescentiam in forensi operâ, quæsturæ diuturnum tempus, Murænâ bellum in Ponto gerente, in Asiæ pace consumserat. Sed incredibilis quædam ingenii magnitudo non desideravit indocilem usûs disciplinam. Itaque cum totum iter et navigationem consumsisset partim in percontando a peritis, partim in rebus gestis legendis; in Asiam factus imperator venit, cum esset Româ profectus rei militaris rudis. Habuit enim divinam quamdam memoriam rerum, verborum majorem Hortensius. Sed, quo plus in negotiis gerendis res, quam verba prosunt, hoc erat memoria illa præstantior; quam fuisse in Themistocle, quem facile Græciæ principem ponimus, singularem ferunt. Qui quidem etiam pollicenti cuidam se artem ei memoriæ, quæ tum primum proferebatur, traditurum, respondisse dicitur, oblivisci se malle discere: credo, quod hærebant in memoriâ quæcumque audierat vel viderat. Tali ingenio præditus Lucullus adjunxerat etiam illam, quam Themistocles spreverat, disciplinam. Itaque, ut literis consignamus, quæ monimentis mandare volumus; sic ille in animo res insculptas habebat. Tantus ergo imperator in omni genere belli fuit, prœliis, oppugnationibus, navalibus pugnis, totiusque belli instrumento et apparatu, ut ille rex, post Alexandrum maximus, hunc a se majorem ducem cognitum, quam quemquam eorum quos legisset, fateretur. In eodem tanta prudentia fuit in constituendis temperandisque civitatibus, tanta æquitas, ut hodie stet Asia Luculli institutis servandis, et quasi vestigiis persequendis. Sed, etsi magnâ cum utilitate reipublicæ, tamen diutius quam vellem, tanta vis virtutis atque ingenii, peregrinata, abfuit ab oculis et fori et curiæ. Quin etiam, cum victor a Mithridatico bello revertisset, inimicorum calumniâ triennio tardius, quam debuerat, triumphavit. Nos enim consules introduximus pæne in urbem currum clarissimi viri; cujus mihi

consilium et auctoritas quid tum in maximis rebus profuisset, dicerem, nisi de me ipso dicendum esset; quod hoc tempore non est necesse. Itaque privabo illum potius debito testimonio, quam id cum meâ laude communicem.

II. Sed, quæ populari gloriâ decorari in Lucullo debuerunt, ea fere sunt et Græcis literis celebrata et Latinis. Nos autem illa externa, cum multis; hæc interiora, cum paucis, ex ipso sæpe cognovimus. Majore enim studio Lucullus cum omni literarum generi, tum philosophiæ, deditus fuit, quam, qui illum ignorabant, arbitrabantur. Nec vero ineunte ætate solum, sed et pro quæstore aliquot annos, et in ipso bello; in quo ita magna rei militaris esse occupatio solet, ut non multum imperatori sub ipsis pellibus otii relinquatur. Cum autem, e philosophis, ingenio scientiâque putaretur Antiochus, Philonis auditor, excellere, eum secum et quæstor habuit, et, post aliquot annos, imperator. Cumque esset eâ memoriâ, quam ante dixi, ea sæpe audiendo facile cognovit, quæ vel semel audita meminisse potuisset. Delectabatur autem mirifice lectione librorum, de quibus audiebat.

Ac vereor interdum, ne talium personarum, cum amplificare velim, minuam etiam gloriam. Sunt enim multi, qui omnino Græcas non ament literas; plures, qui philosophiam; reliqui, etiamsi hæc non improbent, tamen earum rerum disputationem principibus civitatis non ita decoram putent. Ego autem, cum Græcas literas M. Catonem in senectute didicisse acceperim; P. autem Africani, historiæ loquantur, in legatione illâ nobili, quam ante censuram obiit, Panætium unum omnino comitem fuisse; nec literarum Græcarum nec philosophiæ jam ullum auctorem requiro.

Restat, ut iis respondeam, qui sermonibus ejusmodi nolint personas tam graves illigari: quasi vero clarorum virorum aut tacitos congressus esse opor-

teat, aut ludicros sermones, aut rerum colloquia leviorum. Etenim, si quodam in libro vere est a nobis philosophia laudata, profecto ejus tractatio optimo atque amplissimo quoque dignissima est: nec quidquam aliud videndum est nobis, quos populus Romanus hoc in gradu collocavit, nisi ne quid privatis studiis de operâ publicâ detrahamus. Quod si, cum fungi munere debeamus, non modo operam nostram nunquam a populari cœtu removemus, sed ne literam quidem ullam facimus, nisi forensem; quis reprehendet nostrum otium, qui, in eo, non modo nosmetipsos hebescere et languere nolumus, sed etiam, ut plurimis prosimus, enitimur? Gloriam vero non modo non minui, sed etiam augeri, arbitramur eorum, quorum ad populares illustresque laudes, has etiam minus notas, minusque pervulgatas, adjungimus.

Sunt etiam, qui negent, in iis, qui in nostris libris disputent, fuisse earum rerum, de quibus disputatur, scientiam. Qui mihi videntur non solum vivis, sed etiam mortuis, invidere.

III. Restat unum genus reprehensorum, quibus Academiæ ratio non probatur. Quod gravius ferremus, si quisquam ullam disciplinam philosophiæ probaret, præter eam quam ipse sequeretur. Nos autem, quoniam contra omnes dicere, qui scire sibi videntur, solemus, non possumus, quin alii a nobis dissentiant, recusare. Quamquam nostra quidem causa facilis est, qui verum invenire sine ullâ contentione volumus; idque summâ curâ studioque conquirimus. Etsi enim omnis cognitio multis est obstructa difficultatibus, eaque est et in ipsis rebus obscuritas, et in judiciis nostris infirmitas, ut, non sine causâ, et doctissimi et antiquissimi invenire se posse, quod cuperent, diffisi sint: tamen nec illi defecerunt, neque nos studium exquirendi defatigati relinquimus: neque nostræ disputationes quidquam aliud agunt, nisi ut, in utramque partem dicendo,

eliciant et tamquam exprimant aliquid, quod aut verum sit, aut ad id quam proxime accedat.

Neque, inter nos et eos qui se scire arbitrantur, quidquam interest, nisi quod illi non dubitant, quin ea vera sint, quæ defendunt; nos probabilia multa habemus, quæ sequi facile, affirmare vix possumus. Hoc autem liberiores et solutiores sumus, quod integra nobis est judicandi potestas; nec, ut omnia, quæ præscripta et quasi imperata sint, defendamus, necessitate ullâ cogimur. Nam cæteri, primum, ante tenentur adstricti, quam, quid esset optimum, judicare potuerunt: deinde, infirmissimo tempore ætatis, aut obsecuti amico cuidam, aut unâ alicujus, quem primum audierunt, oratione capti, de rebus incognitis judicant; et, ad quamcumque sunt disciplinam quasi tempestate delati, ad eam, tamquam ad saxum, adhærescunt. Nam, quod dicunt omnia se credere ei, quem judicent fuisse sapientem, probarem, si id ipsum rudes et indocti judicare potuissent (statuere enim, qui sit sapiens, vel maxime videtur esse sapientis): sed, ut potuerint, [potuerunt,] omnibus rebus auditis, cognitis etiam reliquorum sententiis. Judicaverunt [autem], re semel auditâ, [et] ad unius se auctoritatem contulerunt. Sed nescio quo modo plerique errare malunt, eamque sententiam, quam adamaverunt, pugnacissime defendere, quam sine pertinaciâ, quid constantissime dicatur, exquirere.

Quibus de rebus et alias sæpe nobis multa quæsita et disputata sunt, et quondam in Hortensii villâ, quæ est ad Baulos, cum eo Catulus et Lucullus, nosque ipsi postridie venissemus, quam apud Catulum fuissemus: quo quidem etiam maturius venimus, quod erat constitutum, si ventus esset, Lucullo in Neapolitanum, mihi in Pompeianum, navigare. Cum igitur pauca in xysto locuti essemus, tum eodem in spatio consedimus.

IV. Hic Catulus, Etsi heri, inquit, id, quod

quærebatur, pæne explicatum est, ut tota fere quæstio tractata videatur; tamen exspecto ea, quæ te pollicitus es, Luculle, ab Antiocho audita, dicturum. Equidem, inquit Hortensius, feci plus, quam vellem. Totam enim rem Lucullo integram servari oportuit: et tamen fortasse servata est: a me enim ea, quæ in promtu erant, dicta sunt: a Lucullo autem reconditiora desidero.

Tum ille, Non sane, inquit, Hortensi, conturbat me exspectatio tua; etsi nihil est iis, qui placere volunt, tam adversarium: sed, quia non laboro, quam valde ea, quæ dico, probaturus sim, eo minus conturbor. Dicam enim, nec mea, nec ea, in quibus, si vera non fuerint, non vinci me malim, quam vincere. Sed, mehercule, ut quidem nunc se causa habet, etsi hesterno sermone labefacta est, mihi tamen videtur esse verissima. Agam igitur sicut Antiochus agebat: nota enim mihi res est: nam et vacuo animo illum audiebam, et magno studio, eâdem de re etiam sæpius: ut etiam majorem exspectationem mei faciam, quam modo fecit Hortensius.

Cum ita esset exorsus, ad audiendum animos ereximus. At ille, Cum Alexandriæ pro quæstore, inquit, essem, fuit Antiochus mecum, et erat jam antea Alexandriæ familiaris Antiochi Heraclitus Tyrius (qui et Clitomachum multos annos, et Philonem, audierat), homo sane in istâ philosophiâ, quæ nunc prope dimissa revocatur, probatus et nobilis; cum quo et Antiochum sæpe disputantem audiebam; sed utrumque leniter. Et quidem isti libri duo Philonis, de quibus heri dictum a Catulo est, tum erant allati Alexandriam, tumque primum in Antiochi manus venerant: et homo naturâ lenissimus (nihil enim poterat fieri illo mitius) stomachari tamen cœpit. Mirabar: neque enim unquam ante videram. At ille, Heracliti memoriam implorans, quærere ex eo, viderenturne illa Philonis, aut ea num vel e Phi-

lone, vel ex ullo Academico, audivisset aliquando? Negabat. Philonis tamen scriptum agnoscebat; nec id quidem dubitari poterat: nam aderant mei familiares, docti homines, P. et C. Selii, et Tetrilius Rogus, qui se illa audisse Romæ de Philone, et ab eo ipso duos illos libros dicerent descripsisse. Tum et illa dixit Antiochus, quæ heri Catulus commemoravit a patre suo dicta Philoni, et alia plura: nec se tenuit, quin contra suum doctorem librum etiam ederet, qui "Sosus" inscribitur. Tum igitur et cum Heraclitum studiose audirem contra Antiochum disserentem, et item Antiochum contra Academicos, dedi Antiocho operam diligentius, ut causam ex eo totam cognoscerem. Itaque complures dies, adhibito Heraclito, doctisque compluribus, et in his Antiochi fratre Aristo, et præterea Aristone et Dione, quibus ille, secundum fratrem, plurimum tribuebat, multum temporis in istâ unâ disputatione consumsimus. Sed ea pars, quæ contra Philonem erat, prætermittenda est: minus enim acer est adversarius is, qui ista, quæ sunt heri defensa, negat Academicos omnino dicere. Etsi enim mentitur, tamen est adversarius lenior. Ad Arcesilam Carneademque veniamus.

V. Quæ cum dixisset, sic rursus exorsus est: Primum mihi videmini, (me autem nomine appellabat) cum veteres philosophos nominatis, facere idem, quod seditiosi cives solent, cum aliquos ex antiquis claros viros proferunt, quos dicant fuisse populares, ut eorum ipsi similes esse videantur. Repetunt a P. Valerio, qui, exactis regibus, primo anno consul fuit: commemorant reliquos, qui leges populares de provocationibus tulerint, cum consules essent; tum [ad] hos notiores, C. Flaminium (qui legem agrariam aliquot annis ante secundum Punicum bellum tribunus plebis tulerit, invito senatu, et postea bis consul factus sit), L. Cassium, Q. Pompeium. Illi quidem etiam P. Africanum referre in eumdem numerum solent. Duos vero sapientissimos et clarissimos fra-

tres, P. Crassum et P. Scævolam, aiunt Ti. Graccho auctores legum fuisse, alterum quidem, ut videmus, palam: alterum, ut suspicamur, obscurius. Addunt etiam C. Marium; et de hoc quidem nihil mentiuntur. Horum nominibus tot virorum atque tantorum expositis, eorum se institutum sequi dicunt. Similiter [vos,] cum perturbare, ut illi rempublicam, sic vos philosophiam bene jam constitutam, velitis, Empedoclem, Anaxagoram, Democritum, Parmenidem, Xenophanem, Platonem etiam, et Socratem profertis. Sed neque Saturninus (ut nostrum inimicum potissimum nominem) simile quidquam habuit veterum illorum, nec Arcesilæ calumnia conferenda est cum Democriti verecundiâ. Et tamen, isti philosophi raro admodum, cum hærent aliquo loco, exclamant, quasi mente incitati, (Empedocles quidem, ut interdum mihi furere videatur) abstrusa esse omnia; nihil nos sentire, nihil cernere; nihil omnino, quale sit, posse reperire. Majorem autem partem mihi quidem omnes isti videntur nimis etiam quædam affirmare, plusque profiteri se scire, quam sciant.

Quod si illi tum, in novis rebus, quasi modo nascentes, hæsitaverunt, nihilne tot sæculis, summis ingeniis, maximis studiis, explicatum putamus? Nonne, cum jam philosophorum disciplinæ gravissimæ constitissent, tum, ut exortus est in optimâ republicâ Ti. Gracchus, qui otium perturbaret, sic Arcesilas, qui constitutam philosophiam everteret, et in eorum auctoritate delitesceret, qui negâssent quidquam sciri aut percipi posse? Quorum e numero tollendus est et Plato, et Socrates; alter, quia reliquit perfectissimam disciplinam, Peripateticos et Academicos, nominibus differentes, re congruentes; a quibus Stoïci ipsi verbis magis quam sententiis dissenserunt. Socrates autem, de se ipse detrahens in disputatione, plus tribuebat iis quos volebat refellere. Ita, cum aliud diceret atque sentiret, libenter uti solitus est eâ dissimulatione, quam Græci Ειρωνειαν vocant; quam

ait etiam in Africano fuisse Fannius; idque propterea vitiosum in illo non putandum, quod idem fuerit in Socrate.

VI. Sed fuerint illa vetera, si vultis, incognita. Nihilne est igitur actum, quod investigata sunt, posteaquam Arcesilas, Zenoni (ut putatur) obtrectans, nihil novi reperienti, sed emendanti superiores, immutatione verborum, dum hujus definitiones labefactare vult, conatus est clarissimis rebus tenebras obducere? Cujus primo non admodum probata ratio, quamquam floruit cum acumine ingenii, tum admirabili quodam lepore dicendi, proxime a Lacyde solo retenta est; post autem confecta a Carneade, qui est quartus ab Arcesilâ. Audivit enim Hegesinum, qui Euandrum audierat, Lacydis discipulum, cum Arcesilæ Lacydes fuisset. Sed ipse Carneades diu tenuit: nam nonaginta vixit annos: et qui illum audierant, admodum floruerunt; e quibus industriæ plurimum in Clitomacho fuit: declarat multitudo librorum: ingenii non minus in hoc, quam in Charmadâ eloquentiæ, in Melanthio Rhodio suavitatis. Bene autem nôsse Carneadem, Stratoniceus Metrodorus putabatur. Jam Clitomacho Philo vester operam multos annos dedit. Philone autem vivo, patrocinium Academiæ non defuit.

Sed, quod nos facere nunc ingredimur, ut contra Academicos disseramus, id quidam e philosophis, et ii quidem non mediocres, faciendum omnino non putabant; nec verum esse [ullam rationem] disputare cum iis qui nihil probarent: Antipatrumque Stoïcum, qui multus in eo fuisset, reprehendebant: nec definiri aiebant necesse esse, quid esset cognitio, aut perceptio, aut, si verbum e verbo volumus, *comprehensio*, quam καταληψιν illi vocant: eosque, qui persuadere vellent, esse aliquid, quod comprehendi et percipi posset, inscienter facere dicebant, propterea quod nihil esset clarius εναργεια, ut Græci; perspicuitatem, aut evidentiam nos, si placet, nomi-

nemus, fabricemurque, si opus erit, verba; ne hic sibi (me appellabat jocans) hoc licere putet soli. Sed tamen orationem nullam putabant illustriorem ipsâ evidentiâ reperiri posse; nec ea, quæ tam clara essent, definienda censebant. Alii autem negabant se pro hac evidentiâ quidquam priores fuisse dicturos; sed ad ea, quæ contra dicerentur, dici oportere putabant; ne qui fallerentur. Plerique tamen et definitiones ipsarum etiam evidentium rerum non improbant: et rem idoneam, de quâ quæratur, et homines dignos, quibuscum disseratur, putant.

Philo autem, dum nova quædam commovet, quod ea sustinere vix poterat, quæ contra Academicorum pertinaciam dicebantur, et aperte mentitur, ut est reprehensus a patre Catulo; et, ut docuit Antiochus, in id ipsum se induit, quod timebat. Cum enim ita negaret quidquam esse, quod comprehendi posset, (id enim volumus esse καταληπτον) si illud esset, sicut Zeno definiret, tale visum (jam enim hoc pro φαντασια verbum satis hesterno sermone trivimus) visum igitur, impressum effictumque ex eo unde esset, quale esse non posset ex eo unde non esset: id nos a Zenone definitum rectissime dicimus. Quî enim potest quidquam comprehendi, ut plane confidas id perceptum cognitumque esse, quod est tale, quale vel falsum esse possit? Hoc cum infirmat tollitque Philo, judicium tollit incogniti et cogniti: ex quo efficitur, nihil posse comprehendi. Ita imprudens eo, quo minime vult, revolvitur. Quare omnis oratio contra Academiam suscipitur a nobis, ut retineamus eam definitionem, quam Philo voluit evertere. Quam nisi obtinemus, percipi nihil posse concedimus.

VII. Ordiamur igitur a sensibus; quorum ita clara judicia et certa sunt, ut, si optio naturæ nostræ detur, et ab eâ Deus aliquis requirat, contentane sit suis integris incorruptisque sensibus, an postulet melius aliquid; non videam, quid quærat amplius. Neque vero hoc loco exspectandum est, dum de remo in-

flexo, aut de collo columbæ, respondeam: non enim is sum, qui, quidquid videtur, tale dicam esse, quale videatur. Epicurus hoc viderit, et multa alia. Meo autem judicio, ita est maxima in sensibus veritas, si et sani sunt et valentes, et omnia removentur quæ obstant et impediunt. Itaque et lumen mutari sæpe volumus, et situs earum rerum quas intuemur, et intervalla aut contrahimus, aut diducimus: multaque facimus usque eo, dum adspectus ipse fidem faciat sui judicii: quod idem fit in vocibus, in odore, in sapore; ut nemo sit nostrûm, qui in sensibus sui cujusque generis judicium requirat acrius. Adhibitâ vero exercitatione et arte, ut oculi picturâ teneantur, et aures cantibus, quis est, quin cernat, quanta vis sit in sensibus? Quam multa vident pictores in umbris et in eminentiâ, quæ nos non videmus! quam multa, quæ nos fugiunt in cantu, exaudiunt in eo genere exercitati! qui primo inflatu tibicinis Antiopam esse aiunt, aut Andromacham, cum id nos ne suspicemur quidem. Nihil necesse est de gustatu et odoratu loqui; in quibus intelligentia, etsi vitiosa, est quædam tamen. Quid de tactu, et eo quidem, quem philosophi interiorem vocant, aut doloris aut voluptatis? in quo Cyrenaïci solo putant veri esse judicium, quia sentiatur. Potestne igitur quisquam dicere, inter eum qui doleat, et inter eum qui in voluptate sit, nihil interesse? aut, ita qui sentiat, non apertissime insaniat? Atqui qualia sunt hæc, quæ sensibus percipi dicimus; talia sequuntur ea, quæ non sensibus ipsis percipi dicuntur, sed quodam modo sensibus; ut hæc: Illud est album, hoc dulce, canorum illud, hoc bene olens, hoc asperum. Animo jam hæc tenemus comprehensa, non sensibus. Ille deinceps equus est, ille canis. Cætera series deinde sequitur, majora nectens, ut hæc, quæ quasi expletam rerum comprehensionem amplectuntur, Si homo est, animal est mortale, rationis particeps. Quo e genere nobis notitiæ rerum imprimuntur: sine qui-

bus nec intelligi quidquam, nec quæri aut disputari, potest.

Quod si essent falsæ notitiæ (εννοιας enim notitias appellare tu videbare) si igitur essent hæ falsæ, aut ejusmodi visis impressæ, qualia visa a falsis discerni non possent; quo tandem his modo uteremur? quo modo autem, quid cuique rei consentaneum esset, quid repugnaret, videremus? Memoriæ quidem certe, quæ non modo philosophiam, sed omnis vitæ usum, omnesque artes una maxime continet, nihil omnino loci relinquitur. Quæ potest enim esse memoria falsorum? aut quid quisquam meminit, quod non animo comprehendit, et tenet? Ars vero quæ potest esse, nisi quæ non ex unâ aut duabus, sed ex multis animi perceptionibus constat? quas si subtraxeris, quî distingues artificem ab inscio? non enim fortuito hunc artificem dicemus esse, illum negabimus: sed, cum alterum percepta et comprehensa tenere videmus, alterum non item; cumque artium aliud ejusmodi genus sit, ut tantummodo animo rem cernat; aliud, ut moliatur aliquid et faciat; quomodo aut geometres cernere ea potest, quæ aut nulla sunt, aut internosci a falsis non possunt; aut is, qui fidibus utitur, explere numeros, et conficere versus? Quod idem in similibus quoque artibus continget; quarum omne opus est in faciendo atque agendo. Quid enim est, quod arte effici possit, nisi is, qui artem tractabit, multa perceperit?

VIII. Maxime vero virtutum cognitio confirmat, percipi et comprehendi multa posse: in quibus solis inesse etiam scientiam dicimus; quam nos non comprehensionem modo rerum, sed eam stabilem quoque atque immutabilem esse censemus: itemque sapientiam, artem vivendi, quæ ipsa ex sese habeat constantiam. Ea autem constantia si nihil habeat percepti et cogniti, quæro, unde nata sit, et quomodo? Quæro etiam, ille vir bonus, qui statuit omnem cruciatum perferre, intolerabili dolore lace-

rari, potius quam aut officium prodat, aut fidem, cur has sibi tam graves leges imposuerit, cum, quamobrem ita oporteret, nihil haberet comprehensi, percepti, cogniti, constituti? Nullo igitur modo fieri potest, ut quisquam tanti æstimet æquitatem et fidem, ut, ejus conservandæ causâ, nullum supplicium recuset, nisi iis rebus assensus sit, quæ falsæ esse non possunt.

Ipsa vero sapientia, si se ignorabit, sapientia sit, necne; quo modo primum obtinebit nomen sapientiæ? deinde quo modo suscipere aliquam rem, aut agere, fidenter audebit, cum certi nihil erit, quod sequatur? Cum vero dubitabit, quid [sit] extremum et ultimum bonorum, ignorans, quo omnia referantur, quî poterit esse sapientia?

Atque etiam illud perspicuum est, constitui necesse esse initium, quod sapientia, cum quid agere incipiat, sequatur; idque initium esse naturæ accommodatum. Nam aliter appetitio, (eam enim esse volumus ὁρμὴν) quâ ad agendum impellimur, et id appetimus quod est visum, moveri non potest. Illud autem, quod movet, prius oportet videri, eique credi: quod fieri non potest, si id, quod visum erit, discerni non poterit a falso. Quo modo autem moveri animus ad appetendum potest, si id, quod videtur, non percipitur, accommodatumne naturæ sit, an alienum? Itemque, si, quid officii sui sit, non occurrit animo, nihil unquam omnino aget; ad nullam rem unquam impelletur; nunquam movebitur. Quod si aliquid aliquando acturus est, necesse est id ei verum, quod occurrit, videri.

Quid quod, si ista vera sunt, ratio omnis tollitur, quasi quædam lux lumenque vitæ? tamenne in istâ pravitate perstabitis? nam quærendi initium ratio attulit; quæ perfecit virtutem, cum esset ipsa ratio confirmata quærendo. Quæstio autem est appetitio cognitionis; quæstionisque finis, inventio. At nemo invenit falsa: nec ea, quæ incerta permanent, in-

venta esse possunt: sed, cum ea, quæ quasi involuta fuerunt, aperta sunt, tum inventa dicuntur: sic et initium quærendi, et exitum percipiendi et comprehendendi tenet. Itaque argumenti conclusio, quæ est Græce αποδειξις, ita definitur: Ratio, quæ, ex rebus perceptis, ad id quod non percipiebatur, adducit.

IX. Quod si omnia visa ejusmodi essent, qualia isti dicunt, ut ea vel falsa esse possent, neque ea posset ulla notio discernere; quo modo quempiam aut conclusisse aliquid, aut invenisse diceremus? aut quæ esset conclusi argumenti fides? Ipsa autem philosophia, quæ rationibus progredi debet, quem habebit exitum? sapientiæ vero quid futurum est? quæ neque de se ipsâ dubitare debet, neque de suis decretis, (quæ philosophi vocant δογματα) quorum nullum sine scelere prodi poterit. Cum enim decretum proditur, lex veri rectique proditur: quo e vitio et amicitiarum proditiones, et rerum publicarum, nasci solent. Non potest igitur dubitari, quin decretum nullum falsum possit esse; sapientique satis non sit, non esse falsum; sed etiam stabile, fixum, ratum esse debeat, quod movere nulla ratio queat. Talia autem neque esse neque videri possunt eorum ratione, qui illa visa, e quibus omnia decreta sunt nata, negant quidquam a falsis interesse.

Ex hoc illud est natum, quod postulabat Hortensius, ut id ipsum saltem perceptum a sapiente diceretis, nihil posse percipi. Sed Antipatro hoc idem postulanti, cum diceret, ei, qui affirmaret nihil posse percipi, consentaneum esse unum tamen illud dicere percipi posse, ut alia non possent, Carneades acutius resistebat: nam tantum abesse dicebat, ut id consentaneum esset, ut maxime etiam repugnaret: qui enim negaret quidquam esse quod perciperetur, eum nihil excipere: ita necesse esse, ne id ipsum quidem, quod exceptum non esset, comprehendi et percipi ullo modo posse.

Antiochus ad istum locum pressius videbatur accedere. Quoniam enim id haberent Academici decretum (sentitis enim jam hoc me δογμα dicere) nihil posse percipi, non debere eos in suo decreto, sicut in cæteris rebus, fluctuare, præsertim cum in eo summa consisteret: hanc enim esse regulam totius philosophiæ, constitutionem veri, falsi, cogniti, incogniti; quam rationem quoniam susciperent, docereque vellent, quæ a quovis accipi oporteret, et quæ repudiari; certe hoc ipsum, ex quo omne veri falsique judicium esset, percipere eos debuisse. Etenim duo esse hæc maxima in philosophiâ, judicium veri, et finem bonorum; nec sapientem posse esse, qui aut cognoscendi initium ignoret, aut extremum expetendi, ut, aut unde proficiscatur, aut quo perveniendum sit, nesciat. Hæc autem habere dubia, neque his ita confidere, ut moveri non possint, abhorrere a sapientiâ plurimum.

Hoc igitur modo potius erat ab his postulandum, ut hoc unum saltem, percipi nihil posse, perceptum esse dicerent. Sed de inconstantiâ totius illorum sententiæ (si ulla sententia cujusquam esse potest nihil approbantis) est, ut opinor, dictum satis.

X. Sequitur disputatio, copiosa illa quidem, sed paulo abstrusior. Habet enim aliquantum a physicis; ut verear, ne majorem largiar ei, qui contra dicturus est, libertatem et licentiam: nam quid eum facturum putem de abditis rebus et obscuris, qui lucem eripere conetur? Sed disputari poterat subtiliter, quanto quasi artificio natura fabricata esset primum animal omne; deinde hominem maxime: quæ vis esset in sensibus: quemadmodum primo visa nos pellerent: deinde appetitio ab his pulsa sequeretur: tum ut sensus ad res percipiendas intenderemus. Mens enim ipsa, quæ sensuum fons est, atque etiam ipsa sensus est, naturalem vim habet, quam intendit ad ea, quibus movetur. Itaque alia visa sic arripit, ut his statim utatur: aliqua recondit; e quibus me-

moria oritur: cætera autem similitudinibus constituit, ex quibus efficiuntur notitiæ rerum, quas Græci tum Εννοιας, tum Προληψεις vocant. Eo cum accessit ratio, argumentique conclusio, rerumque innumerabilium multitudo, tum et perceptio eorum omnium apparet; et eadem ratio, perfecta his gradibus, ad sapientiam pervenit.

Ad rerum igitur scientiam, vitæque constantiam, aptissima cum sit mens hominis, amplectitur maxime cognitionem: et istam καταληψιν, quam, (ut dixi) verbum e verbo exprimentes, comprehensionem dicemus, cum ipsam per se amat (nihil est enim ei veritatis luce dulcius), tum etiam propter usum. Quocirca et sensibus utitur, et artes efficit, quasi sensus alteros: et usque eo philosophiam ipsam corroborat, ut virtutem efficiat, ex quâ re unâ vita omnis apta sit. Ergo hi, qui negant quidquam posse comprehendi, hæc ipsa eripiunt vel instrumenta vel ornamenta vitæ; vel potius etiam totam vitam evertunt funditus, ipsumque animal orbant animo; ut difficile sit de temeritate eorum, perinde ut causa postulat, dicere.

Nec vero satis constituere possum, quod sit eorum consilium, aut quid velint. Interdum enim, cum adhibemus ad eos orationem hujusmodi: Si ea, quæ disputentur, vera non sint, tum omnia fore incerta: respondent: Quid ergo istud ad nos? num nostra culpa est? naturam accusa, quæ in profundo veritatem (ut ait Democritus) penitus abstruserit. Alii autem elegantius, qui etiam queruntur, quod eos insimulemus omnia incerta dicere; quantumque intersit inter incertum, et id quod percipi non possit, docere conantur, eaque distinguere. Cum his igitur agamus, qui hæc distinguunt: illos, qui omnia sic incerta dicunt, ut, stellarum numerus par an impar sit, quasi desperatos aliquos, relinquamus. Volunt enim (et hoc quidem vel maxime animadvertebam vos moveri) probabile aliquid esse, et quasi verisi-

mile; eâque se uti regulâ et in agendâ vitâ, et in quærendo ac disserendo.

XI. Quæ ista regula est, si notionem veri et falsi, propterea quod ea non possunt internosci, nullam habemus? Nam, si habemus, interesse oportet, ut inter rectum et pravum, sic inter verum et falsum. Si nihil interest, nulla regula est: nec potest is, cui est visio veri falsique communis, ullum habere judicium, aut ullam omnino veritatis notam. Nam, cum dicunt, hoc se unum tollere, ut quidquam possit ita videri, ut non eodem modo falsum etiam possit videri, cætera autem concedere; faciunt pueriliter. Quo enim omnia judicantur, sublato, reliqua se negant tollere: ut, si quis, quem oculis privaverit, dicat, ea, quæ cerni possent, non se ei ademisse. Ut enim illa oculis modo cognoscuntur, sic reliqua visis; sed propriâ veri, non communi veri et falsi notâ. Quamobrem, sive tu probabilem visionem, sive probabilem et quæ non impediatur (ut Carneades volebat), sive aliud quid proferes, quod sequare; ad visum illud, de quo agimus, tibi erit revertendum. In eo autem, si erit communitas cum falso, nullum erit judicium, quia proprium in communi signo notari non potest. Sin autem commune nihil erit, habeo, quod volo. Id enim quæro, quod ita mihi videatur verum, ut non possit idem falsum videri.

Simili in errore versantur, [redacted] veritatis coacti, perspicua a perceptis volunt distinguere, et conantur ostendere, esse aliquid perspicui; verum illud quidem impressum in animo atque mente, neque tamen id percipi ac comprehendi posse. Quo enim modo perspicue dixeris album esse aliquid, cum possit accidere, ut id, quod nigrum sit, album esse videatur? aut quo modo ista aut perspicua dicemus, aut menti impressa subtiliter, cum sit incertum, vere, inaniterne moveatur? Ita neque color, neque corpus, nec veritas, nec argumentum, nec sensus, neque perspicuum ullum relinquitur.

Ex hoc illud his usu venire solet, ut, quidquid dixerint, a quibusdam interrogentur: Ergo istuc quidem percipis? Sed qui ita interrogant, ab his irridentur: non enim urgent, ut coarguant, neminem ullâ de re posse contendere, neque asseverare, sine aliquâ ejus rei, quam sibi quisque placere dicit, certâ et propriâ notâ.

Quod est igitur istuc vestrum probabile? Nam si, quod cuique occurrit, et primo quasi adspectu probabile videtur, id confirmatur, quid eo levius? Sin ex circumspectione aliquâ, et accuratâ consideratione, quod visum sit, id se dicent sequi; tamen exitum non habebunt: primum, quia his visis, inter quæ nihil interest, æqualiter omnibus abrogatur fides: deinde, cum dicant posse accidere sapienti, ut, cum omnia fecerit, diligentissimeque circumspexerit, exsistat aliquid, quod et verisimile videatur, et absit longissime a vero; quo modo, si magnâ parte quidem (ut solent dicere) ad verum ipsum, aut quam proxime accedant, confidere sibi poterunt? Ut enim confidant, notum his esse debebit insigne veri: quo obscuro et oppresso, quod tandem verum sibi videbuntur attingere? Quid autem tam absurde dici potest, quam cum ita loquuntur: Est hoc quidem rei illius signum, aut argumentum; et eâ re id sequor: sed fieri potest, ut id quod significatur, aut falsum sit, aut nihil sit omnino?

XII. Sed de perceptione hactenus. Si quis enim ea, quæ dicta sunt, labefactare volet, facile, etiam absentibus nobis, veritas se ipsa defendet.

His satis cognitis, quæ jam explicata sunt, nunc de assensione, atque approbatione, quam Græci συγκατάθεσιν vocant, pauca dicemus: non quo non latus locus sit; sed paulo ante jacta sunt fundamenta. Nam, cum vim, quæ esset in sensibus, explicabamus, simul illud aperiebatur, comprehendi multa, et percipi sensibus; quod fieri sine assensione non potest. Deinde, cum inter inanimum et animal

hoc maxime intersit, quod inanimum nihil agit, animal agit aliquid, (nihil enim agens ne cogitari quidem potest quale sit) aut ei sensus adimendus est; aut ea, quæ est in nostrâ sita potestate, reddenda assensio. At vero animus quodam modo eripitur his, quos neque sentire neque assentiri volunt. Ut enim necesse est, lancem in librâ, ponderibus impositis, deprimi; sic animum perspicuis cedere. Nam, quomodo non potest animal ullum non appetere id quod accommodatum ad naturam appareat (Græci id οικειον appellant), sic non potest objectam rem perspicuam non approbare.

Quamquam, si illa, de quibus disputatum est, vera sunt, nihil attinet de assensione omnino loqui. Qui enim quid percipit, assentitur statim. Sed hæc etiam sequuntur, nec memoriam sine assensione posse constare, nec notitias rerum, nec artes: idque quod maximum est, ut sit aliquid in nostrâ potestate, in eo, qui rei nulli assentietur, non erit. Ubi igitur virtus, si nihil situm est in ipsis nobis? Maxime autem absurdum, vitia in ipsorum esse potestate, neque peccare quemquam, nisi assensione; hoc idem in virtute non esse; cujus omnis constantia et firmitas ex his rebus constat, quibus assensa est, et quas approbavit: omninoque ante videri aliquid, quam agamus, necesse est; eique, quod visum sit, assentiamur. Quare, qui aut visum aut assensum tollit, is omnem actionem tollit e vitâ.

XIII. Nunc ea videamus, quæ contra ab his disputari solent. Sed prius potestis totius eorum rationis quasi fundamenta cognoscere. Componunt igitur primum artem quamdam de his, quæ visa dicimus, eorumque et vim et genera definiunt; in his, quale sit id, quod percipi et comprehendi possit; totidem verbis, quot Stoïci. Deinde illa exponunt duo, quæ quasi contineant omnem hanc quæstionem: quæ ita videantur, ut etiam alia eodem modo videri possint, nec in his quidquam intersit, non posse eorum alia

percipi, alia non percipi: nihil interesse autem, non modo si ex omni parte ejusdem modi sint, sed etiam si discerni non possint. Quibus positis, unius argumenti conclusione tota ab his causa comprehenditur. Composita autem ea conclusio sic est: Eorum, quæ videntur, alia vera sunt, alia falsa: et, quod falsum est, id percipi non potest: quod autem verum visum est, id omne tale est, ut ejusdem modi falsum etiam possit videri. Et, quæ visa sunt ejusmodi, ut in iis nihil intersit, non posse accidere, ut eorum alia percipi possint, alia non possint. Nullum igitur est visum, quod percipi possit. Quæ autem sumunt, ut concludant id quod volunt, ex his duo sibi putant concedi: neque enim quisquam repugnat. Ea sunt hæc: Quæ visa falsa sint, ea percipi non posse: et alterum, Inter quæ visa nihil intersit, ex his non posse alia talia esse, ut percipi possint, alia ut non possint.

Reliqua vero multâ et variâ ratione defendunt: quæ sunt item duo: unum, Eorum, quæ videantur, alia vera esse, alia falsa; alterum, Omne visum, quod sit a vero, tale esse, quale etiam a falso possit esse. Hæc duo proposita non prætervolant, sed ita dilatant, ut non mediocrem curam adhibeant et diligentiam. Dividunt enim in partes, et eas quidem magnas: primum in sensus; deinde in ea, quæ ducuntur a sensibus, et ab omni consuetudine, quam obscurari volunt: tum perveniunt ad eam partem, ut ne ratione quidem et conjecturâ ulla res percipi possit.

Hæc autem universa concidunt etiam minutius. Ut enim de sensibus hesterno sermone vidistis, item faciunt de reliquis: in singulisque rebus, quas in minima dispertiunt, volunt efficere, his omnibus, quæ visa sint, veris, adjuncta esse falsa, quæ a veris nihil differant: ea cum talia sint, nihil posse comprehendi.

XIV. Hanc ego subtilitatem philosophiâ quidem dignissimam judico, sed ab eorum causâ, qui ita dis-

serunt, remotissimam. Definitiones enim, et partitiones, et horum luminibus utens oratio, tum similitudines dissimilitudinesque, et earum tenuis et acuta distinctio, fidentium est hominum, illa vera et firma et certa esse, quæ tutentur; non eorum, qui clament, nihilo magis vera illa esse, quam falsa. Quid enim agant, si, cum aliquid definierint, roget eos quispiam, num illa definitio possit in aliam rem transferri quamlibet? Si posse dixerint; quid dicere habeant, cur illa vera definitio sit? Si negaverint; fatendum sit, quoniam vel illa vera definitio transferri non possit in falsum, quod eâ definitione explicetur, id percipi posse: quod minime illi volunt.

Eadem dici poterunt in omnibus partibus. Si enim dicent, ea, de quibus disserant, se dilucide perspicere, nec ullâ communione visorum impediri; comprehendere ea se posse fatebuntur. Sin autem negabunt vera visa a falsis posse distingui, quî poterunt longius progredi? Occurretur enim, sicut occursum est. Nam concludi argumentum non potest, nisi his, quæ ad concludendum sumta erunt, ita probatis, ut falsa ejusdem modi nulla possint esse. Ergo, si, rebus comprehensis et perceptis, nisa et progressa ratio hoc efficiet, nihil posse comprehendi; quid potest reperiri, quod ipsum sibi repugnet magis? Cumque ipsa natura accuratæ orationis hoc profiteatur, se aliquid patefacturam quod non appareat, et, quo id facilius assequatur, adhibituram et sensus, et ea quæ perspicua sint; qualis est istorum oratio, qui omnia non tam esse, quam videri, volunt?

Maxime autem convincuntur, cum hæc duo pro congruentibus sumunt, tam vehementer repugnantia: primum esse quædam falsa visa; quod cum volunt, declarant quædam esse vera: deinde, inter falsa visa et vera, nihil interesse. At primum sumseras, tamquam interesset. Ita priori posterius, posteriori superius, non jungitur.

Sed progrediamur longius, et ita agamus, ut nihil

nobis assentati esse videamur: quæque ab his dicuntur, sic persequamur, ut nihil in præteritis relinquamus. Primum igitur perspicuitas illa, quam diximus, satis magnam habet vim, ut ipsa, per sese, ea quæ sint, nobis, ita ut sint, indicet. Sed tamen, ut maneamus in perspicuis firmius et constantius, majore quâdam opus est vel arte vel diligentiâ, ne ab iis, quæ clara sint ipsa per sese, quasi præstigiis quibusdam et captionibus depellamur. Nam, qui voluit subvenire erroribus Epicurus, iis qui videntur conturbare veri cognitionem, dixitque sapientis esse, opinionem a perspicuitate sejungere, nihil profecit: ipsius enim opinionis errorem nullo modo sustulit.

XV. Quamobrem, cum duæ causæ perspicuis et evidentibus rebus adversentur, auxilia totidem sunt contra comparanda. Adversatur enim primum, quod parum defigunt animos, et intendunt in ea quæ perspicua sunt, ut, quantâ luce ea circumfusa sint, possint agnoscere: alterum est, quod, fallacibus et captiosis interrogationibus circumscripti atque decepti, quidam, cum eas dissolvere non possunt, desciscunt a veritate. Oportet igitur et ea, quæ pro perspicuitate responderi possunt, in promtu habere, de quibus jam diximus; et esse armatos, ut occurrere possimus interrogationibus eorum, captionesque discutere: quod deinceps facere constitui.

Exponam igitur generatim argumenta eorum, quoniam ipsi etiam illa solent non confuse loqui. Primum conantur ostendere, multa posse videri esse, quæ omnino nulla sint, cum animi inaniter moveantur eodem modo rebus iis quæ nullæ sint, ut iis quæ sint. Nam, cum dicatis, (inquiunt) visa quædam mitti a Deo, velut ea quæ in somnis videantur, quæque oraculis, auspiciis, extis declarentur (hæc enim aiunt probari Stoïcis, quos contra disputant); quærunt, quonam modo, falsa visa quæ sint, ea Deus efficere possit probabilia; quæ autem plane proxime ad verum accedant, efficere non possit?

aut, si ea quoque possit, cur illa non possit, quæ perdifficiliter, internoscantur tamen? et, si hæc, cur non inter quæ nihil sit omnino? Deinde, cum mens moveatur ipsa per sese, ut et ea declarant quæ cogitatione depingimus, et ea quæ vel furiosis vel dormientibus videntur, nonne (inquiunt) verisimile sit, sic etiam mentem moveri, ut non modo non internoscat, visa vera illa sint, anne falsa, sed ut in his nihil intersit omnino? ut si qui tremerent et exalbescerent vel ipsi per se, motu mentis aliquo, vel objectâ terribili re extrinsecus, nihil esset, quî distingueretur tremor ille et pallor, neque quidquam interesset inter intestinum et oblatum.

Postremo, si nulla visa sunt probabilia, quæ falsa sint, alia ratio est. Sin autem sunt, cur non etiam, quæ non facile internoscantur? cur non ut plane nihil intersit? præsertim cum ipsi dicatis, sapientem in furore sustinere se ab omni assensu, quia nulla in visis distinctio appareat.

XVI. Ad has omnes visiones inanes Antiochus quidem permulta dicebat; et erat de hac unâ re unius diei disputatio. Mihi autem non idem faciendum puto; sed ipsa capita dicenda; et primum quidem hoc reprehendendum, quod captiosissimo genere interrogationis utuntur; quod genus minime in philosophiâ probari solet, cum aliquid minutatim et gradatim additur, aut demitur. *Soritas* hos vocant, qui acervum efficiunt uno addito grano: vitiosum sane et captiosum genus. Sic enim adscenditis: Si tale visum objectum est a Deo dormienti, ut probabile sit, cur non etiam ut valde verisimile? cur deinde non, ut difficiliter a vero internoscatur? deinde, ut ne internoscatur quidem? postremo, ut nihil inter hoc et illud intersit? Huc si perveneris, me tibi primum quidque concedente, meum vitium fuerit; sin ipse tuâ sponte processeris, tuum.

Quis enim tibi dederit, aut omnia Deum posse, aut ita facturum esse, si possit? Quomodo autem

sumis, ut, si quid cui simile esse possit, sequatur, ut etiam internosci difficiliter possit? deinde, ut ne internosci quidem? postremo, ut eadem sint? ut, si lupi canibus similes, eosdem dices ad extremum. Et quidem honestis similia sunt quædam non honesta, et bonis non bona, et artificiosis minime artificiosa. Quid dubitamus igitur affirmare, nihil inter hæc interesse? Ne repugnantia quidem videmus? Nihil est enim, quod de suo genere in aliud genus transferri possit. At, si efficeretur, ut inter visa differentium generum nihil interesset, reperirentur quæ et in suo genere essent, et in alieno. Quod fieri quî potest?

Omnium deinde inanium visorum una depulsio est, sive illa cogitatione informantur (quod fieri solere concedimus), sive in quiete, sive per vinum, sive per insaniam: nam ab omnibus ejusdem modi visis perspicuitatem, quam mordicus tenere debemus, abesse dicemus. Quis enim, cum sibi fingit aliquid, et cogitatione depingit, non, simul ac se ipse commovit, atque ad se revocavit, sentit, quid intersit inter perspicua et inania? Eadem ratio est somniorum. Num censes Ennium, cum in hortis cum Ser. Galbâ, vicino suo, ambulavisset, dixisse, Visus sum mihi cum Galbâ ambulare? At, cum somniavit, ita narravit:

"Visus Homerus adesse poëta."

Idemque in Epicharmo;

"Nam videbar somniare [memet] esse mortuum."

Itaque, simul ut experrecti sumus, visa illa contemnimus; neque ita habemus, ut ea quæ in foro gessimus.

XVII. At enim, dum videntur, eadem est in somnis species horum, et eorum quæ vigilantes videmus. Plurimum interest. Sed id omittamus: illud

enim dicimus, non eamdem esse vim neque integritatem dormientium et vigilantium, nec mente, nec sensu. Ne vinolenti quidem quæ faciunt, eâdem approbatione faciunt, quâ sobrii: dubitant, hæsitant, revocant se interdum; iisque, quæ videntur, imbecillius assentiuntur: cumque edormiverunt, illa visa quam levia fuerint, intelligunt. Quod idem contingit insanis; ut et, incipientes furere, sentiant et dicant, aliquid, quod non sit, id videri sibi; et, cum relaxentur, sentiant, atque illa dicant Alcmæonis:

> "Sed mihi neutiquam cor consentit cum oculorum adspectu."

At enim ipse sapiens sustinet se in furore, ne approbet falsa pro veris. Et alias quidem sæpe, si aut in sensibus ipsius est aliqua forte gravitas aut tarditas, aut obscuriora sunt quæ videntur, aut a perspiciendo temporis brevitate excluditur. Quamquam totum hoc, sapientem aliquando sustinere assensionem, contra vos est. Si enim inter visa nihil interesset, aut semper sustineret, aut nunquam. Sed ex hoc genere toto perspici potest levitas orationis eorum, qui omnia cupiunt confundere. Quærimus gravitatis, constantiæ, firmitatis, sapientiæ judicium: utimur exemplis somniantium, furiosorum, ebriosorum. Illud attendamus, in hoc omni genere quam inconstanter loquamur. Non enim proferremus vino aut somno oppressos, aut mente captos, tam absurde, ut tum diceremus interesse inter vigilantium visa et sobriorum et sanorum, et eorum qui essent aliter affecti; tum nihil interesse.

Ne hoc quidem cernunt, omnia se reddere incerta; quod nolunt (ea dico incerta, quæ ἀδηλα Græci): si enim res se ita habeant, ut nihil intersit, utrum ita cui videatur, ut insano, an sano; cui possit exploratum esse de suâ sanitate? quod velle efficere, non mediocris insaniæ est.

Similitudines vero aut geminorum, aut signorum

annulis impressorum, pueriliter consectantur. Quis enim nostrûm similitudines negat esse, cum eæ plurimis in rebus appareant? sed, si satis est ad tollendam cognitionem, similia esse multa multorum; cur eo non estis contenti, præsertim concedentibus nobis? et cur id potius contenditis, quod rerum natura non patitur, ut non suo quidque genere sit tale, quale est? nec sit in duobus aut pluribus nullâ re differens ulla communitas? ut [sibi] sint et ova ovorum, et apes apium simillimæ. Quid pugnas igitur? aut quid tibi vis in geminis? conceditur enim similes esse; quo contentus esse potueras. Tu autem vis eosdem plane esse, non similes; quod fieri nullo modo potest.

Dein confugis ad physicos eos, qui maxime in Academiâ irridentur; a quibus ne tu quidem jam te abstinebis: et ais Democritum dicere, innumerabiles esse mundos, et quidem sic quosdam inter se non solum similes, sed undique perfecte et absolute ita pares, ut inter eos nihil prorsus intersit, et eos quidem innumerabiles: itemque homines. Deinde postulas, ut, si mundus ita sit par alteri mundo, ut inter eos ne minimum quidem intersit, concedatur tibi, ut in hoc quoque nostro mundo aliquid alicui par sit, ut nihil differat, nihil intersit. Cur enim, inquies, cum ex illis individuis, unde omnia Democritus gigni affirmat, in reliquis mundis, et in his quidem innumerabilibus, innumerabiles Q. Lutatii Catuli non modo possint esse, sed etiam sint, in hoc tanto mundo Catulus alter non possit effici?

XVIII. Primum quidem me ad Democritum vocas, cui non assentior: potiusque refello, propter id, quod dilucide docetur a politioribus physicis, singularum rerum singulas proprietates esse. Fac enim antiquos illos Servilios, qui gemini fuerunt, tam similes, quam dicuntur; num censes etiam eosdem fuisse? non cognoscebantur foris; at domi: non ab alienis; at a suis. An non videmus, hoc usu venire, ut, quos nunquam putâssemus a nobis internosci

posse, eos, consuetudine adhibitâ, tam facile internosceremus, uti ne minimum quidem similes viderentur?

Hîc, pugnes licet, non repugnabo: quinetiam concedam, illum ipsum sapientem, de quo omnis hic sermo est, cum ei res similes occurrant, quas non habeat denotatas, retenturum assensum, nec unquam ulli viso assensurum, nisi quod tale fuerit, quale falsum esse non possit. Sed ad cæteras res habet quamdam artem, quâ vera a falsis possit distinguere: et ad similitudines istas usus adhibendus est. Ut mater geminos internoscit consuetudine oculorum, sic tu internosces, si assueveris. Videsne, ut in proverbio sit ovorum inter se similitudo? tamen hoc accepimus, Deli fuisse complures (salvis rebus illis) qui gallinas alere permultas quæstûs causâ solerent: hi cum ovum inspexerant, quæ id gallina peperisset, dicere solebant. Neque id est contra nos. Nam nobis satis est, ova illa internoscere: nihil enim magis assentiri potest, hoc illud esse, quam si inter illa omnino nihil interesset. Habeo enim regulam, ut talia visa vera judicem, qualia falsa esse non possint. Ab hac mihi non licet transversum (ut aiunt) digitum discedere, ne confundam omnia. Veri enim et falsi non modo cognitio, sed et natura, tolletur, si nihil erit, quod intersit: ut etiam illud absurdum sit, quod interdum soletis dicere, cum visa in animos imprimantur, non vos id dicere, inter ipsas impressiones nihil interesse, sed inter species et quasdam formas eorum. Quasi vero non specie visa judicentur; quæ fidem nullam habebunt, sublatâ veri et falsi notâ.

Illud vero perabsurdum, quod dicitis, probabilia vos sequi, si re nullâ impediamini. Primum quî potestis non impediri, cum a veris falsa non distent? deinde quod judicium est veri, cum sit commune falsi? Ex his illa necessario nata est ἐποχη, id est assensionis retentio; in quâ melius sibi constitit Arcesilas, si vera sunt, quæ de Carneade nonnulli exis-

timant. Si enim percipi nihil potest (quod utrique visum est), tollendus assensus est. Quid enim est tam futile, quam quidquam approbare non cognitum? Carneadem autem etiam heri audiebamus solitum esse delabi interdum, ut diceret, opinaturum (id est, peccaturum) esse sapientem. Mihi porro non tam certum est, esse aliquid, quod comprehendi possit, de quo jam nimium etiam diu disputo, quam sapientem nihil opinari, id est, nunquam assentiri rei vel falsæ vel incognitæ.

Restat illud, quod dicunt, veri inveniendi causâ, contra omnia dici oportere, et pro omnibus. Volo igitur videre, quid invenerint. Non solemus, inquit, ostendere. Quæ sunt tandem ista mysteria? aut cur celatis, quasi turpe aliquid, sententiam vestram? Ut, qui audient, inquit, ratione potius quam auctoritate ducantur. Quid si utroque? num pejus est? unum tamen illud non celant, nihil esse, quod percipi possit. An in eo auctoritas nihil obest? mihi quidem videtur vel plurimum: quis enim ista tam aperte perspicueque et perversa et falsa secutus esset, nisi tanta in Arcesilâ, multo etiam major in Carneade, et copia rerum, et dicendi vis fuisset?

XIX. Hæc Antiochus fere et Alexandriæ tum, et multis annis post, multo etiam asseverantius in Syriâ, cum esset mecum paulo ante quam est mortuus. Sed, jam confirmatâ causâ, te, hominem amicissimum, (me autem appellabat) et aliquot annis minorem natu, non dubitabo monere: Tune, cum tantis laudibus philosophiam extuleris, Hortensiumque nostrum dissentientem commoveris, eam philosophiam sequêre, quæ confundit vera cum falsis, spoliat nos judicio, privat approbatione, omnibus orbat sensibus? Et Cimmeriis quidem, quibus adspectum solis sive Deus aliquis, sive natura ademerat, sive ejus loci, quem incolebant, situs, ignes tamen aderant, quorum illis uti lumine licebat. Isti autem, quos tu probas, tantis offusis tenebris, ne scintillam quidem ullam nobis ad

dispiciendum reliquerunt. Quos si sequamur, iis vinculis simus adstricti, ut nos commovere nequeamus. Sublatâ enim assensione, omnem et motum animorum, et actionem rerum, sustulerunt: quod non modo recte fieri, sed omnino fieri, non potest. Provide etiam, ne uni tibi istam sententiam minime liceat defendere, An tu, cum res occultissimas aperueris, in lucemque protuleris, juratusque dixeris, ea te comperisse (quod mihi quoque licebat, qui ex te illa cognoveram), negabis esse rem ullam, quæ cognosci, comprehendi, percipi possit? Vide, quæso, etiam atque etiam, ne illarum quoque rerum pulcherrimarum a te ipso minuatur auctoritas.

Quæ cum dixisset ille, finem fecit. Hortensius autem, vehementer admirans, (quod quidem perpetuo, Lucullo loquente, fecerat, ut etiam manus sæpe tolleret: nec mirum: nam nunquam arbitror contra Academiam dictum esse subtilius) me quoque, jocansne, an ita sentiens, (non enim satis intelligebam) cœpit hortari, ut sententiâ desisterem.

Tum mihi Catulus, Si te, inquit, Luculli oratio flexit, quæ est habita memoriter, accurate, copiose; taceo; neque te, quo minus, si tibi ita videatur, sententiam mutes, deterrendum puto. Illud vero non censuerim, ut ejus auctoritate moveare. Tantum enim non te modo monuit, inquit, arridens, ut caveres, ne quis improbus tribunus plebis (quorum vides quanta copia semper futura sit) arriperet te, et in concione quæreret, quî tibi constares, cum idem negares quidquam certi posse reperiri, idem te comperisse dixisses. Hoc, quæso, ne te terreat. De causâ autem ipsâ malim quidem te ab hoc dissentire. Sin cesseris, non magnopere mirabor: memini enim Antiochum ipsum, cum annos multos talia sensisset, simul ac visum sit, sententiâ destitisse. Hæc cum dixisset Catulus, me omnes intueri.

XX. Tum ego, non minus commotus, quam soleo in causis majoribus, hujusmodi quâdam oratione sum

exorsus: Me, Catule, oratio Luculli de ipsâ re ita movit, ut docti hominis, et copiosi, et parati, et nihil prætereuntis eorum quæ pro illâ causâ dici possent, non tamen ut ei respondere posse diffiderem. Auctoritas autem tanta plane me movebat, nisi tu opposuisses non minorem tuam. Aggrediar igitur, si pauca ante, quasi de famâ meâ, dixero.

Ego enim si, aut ostentatione aliquâ adductus, aut studio certandi, ad hanc potissimum philosophiam me applicavi; non modo stultitiam meam, sed etiam mores, et naturam condemnandam puto. Nam, si in minimis rebus pertinacia reprehenditur, calumnia etiam coërcetur; ego, de omni statu consilioque totius vitæ, aut certare cum aliis pugnaciter, aut frustrari cum alios, tum etiam me ipsum, velim? Itaque, nisi ineptum putarem, in tali disputatione id facere, quod, cum de republicâ disceptatur, fieri interdum solet; jurarem per Jovem, Deosque penates, me et ardere studio reperiendi, et ea sentire, quæ dicerem. Quî enim possum non cupere verum invenire, cum gaudeam, si simile veri quid invenerim? Sed, ut hoc pulcherrimum esse judicem, vera videre; sic, pro veris probare falsa, turpissimum est. Nec tamen ego is sum, qui nihil unquam falsi approbem, qui nunquam assentiar, qui nihil opiner: sed quærimus de sapiente. Ego vero ipse et magnus quidem sum opinator (non enim sum sapiens), et meas cogitationes sic dirigo, non ad illam parvulam Cynosuram,

"Quâ fidunt duce nocturnâ Phœnices in alto,"

ut ait Aratus; eoque directius gubernant, quod eam tenent,

"Quæ, cursu interiore, brevi convertitur orbe;"

sed ad Helicen, et clarissimos Septemtriones, id est, rationes has, latiore specie, non ad tenue elimatas. Eo fit, ut errem et vager latius. Sed non de me (ut

dixi) sed de sapiente, quæritur. Visa enim ista, cum acriter mentem sensumve pepulerunt, accipio; hisque interdum etiam assentior; nec percipio tamen. Nihil enim arbitror posse percipi. Non sum sapiens: itaque visis cedo, neque possum resistere. Sapientis autem hanc censet Arcesilas vim esse maximam, Zenoni assentiens, cavere ne capiatur; ne fallatur, videre. Nihil est enim ab eâ cogitatione, quam habemus de gravitate sapientis, errore, levitate, temeritate disjunctius.

Quid igitur loquar de firmitate sapientis? quem quidem nihil opinari tu quoque, Luculle, concedis. Quod quoniam a te probatur, (ut præpostere tecum agam; mox referam me ad ordinem) hæc, primum, conclusio quam habeat vim, considera.

XXI. Si ulli rei sapiens assentietur unquam, aliquando etiam opinabitur: nunquam autem opinabitur: nulli igitur rei assentietur. Hanc conclusionem Arcesilas probabat: confirmabat enim et primum, et secundum. Carneades nonnunquam secundum illud dabat, assentiri aliquando. Ita sequebatur etiam opinari; quod tu non vis, et recte, ut mihi videris. Sed illud primum, sapientem, si assensurus esset, etiam opinaturum, falsum esse et Stoïci dicunt, et eorum adstipulator Antiochus: posse enim eum falsa a veris, et quæ non possint percipi, ab iis quæ possint, distinguere. Nobis autem, primum, etiamsi quid percipi possit, tamen ipsa consuetudo assentiendi periculosa esse videtur et lubrica.

Quamobrem, cum tam vitiosum esse constet, assentiri quidquam aut falsum aut incognitum; sustinenda est potius omnis assensio, ne præcipitet, si temere processerit. Ita enim finitima sunt falsa veris, eaque quæ percipi non possunt, iis quæ possunt, (si modo ea sunt quædam: jam enim videbimus) ut tam præcipitem in locum non debeat se sapiens committere. Sin autem, omnino nihil esse, quod percipi possit, a me sumsero, et, quod tu mihi das, accepero,

sapientem nihil opinari; effectum illud erit, sapientem assensus omnes cohibiturum: ut tibi videndum sit, idne malis, an aliquid opinaturum esse sapientem. Neutrum, inquies, illorum. Nitamur igitur, nihil posse percipi: etenim de eo omnis est controversia.

XXII. Sed prius pauca cum Antiocho, qui hæc ipsa, quæ a me defenduntur, et didicit apud Philonem tam diu, ut constaret diutius didicisse neminem, et scripsit de his rebus acutissime, et idem hæc non acrius accusavit in senectute, quam antea defensitaverat. Quamvis igitur fuerit acutus, ut fuit, tamen inconstantiâ levatur auctoritas. Quis [inquam] enim iste dies illuxerit, quæro, qui illi ostenderit, eam, quam multos annos esse negavisset, veri et falsi notam? Excogitavit aliquid? eadem dicit, quæ Stoïci: pœnituit eum illa sensisse? cur non se transtulit ad alios, et maxime ad Stoïcos? eorum enim erat propria ista dissensio. Quid? eum Mnesarchi pœnitebat? quid? Dardani? qui erant Athenis tum principes Stoïcorum. Nunquam a Philone discessit, nisi posteaquam ipse cœpit, qui se audirent, habere.

Unde autem subito vetus Academia revocata est? Nominis dignitatem videtur, cum a re ipsâ descisceret, retinere voluisse; quod erant, qui illum gloriæ causâ facerent sperare, etiam fore, ut ii, qui se sequerentur, Antiochii vocarentur. Mihi autem magis videtur non potuisse sustinere concursum omnium philosophorum: etenim de cæteris sunt inter illos nonnulla communia: hæc Academicorum est una sententia, quam reliquorum philosophorum nemo probet. Itaque cessit: et ut ii, qui [sub Novis] solem non ferunt, item ille, cum æstuaret, veterum, ut Mænianorum, sic Academicorum, umbram secutus est.

Quoque solebat uti argumento tum, cum ei placebat, nihil posse percipi, cum quæreret, Dionysius

ille Heracleotes utrum comprehendisset certâ illâ notâ, quâ assentiri dicitis oportere, illudne, quod multos annos tenuisset, Zenonique magistro credidisset, honestum quod esset, id bonum solum esse; an, quod postea defensitavisset, honesti inane nomen esse, voluptatem esse summum bonum; qui ex illius commutatâ sententiâ docere vellet, nihil ita signari in animis nostris a vero posse, quod non eodem modo possit a falso; is curavit, quod argumentum ex Dionysio ipse sumsisset, ex eo cæteri sumerent.

XXIII. Sed cum hoc alio loco plura; nunc ad ea, quæ a te, Luculle, dicta sunt: et primum, quod initio dixisti, videamus, quale sit: similiter a nobis de antiquis philosophis commemorari, atque seditiosi solerent claros viros, sed tamen populares aliquos, nominare. Illi, cum res non bonas tractent, similes bonorum videri volunt: nos autem dicimus, ea nobis videri, quæ vosmetipsi nobilissimis philosophis placuisse conceditis. Anaxagoras nivem nigram dixit esse: ferres me, si ego idem dicerem? tu, ne si dubitarem quidem. At quis est hic? num sophistes? (sic enim appellantur ii, qui, ostentationis aut quæstûs causâ, philosophantur:) maximâ fuit et gravitatis et ingenii gloriâ.

Quid loquar de Democrito? quem cum eo conferre possumus, non modo ingenii magnitudine, sed etiam animi? qui ita sit ausus ordiri, Hæc loquor de universis. Nihil excipit, de quo non profiteatur. Quid enim esse potest extra universa? Quis hunc philosophum non anteponit Cleanthi, Chrysippo, reliquisque inferioris ætatis? qui mihi, cum illo collati, quintæ classis videntur. Atque is non hoc dicit, quod nos, qui veri esse aliquid non negamus, percipi posse negamus: ille verum esse plane negat: esse sensus quidem [sed] obscuros dicit, [et] tenebricosos: (sic enim appellat eos is, qui hunc maxime est admiratus, Chius Metrodorus, initio libri, qui est de

naturâ.) Nego, inquit, scire nos, sciamusne aliquid, an nihil sciamus; ne idipsum quidem nescire, an scire, nec omnino, sitne aliquid, an nihil sit.

Furere tibi Empedocles videtur; at mihi dignissimum rebus iis, de quibus loquitur, sonum fundere. Num ergo is excæcat nos, aut orbat sensibus, si parum magnam vim censet in iis esse ad ea, quæ sub eos subjecta sunt, judicanda? Parmenides, Xenophanes, minus bonis quamquam versibus, sed tamen illis versibus increpant eorum arrogantiam, quasi irati, qui, cum sciri nihil possit, audeant se scire dicere. Et ab his aiebas removendum Socratem et Platonem. Cur? An de ullis certius possum dicere? Vixisse cum his equidem videor: ita multi sermones perscripti sunt, e quibus dubitari non possit, quin Socrati nihil sit visum sciri posse. Excepit unum tantum, "scire se, nihil se scire:" nihil amplius. Quid dicam de Platone? qui certe tam multis libris hæc persecutus non esset, nisi probavisset: ironiam enim alterius, perpetuam præsertim, nulla fuit ratio persequi.

XXIV. Videorne tibi, non ut Saturninus, nominare modo illustres homines, sed etiam imitari nunquam, nisi clarum, nisi nobilem? Atqui habebam molestos vobis, sed minutos, Stilponem, Diodorum, Alexinum, quorum sunt contorta et aculeata quædam sophismata: sic enim appellantur fallaces conclusiunculæ. Sed quid eos colligam, cum habeam Chrysippum, qui fulcire putatur porticum Stoïcorum? Quam multa ille contra sensus, quam multa contra omnia quæ in consuetudine probantur! At dissolvit idem. Mihi quidem non videtur: sed dissolverit sane: certe tam multa non collegisset, quæ nos fallerent probabilitate magnâ, nisi videret, his resisti non facile posse.

Quid Cyrenæi videntur? minime contemti philosophi; qui negant esse quidquam, quod percipi possit extrinsecus; ea se sola percipere, quæ tactu inti-

mo sentiant, ut dolorem, ut voluptatem: neque se, quo quid colore aut quo sono sit, scire, sed tantum sentire, affici se quodammodo.

Satis multa de auctoribus: quamquam ex me quæsieras, nonne putarem, post illos veteres, tot sæculis, inveniri verum potuisse, tot ingeniis tantisque studiis quærentibus. Quid inventum sit, paulo post videro, te ipso quoque judice. Arcesilam vero non obtrectandi causâ cum Zenone pugnavisse, sed verum invenire voluisse, sic intelligitur. Nemo, inquam, superiorum non modo expresserat, sed ne dixerat quidem, posse hominem nihil opinari: nec solum posse, sed ita necesse esse sapienti. Visa est Arcesilæ cum vera sententia, tum honesta, et digna sapiente. Quæsivit de Zenone fortasse, quid futurum esset, si nec percipere quidquam posset sapiens, nec opinari sapientis esset. Ille, credo, Nihil opinatur; quoniam esset, quod percipi posset. Quid ergo id esset? Visum, credo. Quale igitur visum? tum illum ita definivisse, Ex eo quod esset, sicut esset, impressum, et signatum, et effictum. Post requisitum, etiamne, si ejusmodi esset visum verum, quale vel falsum. Hìc Zenonem vidisse acute, nullum esse visum quod percipi posset, si id tale esset ab eo quod est, ut ejusdemmodi, ab eo quod non est, posset esse. Recte consensit Arcesilas; ad definitionem additum: Neque enim falsum percipi posse, neque verum, si esset tale, quale vel falsum.

Incubuit autem in eas disputationes, ut doceret, nullum tale esse visum a vero, ut non ejusdemmodi etiam a falso posset esse. Hæc autem est una contentio, quæ adhuc permanserit: nam illud, nulli rei assensurum esse sapientem, nihil ad hanc controversiam pertinebat. Licebat enim nihil percipere, et tamen opinari; quod a Carneade dicitur probatum. Equidem Clitomacho plus, quam Philoni aut Metrodoro, credens, hoc magis ab eo disputatum quam probatum puto.

XXV. Sed id omittamus. Illud certe, opinatione et perceptione sublatâ, sequitur, omnium assensionum retentio: ut, si ostendero, nihil posse percipi, tu concedas nunquam assensurum esse.

Quid ergo est, quod percipi possit, si ne sensus quidem vera nuntiant? quos tu, Luculle, communi loco defendis: quod ne [id] facere posses, idcirco heri, non necessario loco, contra sensus tam multa dixeram. Tu autem te negas infracto remo, neque columbæ collo, commoveri. Primum cur? nam et in remo sentio non esse id, quod videatur; et in columbâ plures videri colores, nec esse plus uno. Deinde nihilne præterea diximus? maneant illa omnia: lacerat ista causa; veraces suos esse sensus dicit. Igitur semper auctorem habes eum, qui magno suo periculo causam agat. Eo enim rem demittit Epicurus, si unus sensus semel in vitâ mentitus sit, nulli unquam esse credendum. Hoc est verum esse, confidere suis testibus, et importune insistere? Itaque Timagoras Epicureus negat sibi unquam, cum oculum torsisset, duas ex lucernâ flammulas esse visas: opinionis enim esse mendacium, non oculorum: quasi quæratur, quid sit, non quid videatur. Sed hic quidem majorum similis.

Tu vero, qui visa sensibus alia vera dicas esse, alia falsa, quî ea distinguis? Desine, quæso, communibus locis: domi nobis ista nascuntur. Si quis Deus te interroget, sanis modo et integris sensibus, num amplius quid desideras? quid respondeas? Utinam quidem roget! Audiat, quam nobiscum male egerit. Ut enim vera videamus, quam longe videmus? Ego Catuli Cumanam ex hoc loco regionem video; Pompeianum non cerno: neque quidquam interjectum est, quod obstet: sed intendi longius acies non potest. O præclarum prospectum! Puteolos videmus: at familiarem nostrum Avianum, fortasse in porticu Neptuni ambulantem, non videmus. At ille nescio qui, qui in scholis nominari solet, mille et

octoginta stadia quod abesset, videbat; quædam volucres longius. Responderem igitur audacter isti vestro Deo, me plane his oculis non esse contentum. Dicet me acrius videre, quam ullos pisces fortasse; qui neque videntur a nobis, et nunc quidem sub oculis sunt; neque ipsi nos suspicere possunt. Ergo, ut aliis aqua, sic nobis aër crassus, offunditur. At amplius non desideramus. Quid? talpam? non desiderare lumen putas? neque tam quereretur cum Deo, quod parum longe, quam quod falsum videret. Videsne navem illam? Stare nobis videtur; at iis, qui in navi sunt, moveri hæc villa. Quære rationem, cur ita videatur: quam ut maxime inveneris, (quod haud scio, an non possis) non tu verum testem habere, sed eum, non sine causâ, falsum testimonium dicere ostenderis.

XXVI. Quid ego de navi? vidi enim a te remum contemni: majora fortasse quæris. Quid potest esse sole majus? quem mathematici amplius duodeviginti partibus confirmant majorem esse, quam terram. Quantulus nobis videtur? mihi quidem quasi pedalis. Epicurus autem posse putat etiam minorem esse eum, quam videatur, sed non multo: ne majorem quidem multo putat esse, vel tantum esse, quantus videatur: ut oculi aut nihil mentiantur, aut non multum mentiantur. Ubi igitur illud est, "*semel?*" Sed ab hoc credulo, qui nunquam sensus mentiri putat, discedamus; qui ne nunc quidem, cum ille sol, qui tantâ incitatione fertur, ut, celeritas ejus quanta sit, ne cogitari quidem possit, tamen nobis stare videatur.

Sed, ut minuam controversiam, videte, quæso, quam in parvulis sitis. Quatuor sunt capita, quæ concludant, nihil esse, quod nosci, percipi, comprehendi possit; de quo hæc tota quæstio est. E quibus primum est, esse aliquod visum falsum; secundum, non posse id percipi; tertium, inter quæ visa nihil intersit, fieri non posse, ut eorum alia percipi possint,

alia non possint; quartum, nullum esse visum verum a sensu profectum, cui non appositum sit visum aliud quod ab eo nihil intersit, quodque percipi non possit.

Horum quatuor capitum secundum et tertium omnes concedunt. Primum Epicurus non dat. Vos, quibuscum res est, id quoque conceditis. Omnis pugna de quarto est.

Qui igitur P. Servilium Geminum videbat, si Quintum se videre putabat, incidebat in ejusmodi visum, quod percipi non posset; quia nullâ notâ verum distinguebatur a falso: quâ distinctione sublatâ, quam haberet, in C. Cottâ (qui bis cum Gemino consul fuit) agnoscendo, ejusmodi notam, quæ falsa esse non posset? Negas tantam similitudinem in rerum naturâ esse. Pugnas omnino, sed cum adversario facili. Ne sit sane: videri certe potest. Fallet igitur sensum: et, si una fefellerit similitudo, dubia omnia reddiderit. Sublato enim judicio illo, quo oportet agnosci; etiam si ipse erit, quem videris, qui tibi videtur, tamen non eâ notâ judicabis, quâ dicis oportere, ut non possit esse ejusdemmodi falsa. Quando igitur potest tibi P. Geminus, Quintus videri, quid habes explorati, cur non possit tibi Cotta videri, qui non sit, quoniam aliquid videtur esse, quod non est?

Omnia dicis sui generis esse; nihil esse idem, quod sit aliud. Stoïcum est quidem, nec admodum credibile, nullum esse pilum omnibus rebus talem, qualis sit pilus alius, nullum granum. Hæc refelli possunt: sed pugnare nolo. Ad id enim, quod agitur, nihil interest, omnibusne partibus visa res nihil differat, an internosci non possit, etiam si differat: sed, si hominum similitudo tanta esse non potest, ne signorum quidem? Dic mihi, Lysippus eodem ære, eâdem temperatione, eodem cælo, aquâ, cæteris omnibus, centum Alexandros ejusdemmodi facere non posset? Quâ igitur notione discerneres? Quid si in ejusdemmodi cerâ centum sigilla hoc annulo

impressero? ecquæ poterit in agnoscendo esse distinctio? an tibi erit quærendus annularius aliquis, quoniam gallinarium invenisti Deliacum illum, qui ova agnosceret?

XXVII. Sed adhibes artem advocatam etiam sensibus. Pictor videt, quæ nos non videmus: et, simul inflavit tibicen, a perito carmen agnoscitur. Quid? hoc nonne videtur contra te valere, si, sine magnis artificiis, (ad quæ pauci accedunt, nostri quidem generis, admodum) nec videre, nec audire possumus? Jam illa præclara, quanto artificio esset sensus nostros, mentemque, et totam constructionem hominis fabricata natura, cur non extimescam opinandi temeritatem? Etiamne hoc affirmare potes, Luculle, esse aliquam vim, cum prudentiâ et consilio scilicet, quæ finxerit, vel (ut tuo verbo utar) quæ fabricata sit, hominem? Qualis ista fabrica est? ubi adhibita? quando? cur? quo modo? Tractantur ista ingeniose: disputantur etiam eleganter. Denique videantur sane, ne affirmentur modo. Sed de physicis mox, et quidem ob eam causam, ne tu, qui idem me facturum paulo ante dixeris, videare mentitus. Sed ut ad ea, quæ clariora sunt, veniam: res jam universas profundam; de quibus volumina impleta sunt, non a nostris solum, sed etiam a Chrysippo: de quo queri solent Stoïci, dum studiose omnia conquisierit contra sensus et perspicuitatem, contraque omnem consuetudinem, contraque rationem, ipsum, sibi respondentem, inferiorem fuisse: itaque ab eo armatum esse Carneadem.

Ea sunt ejusmodi, quæ a te diligentissime tractata sunt. Dormientium, et vinolentorum, et furiosorum, visa imbecilliora esse dicebas, quam vigilantium, siccorum, sanorum: quo modo? quia, cum experrectus esset Ennius, non diceret se vidisse Homerum, sed visum esse: Alcmæo autem,

"Sed mihi neutiquam cor consentit."

Similia de vinolentis. Quasi quisquam neget, et qui experrectus sit, eum somnia; et, cujus furor consederit, putare non fuisse ea vera, quæ essent sibi visa in furore. Sed non id agitur: tum, cum videntur, quo modo videantur, id quæritur: nisi vero Ennium non putamus ita totum illud audivisse,

"O pietas animi" .....

(si modo id somniavit) ut si vigilans audiret: experrectus enim potuit illa visa putare, ut erant, et somnia: dormienti vero, æque ac vigilanti, probabantur. Quid? Iliona somno illo,

"Mater, te appello" ......

nonne ita credit filium locutum, ut experrecta etiam crederet? unde enim illa?

"Age, adsta; mane; audi; itera dum eademmet
ista mihi:"

num videtur minorem habere visis, quam vigilantes, fidem?

XXVIII. Quid loquar de insanis? qualis tandem fuit affinis tuus, Catule, Tuditanus? quisquam sanissimus tam certa putat, quæ videt, quam is putabat, quæ videbantur? quid ille, qui,

"Video, video te vivum, Ulysses, dum licet:"

nonne etiam bis exclamavit se videre, cum omnino non videret? Quid? apud Euripidem Hercules, cum, ut Eurysthei filios, ita suos configebat sagittis; cum uxorem interimebat, cum conabatur etiam patrem; non perinde movebatur falsis, ut veris moveretur? Quid? ipse Alcmæo tuus, qui negat cor sibi cum oculis consentire, nonne ibidem, incitato furore,

"Unde hæc flamma oritur?"

et illa deinceps,

"Incede, incede; adsunt, adsunt: me, me expetunt."

Quid? cum virginis fidem implorat:

"Fer mî auxilium: pestem abige a me:
Flammiferam hanc vim, quæ me excruciat.
Cœruleæ, incinctæ igni, incedunt:
Circumstant cum ardentibus tædis."

Num dubitas, quin sibi hæc videre videatur? itemque cætera:

"Intendit crinitus Apollo
Arcum auratum, lunâ innixus.
Diana facem jacit a lævâ."

Quî magis hæc crederet, si essent, quam credebat, quia videbantur? Apparet enim jam cor cum oculis consentire. Omnia autem hæc proferuntur, ut illud efficiatur, quo certius nihil potest esse: inter visa vera et falsa, ad animi assensum, nihil interesse. Vos autem nihil agitis, cum falsa illa vel furiosorum vel somniantium, recordatione ipsorum, refellitis. Non enim id quæritur, qualis recordatio fieri soleat eorum qui experrecti sint, aut eorum qui furere destiterint; sed qualis visio fuerit, aut furentium aut somniantium, tum cum commovebantur. Sed abeo a sensibus.

Quid est, quod ratione percipi possit? Dialecticam inventam esse dicitis, veri et falsi quasi disceptatricem, et judicem. Cujus veri et falsi? et in quâ re? In geometriâne, quid sit verum vel falsum, dialecticus judicabit, an in literis, aut in musicis? At ea non novit. In philosophiâ igitur? Sol quantus sit, quid ad illum? quod sit summum bonum, quid habet, ut queat judicare? quid igitur judicabit? Quæ conjunctio, quæ disjunctio vera sit, quid ambigue dictum sit, quid sequatur quamque rem, quid repug-

net? Si hæc, et horum similia, judicat, de se ipsâ judicat: plus autem pollicebatur: nam hæc quidem judicare, ad cæteras res, quæ sunt in philosophiâ multæ atque magnæ, non est satis. Sed, quoniam tantum in eâ arte ponitis, videte, ne contra vos tota nata sit: quæ primo progressu festive tradit elementa loquendi, et ambiguorum intelligentiam, concludendique rationem: tum, paucis additis, venit ad soritas, lubricum sane, et periculosum locum: quod tu modo dicebas esse vitiosum interrogandi genus.

XXIX. Quid ergo? istius vitii num nostra culpa est? rerum natura nullam nobis dedit cognitionem finium, ut ullâ in re statuere possimus, quâtenus: nec hoc in acervo tritici solum, unde nomen est, sed nullâ omnino in re minutatim [interrogati,] dives, pauper; clarus, obscurus sit; multa, pauca; magna, parva; longa, brevia; lata, angusta; quanto aut addito, aut demto, certum respondeamus, non habemus.

At vitiosi sunt soritæ. Frangite igitur eos, si potestis, ne molesti sint: erunt enim, nisi cavetis. Cautum est, inquit. Placet enim Chrysippo, cum gradatim interrogetur, verbi causâ, tria, pauca sint, anne multa; aliquanto prius, quam ad multa perveniat, quiescere, id est, quod ab iis dicitur, ἡσυχάζειν. Per me, vel stertas licet, inquit Carneades, non modo quiescas. Sed quid proficit? sequitur enim, qui te ex somno excitet, et eodem modo interroget: quo in numero conticuisti, si ad eum numerum unum addidero, multane erunt? Progrediêre rursus, quoad videbitur. Quid plura? hoc enim fateris: neque ultimum te paucorum, neque primum multorum respondere posse: cujus generis error ita manat, ut non videam, quo non possit accedere.

Nihil me lædit, inquit. Ego enim, ut agitator callidus, prius quam ad finem veniam, equos sustinebo; eoque magis, si locus is, quo ferentur equi, præceps erit. Sic me, inquit, ante sustinebo, nec diutius cap-

tiose interroganti respondebo. Si habes, quod liqueat, neque respondes; superbis: si non habes, ne tu quidem percipis. Si, quia obscura, concedo: sed negas te usque ad obscura progredi. Illustribus igitur rebus insistis: si id tantummodo, ut taceas, nihil assequeris: quid enim ad illum qui te captare vult, utrum tacentem irretiat te, an loquentem? Sin autem usque ad novem, verbi gratiâ, sine dubitatione respondes pauca esse, in decimo insistis; etiam a certis et illustrioribus cohibes assensum. Hoc idem me in obscuris facere non sinis. Nihil igitur te contra soritas ars ista adjuvat; quæ, nec augenti nec minuenti, quid aut primum sit aut postremum, docet.

Quid, quod eadem illa ars, quasi Penelope telam retexens, tollit ad extremum superiora? utrum ea vestra, an nostra culpa est? Nempe fundamentum dialecticæ est, quidquid enuntietur, (id autem appellatur ἀξίωμα, quod est quasi effatum) aut verum esse, aut falsum. Quid igitur? hæc vera, an falsa sunt? Si te mentiri dicis, idque verum dicis; [mentiri, verum dicis.] Hæc scilicet inexplicabilia esse dicitis: quod est odiosius, quam illa, quæ nos incomprehensa, et non percepta, dicimus.

XXX. Sed hæc omitto. Illud quæro, si ista explicari non possunt, nec eorum ullum judicium invenitur, ut respondere possitis, verane an falsa sint; ubi est illa definitio, Effatum est id, quod aut verum aut falsum sit? Rebus sumtis, adjungam, ex his sequendas esse alias, alias improbandas, quæ sint in genere contrario. Quo modo igitur hoc conclusum esse judicas? Si dicis nunc lucere, et verum dicis, [lucet: dicis autem lucere; et verum dicis:] lucet igitur. Probatis certe genus, et rectissime conclusum dicitis. Itaque, in docendo, eum primum concludendi modum traditis. Aut, quidquid igitur eodem modo concluditur, probabitis, aut ars ista nulla est. Vide ergo, hanc conclusionem probaturusne sis: Si dicis te mentiri, verumque dicis, mentiris: dicis autem te

mentiri, verumque dicis: mentiris igitur. Quî potes hanc non probare, cum probaveris ejusdem generis superiorem?

Hæc Chrysippea sunt, ne ab ipso quidem dissoluta. Quid enim faceret huic conclusioni? Si lucet, lucet: lucet autem: lucet igitur. Cederet scilicet: ipsa enim ratio connexi, cum concesseris superius, cogit inferius concedere. Quid ergo hæc ab illâ conclusione differt? Si mentiris, mentiris: mentiris autem: mentiris igitur. Hoc negas te posse nec approbare nec improbare. Quî igitur magis illud? Si ars, si ratio, si via, si vis denique conclusionis valet; eadem est in utroque.

Sed hoc extremum eorum est. Postulant, ut excipiantur hæc inexplicabilia. Tribunum aliquem censeo adeant: a me istam exceptionem nunquam impetrabunt. Etenim, cum ab Epicuro (qui totam dialecticam et contemnit et irridet) non impetrent, ut verum esse concedat, quod ita effabimur, Aut vivet cras Hermachus, aut non vivet (cum dialectici sic statuant, omne, quod ita disjunctum sit, quasi "aut etiam, aut non," non modo verum esse, sed etiam necessarium); vide, quam sit catus is, quem isti tardum putant. Si enim, inquit, alterutrum concessero, necessarium esse necesse erit, cras Hermachum aut vivere aut non vivere: nulla autem est in naturâ rerum talis necessitas. Cum hoc igitur dialectici pugnent, id est, Antiochus, et Stoïci: totam enim evertit dialecticam. Nam si e contrariis disjunctio (contraria autem ea dico, cum alterum ait, alterum negat) si talis disjunctio falsa potest esse, nulla vera est. Mecum vero quid habent litium, qui ipsorum disciplinam sequor?

Cum aliquid hujusmodi inciderat, sic ludere Carneades solebat: Si recte conclusi, teneo: sin vitiose, minam Diogenes reddet: ab eo enim Stoïco dialecticam didicerat: hæc autem merces erat dialecticorum. Sequor igitur eas vias, quas didici ab Antiocho:

nec reperio, quomodo judicem, Si lucet, lucet, verum esse, ob eam causam, quod ita didici, omne, quod ipsum ex se connexum sit, verum esse: non judicem, Si mentiris, mentiris, eodem modo esse connexum. Aut igitur hoc et illud; aut, nisi hoc, ne illud quidem judicabo.

XXXI. Sed, ut omnes istos aculeos, et totum tortuosum genus disputandi relinquamus, ostendamusque, qui simus: jam, explicatâ totâ Carneadis sententiâ, Antiochia ista corruent universa. Nec vero quidquam ita dicam, ut quisquam id fingi suspicetur. A Clitomacho sumam, qui usque ad senectutem cum Carneade fuit, homo et acutus, ut Pœnus, et valde studiosus ac diligens: et quatuor ejus libri sunt de sustinendis assensionibus: hæc autem, quæ jam dicam, sunt sumta de primo. Duo placet esse Carneadi genera visorum: in uno hanc divisionem, Alia visa esse, quæ percipi possint, alia quæ non possint: in altero autem, Alia visa esse probabilia, alia non probabilia. Itaque, quæ contra sensus, contraque perspicuitatem, dicantur, ea pertinere ad superiorem divisionem: contra posteriorem nihil dici oportere. Quare ita placere, tale visum nullum esse, ut perceptio consequeretur; ut autem probatio, multa. Etenim contra naturam esset, si probabile nihil esset: et sequitur omnis vitæ ea, quam tu, Luculle, commemorabas, eversio. Itaque et sensibus probanda multa sunt: teneatur modo illud, non inesse in his quidquam tale, quale non etiam falsum, nihil ab eo differens, esse possit. Sic, quidquid acciderit specie probabile, si nihil se offeret, quod sit probabilitati illi contrarium, utetur eo sapiens: ac sic omnis ratio vitæ gubernabitur. Etenim is quoque, qui a vobis sapiens inducitur, multa sequitur probabilia, non comprehensa, neque percepta, neque assensa, sed similia veri; quæ nisi probet, omnis vita tollatur.

Quid enim? conscendens navem sapiens, num comprehensum animo habet atque perceptum, se ex

sententiâ navigaturum? quî potest? Sed si jam ex hoc loco proficiscatur Puteolos stadia triginta, probo navigio, bono gubernatore, hac tranquillitate; probabile videatur, se illuc venturum esse salvum. Hujusmodi igitur visis consilia capiet et agendi, et non agendi: faciliorque erit, ut albam esse nivem probet, quam erat Anaxagoras, qui id non modo ita esse negabat, sed sibi, quia sciret aquam nigram esse, unde illa concreta esset, albam ipsam esse, ne videri quidem. Et quæcumque res eum sic attinget, ut sit visum illud probabile, neque ullâ re impeditum, movebitur. Non enim est e saxo sculptus, aut e robore dolatus: habet corpus; habet animum: movetur mente; movetur sensibus; ut ei multa vera videantur; neque tamen habere insignem illam et propriam percipiendi notam: eoque sapientem non assentiri, quia possit ejusdem modi exsistere falsum aliquod, cujusmodi hoc verum. Neque nos contra sensus aliter dicimus, ac Stoïci, qui multa falsa esse dicunt, longeque aliter se habere, ac sensibus videantur.

XXXII. Hoc autem si ita sit, ut unum modo sensibus falsum videatur; præsto est, qui neget, rem ullam percipi posse sensibus. Ita, nobis tacentibus, ex uno Epicuri capite, altero vestro, perceptio et comprehensio tollitur. Quod est caput Epicuri? Si ullum sensibus visum falsum est, nihil percipi potest. Quod vestrum? Sunt falsa sensûs visa. Quid sequitur? Ut taceam, conclusio ipsa loquitur, nihil posse percipi. Non concedo, inquit, Epicuro. Certa igitur cum illo, qui a te totus diversus est: noli mecum, qui hoc quidem certe, falsi esse aliquid in sensibus, tibi assentior.

Quamquam nihil mihi tam mirum videtur, quam ista dici, ab Antiocho quidem maxime, cui erant, quæ paulo ante dixi, notissima. Licet enim hæc quivis arbitratu suo reprehendat, quod negemus rem ullam percipi posse; certe levior reprehensio est.

Quod tamen dicimus esse quædam probabilia, non videtur hoc satis esse vobis. Ne sit. Illa certe debemus effugere, quæ a te vel maxime agitata sunt: Nihil igitur cernis? nihil audis? nihil tibi est perspicuum? Explicavi paulo ante, Clitomacho auctore, quo modo ista Carneades diceret. Accipe, quemadmodum eadem dicantur a Clitomacho, in eo libro, quem ad C. Lucilium scripsit poëtam, cum scripsisset iisdem de rebus ad L. Censorinum, eum, qui consul cum M' Manilio fuit. Scripsit igitur his fere verbis: sunt enim mihi nota, propterea quod earum ipsarum rerum, de quibus agimus, prima institutio, et quasi disciplina, illo libro continetur; sed scriptum est ita: "Academicis placere, esse rerum ejusmodi dissimilitudines, ut aliæ probabiles videantur, aliæ contra; id autem non esse satis, cur alia percipi posse dicas, alia non posse; propterea quod multa falsa probabilia sint; nihil autem falsi perceptum et cognitum possit esse." Itaque ait, vehementer errare eos, qui dicant, ab Academiâ sensus eripi, a quibus nunquam dictum sit, aut colorem aut saporem aut sonum nullum esse; illud sit disputatum, non inesse in his propriam, quæ nusquam alibi esset, veri et certi notam.

Quæ cum exposuisset, adjungit, dupliciter dici assensus sustinere sapientem: uno modo, cum hoc intelligatur, omnino eum rei nulli assentiri; altero, cum se a respondendo, ut aut approbet quid aut improbet, sustineat, ut neque neget aliquid, neque aiat. Id cum ita sit, alterum placere, ut nunquam assentiatur; alterum tenere, ut, sequens probabilitatem, ubicumque hæc aut occurrat aut deficiat, aut Etiam, aut Non, respondere possit: [nam, cum] placeat, eum, qui de omnibus rebus contineat se ab assentiendo, moveri tamen, et agere aliquid, reliquit ejusmodi visa, quibus ad actionem excitemur: item ea, quæ interrogati in utramque partem respondere possimus, sequentes tantummodo quod ita visum sit, dum sine

assensu: neque tamen omnia ejusmodi visa approbari, sed ea, quæ nullâ re impediantur. Hæc si vobis non probamus, sint falsa sane: invidiosa certe non sunt. Non enim lucem eripimus: sed ea, quæ vos percipi comprehendique, eadem nos, si modo probabilia sint, videri dicimus.

XXXIII. Sic igitur inducto et constituto probabili, et eo quidem expedito, soluto, libero, nullâ re implicato, vides profecto, Luculle, jacere jam illud tuum perspicuitatis patrocinium. Iisdem enim hic sapiens, de quo loquor, oculis, quibus iste vester, cœlum, terram, mare intuebitur: iisdem sensibus reliqua, quæ sub quemque sensum cadunt, sentiet. Mare illud, quod nunc, Favonio nascente, purpureum videtur, idem huic nostro videbitur; nec tamen assentietur; quia nobismetipsis modo cœruleum videbatur, mane flavum; quodque nunc, quia a sole collucet, albescit, et vibrat, dissimileque est proximo [et] continenti: ut, etiam si possis rationem reddere, cur id eveniat, tamen non possis id verum esse, quod videbatur oculis, defendere.

Unde memoria, si nihil percipimus, (sic enim quærebas) quod meminisse visa, nisi comprehensa, non possumus? Quid? Polyænus, qui magnus mathematicus fuisse dicitur, is, posteaquam, Epicuro assentiens, totam geometriam esse falsam credidit, num illa etiam, quæ sciebat, oblitus est? Atqui, falsum quod est, id percipi non potest, ut vobismetipsis placet. Si igitur memoria perceptarum comprehensarumque rerum est, omnia, quæ quisque meminit, habet ea comprehensa, atque percepta. Falsi autem comprehendi nihil potest: et omnia meminit Scyron Epicuri dogmata: vera igitur illa sunt nunc omnia. Hoc per me licet: sed tibi aut concedendum est ita esse, quod minime vis; aut memoriam mihi remittas, oportet, et facile esse ei locum, etiam si comprehensio perceptioque nulla sit.

Quid fiet artibus? quibus? iisne, quæ ipsæ fa-

tentur conjecturâ se plus uti quam scientiâ; an his, quæ tantum id, quod videtur, sequuntur, nec habent istam artem vestram, quâ vera et falsa dijudicent?

Sed illa sunt lumina duo, quæ maxime causam istam continent. Primum enim negatis fieri posse, ut quisquam nulli rei assentiatur. At id quidem perspicuum est: cum Panætius (princeps prope, meo quidem judicio, Stoïcorum) eâ de re dubitare se dicat, quam omnes, præter eum, Stoïci certissimam putant, vera esse [haruspicum auspicia,] oracula, somnia, vaticinationes; seque ab assensu sustineat. Quod is potest facere de iis rebus, quas illi, a quibus ipse didicit, certas habuerint; cur id sapiens de reliquis rebus facere non possit? An est aliquid, quod positum vel improbare vel approbare possit, dubitare non possit? An tu in soritis poteris hoc, cum voles; ille in reliquis rebus non poterit eodem modo insistere, præsertim cum possit, sine assensione, ipsam verisimilitudinem non impeditam sequi?

Alterum est, quod negatis actionem ullius rei posse in eo esse, qui nullam rem assensu suo comprobet. Primum enim videri oportet, in quo sit etiam assensus: dicunt enim Stoïci, sensus ipsos assensus esse; quos quoniam appetitio consequatur, actionem sequi: tolli autem omnia, si visa tollantur.

XXXIV. Hac de re in utramque partem et dicta sunt et scripta multa; sed brevi res potest tota confici. Ego enim etsi maximam actionem puto, repugnare visis, obsistere opinionibus, assensus lubricos sustinere, credoque Clitomacho ita scribenti, Herculi quemdam laborem exantlatum a Carneade, quod, ut feram et immanem belluam, sic ex animis nostris assensionem, id est, opinationem et temeritatem, extraxisset: tamen, ut ea pars defensionis relinquatur, quid impediet actionem ejus, qui probabilia sequitur, nullâ re impediente? Hoc, inquit, ipsum impediet, quod statuet, ne id quidem, quod probet, posse percipi. Jam istuc te quoque impediet, in navigando,

et in conserendo, in uxore ducendâ, in liberis procreandis, plurimisque in rebus, in quibus nihil sequêre, præter probabile.

Et tamen illud usitatum, et sæpe repudiatum, refers, non ut Antipater, sed, ut ais, pressius. Nam Antipatrum reprehensum, quod diceret, consentaneum esse ei, qui affirmaret nihil posse comprehendi, id ipsum saltem dicere posse comprehendi: quod ipsi Antiocho pingue videbatur, et sibi ipsum contrarium. Non enim potest convenienter dici, nihil comprehendi posse, si ipsum comprehendi posse dicatur. Illo modo potius putat urgendum fuisse Carneadem: cum sapientis nullum decretum esse possit, nisi comprehensum, perceptum, cognitum; ut hoc ipsum decretum, quod sapientis esset, nihil posse percipi, fateretur esse perceptum: proinde quasi sapiens nullum aliud decretum habeat, et sine decretis vitam agere possit.

Sed ut illa habet probabilia, non percepta, sic hoc ipsum, nihil posse percipi. Nam si in hoc haberet cognitionis notam, eâdem uteretur in cæteris: quam quoniam non habet, utitur probabilibus. Itaque non metuit, ne confundere omnia videatur, et incerta reddere. Non enim, quemadmodum, si quæsitum ex eo sit, stellarum numerus par an impar sit; item, si de officio, multisque aliis de rebus, in quibus versatus exercitatusque sit, nescire se dicat. In incertis enim nihil est probabile: in quibus autem est, in his non deerit sapienti, nec quid faciat, nec quid respondeat.

Ne illam quidem prætermisisti, Luculle, reprehensionem Antiochi (nec mirum: in primis enim est nobilis) quâ solebat dicere Antiochus Philonem maxime perturbatum: cum enim sumeretur unum, esse quædam falsa visa; alterum, nihil ea differre a veris; non attendere, superius illud eâ re a se esse concessum, quod videretur esse quædam in visis differentia; eam tolli altero, quo neget visa a falsis vera differre: nihil tam repugnare. Id ita esset, si nos

verum omnino tolleremus. Non facimus: nam tam vera quam falsa cernimus: sed probandi species est: percipiendi signum nullum habemus.

XXXV. Ac mihi videor nimis etiam nunc agere jejune. Cum sit enim campus, in quo possit exsultare oratio, cur eam in tantas angustias, et in Stoïcorum dumeta, compellimus? Si enim mihi cum Peripatetico res esset, qui id percipi posse diceret, quod impressum esset e vero; neque adhiberet illam magnam accessionem, quo modo imprimi non posset a falso; cum simplici homine simpliciter agerem; nec magnopere contenderem; atque etiam, si, cum ego nihil dicerem posse comprehendi, diceret ille, sapientem interdum opinari; non repugnarem; præsertim ne Carneade quidem huic loco valde repugnante: nunc quid facere possum?

Quæro enim, quid sit, quod comprehendi possit. Respondet mihi non Aristoteles, aut Theophrastus, ne Xenocrates quidem, aut Polemo, sed [nihilo minor], tale verum, quale falsum esse non possit. Nihil ejusmodi invenio. Itaque incognito nimirum assentiar; id est, opinabor. Hoc mihi et Peripatetici, et vetus Academia concedit: vos negatis, Antiochus in primis; qui me valde movet; vel quod amavi hominem, sicut ille me; vel quod ita judico, politissimum et acutissimum omnium nostræ memoriæ philosophorum. A quo primum quæro, quo tandem modo sit ejus Academiæ, cujus esse se profiteatur? Ut omittam alia, hæc duo, de quibus agitur, quis unquam dixit aut veteris Academiæ, aut Peripateticorum? vel id solum percipi posse, quod esset verum tale, quale falsum esse non posset: vel sapientem nihil opinari? Certe nemo. Horum neutrum, ante Zenonem, magnopere defensum est. Ego tamen utrumque verum puto: nec dico temporis causâ; sed ita plane probo.

XXXVI. Illud ferre non possum. Tu, cum me incognito assentiri vetes, idque turpissimum esse di-

cas, et plenissimum temeritatis; tantum tibi arroges, ut exponas disciplinam sapientiæ, naturam rerum omnium evolvas, mores fingas, fines bonorum malorumque constituas, officia describas, quam vitam ingrediar, definias: idemque etiam disputandi et intelligendi judicium dicas te et artificium traditurum: perficies, ut ego, ista innumerabilia complectens, nusquam labar? nihil opiner? quæ tandem ea est disciplina, ad quam me deducas, si ab hac abstraxeris? Vereor, ne subarroganter facias, si dixeris tuam. Atqui ita dicas, necesse est. Neque vero tu solus, sed me ad suam quisque rapiet.

Age, restitero Peripateticis, qui sibi cum oratoribus cognationem esse, qui claros viros, a se instructos, dicant, rempublicam sæpe rexisse: sustinuero Epicureos, tot meos familiares, tam bonos, tam inter se amantes viros: Diodoto quid faciam Stoïco? quem a puero audivi; qui mecum vivit tot annos; qui habitat apud me; quem et admiror et diligo; qui ista Antiochea contemnit. Nostra, inquies, sola vera sunt. Certe sola, si vera: plura enim vera discrepantia esse non possunt. Utrum igitur nos impudentes, qui labi nolumus; an illi arrogantes, qui sibi persuaserint, scire se solos omnia? Non me quidem, inquit, sed sapientem, dico scire. Optime: nempe ista scire, quæ sunt in tuâ disciplinâ. Hoc primum quale est, a non sapiente explicari sapientiam? Sed discedamus a nobismetipsis: de sapiente loquamur; de quo (ut sæpe jam dixi) omnis hæc quæstio est.

In tres igitur partes, et a plerisque et a nobismetipsis, distributa sapientia est. Primum ergo, si placet, quæ de naturâ rerum sunt quæsita, videamus; [velut] illud ante. Estne quisquam tanto inflatus errore, ut sibi se illa scire persuaserit? Non quæro rationes eas quæ ex conjecturâ pendent; quæ disputationibus huc et illuc trahuntur, nullam adhibent persuadendi necessitatem. Geometræ provideant, qui se profitentur non persuadere, sed cogere; et qui omnia

vobis, quæ describunt, probant. Non quæro ex his illa initia mathematicorum, quibus non concessis, digitum progredi non possunt: *Punctum* esse, quod magnitudinem nullam habeat: *Extremitatem*, et quasi libramentum, in quo nulla omnino crassitudo sit: [*Lineamentum*, longitudinem sine latitudine.] Hæc cum vera esse concessero: si [adigam] jusjurandum, sapientemne, [post] quam Archimedes, eo inspectante, rationes omnes descripserit eas, quibus efficitur, multis partibus solem majorem esse, quam terram; juraturum putas? Si fecerit, solem ipsum, quem Deum censet esse, contemserit.

Quod si geometricis rationibus non est crediturus, quæ vim afferunt in docendo, vos ipsi ut dicitis; næ ille longe aberit, ut argumentis credat philosophorum: aut, si est crediturus, quorum potissimum? Omnia physicorum licet explicare: sed longum est. Quæro tamen, quem sequatur. Finge aliquem nunc fieri sapientem, nondum esse: quam potissimum sententiam eliget et disciplinam? etsi, quamcumque eliget, insipiens eliget. Sed sit ingenio divino, quem unum e physicis potissimum probabit? nec plus uno poterit. Non persequor quæstiones infinitas: tantum, de principiis rerum, e quibus omnia constant, videamus, quem probet: est enim inter magnos homines summa dissensio.

XXXVII. Princeps Thales, unus e septem, cui sex reliquos concessisse primas ferunt, ex aquâ dixit constare omnia. At hoc Anaximandro, populari et sodali suo, non persuasit. Is enim infinitatem naturæ dixit esse, e quâ omnia gignerentur. Post, ejus auditor Anaximenes, infinitum aëra: sed ea, quæ ex eo orirentur, definita: gigni autem terram, aquam, ignem, tum ex his omnia: Anaxagoras, materiam infinitam: sed ex eâ particulas, similes inter se, minutas; eas primum confusas, postea in ordinem adductas a mente divinâ: Xenophanes paulo etiam antiquior, unum esse omnia, neque id esse mutabile;

et id esse Deum, neque natum unquam, et sempiternum, conglobatâ figurâ: Parmenides, ignem, qui moveat terram, quæ ab eo formetur: Leucippus, plenum, et inane: Democritus huic in hoc similis, uberior in cæteris: Empedocles, hæc pervulgata et nota quatuor: Heraclitus, ignem: Melissus, hoc, quod esset infinitum, et immutabile, et fuisse semper, et fore. Plato, ex materiâ in se omnia recipiente, mundum esse factum censet a Deo sempiternum. Pythagorei, ex numeris, et mathematicorum initiis, proficisci volunt omnia. Ex his eliget vester sapiens unum aliquem, credo, quem sequatur: cæteri, tot viri et tanti, repudiati ab eo, condemnatique discedent.

Quamcumque vero sententiam probaverit, eam sic animo comprehensam habebit, ut ea quæ sensibus: nec magis approbabit nunc lucere, quam, quoniam Stoïcus est, hunc mundum esse sapientem, habere mentem, quæ et se et ipsum fabricata sit, et omnia moderetur, moveat, regat. Erit ei persuasum etiam, solem, lunam, stellas omnes, terram, mare, Deos esse; quod quædam animalis intelligentia per omnia ea permeet et transeat: fore tamen aliquando, ut omnis hic mundus ardore deflagret.

XXXVIII. Sint ista vera: (vides enim jam me fateri aliquid esse veri) comprehendi ea tamen et percipi, nego. Cum enim tuus iste Stoïcus sapiens syllabatim tibi ista dixerit; veniet, flumen orationis aureum fundens, Aristoteles, qui illum desipere dicat: neque enim ortum esse unquam mundum, quod nulla fuerit, novo consilio inito, tam præclari operis inceptio; et ita eum esse undique aptum, ut nulla vis tantos queat motus mutationemque moliri, nulla senectus diuturnitate temporum exsistere, ut hic ornatus unquam dilapsus occidat. Tibi hoc repudiare, illud autem superius, sicut caput et famam tuam, defendere necesse erit; mihi, ut ne dubitem quidem, relinquatur?

Ut omittam levitatem temere assentientium, quanti libertas ista æstimanda est, non mihi necesse esse, quod tibi est? Cur Deus, omnia nostri causâ cum faceret, (sic enim vultis) tantam vim natricum viperarumque fecerit? cur mortifera tam multa [perniciosa] terrâ marique disperserit? Negatis hæc tam polite, tamque subtiliter effici potuisse sine divinâ aliquâ sollertiâ; cujus quidem vos majestatem deducitis usque ad apium formicarumque perfectionem; ut etiam inter Deos Myrmecides aliquis, minutorum opusculorum fabricator, fuisse videatur.

Negas sine Deo posse quidquam. Ecce tibi e transverso Lampsacenus Strato, qui det isti Deo immunitatem magni quidem muneris. Sed, cum sacerdotes Deorum vacationem habeant, quanto est æquius habere ipsos Deos! Negat operâ Deorum se uti ad fabricandum mundum. Quæcumque sint, docet, omnia esse effecta naturâ: nec, ut ille, qui asperis et lævibus et hamatis uncinatisque corporibus concreta hæc esse dicat, interjecto inani. Somnia censet hæc esse Democriti, non docentis, sed optantis. Ipse autem, singulas mundi partes persequens, quidquid aut sit, aut fiat, naturalibus fieri aut factum esse docet ponderibus et motibus. Sic ille et Deum opere magno liberat, et me timore. Quis enim potest (cum existimet a Deo se curari) non et dies et noctes divinum numen horrere? et si quid adversi acciderit, (quod cui non accidit?) extimescere, ne id jure evenerit? Nec Stratoni tamen assentior, nec vero tibi. Modo hoc, modo illud, probabilius videtur.

XXXIX. Latent ista omnia, Luculle, crassis occultata et circumfusa tenebris, ut nulla acies humani ingenii tanta sit, quæ penetrare in cœlum, terram intrare, possit. Corpora nostra non novimus: qui sint situs partium, quam vim quæque pars habeat, ignoramus. Itaque medici ipsi, quorum intererat ea nôsse, aperuerunt, ut viderentur. Nec eo tamen aiunt empirici notiora esse illa; quia possit fieri, ut patefacta et de-

tecta mutentur. Sed ecquid nos eodem modo rerum naturas persecare, aperire, dividere possumus, ut videamus, terra penitusne defixa sit, et quasi radicibus suis hæreat, an media pendeat?

Habitari ait Xenophanes in lunâ, eamque esse terram multarum urbium et montium. Portenta videntur: sed tamen neque ille, qui dixit, jurare posset ita se rem habere, neque ego non ita. Etiam dicitis, esse e regione nobis, e contrariâ parte terræ, qui adversis vestigiis stent contra nostra vestigia, quos Antipodas vocatis. Cur mihi magis succensetis, qui ista non adspernor, quam eis, qui, cum audiunt, desipere vos arbitrantur? Hicetas Syracusius (ut ait Theophrastus) cœlum, solem, lunam, stellas, supera denique omnia, stare censet; neque, præter terram, rem ullam in mundo moveri; quæ cum circum axem se summâ celeritate convertat et torqueat, eadem effici omnia, quasi, stante terrâ, cœlum moveretur. Atque hoc etiam Platonem in Timæo dicere quidam arbitrantur, sed paulo obscurius. Quid tu, Epicure? loquere. Putas solem esse tantulum? [Egone? ne bis quidem tantum:] sed et vos ab illo irridemini; et ipsi illum vicissim eluditis. Liber igitur a tali irrisione Socrates, liber Aristo Chius, qui nihil istorum sciri putat posse.

Sed redeo ad animum, et corpus. Satisne tandem ea nota sunt nobis, quæ nervorum natura sit, quæ venarum? tenemusne, quid animus sit? ubi sit? denique, sitne, aut (ut Dicæarcho visum est) ne sit quidem ullus? si est, tresne partes habeat, ut Platoni placuit, rationis, iræ, cupiditatis; an simplex unusque sit? Si unus et simplex, utrum sit ignis, an anima, an sanguis? an, ut Xenocrates, mens nullo corpore? quod intelligi, quale sit, vix potest. Et, quidquid est, mortale sit an æternum? nam utramque in partem multa dicuntur.

XLI. Horum aliquid vestro sapienti certum videtur: nostro, ne quid maxime quidem probabile sit,

occurrit. Ita sunt in plerisque contrariarum rationum paria momenta.

Sin agis verecundius, et me accusas, non quod tuis rationibus non assentiar, sed quod nullis; vincam animum; cuique assentiar, deligam. Quem potissimum? Quem? Democritum? semper enim (ut scitis) studiosus nobilitatis fui. Urgebor jam omnium vestrûm convicio. Tune aut inane quidquam putes esse, cum ita completa et conferta sint omnia, ut et quod movebitur corporum, cedat; et quâ quodque cesserit, aliud illico subsequatur? aut atomos ullas, e quibus quidquid efficiatur, illarum sit dissimillimum? aut, sine aliquâ mente, rem ullam effici posse præclaram? et, cum in uno mundo ornatus hic tam sit mirabilis, innumerabiles, supra, infra, dextrâ, sinistrâ, ante, post, alios dissimiles, alios ejusdemmodi mundos esse? et, ut nos nunc sumus ad Baulos, Puteolosque videmus; sic innumerabiles paribus in locis esse, eisdem nominibus, honoribus, rebus gestis, ingeniis, formis, ætatibus, eisdem de rebus disputantes? et, si nunc, aut si etiam dormientes, aliquid animo videre videamur, imagines extrinsecus in animos nostros per corpus irrumpere?

Tu vero ista ne adsciveris, neve fueris commenticiis rebus assensus. Nihil sentire est melius, quam tam prava sentire. Non ergo id agitur, ut aliquid assensu meo comprobem: quæ tu vide ne impudenter etiam postules, non solum arroganter; præsertim cum ista tua mihi ne probabilia quidem videantur. Nec enim divinationem, quam probatis, ullam esse arbitror: fatumque illud etiam, quo omnia contineri dicitis, contemno. Ne exædificatum quidem hunc mundum divino consilio existimo: atque haud scio, an ita sit.

XLI. Sed cur rapior in invidiam? licetne per vos nescire, quod nescio? an Stoïcis ipsis inter se disceptare, mihi cum iis non licebit? Zenoni, et reliquis fere Stoïcis, Æther videtur summus Deus,

mente præditus, quâ omnia regantur. Cleanthes, qui quasi majorum est gentium Stoïcus, Zenonis auditor, Solem dominari, et rerum potiri putat. Itaque cogimur, dissensione sapientûm, dominum nostrum ignorare; quippe qui nesciamus, Soli an Ætheri serviamus. Solis autem magnitudo (ipse enim hîc radiatus me intueri videtur) admonet, ut crebro faciam mentionem sui. Vos ergo hujus magnitudinem, quasi decempedâ permensi, refertis. [Huic me mensuræ vestræ, et vobis, quasi malis architectis, nego ego credere.] Dubium est, uter nostrûm sit (leniter ut dicam) verecundior?

Neque tamen istas quæstiones physicorum exterminandas puto. Est enim animorum ingeniorumque naturale quoddam quasi pabulum consideratio contemplatioque naturæ: erigimur; elatiores fieri videmur; humana despicimus: cogitantesque supera atque cœlestia, hæc nostra, ut exigua et minima, contemnimus. Indagatio ipsa rerum tum maximarum, tum etiam occultissimarum, habet oblectationem. Si vero aliquid occurret, quod verisimile videatur; humanissimâ completur animus voluptate.

Quæret igitur hæc et vester sapiens, et hic noster: sed vester, ut assentiatur, credat, affirmet: noster, ut vereatur temere opinari; præclareque agi secum putet, si, in ejusmodi rebus, verisimile quod sit, invenerit. Veniamus nunc ad bonorum malorumque notionem: sed paululum ante dicendum est. Non mihi videntur considerare, cum physica ista valde affirmant, earum etiam rerum auctoritatem, si quæ illustriores videantur, amittere, Non enim magis assentiuntur neque approbant, lucere nunc, quam, cum cornix cecinerit, tum aliquid eam aut jubere aut vetare: nec magis affirmabunt, signum illud, si erunt mensi, sex pedum esse, quam solem, quem metiri non possunt, plus quam duodeviginti partibus majorem esse, quam terram. Ex quo illa conclusio nascitur: si, sol quantus sit, percipi non potest; qui cæte-

ras res eodem modo, quo magnitudinem solis, approbat, is eas res non percipit. Magnitudo autem solis percipi non potest: qui igitur approbat, quasi percipiat, nullam rem percipit. Responderint, posse percipi, quantus sol sit. Non repugnabo, dummodo eodem pacto cætera percipi comprehendique dicant: nec enim possunt dicere, aliud alio magis minusve comprehendi; quoniam omnium rerum una est definitio comprehendendi.

XLII. Sed, quod cœperam: Quid habemus in rebus bonis et malis explorati? Nempe fines constituendi sunt, ad quos et bonorum et malorum summa referatur. Quâ de re est igitur inter summos viros major dissensio? et omitto illa, quæ relicta jam videntur, et Herillum, qui in cognitione et scientiâ summum bonum ponit; qui cum Zenonis auditor esset, vides quantum ab eo dissenserit, et quam non multum a Platone Megarici, quorum fuit nobilis disciplina, cujus (ut scriptum video) princeps Xenophanes, quem modo nominavi: deinde eum secuti, Parmenides, et Zeno. Itaque ab his Eleatici philosophi nominabantur. Post Euclides, Socratis discipulus, Megareus; a quo iidem illi Megarici dicti, qui id bonum solum esse dicebant, quod esset unum et simile, et idem semper. Hi quoque multa a Platone. A Menedemo autem, quod is Eretriâ fuit, Eretriaci appellati; quorum omne bonum in mente positum, et mentis acie, quâ verum cerneretur. Illi similia, sed, opinor, explicata uberius et ornatius.

Hos si contemnimus, et jam abjectos putamus; illos certe minus despicere debemus, Aristonem, qui, cum Zenonis fuisset auditor, re probavit ea, quæ ille verbis, Nihil esse bonum, nisi virtutem; neque malum, nisi quod virtuti esset contrarium: in mediis ea momenta, quæ Zeno voluit, nulla esse censuit. Huic summum bonum est, in his rebus neutram in partem moveri; quæ Αδιαφορια ab ipso dicitur. Pyrrho autem, ea ne sentire quidem sapientem;

quæ Απαθεια nominatur. Has igitur tot sententias ut omittamus; hæc nunc videamus, quæ diu multumque defensa sunt.

Alii voluptatem finem esse voluerunt; quorum princeps Aristippus, qui Socratem audierat; unde Cyrenaïci. Post Epicurus, cujus est disciplina nunc notior; neque tamen cum Cyrenaïcis de ipsâ voluptate consentiens. Voluptatem autem et honestatem finem esse Callipho censuit: vacare omni molestiâ, Hieronymus: hoc idem, cum honestate, Diodorus. Ambo hi Peripatetici. Honeste autem vivere, fruentem rebus iis quas primas homini natura conciliet, et vetus Academia censuit, (ut indicant scripta Polemonis, quem Antiochus probat maxime) et Aristoteles; ejusque amici nunc proxime videntur accedere. Introducebat etiam Carneades, non quo probaret, sed ut opponeret Stoïcis, summum bonum esse, frui iis rebus quas primas natura conciliavisset. Honestum autem, quod ducatur a conciliatione naturæ, Zeno statuit finem esse bonorum; qui inventor et princeps Stoïcorum fuit.

XLIII. Jam illud perspicuum est, omnibus iis finibus bonorum, quos exposui, malorum fines esse contrarios. Ad vos nunc refero, quem sequar? modo ne quis illud tam ineruditum absurdumque respondeat: Quemlibet, modo aliquem. Nihil potest dici inconsideratius. Cupio sequi Stoïcos: licetne (omitto, per ipsum Aristotelem, meo judicio in philosophiâ prope singularem) per ipsum Antiochum? qui appellabatur Academicus; erat quidem, si perpauca mutavisset, germanissimus Stoïcus. Erit igitur res jam in discrimine. Nam aut Stoïcus constituatur sapiens, aut veteris Academiæ. Utrumque non potest: est enim inter eos, non de terminis, sed de totâ possessione, contentio: nam omnis ratio vitæ definitione summi boni continetur; de quâ qui dissident, de omni ratione vitæ dissident. Non potest igitur uterque esse sapiens, quoniam tantopere dissentiunt, sed

alter: si Polemoneus, peccat Stoïcus, rei falsæ assentiens. Vos quidem nihil dicitis a sapiente tam alienum esse. Sin vera sunt Zenonis, eadem in veteres Academicos Peripateticosque dicenda. [Hîc igitur neutri assentiens, si nunquam, uter est prudentior?]

Quid? cum ipse Antiochus dissentit quibusdam in rebus ab iis, quos amat, Stoïcis; nonne indicat, non posse illa probanda esse sapienti? Placet Stoïcis, omnia peccata esse paria: at hoc Antiocho vehementissime displicet. Liceat tandem mihi considerare, utram sententiam sequar. Præcide, inquit: statue aliquando quidlibet. Quid? quæ dicuntur quidem, et acuta mihi videntur in utramque partem, et paria; nonne caveam, ne scelus faciam? scelus enim dicebas esse, Luculle, dogma prodere. Contineo igitur me, ne incognito assentiar; quod mihi tecum est dogma commune.

Ecce multo major etiam dissensio. Zeno in unâ virtute positam beatam vitam putat. Quid Antiochus? Etiam, inquit: beatam, sed non beatissimam. Deus ille, qui nihil censuit deesse virtuti: homuncio hic, qui multa putat, præter virtutem, homini partim cara esse, partim etiam necessaria. Sed ille, vereor, ne virtuti plus tribuat, quam natura patiatur, præsertim Theophrasto multa diserte copioseque dicente. Et hic, metuo, ne vix sibi constet; qui, cum dicat esse quædam et corporis et fortunæ mala, tamen eum, qui in his omnibus sit, beatum fore censet, si sapiens sit. Distrahor: cum hoc mihi probabilius, tum illud, videtur: et tamen, nisi alterutrum sit, virtutem jacere plane puto.

Verum in his discrepant. Quid? illa, in quibus consentiunt, num pro veris probare possumus? sapientis animum nunquam nec cupiditate moveri, nec lætitiâ efferri.

XLIV. Age, hæc probabilia sane sint: num etiam illa? nunquam timere, nunquam dolere. Sa-

piensne non timeat? nec, si patria deleatur, non doleat? Satis durum: sed Zenoni necessarium; cui, præter honestum, nihil est in bonis: tibi vero, Antioche, minime; cui, præter honestatem, multa bona; præter turpitudinem, multa mala videntur; quæ et venientia metuat sapiens necesse est, et venisse doleat. Sed quæro, quando ista fuerint ab Academiâ vetere decreta, ut animum sapientis commoveri et conturbari negarent? Mediocritates illi probabant; et in omni permotione naturalem volebant esse quemdam modum. Legimus omnes Crantoris, veteris Academici, "De Luctu:" est enim non magnus, verum aureolus, et (ut Tuberoni Panætius præcipit) ad verbum ediscendus, libellus. Atque illi quidem etiam utiliter a naturâ dicebant permotiones istas animis nostris datas; metum cavendi causâ; misericordiam ægritudinemque, clementiæ: ipsam iracundiam fortitudinis quasi cotem esse dicebant; recte, secusne, alias viderimus. Atrocitas quidem ista tua quo modo in veterem Academiam irruperit, nescio.

Illa vero ferre non possum, non quo mihi displiceant: sunt enim Socratica pleraque mirabilia Stoïcorum, quæ Παράδοξα nominantur: sed ubi Xenocrates, ubi Aristoteles, ista tetigit? hos enim quasi eosdem esse vultis. Illi unquam dicerent, sapientes solos reges? solos divites? solos formosos? omnia, quæ ubique essent, sapientis esse? neminem consulem, prætorem, imperatorem, nescio an ne quinquevirúm quidem quemquam, nisi sapientem: postremo, solum civem, solum liberum? insipientes omnes, peregrinos, exsules, servos, furiosos? denique scripta Lycurgi, Solonis, duodecim tabulas nostras, non esse leges? ne urbes denique, aut civitates, nisi quæ essent sapientium? Hæc tibi, Luculle, si es assensus Antiocho, familiari tuo, tam sunt defendenda, quam mœnia; mihi autem, bono modo, tantum, quantum videbitur.

XLV. Legi apud Clitomachum, cum Carneades et Stoïcus Diogenes ad senatum in Capitolio starent, A. Albinum, (qui tum, P. Scipione et M. Marcello consulibus, prætor esset) eum, qui cum avo tuo, Luculle, consul fuit, doctum sane hominem (ut indicat ipsius historia, scripta Græce) jocantem dixisse Carneadi: "Ego tibi, Carneade, prætor esse non videor, quia sapiens non sum; nec hæc urbs, nec in eâ civitas?" Tum ille, "Huic Stoïco non videris." Aristoteles, aut Xenocrates, quos Antiochus sequi volebat, non dubitavisset, quin et prætor ille esset, et Roma urbs, et eam civitas incoleret. Sed ille noster est plane (ut supra dixi) Stoïcus, perpauca balbutiens.

Vos autem mihi veremini, ne labar ad opinionem, et aliquid adsciscam et comprobem incognitum; quod minime vultis. Quid consilii datis? Testatur sæpe Chrysippus, tres solas esse sententias, quæ defendi possint, de finibus bonorum: circumcidit et amputat multitudinem: aut enim honestatem esse finem, aut voluptatem, aut utrumque: nam, qui summum bonum dicant id esse, si vacemus omni molestiâ, eos invidiosum nomen voluptatis fugere; sed in vicinitate versari: quod facere eos etiam, qui illud idem cum honestate conjungerent: nec multo secus eos, qui ad honestatem prima naturæ commoda adjungerent. Ita tres relinquit sententias, quas putet probabiliter posse defendi. Sit sane ita: quamquam a Polemonis, et Peripateticorum, et Antiochi finibus non facile divellor; neque quidquam habeo adhuc probabilius. Verumtamen video, quam suaviter voluptas sensibus nostris blandiatur. Labor eo ut assentiar Epicuro, aut Aristippo: revocat virtus, vel potius reprehendit manu: pecudum illos motus esse dicit: hominem jungit Deo. Possum esse medius: ut, quoniam Aristippus, quasi animum nullum habeamus, corpus solum tuetur; Zeno, quasi corporis simus expertes, animum solum complectitur; ut Calliphontem sequar; cujus quidem sententiam Car-

neades ita studiose defensitabat, ut eam probare etiam videretur: quamquam Clitomachus affirmabat, nunquam se intelligere potuisse, quid Carneadi probaretur. Sed, si ipsum finem velim sequi, nonne ipsa veritas, et gravis et recta ratio, mihi obversetur? Tu, cum honestas in voluptate contemnendâ consistat, honestatem cum voluptate, tamquam hominem cum belluâ, copulabis?

XLVI. Unum igitur par, quod depugnet, reliquum est, voluptas cum honestate: de quo Chrysippo fuit, quantum ego sentio, non magna contentio. Alterum si sequare, multa ruunt, et maxime communitas cum hominum genere, caritas, amicitia, justitia, reliquæ virtutes; quarum esse nulla potest, nisi erit gratuita. Nam quæ voluptate, quasi mercede aliquâ, ad officium impellitur, ea non est virtus, sed fallax imitatio simulatioque virtutis. Audi contra illos, qui nomen honestatis a se ne intelligi quidem dicant, nisi forte, quod gloriosum sit in vulgus, id honestum velimus dicere: fontem omnium bonorum in corpore esse: hanc normam, hanc regulam, hanc præscriptionem esse naturæ; a quâ qui aberravisset, eum nunquam, quid in vitâ sequeretur, habiturum.

Nihil igitur me putatis, hæc et alia innumerabilia cum audiam, moveri? Tam moveor, quam tu, Luculle: neque me minus hominem, quam te, putaveris. Tantum interest, quod tu, cum es commotus, acquiescis, assentiris, approbas; verum illud, certum comprehensum, perceptum, ratum, firmum, fixum vis; deque eo nullâ ratione neque pelli neque moveri potes: ego nihil ejusmodi esse arbitror, cui si assensus sim, non assentiar sæpe falso, quoniam vera a falsis nullo discrimine separantur, præsertim cum judicia ista dialecticæ nulla sint.

Venio enim jam ad tertiam partem philosophiæ. Aliud judicium Protagoræ est, qui putet id cuique verum esse, quod cuique videatur: aliud Cyrenaïcorum, qui, præter permotiones intimas, nihil putant

esse judicii: aliud Epicuri, qui omne judicium in sensibus, et in rerum notitiis, et in voluptate, constituit. Plato autem omne judicium veritatis, veritatemque ipsam, abductam ab opinionibus et a sensibus, cogitationis ipsius et mentis esse voluit. Numquid horum probat noster Antiochus? Ille vero ne majorum quidem suorum. Ubi enim aut Xenocratem sequitur, cujus libri sunt de ratione loquendi multi, et multum probati? aut ipsum Aristotelem, quo profecto nihil est acutius, nihil politius? A Chrysippo pedem nusquam.

XLVII. Quî ergo Academici appellamur? an abutimur gloriâ nominis? aut cur cogimur eos sequi, qui inter se dissident? In hoc ipso, quod in elementis dialectici docent, quo modo judicare oporteat, verum falsumne sit, si quid ita connexum est, ut hoc, Si dies est, lucet; quanta contentio est! Aliter Diodoto, aliter Philoni, Chrysippo aliter placet. Quid? cum Cleanthe, doctore suo, quam multis rebus Chrysippus dissidet? Quid? duo vel principes dialecticorum, Antipater et Archidemus, opiniosissimi homines, nonne multis in rebus dissentiunt?

Quid me igitur, Luculle, in invidiam, et tamquam in concionem, vocas? et quidem, ut seditiosi tribuni solent, occludi tabernas jubes? Quo enim spectat illud, cum artificia tolli quereris a nobis, nisi ut opifices concitentur? qui si undique omnes convenerint, facile contra vos incitabuntur. Expromam primum illa invidiosa, quod eos omnes, qui in concione stabunt, exsules, servos, insanos esse dicatis: deinde ad illa veniam, quæ jam non ad multitudinem, sed ad vosmetipsos, qui adestis, pertinent. Negat enim vos Zeno, negat Antiochus, scire quidquam? Quo modo? inquies: nos enim defendimus, etiam insipientem multa comprehendere.

At scire negatis quemquam rem ullam, nisi sapientem: et hoc quidem Zeno gestu conficiebat: nam, cum, extensis digitis, adversam manum osten-

derat, Visum, inquiebat, hujusmodi est: deinde, cum paulum digitos constrinxerat, Assensus hujusmodi: tum, cum plane compresserat, pugnumque fecerat, Comprehensionem illam esse dicebat. Quâ ex similitudine etiam nomen ei rei, quod ante non fuerat, Κατάληψιν imposuit. Cum autem lævam manum admoverat, et illum pugnum arcte vehementerque compresserat, scientiam talem esse dicebat; cujus compotem, nisi sapientem, esse neminem. Sed, qui sapientes sint, aut fuerint, ne ipsi quidem solent dicere. Ita tu nunc, Catule, lucere nescis; nec tu, Hortensi, in tuâ villâ nos esse. Num minus hæc invidiose dicuntur? nec tamen nimis eleganter: illa subtilius.

Sed, quo modo tu, si nihil comprehendi posset, artificia concidere dicebas, neque mihi dabas, id quod probabile esset, satis magnam vim habere ad artes: sic ego nunc tibi refero, artem sine scientiâ esse non posse. An pateretur hoc Zeuxis, aut Phidias, aut Polycletus, nihil se scire, cum in his esset tanta sollertia? Quod si eos docuisset aliquis, quam vim habere diceretur scientia, desinerent irasci: ne nobis quidem succenserent, cum didicissent id tollere nos, quod nusquam esset; quod autem satis esset ipsis, relinquere. Quam rationem majorum etiam comprobat diligentia; qui primum jurare "ex sui animi sententiâ" quemque voluerunt: deinde ita teneri, "si sciens falleret," quod inscientia multa versaretur in vitâ: tum, qui testimonium diceret, ut "arbitrari" se diceret, etiam quod ipse vidisset: quæque jurati judices cognovissent, ut ea non esse facta, sed ut "videri" pronuntiarent.

XLVIII. Verum, quoniam non solum nauta significat, sed etiam Favonius ipse insusurrat, navigandi nobis, Luculle, tempus esse, et quoniam satis multa dixi, est mihi perorandum. Posthac tamen, cum hæc quæremus, potius de dissensionibus tantis summorum virorum disseramus, de obscuritate naturæ, de-

que errore tot philosophorum, qui de bonis contrariisque rebus tantopere discrepant, ut, cum plus uno verum esse non possit, jacere necesse sit tot tam nobiles disciplinas; quam de oculorum, sensuumque reliquorum mendaciis, et de sorite, aut pseudomeno; quas plagas ipsi contra se Stoïci texuerunt.

Tum Lucullus, Non moleste, inquit, fero, nos hæc contulisse: sæpius enim congredientes nos, et maxime in Tusculanis nostris, si qua videbuntur, requiremus. Optime, inquam: sed quid Catulus sentit? quid Hortensius? Tum Catulus, Egone? inquit. Ad patris revolvor sententiam, quam quidem ille Carneadeam esse dicebat, ut percipi nihil putem posse; assensurum autem non percepto, id est, opinaturum, sapientem existimem: sed ita, ut intelligat se opinari, sciatque nihil esse, quod comprehendi et percipi possit: [per] ἐποχὴν illam omnium rerum comprobans, illi alteri sententiæ, nihil esse, quod percipi possit, vehementer assentior. Habeo, inquam, sententiam tuam, nec eam admodum adspernor. Sed tibi quid tandem videtur, Hortensi? Tum ille ridens, Tollendum. Teneo te, inquam: nam ista Academiæ est propria sententia. Ita sermone confecto, Catulus remansit: nos ad naviculas nostras descendimus.

M. TULLII CICERONIS,

DE

FINIBUS BONORUM ET MALORUM,

AD

BRUTUM,

LIBER PRIMUS.

I. NON eram nescius, Brute, cum, quæ summis ingeniis exquisitâque doctrinâ philosophi Græco sermone tractavissent, ea Latinis literis mandaremus, fore, ut hic noster labor in varias reprehensiones incurreret. Nam quibusdam, et iis quidem non admodum indoctis, totum hoc displicet, philosophari. Quidam autem non id tam reprehendunt, si remissius agatur: sed tantum studium, tamque multam operam ponendam in eo non arbitrantur. Erunt etiam, et hi quidem eruditi Græcis literis, contemnentes Latinas, qui se dicant in Græcis legendis operam malle consumere. Postremo aliquos futuros suspicor, qui me ad alias literas vocent; genus hoc scribendi, etsi sit elegans, personæ tamen et dignitatis esse negent. Contra quos omnes dicendum breviter existimo:

quamquam philosophiæ quidem vituperatoribus satis responsum est eo libro, quo a nobis philosophia defensa et collaudata est, cum esset accusata et vituperata ab Hortensio: qui liber cum et tibi probatus videretur, et iis quos ego posse judicare arbitrarer, plura suscepi, veritus, ne movere hominum studia viderer, retinere non posse.

Qui autem, si maxime hoc placeat, moderatius tamen id volunt fieri, difficilem quamdam temperantiam postulant in eo, quod, semel admissum, coërceri reprimique non potest; ut propemodum justioribus utamur illis, qui omnino avocent a philosophiâ, quam his, qui rebus infinitis modum constituant, in reque eo meliore, quo major sit, mediocritatem desiderent. Sive enim ad sapientiam perveniri potest, non paranda nobis solum ea, sed fruenda etiam est: sive hoc difficile est, tamen nec modus est ullus investigandi veri, nisi inveneris: et quærendi defatigatio turpis est, cum id, quod quæritur, sit pulcherrimum. Etenim, si delectamur cum scribimus, quis est tam invidus, qui ab eo nos abducat? sin laboramus, quis est, qui alienæ modum statuat industriæ? Nam, ut Terentianus Chremes non inhumanus, qui novum vicinum non vult

"Fodere, aut arare, aut aliquid ferre denique:"

non enim illum ab industriâ, sed ab illiberali labore, deterret; sic isti curiosi, quos offendit noster minime nobis injucundus labor.

II. His igitur est difficilius satisfacere, qui se Latina scripta dicunt contemnere; in quibus hoc primum est, in quo admirer, cur in gravissimis rebus non delectet eos patrius sermo, cum iidem fabellas Latinas, ad verbum de Græcis expressas, non inviti legant. Quis enim tam inimicus pæne nomini Romano est, qui Ennii Medeam, aut Antiopam Pacuvii, spernat, aut rejiciat? qui se iisdem Euripidis fabulis delectari dicat, [Latinas literas oderit?] Syn-

ephebos ego, inquit, potius Cæcilii, aut Andriam Terentii, quam utramque Menandri legam? A quibus tantum dissentio, ut, cum Sophocles vel optime scripserit Electram, tamen male conversam Attilii mihi legendam putem: de quo Licinius,

> "Ferreum scriptorem; verum, opinor, scriptorem tamen,
> Ut legendus sit."

Rudem enim esse omnino in nostris poëtis, aut inertissimæ segnitiæ est, aut fastidii delicatissimi. Mihi quidem nulli satis eruditi videntur, quibus nostra ignota sunt. An,

> "Utinam ne in nemore"... .....

nihilo minus legimus, quam hoc idem Græcum; quæ autem de bene beateque vivendo a Platone disputata sunt, hæc explicari non placebit Latine?

Quod si nos non interpretum fungimur munere, sed tuemur ea quæ dicta sunt ab iis quos probamus, eisque nostrum judicium, et nostrum scribendi ordinem adjungimus; quid habent, cur Græca anteponant iis quæ et splendide dicta sint, neque sint conversa de Græcis? Nam, si dicent, ab illis has res esse tractatas; ne ipsos quidem Græcos est cur tam multos legant, quam legendi sunt. Quid enim est a Chrysippo prætermissum in Stoïcis? legimus tamen Diogenem, Antipatrum, Mnesarchum, Panætium, multos alios, in primisque familiarem nostrum Posidonium. Quid Theophrastus? mediocriterne delectat, cum tractat locos ab Aristotele ante tractatos? quid Epicurei? num desistunt, de iisdem, de quibus et ab Epicuro scriptum est, et ab antiquis, ad arbitrium suum scribere? Quod si Græci leguntur a Græcis, iisdem de rebus aliâ ratione compositis; quid est, cur nostri a nostris non legantur?

III. Quamquam si plane sic verterem Platonem

aut Aristotelem, ut verterunt nostri poëtæ fabulas; male (credo) mererer de meis civibus, si ad eorum cognitionem divina illa ingenia transferrem! Sed id neque feci adhuc, nec mihi tamen, ne faciam, interdictum puto. Locos quidem quosdam, si videbitur, transferam, et maxime ab iis quos modo nominavi, cum inciderit, ut id apte fieri possit; ut ab Homero Ennius, Afranius a Menandro solet.

Nec vero, ut noster Lucilius, recusabo, quo minus omnes mea legant. Utinam esset ille Persius! Scipio vero, et Rutilius multo etiam magis! quorum ille judicium reformidans, Tarentinis ait se, et Consentinis, et Siculis scribere. Facete is quidem, sicut alias: sed nec tam docti tunc erant, ad quorum judicium elaboraret; et sunt illius scripta leviora, ut urbanitas summa appareat, doctrina mediocris.

Ego autem quem timeam lectorem, cum ad te, ne Græcis quidem cedentem in philosophiâ, audeam scribere? Quamquam a te ipso id quidem facio provocatus gratissimo mihi libro, quem ad me, "De Virtute," misisti. Sed ex eo credo quibusdam usu venire, ut abhorreant a Latinis, quod inciderint in inculta quædam et horrida, de [male] Græcis Latine scripta deterius: quibus ego assentior, dummodo de iisdem rebus ne Græcos quidem legendos putent. Res vero bonas, verbis electis, graviter ornateque dictas, quis non legat? nisi qui se plane Græcum dici velit; ut a Scævolâ est prætore salutatus Athenis Albucius: quem quidem locum cum multâ venustate et omni sale idem Lucilius; apud quem præclare Scævola:

"Græcum te, Albuci, quam Romanum, atque Sabinum,
Municipem Ponti, Tritanni, centurionum,
Præclarorum hominum, ac primorum, signiferûmque,
Maluisti dici. Græce ergo prætor Athenis

(Id, quod maluisti) te, cum ad me accedi', saluto:
Χαιρε, inquam, Tite! Lictores, turma omni', cohorsque,
Χαιρε, Tite. Hinc hostis mî Albucius, hinc inimicus."

Sed jure Mucius. Ego autem satis mirari non queo, unde hoc sit tam insolens domesticarum rerum fastidium. Non est omnino hic docendi locus: sed ita sentio, et sæpe disserui, Latinam linguam non modo non inopem, ut vulgo putarent, sed locupletiorem etiam esse, quam Græcam. Quando enim (ne nobis dicam) aut oratoribus bonis, aut poëtis, postea quidem quam fuit quem imitarentur, ullus orationis vel copiosæ vel elegantis ornatus defuit?

IV. Ego vero, cum forensibus operis, laboribus, periculis, non deseruisse mihi videar præsidium, in quo a populo Romano locatus sim; debeo profecto, quantumcumque possim, in eo quoque elaborare, ut sint operâ, studio, labore meo, doctiores cives mei, nec cum istis tantopere pugnare, qui Græca legere malint (modo legant illa ipsa, nec simulent), et iis servire, qui vel utrisque literis uti velint, vel, si suas habent, illas non magnopere desiderent.

Qui autem alia malunt scribi a nobis, æqui esse debent, quod et scripta multa sunt, sic ut plura nemini e nostris, et scribentur fortasse plura, si vita suppetet: et tamen qui diligenter hæc, quæ de philosophiâ literis mandamus, legere assueverit, judicabit nulla ad legendum his esse potiora. Quid est enim in vitâ tantopere quærendum, quam cum omnia in philosophiâ, tum id quod his libris quæritur, quid sit finis, quid extremum, quid ultimum, quo sint omnia bene vivendi recteque faciendi consilia referenda? quid sequatur natura, ut summum ex rebus expetendis? quid fugiat, ut extremum malorum? quâ de re cum sit inter doctissimos magna dissensio, quis alienum putet ejus esse dignitatis, quam mihi

quisque tribuit, quid in omni munere vitæ optimum et verissimum sit, exquirere?

An, partus ancillæ sitne in fructu habendus, disseretur inter principes civitatis, P. Scævolam, M' Manilium, ab hisque M. Brutus dissentiet (quod et acutum genus est, et ad usus civium non inutile), nosque ea scripta, reliquaque ejusdem generis et legimus libenter, et legemus; hæc, quæ vitam continent omnem, negligentur? Nam, ut sint illa vendibiliora, hæc uberiora certe sunt: quamquam id quidem licebit iis existimare, qui legerint.

Nos autem hanc omnem quæstionem de finibus bonorum et malorum fere a nobis explicatam esse his literis arbitramur, in quibus, quantum potuimus, non modo, quid nobis probaretur, sed etiam quid a singulis philosophiæ disciplinis diceretur, persecuti sumus.

V. Ut autem a facillimis ordiamur, prima veniat in medium Epicuri ratio, quæ plerisque notissima est: quam a nobis sic intelliges expositam, ut ab ipsis, qui eam disciplinam probant, non soleat accuratius explicari. Verum enim invenire volumus, non tamquam adversarium aliquem convincere. Accurate autem quondam a L. Torquato, homine omni doctrinâ erudito, defensa est Epicuri sententia de voluptate; a meque ei responsum, cum C. Triarius, in primis gravis et doctus adolescens, ei disputationi interesset. Nam cum ad me in Cumanum, salutandi causâ, uterque venisset, pauca primo inter nos de literis, quarum summum erat in utroque studium; deinde Torquatus: Quoniam nacti te, inquit, sumus aliquando otiosum, certe audiam, quid sit, quod Epicurum nostrum, non tu quidem oderis, ut fere faciunt qui ab eo dissentiunt, sed certe non probes, eum, quem ego arbitror unum vidisse verum, maximisque erroribus animos hominum liberavisse, et omnia tradidisse, quæ pertinerent ad bene beateque vivendum. Sed existimo, te, sicut nostrum Triarium,

minus eo delectari, quod ista Platonis, Aristotelis, Theophrasti, orationis ornamenta neglexerit: nam illuc quidem adduci vix possum, ut ea, quæ senserit ille, tibi non vera videantur.

Vide quantum, inquam, fallare, Torquate. Oratio me istius philosophi non offendit: nam et complectitur verbis, quod vult, et dicit plane, quod intelligam: et tamen a philosopho, si afferat eloquentiam, non adsperner: si non habeat, non admodum flagitem. Re mihi non æque satisfacit, et quidem locis pluribus. Sed, quot homines, tot sententiæ. Falli igitur possumus. Quamobrem tandem, inquit, non satisfacit? te enim judicem æquum puto; modo, quæ dicat ille, bene nôris. Nisi mihi Phædrum, inquam, mentitum, aut Zenonem, putas, (quorum utrumque audivi, cum mihi nihil sane præter sedulitatem probarent) omnes mihi Epicuri sententiæ satis notæ sunt. Atque eos, quos nominavi, cum Attico nostro frequenter audivi; cum miraretur ille quidem utrumque, Phædrum autem etiam amaret: quotidieque inter nos ea, quæ audiebamus, conferebamus: neque erat unquam controversia, quid ego intelligerem, sed quid probarem.

VI. Quid igitur est, inquit? audire enim cupio, quid non probes. Principio, inquam, in physicis, quibus maxime gloriatur, [primum] totus est alienus. Democrito adjicit, perpauca mutans, sed ita, ut ea, quæ corrigere vult, mihi quidem depravare videatur. Ille atomos (quas appellat), id est, corpora individua, propter soliditatem censet in infinito inani (in quo nihil nec summum, nec infimum, nec medium, nec ultimum, nec extremum sit) ita ferri, ut concursionibus inter se cohærescant: ex quo efficiantur ea, quæ sint, quæque cernantur, omnia: eumque motum atomorum nullo a principio, sed ex æterno tempore, intelligi convenire. Epicurus autem, in quibus sequitur Democritum, non fere labitur: quamquam utriusque cum multa non probo, tum

illud in primis, quod, cum in rerum naturâ duo quærenda sint, unum, quæ materia sit, ex quâ quæque res efficiatur; alterum, quæ vis sit, quæ quidque efficiat; de materiâ disseruerunt; vim, et causam efficiendi reliquerunt. Sed hoc commune vitium: illæ Epicuri propriæ ruinæ. Censet enim, eadem illa individua et solida corpora ferri suo deorsum pondere ad lineam; hunc naturalem esse omnium corporum motum. Deinde ibidem homo acutus, cum illud occurreret; si omnia deorsum e regione ferrentur, et, ut dixi, ad lineam, nunquam fore, ut atomus altera alteram posset attingere; itaque attulit rem commenticiam: declinare dixit atomum perpaulum: quo nihil posset fieri minus: ita effici complexiones, et copulationes, et adhæsitationes atomorum inter se; ex quo efficeretur mundus, omnesque partes mundi, quæque in eo essent. Quæ cum res tota ficta sit pueriliter, tum ne efficit quidem quod vult: nam et ipsa declinatio ad libidinem fingitur; (ait enim declinare atomum sine causâ; cum nihil turpius physico, quam fieri sine causâ quidquam dicere) et illum motum naturalem omnium ponderum, ut ipse constituit, e regione inferiorem locum petentium, sine causâ eripuit atomis: nec tamen id, cujus causâ hæc finxerat, assecutus est. Nam, si omnes atomi declinabunt, nullæ unquam cohærescent: sin aliæ declinabunt, aliæ suo nutu recte ferentur; primum erit hoc quasi provincias atomis dare, quæ recte, quæ oblique ferantur. Deinde eadem illa atomorum, in quo etiam Democritus hæret, turbulenta concursio hunc mundi ornatum efficere non poterit. Ne illud quidem physici, credere aliquid esse minimum: quod profecto nunquam putavisset, si a Polyæno, familiari suo, geometriam discere maluisset, quam illam etiam ipsum dedocere. Sol Democrito magnus videtur, quippe homini erudito, in geometriâque perfecto. Huic bipedalis fortasse: tantum enim esse censet, quantus videtur, vel paulo aut majorem aut mino-

rem. Ita, quæ mutat, ea corrumpit: quæ sequitur, sunt tota Democriti; atomi, inane, imagines, quæ idola nominant, quorum incursione non solum videamus, sed etiam cogitemus: infinitio ipsa, quam Απειϱιαν vocant, tota ab illo est: tum innumerabiles mundi, qui et oriantur et intereant quotidie. Quæ etsi mihi nullo modo probantur, tamen Democritum, laudatum a cæteris, ab hoc qui eum unum secutus est, nollem vituperatum.

VII. Jam in alterâ philosophiæ parte, quæ est quærendi ac disserendi, quæ Λογικη dicitur, iste vester plane, ut mihi quidem videtur, inermis ac nudus est. Tollit definitiones: nihil de dividendo ac partiendo docet: non, quo modo efficiatur concludaturque ratio, tradit: non, quâ viâ captiosa solvantur, ambigua distinguantur, ostendit. Judicia rerum in sensibus ponit; quibus si semel aliquid falsi pro vero probatum sit, sublatum esse omne judicium veri et falsi putat. [In tertiâ vero parte, quæ est de vitâ et moribus, in constitutione finis, nil generosum sapit, atque magnificum.] Confirmat illud vel maxime, quod ipsa natura (ut ait ille) adsciscat et reprobet, id est, voluptatem et dolorem. Ad hæc, et quæ sequamur, et quæ fugiamus, refert omnia: quod quamquam Aristippi est, a Cyrenaïcisque melius liberiusque defenditur; tamen ejusmodi esse judico, ut nihil homine videatur indignius. Ad majora enim quædam nos natura genuit et conformavit, ut mihi quidem videtur. Ac fieri potest, ut errem: sed ita prorsus existimo, neque eum Torquatum, qui hoc primus cognomen invenerit, aut torquem illum hosti detraxisse, ut aliquam ex eo perciperet corpore voluptatem, aut cum Latinis tertio consulatu conflixisse apud Veserim propter voluptatem. Quod vero securi filium percusserit, privavisse se etiam videtur multis voluptatibus, cum ipsi naturæ patrioque amori prætulerit jus majestatis atque imperii.

Quid? T. Torquatus, (is, qui consul cum Cn.

Octavio fuit) cum illam severitatem in eo filio adhibuit, quem in adoptionem D. Silano emancipaverat, ut eum, Macedonum legatis accusantibus, quod pecunias prætorem in provinciâ cepisse arguerent, causam apud se dicere juberet; reque ex utrâque parte auditâ, pronuntiaret, eum non talem videri fuisse in imperio, quales ejus majores fuissent, et in conspectum suum venire vetuit; numquid videtur tibi de voluptatibus suis cogitavisse? Sed, ut omittam pericula, labores, dolorem etiam, quem optimus quisque pro patriâ et pro suis suscipit, ut non modo nullam captet, sed etiam prætereat omnes voluptates, dolores denique quosvis suscipere malit, quam deserere ullam officii partem; ad ea, quæ hoc non minus declarant, sed videntur leviora, veniamus.

Quid tibi, Torquate, quid huic Triario, literæ, quid historiæ, cognitioque rerum, quid poëtarum evolutio, quid tanta tot versuum memoria voluptatis affert? Nec mihi illud dixeris: Hæc enim ipsa mihi sunt voluptati; et erant illa Torquatis. Nunquam hoc ita defendit Epicurus; neque vero tu, Triari, aut quisquam eorum, qui aut saperet aliquid, aut ista didicisset. Et, quod quæritur sæpe, cur tam multi sint Epicurei; sunt aliæ quoque causæ; sed multitudinem hoc maxime allicit, quod ita putat dici ab illo, recta et honesta quæ sint, ea facere ipsa per se lætitiam, id est, voluptatem. Homines optimi non intelligunt, totam rationem everti, si ita se res habeat. Nam si concederetur, etiam si ad corpus nihil referatur, ista suâ sponte et per se esse jucunda, per se esset et virtus, et cognitio rerum, (quod minime ille vult) expetenda. Hæc igitur Epicuri non probo, inquam. De cætero, vellem equidem aut ipse doctrinis fuisset instructior (est enim, quod ita tibi videri necesse est, non satis politus iis artibus, quas qui tenent, eruditi appellantur), aut ne deterruisset alios a studiis: quamquam te quidem video minime esse deterritum.

VIII. Quæ cum dixissem, magis ut illum provocarem, quam ut ipse loquerer; tum Triarius, leniter arridens, Tu quidem, inquit, totum Epicurum pæne e philosophorum choro sustulisti. Quid ei reliquisti, nisi te, quoquo modo loqueretur, intelligere, quid diceret? Aliena dixit in physicis, nec ea ipsa, quæ tibi probarentur: siqua in his corrigere voluit, deteriora fecit: disserendi artem nullam habuit: voluptatem cum summum bonum diceret, primum in eo ipso parum vidit: deinde hoc quoque alienum; nam ante Aristippus, et ille melius. Addidisti ad extremum, etiam indoctum fuisse.

Fieri, inquam, o Triari, nullo pacto potest, ut non dicas, quid non probes ejus, a quo dissentias: quid enim me prohiberet Epicureum esse, si probarem, quæ ille diceret? cum præsertim illa perdiscere ludus esset. Quamobrem dissentientium inter se reprehensiones non sunt vituperandæ: maledicta, contumeliæ, tum iracundiæ, contentiones, concertationesque in disputando pertinaces, indignæ mihi philosophiâ videri solent.

Tunc Torquatus, Prorsus, inquit, assentior: neque enim disputari sine reprehensione, nec cum iracundiâ aut pertinaciâ recte disputari potest. Sed ad hæc, nisi molestum est, habeo quæ velim. At me, inquam, nisi te audire vellem, censes hæc dicturum fuisse? Utrum igitur percurri omnem Epicuri disciplinam placet, an de unâ voluptate quæri, de quâ omne certamen est? Tuo vero id quidem, inquam, arbitratu. Sic faciam igitur, inquit: unam rem explicabo, eamque maximam. De physicis alias, et quidem tibi et declinationem istam atomorum, et magnitudinem solis probabo, et Democriti errata ab Epicuro reprehensa et correcta permulta. Nunc dicam de voluptate; nihil scilicet novi, ea tamen, quæ te ipsum probaturum esse confidam. Certe, inquam, pertinax non ero: tibique, si mihi probabis ea quæ dices, libenter assentiar. Probabo, inquit; modo istâ

sis æquitate, quam ostendis: sed uti oratione perpetuâ malo, quam interrogare aut interrogari. Ut placet, inquam. Tunc dicere exorsus est.

IX. Primum igitur, inquit, sic agam, ut ipsi auctori hujus disciplinæ placet. Constituam, quid et quale sit id, de quo quærimus, non quo ignorare vos arbitrer, sed ut ratione et viâ procedat oratio. Quærimus igitur, quid sit extremum, quid ultimum bonorum; quod, omnium philosophorum sententiâ, tale debet esse, ut ad id omnia referri oporteat: ipsum autem nusquam. Hoc Epicurus in voluptate ponit, quod summum bonum esse vult; summumque malum, dolorem; idque instituit docere sic: "Omne animal, simul atque natum sit, voluptatem appetere, eâque gaudere, ut summo bono; dolorem adspernari, ut summum malum, et, quantum possit, a se repellere: idque facere nondum depravatum, ipsâ naturâ incorrupte atque integre judicante." Itaque negat opus esse ratione, neque disputatione, quam ob rem voluptas expetenda, fugiendus dolor sit. Sentiri hoc putat, ut calere ignem, nivem esse albam, dulce mel; quorum nihil oportere exquisitis rationibus confirmari: tantum satis esse admonere: interesse enim inter argumentum conclusionemque rationis, et inter mediocrem animadversionem atque admonitionem: alterâ, occulta quædam et quasi involuta aperiri; alterâ, promta et aperta indicari. Etenim quoniam, detractis de homine sensibus, reliqui nihil est, necesse est, quid aut ad naturam, aut contra sit, a naturâ ipsâ judicari. Ea quid percipit, et quid judicat, quo aut petat aut fugiat aliquid, præter voluptatem et dolorem?

Sunt autem quidam e nostris, qui hæc subtilius velint tradere, et negent satis esse, quid bonum sit, aut quid malum, sensu judicari: sed animo etiam ac ratione intelligi posse, et voluptatem ipsam per se esse expetendam, et dolorem ipsum per se esse fugiendum. Itaque aiunt hanc quasi naturalem atque

insitam in animis nostris inesse notionem, ut alterum esse appetendum, alterum adspernandum, sentiamus. Alii autem (quibus ego assentior), cum a philosophis compluribus permulta dicantur, cur nec voluptas in bonis sit numeranda, nec in malis dolor, non existimant oportere nimium nos causæ confidere, sed et argumentandum, et accurate disserendum, et rationibus conquisitis, de voluptate et dolore, disputandum putant.

X. Sed, ut perspiciatis, unde omnis iste natus sit error voluptatem accusantium, doloremque laudantium, totam rem aperiam: eaque ipsa, quæ ab illo inventore veritatis, et quasi architecto beatæ vitæ, dicta sunt, explicabo. Nemo enim ipsam voluptatem, quia voluptas sit, adspernatur, aut odit, aut fugit; sed quia consequuntur magni dolores eos qui ratione voluptatem sequi nesciunt. Neque porro quisquam est, qui dolorem ipsum, quia dolor sit, amet, consectetur, adipisci velit; sed quia nonnunquam ejusmodi tempora incidunt, ut labore et dolore magnam aliquam quærat voluptatem. Ut enim ad minima veniam, quis nostrûm exercitationem ullam corporis suscipit laboriosam, nisi ut aliquid ex eâ commodi consequatur? Quis autem vel eum jure reprehenderit, qui in eâ voluptate velit esse, quam nihil molestiæ consequatur, vel illum, qui dolorem eum fugiat, quo voluptas nulla pariatur? At vero eos et accusamus, et justo odio dignissimos ducimus, qui, blanditiis præsentium voluptatum deleniti atque corrupti, quos dolores et quas molestias excepturi sint, occæcati cupiditate, non provident: similique sunt in culpâ, qui officia deserunt mollitiâ animi, id est, laborum et dolorum fugâ. Et harum quidem rerum facilis est et expedita distinctio: nam libero tempore, cum soluta nobis est eligendi optio, cumque nihil impedit, quominus id, quod maxime placeat, facere possimus, omnis voluptas assumenda est, omnis dolor repellendus. Temporibus autem qui-

busdam, et aut officiis debitis, aut rerum necessitatibus, sæpe eveniet, ut et voluptates repudiandæ sint, et molestiæ non recusandæ. Itaque earum rerum hic tenetur a sapiente delectus, ut aut rejiciendis voluptatibus majores alias consequatur, aut perferendis doloribus asperiores repellat.

Hanc ego cum teneam sententiam, quid est, cur verear, ne ad eam non possim accommodare Torquatos nostros, quos tu paulo ante, cum memoriter, tum etiam erga nos amice et benevole, collegisti? Nec me tamen, laudandis majoribus meis, corrupisti, nec segniorem ad respondendum reddidisti. Quorum facta quemadmodum, quæso, interpretaris? Siccine eos censes aut in armatum hostem impetum fecisse, aut in liberos et in sanguinem suum tam crudeles fuisse, nihil ut de utilitatibus, nihil ut de commodis suis, cogitarent? At id ne feræ quidem faciunt, ut ita ruant, itaque turbent, ut, earum motus et impetus quo pertineant, non intelligamus. Tu tam egregios viros censes tantas res gessisse sine causâ? Quæ fuerit causa, mox videro: interea hoc tenebo: si ob aliquam causam ista, quæ sine dubio præclara sunt, fecerint, virtutem his ipsam per se causam non fuisse. Torquem detraxit hosti: et quidem se texit, ne interiret. At magnum periculum adiit: in oculis quidem exercitûs. Quid ex eo consecutus est? Laudem et caritatem, quæ sunt vitæ sine metu degendæ præsidia firmissima. Filium morte multavit: si sine causâ, nollem me ab eo ortum, tam importuno, tamque crudeli. Sin ut dolore suo sanciret militaris imperii disciplinam, exercitumque in gravissimo bello animadversionis metu contineret; saluti prospexit civium, quâ intelligebat contineri suam.

Atque hæc ratio late patet. In quo enim maxime consuevit jactare vestra se oratio, (tua præsertim, qui studiose antiqua persequeris, claris et fortibus viris commemorandis, eorumque factis non emolu-

mento aliquo, sed ipsius honestatis decore, laudandis) id totum evertitur, eo delectu rerum, quem modo dixi, constituto, ut aut voluptates omittantur, majorum voluptatum adipiscendarum causâ, aut dolores suscipiantur, majorum dolorum effugiendorum gratiâ.

XI. Sed, de clarorum hominum factis illustribus et gloriosis, satis hoc loco dictum sit. Erit enim jam de omnium virtutum cursu ad voluptatem proprius disserendi locus.

Nunc autem explicabo, voluptas ipsa quæ qualisque sit, ut tollatur error omnis imperitorum; intelligaturque ea, quæ voluptaria, delicata, mollis habeatur disciplina, quam gravis, quam continens, quam severa sit. Non enim hanc solam sequimur, quæ suavitate aliquâ naturam ipsam movet, et cum jucunditate quâdam percipitur sensibus; sed maximam illam voluptatem habemus, quæ percipitur, omni dolore detracto. Nam, quoniam, cum privamur dolore, ipsâ liberatione et vacuitate omnis molestiæ gaudemus, (omne autem id, quo gaudemus, voluptas est, ut omne id, quo offendimur, dolor) doloris omnis privatio recte nominata est voluptas. Ut enim, cum cibo et potione fames sitisque depulsa est, ipsa detractio molestiæ consecutionem affert voluptatis; sic, in omni re, doloris amotio successionem efficit voluptatis.

Itaque non placuit Epicuro, medium esse quiddam inter dolorem et voluptatem: illud enim ipsum, quod quibusdam medium videtur, cum omni dolore caret, non modo voluptatem esse, verum etiam summam voluptatem. Quisquis enim sentit, quemadmodum sit affectus, eum necesse est aut in voluptate esse aut in dolore. Omnis autem privatione doloris putat Epicurus terminari summam voluptatem; ut postea variari voluptas distinguique possit; augeri amplificarique non possit.

At etiam Athenis (ut a patre audiebam, facete et

urbane Stoïcos irridente) statua est in Ceramico, Chrysippi sedentis, porrectâ manu; quæ manus significet illum in hac esse rogatiunculâ delectatum: "Num quidnam manus tua, sic affecta, quemadmodum affecta nunc est, desiderat?" Nihil sane. At, si voluptas esset bonum, desideraret. Ita credo. Non est igitur voluptas bonum. Hoc ne statuam quidem dicturam pater aiebat, si loqui posset. Conclusum est enim contra Cyrenaïcos satis acute: nihil ad Epicurum. Nam, si ea sola voluptas esset, quæ quasi titillaret sensus (ut ita dicam), et ad eos cum suavitate afflueret et illaberetur; nec manus esse contenta posset ullâ vacuitate doloris, sine jucundo motu voluptatis. Sin autem summa voluptas est (ut Epicuro placet) nihil dolere; primum tibi recte, Chrysippe, concessum est, nihil desiderare manum, cum ita esset affecta: secundum non recte, si voluptas esset bonum, fuisse desideraturam. Idcirco enim non desideraret, quia, quod dolore caret, id in voluptate est.

XII. Extremum autem esse bonorum voluptatem, ex hoc facile perspici potest. Constituamus aliquem magnis, multis, perpetuis fruentem et animo et corpore voluptatibus, nullo dolore nec impediente nec impendente: quem tandem hoc statu præstabiliorem, aut magis expetendum, possumus dicere? Inesse enim necesse est in eo, qui ita sit affectus, et firmitatem animi, nec mortem nec dolorem timentis, (quod mors sensu careat; dolor in longinquitate levis, in gravitate brevis, soleat esse; ut ejus magnitudinem celeritas, diuturnitatem allevatio, consoletur.) Ad ea cum accedit, ut neque divinum numen horreat, nec præteritas voluptates effluere patiatur, earumque assiduâ recordatione lætetur; quid est, quod huc possit, quod melius sit, accedere? Statue, contra, aliquem confectum tantis animi corporisque doloribus, quanti in hominem maximi cadere possunt, nullâ spe propositâ, fore levius aliquando, nullâ

præterca nec præsenti nec exspectatâ voluptate: quid eo miserius dici aut fingi potest?

Quod si vita doloribus referta maxime fugienda est, summum profecto malum est, vivere cum dolore. Cui sententiæ consentaneum est, ultimum esse bonorum cum voluptate vivere. Nec enim habet nostra mens quidquam, ubi consistat, tamquam in extremo: omnesque et metus et ægritudines ad dolorem referuntur; nec præterea est res ulla, quæ suâ naturâ aut sollicitare possit, aut angere. Præterea et appetendi et refugiendi, et omnino rerum gerendarum, initia proficiscuntur aut a voluptate aut a dolore. Quod cum ita sit, perspicuum est, omnes rectas res atque laudabiles eo referri, ut cum voluptate vivatur. Quoniam autem id est vel summum bonum, vel ultimum, vel extremum, quod Græci Τελος nominant, quod ipsum nullam ad aliam rem, ad id autem res referuntur omnes; fatendum est, summum esse bonum jucunde vivere.

XIII. Id qui in unâ virtute ponunt, et, splendore nominis capti, quid natura postulet, non intelligunt, errore maximo, si Epicurum audire voluerint, liberabuntur. Istæ enim vestræ eximiæ pulchræque virtutes nisi voluptatem efficerent, quis eas aut laudabiles aut expetendas arbitraretur? Ut enim medicorum scientiam, non ipsius artis, sed bonæ valetudinis causâ, probamus; et gubernatoris ars, quia bene navigandi rationem habet, utilitate, non arte, laudatur; sic sapientia, quæ ars vivendi putanda est, non expeteretur, si nihil efficeret; nunc expetitur, quod est tamquam artifex conquirendæ et comparandæ voluptatis.

Quam autem dicam voluptatem, jam videtis, ne invidiâ verbi labefactetur oratio mea. Nam, cum ignoratione rerum bonarum et malarum maxime hominum vita vexetur; ob eumque errorem et voluptatibus maximis sæpe priventur, et gravissimis animi doloribus torqueantur; sapientia est adhibenda, quæ,

et terroribus cupiditatibusque detractis, et omnium falsarum opinionum temeritate demtâ, certissimam se nobis ducem præbeat ad voluptatem. Sapientia enim est una, quæ mœstitiam pellat ex animis, quæ nos exhorrescere metu non sinat; quâ præceptrice, in tranquillitate vivi potest, omnium cupiditatum ardore restincto. Cupiditates enim sunt insatiabiles; quæ non modo singulos homines, sed universas familias, evertunt; totam etiam labefactant sæpe rempublicam. Ex cupiditatibus odia, dissidia, discordiæ, seditiones, bella, nascuntur. Nec hæ sese foris solum jactant, nec tantum in alios cæco impetu incurrunt; sed intus etiam in animis inclusæ inter se dissident atque discordant: ex quo vitam amarissimam necesse est effici; ut sapiens solus, amputatâ circumcisâque inanitate omni et errore, naturæ finibus contentus, sine ægritudine possit, et sine metu, vivere.

Quæ est enim aut utilior aut ad bene vivendum aptior partitio, quam illa, quâ est usus Epicurus? qui unum genus posuit earum cupiditatum quæ essent et naturales et necessariæ; alterum, quæ naturales essent, nec tamen necessariæ; tertium, quæ nec naturales nec necessariæ. Quarum ea ratio est, ut necessariæ nec operâ multâ nec impensâ expleantur. Ne naturales quidem multa desiderant, propterea quod ipsa natura divitias, quibus contenta sit, et parabiles et terminatas habet. Inanium autem cupiditatum nec modus ullus nec finis inveniri potest.

XIV. Quod si vitam omnem perturbari videmus errore et inscientiâ, sapientiamque esse solam, quæ nos a libidinum impetu et formidinum terrore vindicet, et ipsius fortunæ modice ferre doceat injurias, et omnes monstret vias quæ ad quietem et tranquillitatem ferant; quid est, cur dubitemus dicere, et sapientiam propter voluptatem expetendam, et insipientiam propter molestias esse fugiendam? Eâdemque ratione, ne temperantiam quidem propter se expetendam esse dicemus, sed quia pacem animis af-

ferat, et eos quasi concordiâ quâdam placet ac leniat. Temperantia est enim, quæ, in rebus aut expetendis aut fugiendis, rationem ut sequamur, monet. Nec enim satis est judicare, quid faciendum, non faciendumve sit: sed stare etiam oportet in eo quod sit judicatum. Plerique autem, quod tenere atque servare id, quod statuerunt, non possunt, victi et debilitati, objectâ specie voluptatis, tradunt se libidinibus constringendos; nec, quid eventurum sit, provident; ob eamque causam, propter voluptatem et parvam et non necessariam, et quæ vel aliter pararetur, et quâ etiam carere possent sine dolore, tum in morbos graves, tum in damna, tum in dedecora, incurrunt: sæpe etiam legum judiciorumque pœnis obligantur. Qui autem ita frui volunt voluptatibus, ut nulli propter eas dolores consequantur; et qui suum judicium retinent, ne, voluptate victi, faciant id quod sentiunt non esse faciendum; hi voluptatem maximam adipiscuntur, prætermittendâ voluptate. Iidem etiam dolorem sæpe perpetiuntur, ne, si id non faciant, incidant in majorem. Ex quo intelligitur, nec intemperantiam propter se fugiendam esse; temperantiamque expetendam, non quia voluptates fugiat, sed quia majores consequatur.

XV. Eadem fortitudinis ratio reperietur. Nam neque laborum perfunctio, neque perpessio dolorum, per se ipsa allicit: nec patientia, nec assiduitates, nec vigiliæ, nec ea ipsa, quæ laudatur, industria, ne fortitudo quidem: sed ista sequimur, ut sine curâ metuque vivamus; animumque et corpus, quantum efficere possimus, molestiâ liberemus. Ut enim mortis metu omnis quietæ vitæ status perturbatur; et ut, succumbere doloribus, eosque humili animo imbecilloque ferre, miserum est; ob eamque debilitatem animi, multi parentes, multi amicos, nonnulli patriam, plerique autem se ipsos, penitus perdiderunt; sic robustus animus et excelsus omni est liber curâ et angore, cum et mortem contemnit, quâ qui affecti

sunt, in eâdem causâ sunt, quâ antequam nati: et ad dolores ita paratus est, ut meminerit, maximos morte finiri, parvos multa habere intervalla requietis, mediocrium nos esse dominos; ut, si tolerabiles sint, feramus; sin minus, æquo animo e vitâ, cum ea non placeat, tamquam e theatro, exeamus. Quibus rebus intelligitur, nec timiditatem ignaviamque vituperari, nec fortitudinem patientiamque laudari, suo nomine; sed illas rejici, quia dolorem pariant; has optari, quia voluptatem.

XVI. Justitia restat, ut de omni virtute sit dictum: sed similia fere dici possunt. Ut enim sapientiam, temperantiam, fortitudinem, copulatas esse docui cum voluptate, ut ab eâ nullo modo nec divelli nec distrahi possint; sic de justitiâ judicandum est; quæ non modo nunquam nocet cuiquam, sed contra semper alit aliquid, tum vi suâ atque naturâ, quod tranquillet animos; tum spe, nihil earum rerum defuturum, quas natura non depravata desideret. Quemadmodum temeritas, et libido, et ignavia, semper animum excruciant, et semper sollicitant, turbulentæque sunt; sic * * * cujus in mente consedit, hoc ipso, quod adest, turbulenta non potest fieri; et si vero molita quidpiam est, quamvis occulte fecerit, nunquam tamen confidet id fore semper occultum. Plerumque improborum facta primo suspicio insequitur; deinde sermo atque fama; tum accusator; tum judex: multi etiam, ut te consule, ipsi se indicaverunt.

Quod si qui satis sibi contra hominum conscientiam septi esse et muniti videntur, Deorum tamen horrent; easque ipsas sollicitudines, quibus eorum animi noctes atque dies exeduntur, a Diis immortalibus, supplicii causâ, importari putant. Quæ autem tanta ex improbe factis ad minuendas vitæ molestias accessio fieri potest, quanta ad augendas, cum conscientiâ factorum, tum pœnâ legum, odioque civium? Et tamen in quibusdam neque pecuniæ mo-

dus est, neque honoris, neque imperii, nec libidinum, nec epularum, nec reliquarum cupiditatum; quas nulla præda unquam improbe parta minuit; potius inflammat; ut coërcendi magis, quam dedocendi, esse videantur.

Invitat igitur vera ratio bene sanos ad justitiam, æquitatem, fidem: neque homini [infanti] atque impotenti injuste facta conducunt; qui nec facile efficere possit, quod conetur, nec obtinere, si effecerit: et opes, vel fortunæ vel ingenii, liberalitati magis conveniunt; quâ qui utuntur, benevolentiam sibi conciliant, et (quod aptissimum est ad quiete vivendum) caritatem; præsertim cum omnino nulla sit causa peccandi. Quæ enim cupiditates a naturâ proficiscuntur, facile explentur sine ullâ injuriâ: quæ autem inanes sunt, his parendum non est: nihil enim desiderabile concupiscunt; plusque in ipsâ injuriâ detrimenti est, quam in iis rebus emolumenti, quæ pariuntur injuriâ. Itaque ne justitiam quidem recte quis dixerit per se ipsam optabilem, sed quia jucunditatis vel plurimum afferat. Nam diligi et carum esse, jucundum est propterea, quia tutiorem vitam, et voluptatem efficit pleniorem. Itaque non ob ea solum incommoda, quæ eveniunt improbis, fugiendam improbitatem putamus, sed multo etiam magis, quod, cujus in animo versatur, nunquam sinit eum respirare, nunquam acquiescere. Quod si ne ipsarum quidem virtutum laus (in quâ maxime cæterorum philosophorum exsultat oratio) reperire potest exitum, nisi dirigatur ad voluptatem, voluptas autem est sola, quæ nos vocet ad se, et alliciat suâpte naturâ; non potest esse dubium, quin id sit summum atque extremum bonorum omnium; beateque vivere, nihil aliud sit, nisi cum voluptate vivere.

XVII. Huic certæ stabilique sententiæ quæ sint conjuncta, explicabo brevi. Nullus in ipsis error est finibus bonorum et malorum, id est, in voluptate aut in dolore: sed in his rebus peccant, cum, e quibus

hæc efficiantur, ignorant. Animi autem voluptates et dolores nasci fatemur e corporis voluptatibus et doloribus. Itaque concedo, quod modo dicebas, cadere causâ, si qui e nostris aliter existiment; quos quidem video esse multos, sed imperitos. Quamquam autem et lætitiam nobis voluptas animi, et molestiam dolor, afferat; eorum tamen utrumque et ortum esse e corpore, et ad corpus referri; nec ob eam causam non multo majores esse et voluptates et dolores animi, quam corporis. Nam corpore nihil, nisi præsens, et quod adest, sentire possumus; animo autem, et præterita et futura. Ut enim æque doleamus animo, cum corpore dolemus; fieri tamen permagna accessio potest, si aliquod æternum et infinitum impendere malum nobis opinemur. Quod idem licet transferre in voluptatem, ut ea major sit, si nihil tale metuamus.

Jam illud quidem perspicuum est, maximam animi aut voluptatem aut molestiam plus aut ad beatam aut ad miseram vitam afferre momenti, quam eorum utrumvis, si æque diu sit in corpore. Non placet autem, detractâ voluptate, ægritudinem statim consequi, nisi in voluptatis locum dolor forte successerit: at, contra, gaudere nosmet omittendis doloribus, etiam si voluptas ea, quæ sensum moveat, nulla successerit. Eoque intelligi potest, quanta voluptas sit non dolere. Sed, ut iis bonis erigimur, quæ exspectamus; sic lætamur iis, quæ recordamur. Stulti autem malorum memoriâ torquentur: sapientes bona præterita, gratâ recordatione renovata, delectant. Est autem situm in nobis, ut et adversa quasi perpetuâ oblivione obruamus, et secunda jucunde ac suaviter meminerimus. Sed cum ea, quæ præterierunt, acri animo et attento intuemur, tunc fit, ut ægritudo sequatur, si illa mala sint; lætitia, si bona.

XVIII. O præclaram beate vivendi, et apertam et simplicem et directam viam! Cum enim certe nihil homini possit melius esse, quam vacare omni

dolore et molestiâ, perfruique maximis et animi et corporis voluptatibus; videtisne, quam nihil prætermittatur, quod vitam adjuvet, quo facilius id, quod propositum est, summum bonum consequamur? Clamat Epicurus (is, quem vos nimis voluptatibus esse deditum dicitis), non posse jucunde vivi, nisi sapienter, honeste, justeque vivatur; nec sapienter, honeste, juste, nisi jucunde. Neque enim civitas in seditione beata esse potest, nec in discordiâ dominorum domus: quo minus animus, a se ipse dissidens, secumque discordans, gustare partem ullam liquidæ voluptatis et liberæ potest. Atqui, pugnantibus et contrariis studiis consiliisque semper utens, nihil quieti videre, nihil tranquilli, potest.

Quod si corporis gravioribus morbis vitæ jucunditas impeditur, quanto magis animi morbis impediri necesse est! Animi autem morbi sunt cupiditates immensæ et inanes, divitiarum, gloriæ, dominationis, libidinosarum etiam voluptatum. Accedunt ægritudines, molestiæ, mœrores, qui animos exedunt, conficiuntque curis, hominum non intelligentium, nihil dolendum esse animo, quod sit a dolore corporis præsenti futurove sejunctum. Nec vero quisquam stultus non horum morborum aliquo laborat. Nemo igitur est eorum non miser.

Accedit etiam mors, quæ, quasi saxum Tantalo, semper impendet: tum superstitio, quâ qui est imbutus, quietus esse nunquam potest. Præterea bona præterita non meminerunt; præsentibus non fruuntur; futura modo exspectant; quæ quia certa esse non possunt, conficiuntur et angore et metu; maximeque cruciantur, cum sero sentiunt, frustra se aut pecuniæ studuisse, aut imperiis, aut opibus, aut gloriæ. Nullas enim consequuntur voluptates, quarum potiendi spe inflammati, multos labores magnosque susceperant.

Ecce autem alii minuti et angusti, aut omnia semper desperantes, aut malevoli, invidi, difficiles, lucifu-

gi, maledici, [monstrosi:] alii autem etiam amatoriis levitatibus dediti, alii petulantes, alii audaces, protervi, iidem intemperantes et ignavi, nunquam in sententiâ permanentes: quas ob causas in eorum vitâ nulla est intercapedo molestiæ. Igitur neque stultorum quisquam beatus, neque sapientûm non beatus: multoque hoc melius nos veriusque, quam Stoïci. Illi enim negant bonum quidquam esse, nisi nescio quam illam umbram, quod appellant honestum, non tam solido quam splendido nomine: virtutem autem, nixam hoc honesto, nullam requirere voluptatem, atque ad beate vivendum seipsâ esse contentam.

XIX. Sed possunt hæc quâdam ratione dici, non modo non repugnantibus, verum etiam approbantibus nobis. Sic enim ab Epicuro sapiens semper beatus inducitur. Finitas habet cupiditates: negligit mortem; de Diis immortalibus sine ullo metu vera sentit; non dubitat, si ita melius sit, migrare de vitâ. His rebus instructus, semper est in voluptate: neque enim tempus est ullum, quo non plus habeat voluptatum quam dolorum. Nam et præterita grate meminit, et præsentibus ita potitur, ut animadvertat, quanta sint ea, quamque jucunda: neque pendet ex futuris, sed exspectat illa; fruitur præsentibus: ab iisque vitiis, quæ paulo ante collegi, abest plurimum: et, cum stultorum vitam cum suâ comparat, magnâ afficitur voluptate. Dolores autem, si qui incurrunt, nunquam vim tantam habent, ut non plus habeat sapiens, quod gaudeat, quam quod angatur.

Optime vero Epicurus, quod exiguam dicit fortunam intervenire sapienti, maximasque ab eo et gravissimas res consilio ipsius et ratione administrari; neque majorem voluptatem ex infinito tempore ætatis percipi posse, quam ex hoc percipiatur, quod videamus esse finitum. In dialecticâ autem vestrâ nullam vim existimavit esse, nec ad melius vivendum, nec ad commodius disserendum. In physicis plurimum posuit. Eâ scientiâ, et verborum vis, et natura

orationis, et consequentium repugnantiumve ratio, potest perspici: omnium autem rerum naturâ cognitâ, levamur superstitione; liberamur mortis metu; non conturbamur ignoratione rerum, e quâ ipsâ horribiles exsistunt sæpe formidines. Denique etiam morati melius erimus, cum didicerimus, quæ natura desideret. Tum vero, si stabilem scientiam rerum tenebimus, servatâ illâ (quæ quasi delapsa de cœlo est ad cognitionem omnium) regulâ, ad quam omnia judicia rerum dirigantur, nunquam, ullius oratione victi, sententiâ desistemus. Nisi autem rerum natura perspecta erit, nullo modo poterimus sensuum judicia defendere. Quidquid porro animo cernimus, id omne oritur a sensibus, qui si omnes veri erunt (ut Epicuri ratio docet), tum denique poterit aliquid cognosci et percipi. Quos qui tollunt, et nihil posse percipi dicunt, ii, remotis sensibus, ne id ipsum quidem expedire possunt, quod disserunt. Præterea, sublatâ cognitione et scientiâ, tollitur omnis ratio et vitæ degendæ, et rerum gerendarum. Sic e physicis et fortitudo sumitur contra mortis timorem; et constantia contra metum religionis; et sedatio animi, omnium rerum occultarum ignoratione sublatâ; et moderatio, naturâ cupiditatum, generibusque earum, explicatis; et (ut modo docui) cognitionis regulâ, et judicio ab eâdem illâ constituto, veri a falso distinctio traditur.

XX. Restat locus, huic disputationi vel maxime necessarius, de amicitiâ, quam, si voluptas summum sit bonum, affirmatis nullam omnino fore: de quâ Epicurus quidem ita dicit: "omnium rerum, quas ad beate vivendum sapientia comparaverit, nihil esse majus amicitiâ, nihil uberius, nihil jucundius." Neque vero hoc oratione solum, sed multo magis vitâ et factis et moribus, comprobavit. Quod quam magnum sit, fictæ veterum fabulæ declarant; in quibus tam multis, tamque variis, ab ultimâ antiquitate repetitis, tria vix amicorum paria reperiuntur, ut ad Orestem pervenias, profectus a Theseo. At vero

Epicurus unâ in domo, et eâ quidem angustâ, quam magnos, quantâque amoris conspiratione consentientes, tenuit amicorum greges! quod fit etiam nunc ab Epicureis.

Sed ad rem redeamus: de hominibus dici non necesse est. Tribus igitur modis video esse a nostris de amicitiâ disputatum. Alii, cum eas voluptates, quæ ad amicos pertinerent, negarent esse per se ipsas tam expetendas, quam nostras expeteremus (quo loco videtur quibusdam stabilitas amicitiæ vacillare), tuentur tamen eum locum, seque facile, ut mihi videtur, expediunt. Ut enim virtutes, de quibus ante dictum est, sic amicitiam negant posse a voluptate discedere. Nam, cum solitudo, et vita sine amicis, insidiarum et metûs plena sit, ratio ipsa monet amicitias comparare; quibus partis confirmatur animus, et a spe pariendarum voluptatum sejungi non potest. Atque ut odia, invidiæ, despicationes, adversantur voluptatibus; sic amicitiæ, non modo fautrices fidelissimæ, sed etiam effectrices sunt voluptatum tam amicis, quam sibi: quibus non solum præsentibus fruuntur, sed etiam spe eriguntur consequentis ac posteri temporis.

Quod quia nullo modo sine amicitiâ firmam et perpetuam jucunditatem vitæ tenere possumus, neque vero ipsam amicitiam tueri, nisi æque amicos ac nosmetipsos diligamus; idcirco et hoc ipsum efficitur in amicitiâ, et amicitia cum voluptate connectitur. Nam et lætamur amicorum lætitiâ æque atque nostrâ; et pariter dolemus angoribus.

Quocirca eodem modo sapiens erit affectus erga amicum, quo in seipsum: quosque labores propter suam voluptatem susciperet, eosdem suscipiet propter amici voluptatem: quæque de virtutibus dicta sunt, quemadmodum hæ semper voluptatibus inhærent, eadem de amicitiâ dicenda sunt. Præclare enim Epicurus his pæne verbis: "Eadem," inquit, "scientia confirmavit animum, ne quod aut sempiternum aut diuturnum

timeret malum, quæ perspexit, in hoc ipso vitæ spatio, amicitiæ præsidium esse firmissimum." Sunt autem quidam Epicurei timidiores paulo contra vestra convicia, sed tamen satis acuti, qui verentur, ne, si amicitiam propter nostram voluptatem expetendam putemus, tota amicitia quasi claudicare videatur. Itaque primos congressus, copulationesque, et consuetudinum instituendarum voluntates, fieri propter voluptatem: cum autem usus progrediens familiaritatem effecerit, tum amorem efflorescere tantum, ut, etiam si nulla sit utilitas ex amicitiâ, tamen ipsi amici propter se ipsos amentur. Etenim si loca, si fana, si urbes, si gymnasia, si campum, si canes, si equos, si ludicra, exercendi aut venandi consuetudine, adamare solemus; quanto id in hominum consuetudine facilius fieri poterit, et justius!

Sunt autem, qui dicant, fœdus quoddam esse sapientûm, ut ne minus quidem amicos quam se ipsos diligant: quod et fieri posse intelligimus; et sæpe id videmus; et perspicuum est, nihil ad jucunde vivendum reperiri posse, quod conjunctione tali sit aptius. Quibus ex omnibus judicari potest, non modo non impediri rationem amicitiæ, si summum bonum in voluptate ponatur, sed, sine hoc, institutionem amicitiæ omnino non posse reperiri.

XXI. Quapropter, si ea, quæ dixi, sole ipso illustriora et clariora sunt; si omnia dixi hausta e fonte naturæ; si tota oratio nostra omnem sibi fidem sensibus confirmat, id est, incorruptis atque integris testibus; si infantes pueri, mutæ etiam bestiæ, pæne loquuntur, magistrâ ac duce naturâ, nihil esse prosperum, nisi voluptatem, nihil asperum, nisi dolorem; de quibus neque depravate judicant, neque corrupte; nonne ei maximam gratiam habere debemus, qui, hac exauditâ quasi voce naturæ, sic eam firme graviterque comprehenderit, ut omnes bene sanos in viam placatæ, tranquillæ, quietæ, beatæ vitæ deduceret? qui quod tibi parum videtur eruditus, ea causa est,

quod nullam eruditionem esse duxit, nisi quæ beatæ vitæ disciplinam juvaret.

An ille tempus aut in poëtis evolvendis, ut ego et Triarius, te hortatore, facimus, consumeret? in quibus nulla solida utilitas, omnisque puerilis est delectatio: aut se, ut Plato, in musicis, geometriâ, numeris, astris, contereret? quæ et, a falsis initiis profecta, vera esse non possunt; et, si essent vera, nihil afferrent, quo jucundius, id est, quo melius, viveremus. Eas ergo artes persequeretur; vivendi artem, tantam, tamque operosam, et perinde fructuosam, relinqueret? Non ergo Epicurus ineruditus, sed ii indocti, qui, quæ pueros non didicisse turpe est, ea putent usque ad senectutem esse discenda. Quæ cum dixisset, Explicavi, inquit, sententiam meam, et eo quidem consilio, tuum judicium ut cognoscerem: quæ mihi facultas, ut id meo arbitratu facerem, ante hoc tempus nunquam est data.

M. TULLII CICERONIS,

DE

FINIBUS BONORUM ET MALORUM,

AD

BRUTUM,

LIBER SECUNDUS.

I. Hîc, cum uterque me intueretur, seseque ad audiendum significarent paratos; Primum, inquam, deprecor, ne me, tamquam philosophum, putetis scholam vobis aliquam explicaturum; quod ne in ipsis quidem philosophis magnopere unquam probavi. Quando enim Socrates, qui parens philosophiæ jure dici potest, quidquam tale fecit? Eorum erat iste mos, qui tum *Sophistæ* nominabantur; quorum e numero primus est ausus Leontinus Gorgias in conventu poscere quæstionem, id est, jubere dicere, quâ de re quis vellet audire. Audax negotium; dicerem impudens, nisi hoc institutum postea translatum ad philosophos nostros esset. Sed et illum, quem nominavi, et cæteros sophistas, (ut e Platone intelligi potest) lusos videmus a Socrate. Is enim, percontando

atque interrogando, elicere solebat eorum opiniones, quibuscum disserebat, ut, ad ea quæ ii respondissent, si quid videretur, diceret. Qui mos cum a posterioribus non esset retentus, Arcesilas eum revocavit; instituitque, ut ii, qui se audire vellent, non de se quærerent, sed ipsi dicerent, quid sentirent. Quod cum dixissent, ille contra: sed, qui audiebant, quoad poterant, defendebant sententiam suam. Apud cæteros autem philosophos, qui quæsivit aliquid, tacet: quod quidem jam fit etiam in Academiâ. Ubi enim is, qui audire vult, ita dixit, "Voluptas mihi videtur esse summum bonum;" perpetuâ oratione contra disputatur; ut facile intelligi possit, eos, qui aliquid sibi videri dicant, non ipsos in eâ sententiâ esse, sed audire velle contraria.

Nos commodius agimus. Non enim solum Torquatus dixit, quid sentiret, sed etiam cur. Ego autem arbitror, quamquam admodum delectatus sum ejus oratione perpetuâ, tamen commodius, cum in rebus singulis insistas, et intelligas, quid quisque concedat, quid abnuat, ex rebus concessis concludi, quod velis, et ad exitum perveniri. Cum enim fertur, quasi torrens, oratio, quamvis multa cujusquemodi rapiat, nihil tamen teneas, nihil apprehendas, nusquam orationem rapidam coërceas.

Omnis autem in quærendo, quæ viâ quâdam et ratione habetur, oratio præscribere primum debet, (ut quibusdam in formulis, "Ea res agetur") ut, inter quos disseritur, conveniat, quid sit id, de quo disseratur.

II. Hoc positum in Phædro a Platone probavit Epicurus; sensitque, in omni disputatione id fieri oportere. Sed, quod proximum fuit, non vidit: negat enim definiri rem placere; sine quo, fieri interdum non potest, ut, inter eos qui ambigunt, conveniat, quid sit id de quo agatur; velut in hoc ipso, de quo nunc disputamus. Quærimus enim finem bo-

norum: possumusne scire, hoc quale sit, nisi contulerimus inter nos, cum finem bonorum dixerimus, quid finis, quid etiam sit ipsum bonum? Atqui hæc patefactio quasi rerum opertarum, cum, quid quidque sit, aperitur, definitio est; quâ tu etiam imprudens utebare nonnunquam. Nam hunc ipsum sive finem, sive extremum, sive ultimum, definiebas id esse, quo omnia, quæ recte fierent, referrentur, neque id ipsum usquam referretur. Præclare hoc quidem. Bonum ipsum etiam quid esset, fortasse, si opus fuisset, definîsses, aut, Quod esset naturâ appetendum; aut, Quod prodesset; aut, Quod juvaret; aut, Quod liberet modo. Idem, nisi molestum est, (quoniam tibi non omnino displicet definire, et id facis cum vis) velim definias, quid sit voluptas; de quo omnis hæc quæstio est. Quasi quis, inquit, sit, qui, quid sit voluptas, nesciat; aut qui, quo magis id intelligat, definitionem aliquam desideret. Me ipsum esse dicerem, inquam, nisi mihi viderer habere bene cognitam voluptatem, et satis firme conceptam animo, atque comprehensam. Nunc autem dico, ipsum Epicurum nescire, et in eo nutare: eumque, qui crebro dicat, diligenter oportere exprimi, quæ vis subjecta sit vocibus, non intelligere interdum, quid sonet hæc vox voluptatis, [id est, quæ res huic voci subjiciatur].

III. Tunc ille, ridens, Hoc vero, inquit, optimum, ut is, qui finem rerum expetendarum voluptatem esse dicat, id extremum, id ultimum bonorum; id ipsum quid sit, quale sit, nesciat. Atqui, inquam, aut Epicurus, quid sit voluptas, aut omnes mortales, qui ubique sunt, nesciunt. Quonam, inquit, modo? Quia voluptatem hanc esse sentiunt omnes, quam sensus accipiens movetur, et jucunditate quâdam perfunditur. Quid? ergo istam voluptatem, inquit, Epicurus ignorat? Non semper, inquam: nam interdum nimis etiam novit; quippe qui testificetur, ne intelligere quidem se posse, ubi sit, aut quid sit ullum bo-

num, præter illud, quod cibo, et potione, et aurium delectatione, et obscœnâ voluptate, capiatur. An hæc ab eo non dicuntur? Quasi vero me pudeat, inquit, istorum, aut non possim, quemadmodum ea dicantur, ostendere. Ego vero non dubito, inquam, quin facile possis: nec est, quod te pudeat sapienti assentiri, qui se unus (quod sciam) sapientem profiteri sit ausus: nam Metrodorum non putant ipsum professum; sed, cum appellaretur ab Epicuro, repudiare tantum beneficium noluisse. Septem autem illi, non suo, sed populorum suffragio omnium, nominati sunt.

Verum hoc loco sumo, verbis his eamdem certe vim voluptatis Epicurum nôsse, quam cæteros: omnes enim jucundum motum, quo sensus hilaretur, Græce Ἡδονὴν, Latine *Voluptatem*, vocant. Quid est igitur, inquit, quod requiras? Dicam, inquam, et quidem discendi causâ magis, quam quo te aut Epicurum reprehensum velim. Ego quoque, inquit, didicerim libentius, si quid attuleris, quam te reprehenderim. Tenesne igitur, inquam, Hieronymus Rhodius quod dicat esse summum bonum, quo putet omnia referri oportere? Teneo, inquit, finem illi videri, nihil dolere. Quid? idem iste de voluptate quid sentit? Negat esse eam, inquit, propter seipsam expetendam. Aliud igitur esse censet gaudere, aliud non dolere. Et quidem, inquit, vehementer errat: nam (ut paulo ante docui) augendæ voluptatis finis est doloris omnis amotio.

Non dolere, inquam, istud quam vim habeat postea videro: aliam vero vim voluptatis esse, aliam nihil dolendi, nisi valde pertinax fueris, concedas necesse est. Atqui reperies, inquit, in hoc quidem pertinacem: dici enim nihil potest verius. Estne, quæso, inquam, sitienti in bibendo voluptas? Quis istud, inquit, posset negare? Eademne, inquam, quæ restinctâ siti? Immo alio genere: restincta

enim sitis stabilitatem voluptatis habet, inquit: illa autem voluptas ipsius restinctionis in motu est. Cur igitur, inquam, res tam dissimiles eodem nomine appellas?

Quid paulo ante, inquit, dixerim, nonne meministi, cum omnis dolor detractus esset, variari, non augeri, voluptatem? Memini vero, inquam: sed tu istuc dixti bene Latine, parum plane. Varietas enim Latinum verbum est, idque proprie quidem in disparibus coloribus dicitur: sed transfertur in multa disparia: varium poëma, varia oratio, varii mores, varia fortuna: voluptas etiam varia dici solet, cum percipitur ex multis dissimilibus rebus, dissimiles efficientibus voluptates. Eam si varietatem diceres, intelligerem, ut, etiam non dicente te, intelligo: ista varietas quæ sit, non satis perspicio, quod ais, cum dolore careamus, tum in summâ voluptate nos esse: cum autem vescamur iis rebus, quæ dulcem motum afferant sensibus, tum esse in motu voluptatem, qui faciat varietatem voluptatum; sed non augeri illam non dolendi voluptatem. Quam cur voluptatem appelles, nescio.

IV. An potest, inquit ille, quidquam esse suavius, quam nihil dolere? Immo sit sane nihil melius, inquam, (nondum enim id quæro) num propterea idem voluptas est, quod (ut ita dicam) indolentia? Plane idem, inquit, et maxima quidem, quâ fieri nulla major potest. Quid dubitas igitur, inquam, summo bono a te ita constituto, ut id totum in non dolendo sit, id tenere unum, id tueri, id defendere? quid enim necesse est, tamquam meretricem in matronarum cœtum, sic voluptatem in virtutum concilium adducere? Invidiosum nomen est, infame, suspectum.

Itaque hoc frequenter dici solet a vobis, non intelligere nos, quam dicat Epicurus voluptatem. Quod quidem mihi siquando dictum est (est autem dictum non parum sæpe), etsi satis clemens sum in dispu-

tando, tamen interdum soleo subirasci. Egone non intelligo, quid sit Ἡδονή Græce, Latine Voluptas? Utram tandem linguam nescio? Deinde, qui fit, ut ego nesciam, sciant omnes, quicumque Epicurei esse voluerunt? quod vestri quidem vel optime disputant, nihil opus esse, eum, qui philosophus futurus sit, scire literas. Itaque, ut majores nostri ab aratro abduxerunt Cincinnatum illum, ut dictator esset; sic vos de Pelasgis omnibus colligitis bonos illos quidem viros, sed certe non pereruditos. Ergo illi intelligunt, quid Epicurus dicat; ego non intelligo?

Ut scias me intelligere, primum idem esse Voluptatem dico, quod ille Ἡδονήν: et quidem sæpe quærimus verbum Latinum par Græco, et quod idem valeat: hìc nihil fuit, quod quæreremus. Nullum inveniri potest, quod magis idem declaret Latine, quod Græce Ἡδονή, quam declarat *Voluptas*. Huic verbo omnes, qui ubique sunt, qui Latine sciunt, duas res subjiciunt, lætitiam in animo, commotionem suavem jucunditatis in corpore. Nam et ille apud Trabeam, voluptatem animi nimiam *lætitiam* dicit, eamdem, quam ille Cæcilianus, qui *omnibus lætitiis lætum esse* se narrat. Sed hoc interest, quod voluptas dicitur etiam in animo vitiosa res, ut Stoïci putant; qui eam sic definiunt: Sublationem animi sine ratione, opinantis se magno bono frui. Non dicitur lætitia, nec gaudium, in corpore.

In eo autem voluptas, omnium Latine loquentium more, ponitur, cum percipitur ea, quæ sensum aliquem moveat, jucunditas: hanc quoque jucunditatem, si vis, transfer in animum: *juvare* enim in utroque dicitur, ex eoque *jucundum:* modo intelligas, inter illum qui dicat,

"Tantâ lætitiâ auctus sum, ut mihi non constem,"

et eum, qui,

"Nunc demum mihi animus ardet" ......

(quorum alter lætitiâ gestiat, alter dolore crucietur) esse illum medium,

> (" Quamquam hæc inter nos nuper notitia admodum est")

qui nec lætetur, nec angatur: itemque, inter eum qui potiatur expetitis corporis voluptatibus, et eum qui crucietur summis doloribus, esse eum, qui utroque careat.

V. Satisne igitur videor vim verborum tenere? an sum etiam nunc vel Græce loqui, vel Latine, docendus? Et tamen vide, ne, si ego non intelligam, quid Epicurus loquatur, cum Græce, ut videor, luculenter sciam; sit aliqua culpa ejus, qui ita loquatur, ut non intelligatur: quod duobus modis sine reprehensione fit; si aut de industriâ facias, ut Heraclitus, cognomento qui Σκοτεινὸς perhibetur, quia de naturâ nimis obscure memoravit; aut cum rerum obscuritas, non verborum, facit, ut non intelligatur oratio; qualis est in Timæo Platonis. Epicurus autem, ut opinor, nec non vult, si possit, plane et aperte loqui: nec de re obscurâ, ut physici; aut artificiosâ, ut mathematici; sed de illustri et facili, etiam in vulgus pervulgatâ, loquitur. Quamquam non negatis nos intelligere, quid sit voluptas, sed quid ille dicat: e quo efficitur, non ut nos non intelligamus, quæ vis sit istius verbi, sed ut ille suo more loquatur, nostrum negligat.

Si enim idem dicit, quod Hieronymus, qui censet summum bonum esse, sine ullâ molestiâ vivere; cur mavult dicere voluptatem, quam vacuitatem doloris, ut ille facit, qui, quid dicat, intelligit? Sin autem voluptatem putat adjungendam eam, quæ sit in motu (sic enim appellat hanc dulcem, in motu, illam nihil dolentis, in stabilitate); quid tendit, cum efficere non possit, ut cuiquam, qui ipse notus sibi sit, (hoc est, qui suam naturam, sensumque perspexerit) vacuitas doloris, et voluptas, idem esse videatur? Hoc

est vim afferre, Torquate, sensibus; extorquere ex animis cognitiones verborum, quibus imbuti sumus. Quis enim est, qui non videat, hæc esse in naturâ rerum tria? unum, cum in voluptate sumus; alterum, cum in dolore; tertium hoc, in quo nunc quidem sumus (credo item vos nec in dolore nec in voluptate esse); ut in voluptate sit, qui epuletur; in dolore, qui torqueatur. Tu autem, inter hæc, tantam multitudinem hominum interjectam non vides, nec lætantium, nec dolentium? Non, prorsus, inquit: omnesque, qui sine dolore sint, in voluptate, et eâ quidem summâ, esse dico. Ergo in eâdem voluptate eum, qui alteri misceat mulsum, ipse non sitiens, et eum, qui illud sitiens bibat?

VI. Tum ille, Finem, inquit, interrogandi, si videtur: quod quidem ego a principio ita me malle dixeram, hoc ipsum providens, dialecticas captiones. Rhetorice igitur, inquam, nos mavis, quam dialectice, disputare? Quasi vero, inquit, perpetua oratio rhetorum solum, non etiam philosophorum, sit. Zenonis est, inquam, hoc, Stoïci, omnem vim loquendi, ut jam ante Aristoteles, in duas tributam esse partes: rhetoricam palmæ, dialecticam pugno, similem esse dicebat, quod latius loquerentur rhetores, dialectici autem compressius. Obsequar igitur voluntati tuæ: dicamque, si potero, rhetorice, sed hac rhetoricâ philosophorum, non nostrâ illâ forensi; quam necesse est, cum populariter loquatur, esse interdum paulo hebetiorem. Sed, dum dialecticam, Torquate, contemnit Epicurus, (quæ una continet omnem, et perspiciendi quid in quâque re sit, scientiam, et judicandi quale quidque sit, et ratione ac viâ disputandi) ruit in dicendo, ut mihi quidem videtur; nec ea, quæ docere vult, ullâ arte distinguit: ut hæc ipsa, quæ modo loquebamur. Summum a vobis bonum voluptas dicitur. Aperiendum est igitur, quid sit voluptas: aliter enim explicari, quod quæritur, non potest. Quam si explicavisset, non

tam hæsitaret: aut enim eam voluptatem tueretur, quam Aristippus, id est, quâ sensus dulciter ac jucunde movetur; quam etiam pecudes, si loqui possent, appellarent voluptatem: aut, si magis placeret suo more loqui, quam

"Omnes Danai Mycenenses, Attica pubes,"

reliquique Græci, qui hoc anapæsto citantur; hoc, non dolere, solum voluptatis nomine appellaret, illud Aristippeum contemneret: aut, si utrumque probaret, ut probat, conjungeret doloris vacuitatem cum voluptate, et duobus ultimis uteretur.

Multi enim et magni philosophi hæc ultima bonorum juncta fecerunt, ut Aristoteles, qui virtutis usum cum vitæ perfectæ prosperitate conjunxit. Callipho adjunxit, ad honestatem, voluptatem: Diodorus ad eamdem honestatem addidit vacuitatem doloris. Idem fecisset Epicurus, si sententiam hanc, quæ nunc Hieronymi est, conjunxisset cum Aristippi vetere sententiâ. Illi enim inter se dissentiunt: propterea singulis finibus utuntur: et, cum uterque Græce egregie loquatur, nec Aristippus, qui voluptatem summum bonum dicit, in voluptate ponit non dolere, neque Hieronymus, qui summum bonum statuit non dolere, voluptatis nomine unquam utitur pro illâ indolentiâ; quippe qui ne in expetendis quidem rebus numeret voluptatem.

VII. Duæ sunt enim res quoque, ne tu verba solum putes. Unum est, sine dolore esse; alterum, cum voluptate. Vos ex his tam dissimilibus rebus non modo nomen unum (nam id facilius paterer) sed etiam rem unam ex duabus facere conamini: quod fieri nullo modo potest. Hic, qui utramque probat, ambobus debuit uti, sicut facit re, neque tamen dividit verbis. Cum enim eam ipsam voluptatem, quam eodem nomine omnes appellamus, laudat locis plurimis, audet dicere, ne suspicari quidem se ullum bonum sejunctum ab illo Aristippeo genere voluptatis:

atque ibi hoc dicit, ubi omnis ejus est oratio de summo bono. In alio vero libro, in quo, breviter comprehensis gravissimis sententiis, quasi oracula edidisse sapientiæ dicitur, scribit his verbis, quæ nota tibi profecto, Torquate, sunt: quis enim vestrûm non edidicit Epicuri κυρίας δόξας, [id est, quasi maxime ratas, quia gravissimæ sint ad beate vivendum breviter enuntiatæ sententiæ?] Animadverte igitur, rectene hanc sententiam interpreter. "Si ea, quæ sunt luxuriosis efficientia voluptatum, liberarent eos Deorum et mortis et doloris metu, docerentque, qui essent fines cupiditatum; nihil haberemus, quod reprehenderemus; cum undique complerentur voluptatibus, nec haberent ullâ ex parte aliquid aut dolens, aut ægrum, id est autem malum."

Hoc loco se tenere Triarius non potuit. Obsecro, inquit, Torquate, hæc dicit Epicurus? quod mihi quidem visus est, cum sciret, velle tamen confitentem audire Torquatum. At ille non pertimuit, saneque fidenter, Istis quidem ipsis verbis, inquit: sed, quid sentiat, non videtis. Si alia sentit, inquam, alia loquitur, nunquam intelligam, quid sentiat: sed plane dicit, quod intelligam. Idque si ita dicit, non esse reprehendendos luxuriosos, si sapientes sint, dicit absurde; similiter et si dicat, non reprehendendos parricidas, si nec cupidi sint, nec Deos metuant, nec mortem, nec dolorem. Et tamen quid attinet luxuriosis ullam exceptionem dare, aut fingere aliquos, qui, cum luxuriose viverent, a summo philosopho non reprehenderentur eo nomine, duntaxat cætera caverent? Sed tamen nonne reprehenderes, Epicure, luxuriosos ob eam ipsam causam, quod ita viverent, ut persequerentur cujusquemodi voluptates; cum esset præsertim, ut ais tu, summa voluptas nihil dolere? Atqui reperiemus asotos primum ita non religiosos, ut edant de patellâ: deinde ita mortem non timentes, ut illud in ore habeant ex Hymnide,

"Mihi sex menses satis sunt vitæ: septimum
Orco spondeo."

Jam doloris medicamenta illa Epicurea, tamquam de narthecio promant: "si gravis, brevis: si longus, levis." Unum nescio, quo modo possit, si luxuriosus sit finitas cupiditates habere.

VIII. Quid ergo attinet dicere, "nihil haberem, quod reprehenderem, si finitas cupiditates haberent?" Hoc est dicere, non reprehenderem asotos, si non essent asoti: isto modo, ne improbos quidem, si essent boni viri. Hic homo severus luxuriam per se ipsam reprehendendam non putat. Et, hercule, Torquate, ut verum loquamur, si voluptas summum bonum est, rectissime non putat. Nolim enim mihi fingere asotos, ut soletis, qui in mensam vomant, et qui de conviviis auferantur, crudique postridie se rursus ingurgitent; qui solem, ut aiunt, nec occidentem unquam viderint, nec orientem; qui, consumtis patrimoniis, egeant. Nemo nostrûm istius generis asotos jucunde putat vivere: mundos, elegantes, optimis coquis, pistoribus, piscatu, aucupio, venatione, his omnibus exquisitis, vitantes cruditatem; "quibus vinum defusum e pleno sit; hir, siphon," (ut ait Lucilius) "cui nihil demsit; jus, et sacculus abstulerit: adhibentes ludos," et quæ sequuntur, illa, quibus detractis, clamat Epicurus se nescire, quid sit bonum. Adsint etiam formosi pueri, qui ministrent: respondeat his vestis, argentum, Corinthium, locus ipse, ædificium. Hos ego asotos bene quidem vivere, aut beate, nunquam dixerim. Ex quo efficitur, non ut voluptas ne sit voluptas, sed ut voluptas non sit summum bonum. Nec ille, qui Diogenem Stoïcum adolescens, post autem Panætium, audierat, Lælius, eo dictus est sapiens, quod non intelligeret quid suavissimum esset, (nec enim sequitur, ut, cui cor sapiat, ei non sapiat palatum) sed quia parvi id duceret.

"O lapathe, ut jactere necesse est, cognitu' cui sis.
In quo Læliu' clamores sophos ille solebat
Edere, compellans gumias ex ordine nostros."

Præclare Lælius et recte *sophos;* illudque vere:

"O Publi, o gurges, Galloni! es homo miser, inquit:
Cœnâsti in vitâ nunquam bene, cum omnia in istâ
Consumis squillâ, atque acipensere cum decumano."

Is hæc loquitur, qui, in voluptate nihil ponens, negat eum bene cœnare, qui omnia ponat in voluptate: et tamen non negat libenter unquam cœnâsse Gallonium (mentiretur enim), sed bene. Ita graviter et severe voluptatem secernit a bono. Ex quo illud efficitur, qui bene cœnent, omnes libenter cœnare; qui libenter, non continuo bene. Semper Lælius bene.

Quid bene? dicit Lucilius, "cocto, condito." Sed cedo caput cœnæ: "Sermone bono." Quid ex eo? "Si quæri', libenter." Veniebat enim ad cœnam, ut animo quieto satiaret desideria naturæ. Recte ergo is negat, unquam bene cœnâsse Gallonium; recte, miserum; cum præsertim in eo omne studium consumeret: quem libenter cœnâsse nemo negat. Cur igitur non bene? quia quod bene, id recte, frugaliter, honeste: ille porro male, prave, nequiter, turpiter cœnabat. Non igitur nec lapathi suavitatem acipenseri Gallonii Lælius anteponebat, sed suavitatem ipsam negligebat: quod non faceret, si in voluptate summum bonum poneret.

IX. Semovenda est igitur voluptas, non solum ut recta sequamini, sed etiam ut loqui deceat frugaliter. Possumusne igitur in vitâ summum bonum dicere, cum id ne in cœnâ quidem posse videamur?

Quo modo autem philosophus loquitur tria genera cupiditatum? naturales, et necessarias; naturales,

non necessarias; nec naturales, nec necessarias? Primum divisit ineleganter: duo enim genera quæ erant, fecit tria. Hoc est non dividere, sed frangere rem. Qui si diceret, cupiditatum esse duo genera, naturales, et inanes; naturalium quoque item duo, necessarias, et non necessarias; confecta res esset. Qui hæc didicerunt quæ ille contemnit, sic solent. Vitiosum est enim, in dividendo, partem in genere numerare. Sed hoc sane concedamus: contemnit enim disserendi elegantiam: confuse loquitur: gerendus est mos, modo recte sentiat. Et quidem illud ipsum non nimium probo (et tantum patior) philosophum loqui de cupiditatibus finiendis. An potest cupiditas finiri? tollenda est, atque extrahenda radicitus. Quis est enim, in quo sit cupiditas, quin recte cupidus dici possit? Ergo et avarus erit, sed finite; et adulter, verum habebit modum; et luxuriosus eodem modo. Qualis ista philosophia est, quæ non interitum afferat pravitatis, sed sit contenta mediocritate vitiorum? quamquam in hac divisione rem ipsam prorsus probo: elegantiam desidero. Appellet hæc desideria naturæ: cupiditatis nomen servet alio; ut, cum de avaritiâ, cum de intemperantiâ, cum de maximis vitiis loquetur, eam tamquam capitis accuset. Sed hæc quidem liberius ab eo dicuntur, et sæpius: quod equidem non reprehendo. Est enim tanti philosophi, tamque nobilis, audacter sua decreta defendere.

Sed tamen ex eo, quod eam voluptatem (quam omnes gentes hoc nomine appellant) videtur amplexari sæpe vehementius, in magnis interdum versatur angustiis, ut, hominum conscientiâ remotâ, nihil tam turpe sit, quod voluptatis causâ non videatur esse facturus. Deinde, ubi erubuit, (vis enim est permagna naturæ) confugit illuc, ut neget accedere quidquam posse ad voluptatem nihil dolentis. At iste non dolendi status non vocatur voluptas. Non laboro, inquit, de nomine. Quid, quod res alia tota

est? Reperiam multos, vel innumerabiles potius, non tam curiosos nec tam molestos, quam vos estis; quibus, quidquid velim, facile persuadeam. Quid ergo dubitamus, quin, si non dolere, voluptas sit summa, non esse in voluptate, dolor sit maximus? Cur id non ita sit? Quia dolori non voluptas contraria est, sed doloris privatio. * *

X. Hoc vero non videre, maximo argumento est, esse voluptatem illam, quâ sublatâ, neget se intelligere omnino, quid sit bonum. Eam autem ita persequitur, quæ palato percipiatur, quæ auribus: cætera addit, quæ si appelles, honos præfandus sit. Hoc igitur, quod solum bonum severus et gravis philosophus novit, idem non videt ne expetendum quidem esse, quod eam voluptatem hoc eodem auctore non desideremus, cum dolore careamus. Quam hæc sunt contraria!

Hic si definire vel dividere didicisset, si loquendi vim, si denique consuetudinem verborum teneret, nunquam in tantas salebras incidisset. Nunc vides, quid faciat. Quam nemo unquam voluptatem appellavit, et hanc in motu voluptatem, quæ duo sunt, unum facit: sic enim has suaves, et quasi dulces voluptates appellat. Interdum ita extenuat, ut M' Curium putes loqui: interdum ita laudat, ut, quid præterea sit bonum, neget se posse ne suspicari quidem. Quæ jam oratio non a philosopho aliquo, sed a censore, opprimenda est. Non est enim vitium in oratione solum, sed etiam in moribus. Luxuriam non reprehendit, modo sit vacua infinitâ cupiditate, et timore. Hoc loco discipulos quærere videtur, ut, qui asoti esse velint, philosophi ante fiant.

A primo, ut opinor, animantium ortu, petitur origo summi boni. Simul atque natum animal est, gaudet voluptate, et eam appetit, ut bonum: adspernatur dolorem, ut malum. De malis autem et bonis, ab iis animalibus quæ nondum depravata sint, ait optime judicari. Hæc et tu ita posuisti, et verba

vestra sunt. Quam multa vitiosa! Summum enim bonum et malum vagiens puer utrâ voluptate dijudicabit, stante, an movente? quoniam (si Diis placet) ab Epicuro loqui discimus. Si stante, hoc natura videlicet vult, salvam esse se; quod concedimus: si movente (quod tamen dicitis), nulla turpis voluptas erit, quæ prætermittenda sit: et simul non proficiscitur animal illud modo natum, a summâ voluptate, quæ est a te posita in non dolendo.

Nec tamen argumentum hoc Epicurus a parvis petivit, aut etiam a bestiis, quæ putat esse specula naturæ; ut diceret, ab his, duce naturâ, hanc voluptatem expeti nihil dolendi. Neque enim hæc movere potest appetitum animi; nec ullum habet ictum, quo pellat animum, status hic non dolendi. Itaque in hoc eodem peccat Hieronymus. At ille pellit, qui permulcet sensum voluptate: itaque Epicurus semper hoc utitur, ut probet, voluptatem naturâ expeti; quod ea voluptas, quæ in motu sit, et parvos ad se alliciat et bestias, non illa stabilis, in quâ tantum inest nihil dolere. Quî igitur convenit, ab aliâ voluptate dicere naturam proficisci, in aliâ summum bonum ponere?

XI. Bestiarum vero nullum judicium puto: quamvis enim depravatæ non sint, pravæ tamen esse possunt. Ut bacillum aliud est inflexum et incurvatum de industriâ, aliud ita natum; sic ferarum natura, non est illa quidem depravata malâ disciplinâ, sed naturâ suâ. Nec vero, ut voluptatem expetat, natura movet infantem; sed tantum ut se ipse diligat, ut integrum se salvumque velit. Omne enim animal, simul ut ortum est, et seipsum, et omnes partes suas, diligit: duasque, quæ maximæ sunt, in primis amplectitur; animum, et corpus: deinde utriusque partes: nam sunt et in animo præcipua quædam, et in corpore; quæ cum leviter agnovit, tunc discernere incipit, ut ea, quæ prima data sunt naturâ, appetat, adsperneturque contraria. In his

primis naturalibus voluptas insit, necne, magna quæstio est. Nihil vero putare esse, præter voluptatem, non membra, non sensus, non ingenii motum, non integritatem corporis, non valetudinem, summæ mihi videtur inscitiæ.

Atque ab isto capite fluere necesse est omnem rationem bonorum et malorum. Polemoni, etiam ante Aristoteli, ea prima visa sunt, quæ paulo ante dixi. [Ergo] nata est sententia veterum Academicorum et Peripateticorum, ut finem bonorum dicerent, secundum naturam vivere; id est, virtute adhibitâ, frui primis a naturâ datis. Callipho ad virtutem nihil adjunxit, nisi voluptatem: Diodorus, nisi vacuitatem doloris. His omnibus, quos dixi, consequentes sunt fines bonorum. Aristippo simplex voluptas: Stoïcis, consentire naturæ; quod esse volunt e virtute, id est, honeste vivere: quod ita interpretantur, vivere cum intelligentiâ earum rerum, quæ naturâ evenirent, eligentem ea, quæ essent secundum naturam, rejicientemque contraria. Ita tres sunt fines expertes honestatis, unus Aristippi, vel Epicuri; alter Hieronymi; Carneadis tertius: tres, in quibus honestas cum aliquâ accessione, Polemonis, Calliphonis, Diodori: una simplex, cujus Zeno auctor, posita in decore tota, id est, honestate: nam Pyrrho, Aristo, Herillus, jam diu abjecti. Reliqui sibi constiterunt, ut extrema cum initiis convenirent, ut Aristippo voluptas, Hieronymo doloris vacuitas, Carneadi frui principiis naturalibus, esset extremum.

XII. Epicurus autem cum in primâ commendatione voluptatem dixisset; si eam, quam Aristippus, idem tenere debuit ultimum bonorum, quod ille: sin eam, quam Hieronymus, fecisset idem, ut voluptatem illam Aristippi in primâ commendatione poneret.

Nam, quod ait, sensibus ipsis judicari, voluptatem bonum esse; dolorem, malum; plus tribuit sensibus, quam nobis leges permittunt. Privatarum litium

judices sumus: nihil enim possumus judicare, nisi quod est nostri judicii: in quo frustra judices solent, cum sententiam pronuntiant, addere, "Si quid mei judicii est." Si enim non fuit eorum judicii, nihilo magis, hoc non addito, illud est judicatum. Quid judicat sensus? dulce, amarum; lene, asperum; prope, longe; stare, moveri; quadratum, rotundum.

Quam igitur pronuntiabit sententiam ratio? Adhibitâ primum divinarum humanarumque rerum scientiâ, quæ potest appellari rite sapientia; deinde adjunctis virtutibus, quas ratio rerum omnium dominas, tu voluptatum satellites et ministras esse voluisti; [harum] adeo omnium sententiâ pronuntiabit, primum de voluptate, nihil esse ei loci, non modo ut sola ponatur in summi boni sede, quam quærimus, sed ne illo quidem modo, ut ad honestatem applicetur. De vacuitate doloris eadem sententia erit. Rejicietur enim Carneades: nec ulla de summo bono ratio, aut voluptatis, non dolendive particeps, aut honestatis expers, probabitur. Ita relinquet duas, de quibus etiam atque etiam consideret. Aut enim statuet, nihil esse bonum, nisi honestum; nihil malum, nisi turpe; cætera aut omnino nihil habere momenti, aut tantum, ut nec expetenda nec fugienda, sed eligenda modo aut rejicienda sint: aut anteponet eam, quam cum honestate ornatissimam, tum etiam ipsis initiis naturæ, et totius perfectione vitæ locupletatam, videbit. Quod eo liquidius faciet, si perspexerit, rerum inter eas, verborumne, sit controversia.

XIII. Hujus ego nunc auctoritatem sequens, idem faciam. Quantum enim potero, minuam contentiones: omnesque simplices sententias eorum, in quibus nulla inest virtutis adjunctio, omnino a philosophiâ semovendas putabo: primum Aristippi, Cyrenaïcorumque omnium; quos non est veritum, in eâ voluptate, quæ maxime dulcedine sensum moveret, summum bonum ponere, contemnentes istam vacuitatem doloris. Hi non viderunt, ut ad cursum equum,

ad arandum bovem, ad indagandum canem, sic hominem ad duas res, ut ait Aristoteles, ad intelligendum, et ad agendum, esse natum, quasi mortalem Deum: contraque, ut tardam aliquam et languidam pecudem ad pastum et ad procreandi voluptatem, sic hoc divinum animal ortum esse voluerunt: quo nihil mihi videtur absurdius. Atque hæc contra Aristippum, qui eam voluptatem non modo summam, sed solam etiam ducit, quam omnes unam appellamus voluptatem. Aliter autem vobis placet. Sed ille, ut dixi, vitiose: nec enim figura corporis nec ratio excellens ingenii humani significat, ad hanc unam rem natum hominem, ut frueretur voluptatibus.

Nec vero audiendus Hieronymus, cui summum bonum est idem, quod vos interdum, vel potius nimium sæpe, dicitis, nihil dolere: non enim, si malum dolor est, carere eo malo satis est ad bene vivendum. Hoc dixerit potius Ennius,

"Nimium boni est, cui nihil est mali."

Nos beatam vitam, non depulsione mali, sed adeptione boni, judicemus: nec eam cessando, (sive gaudentem, ut Aristippus; sive non dolentem, ut hic) sed agendo aliquid, considerandove, quæramus.

Quæ possunt eadem contra Carneadeum illud summum bonum dici; quod is non tam, ut probaret, protulit; quam ut Stoïcis, quibuscum bellum gerebat, opponeret. Id autem ejusmodi est, ut, additum ad virtutem, auctoritatem videatur habiturum, et expleturum cumulate vitam beatam: de quo omnis hæc quæstio est. Nam qui ad virtutem adjungunt vel voluptatem, (quam unam virtus minimi facit) vel vacuitatem doloris, (quæ, etiam si malo caret, tamen non est summum bonum) accessione utuntur non ita probabili: nec tamen, cur id tam parce tamque restricte faciant, intelligo. Quasi enim emendum eis sit, quod addant ad virtutem, primum vilissimas res addunt: deinde singulas potius, quam

omnia, quæ prima natura approbavisset, [ea cum voluptate conjungerent.] Quæ cum Aristoni et Pyrrhoni omnino visa sunt pro nihilo, ut, inter optime valere et gravissime ægrotare, nihil prorsus dicerent interesse; recte jampridem contra eos desitum est disputari. Dum enim in unâ virtute sic omnia esse voluerunt, ut eam rerum selectione exspoliarent; nec ei quidquam, aut unde oriretur, darent, aut ubi niteretur; virtutem ipsam, quam amplexabantur, sustulerunt. Herillus autem, ad scientiam omnia revocans, unum quoddam bonum vidit; sed nec optimum, nec quo vita gubernari possit. Itaque hic ipse jampridem est rejectus: post enim Chrysippum, non sane est disputatum.

XIV. Restatis igitur vos: nam cum Academicis incerta luctatio est; qui nihil affirmant; et, quasi desperatâ cognitione certi, id sequi volunt, quodcumque verisimile videatur. Cum Epicuro, autem hoc est plus negotii, quod e duplici genere voluptatis conjunctus est; quodque et ipse, et amici ejus, et multi postea, defensores ejus sententiæ fuerunt: et nescio quomodo (is, qui auctoritatem minimam habet, maximam vim) populus cum illis facit: quos nisi arguimus, omnis virtus, omne decus, omnis vera laus deserenda est. Ita cæterorum sententiis semotis, relinquitur non mihi cum Torquato, sed virtuti cum voluptate, certatio. Quam quidem certationem homo et acutus et diligens, Chrysippus, non contemnit; totumque discrimen summi boni in eâdem comparatione positum putat. Ego autem existimo, si honestum aliquid ostendero, quod sit ipsum vi suâ, propter seque, expetendum, jacere vestra omnia. Itaque eo, quale sit, breviter, ut tempus postulat, constituto, accedam ad omnia tua, Torquate; nisi memoria forte defecerit.

Honestum igitur id intelligimus, quod tale est, ut, detractâ omni utilitate, sine ullis præmiis fructibusque, per se ipsum possit jure laudari. Quod quale

sit, non tam definitione, quâ sum usus, intelligi potest, (quamquam aliquantum potest) quam communi omnium judicio, et optimi cujusque studiis atque factis; qui permulta ob eam unam causam faciunt, quia decet, quia rectum, quia honestum est; etsi nullum consecuturum emolumentum vident. Homines enim, etsi aliis multis, tamen hoc uno a bestiis plurimum differunt, quod rationem habeant a naturâ datam, mentemque et acrem et vigentem, celerrimeque multa simul agitantem, et, ut ita dicam, sagacem, quæ et causas rerum et consecutiones videat, et similitudines transferat, et disjuncta conjungat, et cum præsentibus futura copulet, omnemque complectatur vitæ consequentis statum. Eademque ratio fecit hominem hominum appetentem, cumque his naturâ et sermone et usu congruentem; ut, profectus a caritate domesticorum ac suorum, serpat longius, et se implicet, primum civium, deinde omnium mortalium, societate; atque, ut ad Archytam scripsit Plato, non sibi se soli natum meminerit, sed patriæ, sed suis, ut perexigua pars ipsi relinquatur. Et, quoniam eadem natura cupiditatem ingenuit homini veri inveniendi, (quod facillime apparet, cum, vacui curis, etiam quid in cœlo fiat, scire avemus) his initiis inducti, omnia vera diligimus, id est, fidelia, simplicia, constantia: tum vana, falsa, fallentia odimus, ut fraudem, perjurium, malitiam, injuriam. Eadem ratio habet in se quiddam amplum atque magnificum, ad imperandum magis quam ad parendum accommodatum: omnia humana non tolerabilia solum, sed etiam levia ducens: altum quiddam et excelsum, nihil timens, nemini cedens, semper invictum. Atque, his tribus generibus honestorum notatis, quartum sequitur, et in eâdem pulchritudine, et aptum ex illis tribus; in quo inest ordo, et moderatio. Cujus similitudine perspectâ in formarum specie ac dignitate, transitum est ad honestatem dictorum atque factorum: nam ex his tribus laudibus, quas ante

dixi, et temeritatem reformidat, et non audet cuiquam, aut dicto protervo aut facto, nocere: vereturque quidquam aut facere aut loqui, quod parum virile videatur.

XV. Habes undique expletam et perfectam, Torquate, formam honestatis, quæ tota his quatuor virtutibus, quæ a te quoque commemoratæ sunt, continetur. Hanc, se tuus Epicurus omnino ignorare dicit, quam aut qualem esse velint, qui honestate summum bonum metiantur. Si enim ad honestatem omnia referantur, neque in eâ voluptatem dicant inesse; ait, eos inani voce sonare (his enim ipsis verbis utitur), neque intelligere neque videre, sub hac voce honestatis quæ sit subjicienda sententia. Ut enim consuetudo loquitur, id solum dicitur honestum, quod est populari famâ gloriosum; quod, inquit, quamquam voluptatibus quibusdam est sæpe jucundius, tamen expetitur propter voluptatem.

Videsne quam sit magna dissensio? Philosophus nobilis, a quo non solum Græcia et Italia, sed etiam omnis barbaria commota est, honestum quid sit, si id non est in voluptate, negat se intelligere; nisi forte illud, quod multitudinis rumore laudetur. Ego autem hoc etiam turpe esse sæpe judico; et, si quando turpe non sit, tamen non esse non turpe, cum id a multitudine laudetur. Quod si sit ipsum per se rectum atque laudabile, non ob eam causam tamen illud dici honestum esse, quia laudetur a multis, sed quia tale sit, ut (vel si ignorarent id homines, vel si obmutuissent) suâ tamen pulchritudine esset, specieque, laudabile. Itaque idem, naturâ victus, cui obsisti non potest, dicit alio loco id, quod a te etiam paulo ante dictum est, non posse jucunde vivi, nisi etiam honeste. Quid nunc, "*honeste*," dicitur? idemne, quod "*jucunde?*" ergo ita, non posse honeste vivi, nisi honeste vivatur. An, nisi populari famâ? Sine eâ igitur jucunde negat posse vivi? Quid turpius, quam sapientis vitam ex insipientium

sermone pendere? Quid ergo hoc loco intelligit honestum? Certe nihil, nisi quod possit ipsum propter se jure laudari: nam, si propter voluptatem, quæ est ista laus, quæ possit e macello peti? Non is vir est, ut, cum honestatem eo loco habeat, ut sine eâ jucunde neget posse vivi, illud honestum, quod populare sit, sentiat, et sine eo jucunde neget vivi posse; aut quidquam aliud honestum intelligat, nisi quod sit rectum, ipsumque per se, suâ vi, suâ sponte, suâ naturâ, laudabile.

XVI. Itaque, Torquate, cum diceres, clamare Epicurum, non posse jucunde vivi, nisi honeste et sapienter et juste viveretur, tu ipse mihi gloriari videbare. Tanta vis inerat in verbis, propter earum rerum, quæ significabantur his verbis, dignitatem, ut altior fieres, ut interdum insisteres, ut, nos intuens, quasi testificarere, laudari honestatem et justitiam aliquando ab Epicuro. Quam te decebat iis verbis uti, quibus si philosophi non uterentur, philosophiâ omnino non egeremus! Istorum enim verborum amore, quæ perraro appellantur ab Epicuro, sapientiæ, fortitudinis, justitiæ, temperantiæ, præstantissimis ingeniis homines se ad philosophiæ studium contulerunt.

" Oculorum," inquit Plato, " est in nobis sensus acerrimus: quibus sapientiam non cernimus. Quam illa ardentes amores excitaret sui, si videretur!" Cur tandem? an quod ita callida est, ut optime possit architectari voluptates? Cur justitia laudatur? aut unde est hoc contritum vetustate proverbium, " Quîcum in tenebris" ... Hoc, dictum in unâ re, latissime patet: ut, in omnibus factis, re, non teste, moveamur.

Sunt enim levia et perinfirma, quæ dicebantur a te cum animi conscientiâ improbos excruciari, tum etiam pœnæ timore; quâ aut afficiantur, aut semper sint in metu, ne afficiantur aliquando. Non oportet timidum aut imbecillo animo fingi; non bonum

illum virum, qui, quidquid fecerit, ipse se cruciet, omniaque formidet; sed omnia callide referentem ad utilitatem, acutum, versutum, veteratorem, facile ut excogitet, quo modo occulte, sine teste, sine ullo conscio, fallat. An tu me de L. Tubulo putas dicere? qui, cum prætor quæstionem inter sicarios exerceret, ita aperte cepit pecunias ob rem judicandam, ut anno proximo P. Scævola, tribunus plebis, ferret ad plebem, vellentne de eâ re quæri. Quo plebisscito, decreta a senatu est consuli quæstio Cn. Cæpioni. Profectus in exsilium Tubulus statim, nec respondere ausus. Erat enim res aperta.

XVII. Non igitur de improbo, sed callide improbo, quærimus (qualis Q. Pompeius in fœdere Numantino inficiando fuit), nec vero omnia timente; sed, primum, qui animi conscientiam non curet; quam scilicet comprimere nihil est negotii. Is enim, qui occultus et tectus dicitur, tantum abest ut se indicet, perficiet etiam, ut dolere alterius improbe facto videatur: quid est enim aliud, esse versutum? Memini me adesse P. Sextilio Rufo, cum is ad amicos rem ita deferret, se esse hæredem Q. Fadio Gallo, cujus in testamento scriptum esset, se ab eo rogatum, ut omnis hæreditas ad filiam perveniret. Id Sextilius factum negabat: poterat autem impune: quis enim redargueret? Nemo nostrûm credebat: eratque verisimilius, hunc mentiri, cujus interesset, quam illum, qui id se rogâsse scripsisset, quod debuisset rogare. Addebat etiam, se, in legem Voconiam juratum, contra eam facere non audere, nisi aliter amicis videretur. Aderamus nos quidem adolescentes, sed et multi amplissimi viri; quorum nemo censuit plus Fadiæ dandum, quam posset ad eam lege Voconiâ pervenire. Tenuit permagnam Sextilius hæreditatem, unde, si secutus esset eorum sententiam qui honesta et recta emolumentis omnibus et commodis anteponerent, ne nummum quidem unum attigisset. Num igitur eum postea censes anxio

animo aut sollicito fuisse? Nihil minus; contraque, illâ hæreditate dives, ob eamque rem lætus: magni enim æstimabat pecuniam, non modo non contra leges, sed etiam legibus, partam: quæ quidem vel cum periculo est quærenda vobis: est enim effectrix multarum et magnarum voluptatum.

Ut igitur illis, qui, recta et honesta quæ sunt, ea statuunt per se expetenda, adeunda sunt quævis pericula, decoris honestatisque causâ; sic vestris, qui omnia voluptate metiuntur, pericula adeunda sunt, ut adipiscantur magnas voluptates. Si magna res, magna hæreditas, agetur; cum pecuniâ voluptates pariantur plurimæ, idem erit Epicuro vestro faciendum, si suum finem bonorum sequi volet, quod Scipioni, magnâ gloriâ propositâ, si Hannibalem in Africam retraxisset. Itaque quantum adiit periculum! ad honestatem enim ille omnem conatum suum referebat, non ad voluptatem. Sic vester sapiens, magno aliquo emolumento commotus, [animi] causâ, si opus fuerit, dimicabit. Occultum facinus esse potuerit: gaudebit. Deprehensus, omnem pœnam contemnet. Erit enim instructus ad mortem contemnendam, ad exsilium, ad ipsum etiam dolorem; quem quidem vos, cum improbis pœnam proponitis, impatibilem facitis; cum sapientem semper boni plus habere vultis, tolerabilem.

XVIII. Sed finge non solum callidum eum, qui aliquid improbe faciat, verum etiam præpotentem: ut M. Crassus fuit, qui tamen solebat uti suo bono; ut hodie est noster Pompeius, cui recte facienti gratia est habenda: esse enim quamvis velit justus, iniquus poterat impune. Quam multa vero injuste fieri possunt, quæ nemo possit reprehendere! Si te amicus tuus moriens rogaverit, ut hæreditatem reddas suæ filiæ, nec usquam id scripserit, ut scripsit Fadius, nec cuiquam dixerit; quid facies? Tu quidem reddes: ipse Epicurus fortasse redderet; ut Sex. Peducæus, Sex. F. is, qui hunc nostrum reliquit,

effigiem et humanitatis et probitatis suæ, filium, tum doctus, tum omnium vir optimus, et justissimus, cum sciret nemo, eum rogatum a C. Plotio, equite Romano splendido, Nursino, ultro ad mulierem venit, eique nihil opinanti viri mandatum exposuit; hæreditatemque reddidit. Sed ego ex te quæro, (quoniam idem tu certe fecisses) nonne intelligis, eo majorem vim esse naturæ, quod ipsi vos, qui omnia ad vestrum commodum, et (ut ipsi dicitis) ad voluptatem referatis, tamen ea faciatis, e quibus appareat, non voluptatem vos, sed officium, sequi? plusque rectam naturam, quam rationem pravam, valere?

Si scieris, inquit Carneades, aspidem occulte latere uspiam, et velle aliquem imprudentem super eam assidere, cujus mors tibi emolumentum factura sit; improbe feceris, nisi monueris, ne assideat; sed impune tamen; scisse enim te quis coarguere possit? Sed nimis multa. Perspicuum est enim, nisi æquitas, fides, justitia, proficiscantur a naturâ, et si omnia hæc ad utilitatem referantur, virum bonum non posse reperiri. Deque his rebus satis multa in nostris de Republicâ libris sunt dicta a Lælio.

XIX. Transfer idem ad modestiam, vel temperantiam, quæ est moderatio cupiditatum, rationi obediens. Satisne ergo pudori consulat, si quis sine teste libidini pareat? an est aliquid per se ipsum flagitiosum, etiam si nulla comitetur infamia? Quid fortes viri? voluptatumne calculis subductis, prœlium ineunt, sanguinem pro patriâ profundunt, an quodam animi ardore atque impetu concitati? Utrum tandem censes, Torquate, Imperiosum illum, si nostra verba audiret, tuamne de se orationem libentius auditurum fuisse, an meam; cum ego dicerem, nihil eum fecisse suâ causâ, omniaque reipublicæ, tu, contra, nihil, nisi suâ? Si vero id etiam explanare velles, apertiusque diceres, nihil eum fecisse, nisi voluptatis causâ, quo modo eum tandem laturum fuisse existimes?

Esto: fecerit, si ita vis, Torquatus propter suas utilitates (malo enim dicere, quam voluptates, in tanto præsertim viro): num etiam ejus collega, P. Decius, princeps in eâ familiâ consulatûs, cum se devovebat, et equo admisso in mediam aciem Latinorum irruebat, aliquid de voluptatibus suis cogitabat? nam ubi eam caperet, aut quando, cum sciret confestim esse moriendum, eamque mortem ardentiore studio peteret, quam Epicurus voluptatem petendam putat? Quod quidem ejus factum nisi esset jure laudatum, non esset imitatus quarto consulatu suo filius: neque porro ex eo natus, cum Pyrrho bellum gerens, consul cecidisset in prœlio, seque e continenti genere tertiam victimam reipublicæ præbuisset.

Contineo me ab exemplis. Græcis hoc modicum est: Leonidas, Epaminondas, tres aliqui, aut quatuor. Ego, si nostros colligere cœpero, perficiam illud quidem, ut se virtuti tradat constringendam voluptas. Sed dies me deficiet: et, ut A. Varius, qui est habitus judex durior, dicere consessori solebat, cum, datis testibus, alii tamen citarentur, "Aut hoc testium satis est, aut nescio, quid satis sit;" sic a me satis datum est testium. Quid enim? te ipsum, dignissimum majoribus tuis, voluptasne induxit, ut adolescentulus eriperes P. Sullæ consulatum? quem cum ad patrem tuum retulisses, fortissimum virum, qualis ille vel consul vel civis, cum semper, tum post consulatum, fuit! quo quidem auctore, nos ipsi ea gessimus, ut omnibus potius quam ipsis nobis consuluerimus.

At quam pulchre dicere videbare, cum ex alterâ parte ponebas cumulatum aliquem plurimis et maximis voluptatibus, nullo nec præsenti nec futuro dolore; ex alterâ autem, cruciatibus maximis, toto corpore, nullâ nec adjunctâ nec speratâ voluptate; et quærebas, quis aut hoc miserior, aut superiore illo beatior, foret; deinde concludebas, summum malum esse dolorem, summum bonum voluptatem?

XX. L. Thorius Balbus fuit, Lanuvinus; quem meminisse tu non potes. Is ita vivebat, ut nulla tam exquisita posset inveniri voluptas, quâ non abundaret. Erat et cupidus voluptatum, et cujusvis generis ejus intelligens et copiosus; ita non superstitiosus, ut illa plurima in suâ patriâ sacrificia et fana contemneret; ita non timidus ad mortem, ut in acie sit ob rempublicam interfectus. Cupiditates non Epicuri divisione finiebat, sed suâ satietate. Habebat tamen rationem valetudinis: utebatur iis exercitationibus, ut ad cœnam et esuriens et sitiens veniret; eo cibo, qui et suavissimus esset, et idem facillimus ad concoquendum; vino, et ad voluptatem, et ne noceret. Cætera illa adhibebat, quibus demtis negat se Epicurus intelligere, quid sit bonum. Aberat omnis dolor; qui si adesset, nec molliter ferret; et tamen medicis plus quam philosophis uteretur. Color egregius, integra valetudo, summa gratia, vita denique conferta voluptatum omnium varietate. Hunc vero beatum ratio quidem vestra sic cogit. Ego, huic quem anteponam, non audeo dicere: dicet pro me ipsa virtus; nec dubitabit isti vestro beato M. Regulum anteponere. Quem quidem, cum, suâ voluntate, nullâ vi coactus, propter fidem quam dederat hosti, ex patriâ Carthaginem revertisset, tum ipsum, cum vigiliis et fame cruciaretur, clamat virtus beatiorem fuisse, quam potantem in rosâ Thorium. Bella magna gesserat; bis consul fuerat; triumphârat: nec tamen sua illa superiora tam magna neque tam præclara ducebat, quam illum ultimum casum, quem, propter fidem constantiamque, susceperat; qui nobis miserabilis videtur audientibus, illi perpetienti erat voluptarius. Non enim hilaritate, nec lasciviâ, nec risu aut joco, comite levitatis, sed sæpe etiam tristes firmitate et constantiâ sunt beati.

Stuprata per vim Lucretia a regis filio, testata cives, se ipsa interemit. Hic dolor populi Romani, duce et auctore Bruto, causa civitati libertatis fuit:

ob ejusque mulieris memoriam, primo anno et vir et pater ejus consul est factus. Tenuis L. Virginius, unusque de multis, sexagesimo anno post libertatem receptam, virginem filiam suâ manu occidit, potius quam ea App. Claudii libidini, qui tum erat summo in imperio, dederetur.

XXI. Aut hæc tibi, Torquate, sunt vituperanda, aut patrocinium voluptatis repudiandum. Quod autem patrocinium, aut quæ ista causa est voluptatis, quæ nec testes ullos e claris viris, nec laudatores, poterit adhibere? Ut enim nos ex annalium monimentis testes excitamus eos, quorum omnis vita consumta est in laboribus gloriosis, qui voluptatis nomen audire non possent; sic, in vestris disputationibus, historia muta est: nunquam audivi in Epicuri scholâ Lycurgum, Solonem, Miltiadem, Themistoclem, Epaminondam, nominari; qui in ore sunt cæterorum omnium philosophorum. Nunc vero, quoniam hæc nos etiam tractare cœpimus, suppeditabit nobis Atticus noster e thesauris suis, quos et quantos viros [habere testium sat est.] Nonne melius est de his aliquid, quam tantis voluminibus de Themistâ loqui? Sint ista Græcorum; quamquam ab his philosophiam, et omnes ingenuas disciplinas, habemus: sed tamen est aliquid, quod nobis non liceat, liceat illis.

Pugnant Stoïci cum Peripateticis. Alteri negant quidquam esse bonum, nisi quod honestum sit: alteri, plurimum se, et longe longeque plurimum, tribuere honestati, sed tamen et in corpore, et extra, esse quædam bona. Et certamen honestum, et disputatio splendida: omnis est enim de virtutis dignitate contentio. At, cum tuis cum disseras, multa sunt audienda etiam de obscœnis voluptatibus, de quibus ab Epicuro sæpissime dicitur. Non potes ergo ista tueri, Torquate, (mihi crede) si te ipse, et tuas cogitationes et studia, perspexeris. Pudebit te, inquam, illius tabulæ, quam Cleanthes, sane com-

mode, verbis pingere solebat. Jubebat eos, qui audiebant, secum ipsos cogitare pictam in tabulâ Voluptatem, pulcherrimo vestitu, et ornatu regali, in solio sedentem; præsto esse virtutes, ut ancillulas, quæ nihil aliud agerent, nullum suum officium ducerent, nisi ut Voluptati ministrarent, et eam tantum ad aurem admonerent, (si modo id picturâ intelligi posset) ut caveret, nequid perficeret imprudens, quod offenderet animos hominum, aut quidquam, e quo oriretur aliquis dolor. "Nos quidem virtutes sic natæ sumus, ut tibi serviremus; aliud negotii nihil habemus."

XXII. At negat Epicurus, (hoc enim vestrum lumen est) quemquam, qui honeste non vivat, jucunde posse vivere: quasi ego id curem, quid ille aiat, aut neget. Illud quæro, quid ei, qui in voluptate summum bonum ponat, consentaneum sit dicere. Quid affers, cur Thorius, cur Postumius, cur Chius, cur omnium horum magister, Orata, non jucundissime vixerit? Ipse negat (ut ante dixi) luxuriosorum vitam reprehendendam, nisi plane fatui sint, id est, nisi aut cupiant, aut metuant: quarum ambarum rerum cum medicinam pollicetur, luxuriæ licentiam pollicetur. His enim rebus detractis, negat se reperire in asotorum vitâ quod reprehendat. Non igitur potestis, voluptate omnia dirigentes, aut tueri aut retinere virtutem. Nam nec vir bonus ac justus haberi debet, qui, ne malum habeat, abstinet se ab injuriâ. Nôsti, credo, illud:

"Nemo pius est, qui pietatem"...

Cave quidquam putes esse verius. Nec enim, dum metuit, justus est: et certe, si metuere destiterit, non erit. Non metuet autem, sive celare poterit, sive opibus magnis, quidquid fecerit, obtinere; certeque malet existimari bonus vir, ut non sit, quam esse, ut non putetur. Ita, quod certissimum est, pro verâ certâque justitiâ, simulationem nobis justitiæ

traditis; præcipitisque quodam modo, ut nostram stabilem conscientiam contemnamus, aliorum errantem opinionem aucupemur. Quæ dici eadem de cæteris virtutibus possunt; quarum omnium fundamenta vos in voluptate, tamquam in aquâ, ponitis.

Quid enim? fortemne possumus dicere eumdem illum Torquatum? delector enim, quamquam te non possum, ut ais, corrumpere: delector, inquam, et familiâ vestrâ, et nomine: et, hercule, mihi vir optimus, nostrique amantissimus, A. Torquatus, versatur ante oculos; cujus quantum studium, et quam insigne fuerit erga me temporibus illis quæ nota sunt omnibus, scire necesse est utrumque vestrûm. Quæ mihi ipsi, qui volo et esse et haberi gratus, grata non essent, nisi eum perspicerem meâ causâ mihi amicum fuisse, non suâ: nisi hoc dicis, suâ, quod interest omnium recte facere. Si id dicis, vicimus: id enim volumus, id contendimus, ut officii fructus sit ipsum officium. Hoc ille tuus non vult; omnibusque ex rebus voluptatem, quasi mercedem, exigit. Sed ad illum redeo. Si voluptatis causâ cum Gallo apud Anienem depugnavit provocatus, et ex ejus spoliis sibi et torquem et cognomen induit, ullam aliam ob causam, nisi quod ei talia facta digna viro videbantur; fortem non puto. Jam si pudor, si modestia, si pudicitia, si, uno verbo, temperantia, pœnæ aut infamiæ metu coërcebuntur, non sanctitate suâ se tuebuntur; quo adulterium, quo stuprum, quo libido non se proripiet ac projiciet, aut occultatione propositâ, aut impunitate, aut licentiâ?

Quid? illud, Torquate, quale tandem videtur? te isto nomine, ingenio, gloriâ, quæ facis, quæ cogitas, quæ contendis, quo referas, cujus rei causâ perficere, quæ conaris, velis, quod optimum denique in vitâ judices, non audere in conventu dicere? Quid enim mereri velis jam, cum magistratum inieris, et in concionem adscenderis, (est enim tibi edicendum, quæ sis observaturus in jure dicendo: et fortasse

etiam, si tibi erit visum, aliquid de majoribus tuis et de te ipso dices, more majorum) quid merearis igitur, ut te dicas in eo magistratu omnia voluptatis causâ facturum esse? teque nihil fecisse in vitâ nisi voluptatis causâ? An me, inquis, tam amentem putas, ut apud imperitos isto modo loquar? At tu eadem ista dic in judicio; aut, si coronam times, dic in senatu. Nunquam facies: cur, nisi quod turpis est oratio? Mene ergo, et Triarium, dignos existimas, apud quos turpiter loquare?

XXIII. Verum, esto. Verbum ipsum voluptatis non habet dignitatem; nec nos fortasse intelligimus: hoc enim identidem dicitis, non intelligere nos, voluptatem quam dicatis. Rem vides difficilem et obscuram. *Individua* cum dicitis, et *intermundia*, quæ nec sunt ulla, nec possunt esse, intelligimus: voluptas, quæ passeribus nota est omnibus, a nobis intelligi non potest? Quid, si efficio, ut fateare, me non modo, quid sit voluptas, scire (est enim jucundus motus in sensu), sed etiam, quid eam tu velis esse? Tu enim eam ipsam vis, quam modo ego dixi: et nomen imponis, in motu ut sit, et faciat aliquam varietatem: tum aliam quamdam summam voluptatem, cui addi nihil possit; eam tum adesse, cum dolor omnis absit; eamque stabilem appellas.

Sit sane ista voluptas. Dic in quovis conventu, te omnia facere, ne doleas. Si ne hoc quidem satis ample, satis honeste, dici putas; dic te omnia et in isto magistratu, et in omni vitâ, utilitatis tuæ causâ facturum, nihil nisi quod expediat, nihil denique nisi tuâ causâ: quem clamorem concionis, aut quam spem consulatûs ejus qui tibi paratissimus est, futuram putes? Eamne rationem sequare, quâ tecum ipse et cum tuis utare, profiteri autem, et in medium proferre, non audeas? At vero illa, quæ Peripatetici, quæ Stoïci dicunt, semper tibi in ore sunt. In judiciis, in senatu, officium, æquitatem, dignitatem, fidem, recta, honesta,

digna imperio, digna populo Romano, omnia pericula pro republicâ, mori pro patriâ. Hæc cum loqueris, nos barones stupemus: tu videlicet tecum ipse rides: nam, inter ista tam magnifica verba, tamque præclara, non habet ullum voluptas locum, non modo illa, quam in motu esse dicitis (quam omnes urbani, rustici, omnes, inquam, qui Latine loquuntur, voluptatem vocant), sed ne hæc quidem stabilis, quam, præter vos, nemo appellat voluptatem.

XXIV. Vide, ne non debeas verbis nostris uti, sententiis tuis. Quod si vultum tibi, si incessum fingeres, quo gravior viderere, non esses tui similis: verba tu fingas, et ea dicas, quæ non sentias, aut etiam, ut vestitum, sic sententiam habeas aliam domesticam, aliam forensem, ut in fronte ostentatio sit, intus veritas occultetur? Vide, quæso, rectumne sit. Mihi quidem eæ veræ videntur opiniones, quæ honestæ, quæ laudabiles, quæ gloriosæ, quæ in senatu, quæ apud populum, quæ in omni cœtu concilioque, proferendæ sint; ne id non pudeat sentire, quod pudeat dicere.

Amicitiæ vero locus ubi esse potest, aut quis amicus esse cuiquam, quem non ipsum amet propter ipsum? Quid autem est amare, e quo nomen ductum amicitiæ est, nisi velle bonis aliquem affici quam maximis, etiam si ad se ex iis nihil redeat? Et quidem prodest, inquis, mihi eo esse animo. Immo videri fortasse. Esse enim, nisi eris, non potes. Quî autem esse poteris, nisi te amor ipse ceperit? quod non, subductâ utilitatis ratione, effici solet, sed ipsum a se oritur, et suâ sponte nascitur. At enim sequor utilitatem. Manebit ergo amicitia tam diu, quam diu sequetur utilitas: et, si utilitas amicitiam constituet, tollet eadem. Sed quid ages tandem, si utilitas ab amicitiâ (ut fit sæpe) defecerit? Relinquesne? quæ ista amicitia est? Retinebis? quî convenit? quid enim de amicitiâ statueris, [utilitatis causâ expeten-

dâ,] vides. Ne in odium veniam, si amicum destitero tueri. Primum cur ista res digna odio est, nisi quod est turpis? Quod si, ne quo incommodo afficiare, non relinques amicum; tamen, ne sine fructu alligatus sis, ut moriatur, optabis. Quod si non modo utilitatem tibi nullam afferet, sed jacturæ rei familiaris erunt faciendæ, labores suscipiendi, adeundum vitæ periculum; ne tum quidem te respicies, et cogitabis, sibi quemque natum esse, et suis voluptatibus? Vadem te ad mortem tyranno dabis pro amico, ut Pythagoreus ille fecit Siculo tyranno? aut, Pylades cum sis, dices te esse Orestem, ut moriare pro amico? aut, si esses Orestes, Pyladem refelleres, te indicares? et, si id non probares, quominus ambo unâ necaremini, [non] precarere?

XXV. Faceres tu quidem, Torquate, hæc omnia: nihil enim arbitror magnâ laude dignum, quod te prætermissurum credam aut mortis aut doloris metu. Non quæritur autem, quid naturæ tuæ consentaneum sit, sed quid disciplinæ. Ratio ista quam defendis, præcepta quæ didicisti, quæ probas, funditus evertunt amicitiam; quamvis eam Epicurus, ut facit, in cœlum efferat laudibus. At coluit ipse amicitias. Quasi quis illum neget et bonum virum, et comem, et humanum fuisse. De ingenio ejus in his disputationibus, non de moribus, quæritur. Sit ista in Græcorum levitate perversitas, qui maledictis insectantur eos, a quibus de veritate dissentiunt. Sed, quamvis comis in amicitiis tuendis fuerit, tamen, si hæc vera sunt (nihil enim affirmo), non satis acutus fuit.

At multis se probavit, et quidem jure fortasse: sed tamen non gravissimum est testimonium multitudinis. In omni enim arte, vel studio, vel quâvis scientiâ, ut in ipsâ virtute, optimum quidque rarissimum. Ac mihi quidem, quod et ipse bonus vir fuit, et multi Epicurei fuerunt, et hodie sunt, et in amicitiis fideles, et in omni vitâ constantes, et graves, nec voluptate, sed officio, consilia moderantes; hoc

videtur major vis honestatis, et minor voluptatis. Ita enim vivunt quidam, ut eorum vitâ refellatur oratio. Atque, ut cæteri existimantur dicere melius quam facere, sic hi mihi videntur facere melius quam dicere.

XXVI. Sed hæc nihil sane ad rem. Illa videamus, quæ a te de amicitiâ dicta sunt: e quibus unum mihi videbar ab ipso Epicuro dictum cognoscere: amicitiam a voluptate non posse divelli, ob eamque rem, colendam esse, quod, sine eâ, tuto et sine metu vivi non posset, [nec jucunde quidem posset.] Satis est ad hoc responsum. Attulisti aliud humanius horum recentiorum, nunquam dictum ab ipso illo, quod sciam: primo utilitatis causâ amicum expeti; cum autem usus accessisset, tum ipsum amari propter se, etiam omissâ spe voluptatis. Hoc etsi multis modis reprehendi potest, tamen accipio quod dant: mihi enim satis est, ipsis non satis: nam aliquando posse recte fieri dicunt, nullâ exspectatâ nec quæsitâ voluptate.

Posuisti etiam, dicere alios, fœdus quoddam inter se facere sapientes, ut, quemadmodum sint in se ipsos animati, eodem modo sint erga amicos: id et fieri posse, et sæpe esse factum, et ad voluptates percipiendas maxime pertinere. Hoc fœdus facere si potuerunt, faciant etiam illud, ut æquitatem, modestiam, virtutes omnes, per se ipsas gratis diligant. At vero si fructibus, et emolumentis, et utilitatibus, amicitias colemus; si nulla caritas erit, quæ faciat amicitiam ipsam suâ sponte, vi suâ, ex se, et propter se, expetendam; dubium est, quin fundos et insulas amicis anteponamus?

Licet hîc rursus ea commemores, quæ optimis verbis ab Epicuro de laudibus amicitiæ dicta sunt. Non quæro, quid dicat, sed quid convenienter possit rationi et sententiæ suæ dicere. Utilitatis causâ amicitia est quæsita: num igitur utiliorem tibi hunc Triarium putas esse posse, quam tua sint Puteolis

granaria? collige omnia, quæ soletis. Præsidium amicorum? Satis est tibi in te, satis in legibus, satis et in mediocribus amicitiis, præsidii: jam contemni non poteris: odium autem et invidiam facile vitabis: ad eas enim res ab Epicuro præcepta dantur. Et tamen tantis vectigalibus ad liberalitatem utens, etiam sine hac Pyladeâ amicitiâ, multorum te benevolentiâ præclare et tuebere, et munies. At quîcum joca, seria, (ut dicitur) quîcum arcana, quîcum occulta omnia? Tecum optime: deinde etiam cum mediocri amico. Sed fac ista esse non inopportuna; quid ad utilitatem tantæ pecuniæ? Vides igitur, si amicitiam suâ caritate metiare, nihil esse præstantius: sin emolumento, summas familiaritates prædiorum pretiosorum mercede superari. Me igitur ipsum ames oportet, non mea, si veri amici futuri sumus.

XXVII. Sed in rebus apertissimis nimium longi sumus. Perfecto enim et concluso, neque virtutibus neque amicitiis usquam locum esse, si ad voluptatem omnia referantur; nihil præterea magnopere dicendum. Attamen, ne cui loco non videatur esse responsum, pauca etiam nunc dicam ad reliquam orationem tuam.

Quoniam igitur omnis summa philosophiæ ad beate vivendum refertur, idque unum expetentes homines se ad hoc studium contulerunt; beate autem vivere alii in alio, vos in voluptate ponitis, item, contra, omnem infelicitatem in dolore; id primum videamus, beate vivere vestrum quale sit. Atque hoc dabitis, ut opinor, si modo sit aliquid, esse beatum, id oportere totum poni in potestate sapientis: nam, si amitti vita beata potest, beata esse non potest. Quis enim confidit semper sibi illud stabile et firmum permansurum, quod fragile et caducum sit? Qui autem diffidet perpetuitati bonorum suorum, timeat necesse est, ne aliquando, amissis illis, sit miser. Beatus autem esse in maximarum rerum timore nemo potest.

Nemo igitur esse beatus potest: neque enim in aliquâ parte, sed in perpetuitate temporis, vita beata dici solet: neque appellatur omnino vita beata, nisi confecta atque absoluta; nec potest quisquam alias beatus esse, alias miser. Qui enim existimabit posse se miserum esse, beatus non erit. Nam, cum semel est suscepta beata vita, tam permanet, quam ipsa illa effectrix beatæ vitæ sapientia: neque exspectat ultimum tempus ætatis; quod Crœso scribit Herodotus præceptum a Solone. At enim, quemadmodum tute dicebas, negat Epicurus diuturnitatem quidem temporis ad beate vivendum aliquid afferre, nec minorem voluptatem percipi in brevitate temporis, quam, si illa sit sempiterna.

Hæc dicuntur inconstantissime. Cum enim summum bonum in voluptate ponat, negat infinito tempore ætatis voluptatem fieri majorem, quam finito atque modico. Qui bonum omne in virtute ponit, is potest dicere perfici beatam vitam perfectione virtutis: negat enim summo bono afferre incrementum diem. Qui autem voluptate vitam effici beatam putabit, quî sibi is conveniet, si negabit voluptatem crescere longinquitate? igitur ne dolorem quidem. An dolor longissimus quisque miserrimus, voluptatem non optabiliorem diuturnitas facit? Quid est igitur, cur ita semper Deum appellet Epicurus beatum et æternum? Demtâ enim æternitate, nihilo beatior Jupiter, quam Epicurus: uterque enim summo bono fruitur, id est, voluptate. At enim hic etiam dolore. At eum nihili facit: ait enim se, si uratur, "quam hoc suave!" dicturum. Quâ igitur re a Deo vincitur, si æternitate non vincitur? in quo quid est boni præter summam voluptatem, et eam sempiternam? Quid ergo attinet gloriose loqui, nisi constanter loquare? In voluptate corporis (addam, si vis, animi, dum ea ipsa, ut vultis, sit quod et in corpore) situm est vivere beate. Quid? istam voluptatem perpetuam quis potest præstare sapienti?

nam, quibus rebus efficiuntur voluptates, hæ non sunt in potestate sapientis. Non enim in ipsâ sapientiâ positum est beatum esse, sed in iis rebus quas sapientia comparat ad voluptatem. Totum autem id externum: et, quod externum, id in casu est. Ita fit beatæ vitæ domina fortuna; quam Epicurus ait "exiguam intervenire sapienti."

XXVIII. Age, inquies: ista parva sunt: "sapientem locupletat ipsa natura;" cujus divitias Epicurus parabiles esse docuit. Hæc bene dicuntur; nec ego repugno: sed inter sese ipsa pugnant. Negat enim, tenuissimo victu, id est, contemtissimis escis et potionibus, minorem voluptatem percipi, quam rebus exquisitissimis ad epulandum. Huic ego, si negaret quidquam interesse ad beate vivendum, quali uteretur victu, concederem: laudarem etiam: verum enim diceret: idque Socratem, qui voluptatem nullo loco numerat, audio dicentem, cibi condimentum esse famem, potionis sitim. Sed, qui, ad voluptatem omnia referens, vivit ut Gallonius, loquitur ut Frugi ille Piso, non audio: nec enim eum, quod sentiat, dicere existimo.

Naturales divitias dixit parabiles esse, quod parvo esset natura contenta. Certe, nisi voluptatem tanti æstimaretis. "Non minor," inquit, "voluptas percipitur ex vilissimis rebus, quam ex pretiosissimis." Hoc est non modo cor non habere, sed ne palatum quidem. Qui enim voluptatem ipsam contemnunt, iis licet dicere, se acipenserem menæ non anteponere: cui vero in voluptate summum bonum est, huic omnia sensu, non ratione, sunt judicanda: eaque dicenda optima, quæ sunt suavissima.

Verum esto: consequatur summas voluptates, non modo parvo, sed per me nihilo, si potest: sit voluptas non minor in nasturtio illo, quo vesci Persas esse solitos scribit Xenophon, quam in Syracusanis mensis, quæ a Platone graviter vituperantur: sit, inquam, tam facilis quam vultis, voluptatis

comparatio: quid de dolore dicemus? cujus tanta tormenta sunt, ut in his beata vita (si modo dolor summum malum est) esse non possit. Ipse enim Metrodorus, pæne alter Epicurus, beatum esse describit his fere verbis: "cum corpus bene constitutum sit, et sit exploratum, ita futurum." An id exploratum cuiquam potest esse, quo modo sese habiturum sit corpus, non dico ad annum, sed ad vesperam? Dolor igitur, id est summum malum, metuetur semper, etiam si non aderit: jam enim adesse poterit. Quî potest igitur habitare in beatâ vitâ summi mali metus?

Traditur, inquit, ab Epicuro ratio negligendi doloris. Jam ipsum absurdum, maximum malum negligi: sed quæ tandem ista ratio est? "Maximus dolor," inquit, "brevis est." Primum, quid tu dicis breve? deinde dolorem quem maximum? quid enim? summus dolor plures dies manere non potest? vide, ne etiam menses: nisi forte eum dicis, qui, simul atque arripuit, interficit. Quis istum dolorem timet? Illum mallem levares, quo optimum atque humanissimum virum, Cn. Octavium, M. F. familiarem meum, confici vidi: nec vero semel, nec ad breve tempus, sed et sæpe plane, et diu. Quos ille, (Dii immortales!) cum omnes artus ardere viderentur, cruciatus perferebat? nec tamen miser esse, quia summum id malum non erat, tantummodo laboriosus, videbatur. At miser, si, in vitiosâ et flagitiosâ vitâ, afflueret voluptatibus.

XXIX. Quod autem magnum dolorem brevem, longinquum levem, esse dicitis, id non intelligo, quale sit. Video enim et magnos, et eosdem bene longinquos dolores, quorum alia toleratio est verior; quâ uti vos non potestis, qui honestatem ipsam per se non amatis. Fortitudinis quædam præcepta sunt, ac pæne leges, quæ effeminari virum vetant in dolore: quamobrem turpe putandum est, non dico dolere (nam id quidem est interdum necesse), sed

saxum illud Lemnium clamore Philoctetæo funestare,

"Quod ejulatu, questu, gemitu, fremitibus
Resonando, mutum, flebiles voces refert."

Huic Epicurus comparet se, si potest:

"Cui, viperino morsu, venæ viscerum,
Veneno imbutæ, tetros cruciatus cient."

Sit Epicurus Philocteta: "si gravis dolor, brevis." At jam decimum annum in speluncâ jacet. "Si longus, levis:" dat enim intervalla, et relaxat. Primum, non sæpe: deinde quæ est ista relaxatio, cum et præteriti doloris memoria recens est, et futuri atque impendentis torquet timor? Moriatur, inquit. Fortasse id optimum; sed ubi illud, "Plus semper voluptatis?" si enim ita est, vide ne facinus facias, cum mori suadeas. Potius ergo illa dicantur, turpe esse viro debilitari, dolore frangi, succumbere: nam ista vestra, "Si gravis, brevis, si longus, levis," dictata sunt. Virtutis, magnitudinis animi, patientiæ, fortitudinis fomentis dolor mitigari solet.

XXX. Audi, (ne longe abeam) moriens quid dicat Epicurus; et intellige, facta ejus cum dictis discrepare. Epicurus Hermacho S. "Cum ageremus," inquit, "vitæ beatum, et eumdem supremum diem, scribebamus hæc. Tanti autem morbi aderant vesicæ et viscerum, ut nihil ad eorum magnitudinem posset accedere." Ecce miserum hominem, si dolor summum malum est. Dici aliter non potest. Sed audiamus ipsum: "Compensabatur tamen," inquit, "cum his omnibus animi lætitia, quam capiebam memoriâ rationum, inventorumque nostrorum. Sed tu, ut dignum est tuâ erga me et erga philosophiam voluntate, ab adolescentulo susceptâ, fac ut Metrodori tueare liberos." Non ego jam Epaminondæ, non Leonidæ mortem hujus morti antepono; quorum alter, cum vicisset Lacedæmonios apud Manti-

neam, simulque ipse gravi vulnere exanimari se videret; ut primum dispexit, quæsivit, salvusne esset clypeus? cum salvum esse flentes sui respondissent, rogavit, essentne fusi hostes? cumque id quoque, ut cupiebat, audivisset, evelli jussit eam, quâ erat transfixus, hastam: ita, multo sanguine profuso, in lætitiâ et in victoriâ est mortuus. Leonidas autem, rex Lacedæmoniorum, se in Thermopylis, trecentosque eos quos eduxerat Spartâ, cum esset proposita aut fuga turpis, aut gloriosa mors, opposuit hostibus. Præclaræ mortes sunt imperatoriæ: philosophi autem in suis lectulis plerumque moriuntur.

Refert tamen, quod sibi videtur esse morienti magna laus. "Compensabatur," inquit, "cum summis doloribus lætitia." Audio equidem philosophi vocem, Epicure: sed quid tibi dicendum sit, oblitus es. Primum enim, si vera sunt ea, quorum recordatione te gaudere dicis, hoc est, si vera sunt tua scripta et inventa; gaudere non potes: nihil enim jam habes, quod ad corpus referas. Est autem a te semper dictum, nec gaudere quemquam, nisi propter corpus, nec dolere. "Præteritis," inquit, "gaudeo." Quibusnam præteritis? si ad corpus pertinentibus, rationes tuas te video compensare cum istis doloribus, non memoriam corpore perceptarum voluptatum: si autem ad animum, falsum est; quod negas animi ullum esse gaudium, quod non referatur ad corpus. Cur deinde Metrodori liberos commendas? Quid ex isto tuo egregio officio, et tantâ fide, (sic enim existimo) ad corpus refers?

XXXI. Huc et illuc, Torquate, vos versetis licet; nihil in hac præclarâ epistolâ scriptum ab Epicuro congruens et conveniens decretis ejus reperietis. Ita redarguitur ipse a sese, veneuntque scripta ejus probitate ipsius ac moribus; nam ista commendatio puerorum, memoria et caritas amicitiæ, summorum officiorum in extremo spiritu conservatio, indicat, innatam esse homini probitatem gratuitam, non invitatam vo-

luptatibus, nec præmiorum mercedibus evocatam. Quod enim testimonium majus quærimus, quæ honesta et recta sint, ipsa esse optabilia per sese, cum videamus tanta officia morientis? Sed, ut epistolam laudandam arbitror eam, quam modo totidem fere verbis interpretatus sum (quamquam ea cum summâ ejus philosophiæ nullo modo congruebat), sic ejusdem testamentum non solum a philosophi gravitate, sed etiam ab ipsius sententiâ, judico discrepare. Scripsit enim, et multis sæpe verbis, et breviter apteque in eo libro quem modo nominavi, "mortem nihil ad nos pertinere: quod enim dissolutum sit, id esse sine sensu: quod autem sine sensu sit, id nihil omnino ad nos pertinere." Hoc ipsum elegantius poni, meliusque, potuit. Nam quod ita positum est, Quod dissolutum sit, id esse sine sensu, id ejusmodi est, ut non satis plane dicat, quid sit dissolutum. Sed tamen intelligo, quid velit. Quæro autem, quid sit, quod, cum dissolutione, id est, morte, sensus omnis exstinguatur; et cum reliqui nihil sit omnino, quod pertineat ad nos; tam accurate, tamque diligenter caveat et sanciat, ut Amynomachus et Timocrates, hæredes sui, de Hermachi sententiâ dent, quod satis sit ad diem agendum natalem suum quotannis, mense Gamelione: itemque omnibus mensibus, vicesimo die lunæ, dent ad eorum epulas, qui unâ secum philosophati sint, ut et sui et Metrodori memoria colatur.

Hæc ego non possum dicere non esse hominis et belli et humani; sapientis vero nullo modo, physici præsertim, quem se ille vult, putare ullum esse cujusquam diem natalem. Quid? verene potest esse dies sæpius, qui semel fuit? certe non potest. An ejusdemmodi? ne id quidem, nisi cum multa annorum intercesserint millia, ut omnium siderum eodem, unde profecta sint, fiat ad unum tempus reversio: nullus est igitur cujusquam dies natalis. At habetur. Et ego id scilicet nesciebam. Sed, ut sit,

etiamne post mortem coletur? idque testamento cavebit is, qui vobis quasi oraculum ediderit, nihil ad nos pertinere post mortem? Hæc non erant ejus, qui innumerabiles mundos, infinitasque regiones, quarum nulla esset ora, nulla extremitas, mente peragravisset. Numquid tale Democritus? ut alios omittam, hunc appello, quem ille unum secutus est.

Quod si dies notandus fuit, eumne potius, quo natus, an eum, quo sapiens factus est? Non potuit, inquies, fieri sapiens, nisi natus esset. Et, isto modo, ne si avia quidem ejus nata non esset. Res tota, Torquate, non doctorum hominum, velle post mortem epulis celebrari memoriam sui nominis: quos quidem dies quemadmodum agatis, et in quantam hominum facetorum urbanitatem incurratis, non dico. Nihil opus est litibus. Tantum dico, magis fuisse vestrum agere Epicuri diem natalem, quam illius, testamento cavere ut ageretur.

XXXII. Sed, ut ad propositum revertamur, (de dolore enim cum diceremus, ad istam epistolam delati sumus) nunc totum illud concludi sic licet. Qui in summo malo est, is tum, cum in eo est, non est beatus. Sapiens autem semper beatus est, et est aliquando in dolore. Non est igitur summum malum dolor. Jam illud quale tandem est? "Bona præterita non effluere sapienti, mala meminisse non oportere." Primum in nostrâne potestate est, quid meminerimus? Themistocles quidem, cum ei Simonides, aut quis alius, artem memoriæ polliceretur, "Oblivionis," inquit, "mallem: nam memini etiam quæ nolo; oblivisci non possum quæ volo." Magno hic ingenio: sed res se tamen sic habet, ut nimis imperiosi philosophi sit, vetare meminisse. Vide, ne ista sint Manliana vestra, aut majora etiam, si imperes quod facere non possim.

Quid, si etiam jucunda memoria est præteritorum malorum? ut proverbia nonnulla veriora sint, quam vestra dogmata: vulgo enim dicitur, "Jucundi acti

labores:" nec male Euripides, (concludam, si potero, Latine: Græcum enim hunc versum nôstis omnes)

"Suavis laborum est præteritorum memoria."

Sed ad bona præterita redeamus: quæ si a vobis talia dicerentur, qualibus C. Marius uti poterat, ut expulsus, egens, in palude demersus, tropæorum recordatione levaret dolorem suum; audirem, et plane probarem. Nec enim absolvi beata vita sapientis, nec ad exitum perduci poterit, si prima quæque, bene ab eo consulta atque facta, ipsius oblivione obruentur. Sed vobis voluptatum perceptarum recordatio vitam beatam facit, et quidem corpore perceptarum. Nam, si quæ sunt aliæ, falsum est, omnes animi voluptates esse e corporis societate. Corporis autem voluptas si etiam præterita delectat, non intelligo, cur Aristoteles Sardanapali epigramma tantopere derideat; in quo ille rex Assyriæ glorietur, se omnes secum libidinum voluptates abstulisse. Quod enim ne vivus quidem, inquit, diutius sentire poterat, quam dum fruebatur, quo modo id potuit mortuo permanere? Fluit igitur voluptas corporis, et prima quæque avolat; sæpiusque relinquit causas pœnitendi, quam recordandi; itaque beatior Africanus cum patriâ illo modo loquens:

"Desine, Roma, tuos hostes" ....

reliquaque præclare:

"Namque tibi monimenta mei peperêre labores."

Laboribus hic præteritis gaudet: tu jubes voluptatibus. Hic se ad ea revocat, e quibus nihil unquam retulerat ad corpus: tu totus hæres in corpore.

XXXIII. Illud autem ipsum quî obtineri potest, quod dicitis, omnes animi et voluptates et dolores ad corporis voluptates et dolores pertinere? Nihilne te delectat unquam? video, quîcum loquar: te igi-

tur, Torquate, ipsum per se nihil delectat? Omitto dignitatem, honestatem, speciem ipsam virtutum, de quibus ante dictum est: hæc leviora ponam: poëma, orationem, cum aut scribis aut legis: cum omnium factorum, cum regionum, conquiris historiam; signum, tabula, locus amœnus, ludi, venatio, villa Luculli, (nam, si tuam dicerem, latebram haberes: ad corpus diceres pertinere) sed ea, quæ dixi, ad corpusne refers? an est aliquid, quod te suâ sponte delectet? Aut pertinacissimus fueris, si in eo perstiteris, ad corpus ea, quæ dixi, referre; aut deserueris totam Epicuri voluptatem, si negaveris. Quod vero a te disputatum est, majores esse voluptates et dolores animi, quam corporis; quia trium temporum particeps animus sit, corpore autem præsentia solum sentiantur; quî probari potest? Ut is, qui propter me aliquid [gaudeat], plus, quam ego ipse, gaudeat? "Animi voluptas oritur propter voluptatem corporis; et major est animi voluptas, quam corporis: ita fit, ut gratulator lætior sit, quam is, cui gratuletur." Sed, dum efficere vultis beatum sapientem, cum maximas animo voluptates percipiat, omnibusque partibus majores, quam corpore; quid occurrat, non videtis. Animi enim quoque dolores percipiet omnibus partibus majores, quam corporis. Ita miser sit aliquando necesse est is, quem vos beatum semper vultis esse. Nec vero id, dum omnia ad voluptatem doloremque referetis, efficietis unquam.

Quare aliud aliquid, Torquate, hominis summum bonum reperiendum est. Voluptatem bestiis concedamus, quibus vos de summo bono testibus uti soletis. Quid, si etiam bestiæ multa faciunt, duce suâ quæque naturâ, partim indulgenter vel cum labore; ut, in gignendo, in educando, perfacile appareat, aliud quiddam iis propositum, non voluptatem? partim cursu et peregrinatione lætantur: congregatione aliæ cœtum quodam modo civitatis imitantur. Videmus, in quodam volucrium genere, nonnulla indicia

pietatis, cognitionem, memoriam: in multis etiam disciplinam videmus. Ergo in bestiis erunt, secreta a voluptate, humanarum quædam simulacra virtutum: in ipsis hominibus virtus, nisi voluptatis causâ, nulla erit? et homini, qui cæteris animantibus plurimum præstat, præcipui a naturâ nihil datum esse dicemus?

XXXIV. Nos vero, si quidem in voluptate sunt omnia, longe multumque superamur a bestiis; quibus ipsa terra fundit ex sese pastus varios, varieque abundantes, nihil laborantibus: nobis autem aut vix, aut ne vix quidem, suppetunt, multo labore quærentibus. Nec tamen ullo modo summum pecudis bonum, et hominis, idem mihi videri potest. Quid enim tanto opus est instrumento in optimis artibus comparandis, quid tanto concursu honestissimorum studiorum, tanto virtutum comitatu, si ea nullam ad aliam rem, nisi ad voluptatem, conquiruntur? Ut, si Xerxes, cum tantis classibus, tantisque equestribus et pedestribus copiis, Hellesponto juncto, Athone perfosso, maria ambulavisset, terramque navigâsset; si, cum tanto impetu in Græciam venisset, causam ejus quis ex eo quæreret tantarum copiarum, tantique belli, mel se auferre ex Hymetto voluisse diceret; certe sine causâ videretur tanta conatus: sic nos sapientem, plurimis et gravissimis artibus atque virtutibus instructum et ornatum, non, ut illum, maria pedibus peragrantem, classibus montes, sed omne cœlum, totamque cum universo mari terram, mente complexum, voluptatem petere si dicemus, mellis causâ dicemus tanta molitum.

Ad altiora quædam et magnificentiora, mihi crede, Torquate, nati sumus: nec id ex animi solum partibus, in quibus inest memoria rerum innumerabilium, [et ea] quidem infinita, inest conjectura consequentium, non multum a divinatione differens; inest moderator cupiditatis pudor; inest ad humanam societatem justitiæ fida custodia; inest, in perpetiendis laboribus adeundisque periculis, firma et stabilis

doloris mortisque contemtio. Ergo hæc in animis: tu autem etiam membra ipsa sensusque considera; qui tibi, ut reliquæ corporis partes, non comites solum virtutum, sed ministri etiam, videbuntur. Quid, si in ipso corpore multa voluptati præponenda sunt, ut vires, valetudo, velocitas, pulchritudo? Quid tandem in animis censes? in quibus doctissimi illi veteres inesse quiddam cœleste et divinum putaverunt.

Quod si esset in voluptate summum bonum (ut dicitis), optabile esset, in voluptate maximâ, nullo intervallo interjecto, dies noctesque versari, cum omnes sensus dulcedine omni quasi perfusi moverentur. Quis est autem dignus nomine hominis, qui unum diem totum velit esse in isto genere voluptatis? Cyrenaïci quidem non recusant. Vestri hæc verecundius: illi fortasse constantius.

Sed lustremus animo, non has maximas artes, quibus qui carebant, inertes a majoribus nominabantur: sed quæro, num existimes, non dico Homerum, Archilochum, Pindarum, sed Phidiam, Polycletum, Zeuxin, ad voluptatem artes suas direxisse? Ergo opifex plus sibi proponet ad formarum, quam civis excellens ad factorum, pulchritudinem?

Quæ autem est alia causa erroris tanti, tam longe lateque diffusi, nisi quod is, qui voluptatem summum bonum esse decernit, non cum eâ parte animi, in quâ inest ratio atque consilium, sed cum cupiditate, id est, cum animi levissimâ parte, deliberat? Quæro enim de te: si sunt Dii (ut vos etiam putatis), quî possunt esse beati, cum voluptates corpore percipere non possint? aut si, sine eo genere voluptatis, beati sunt, cur similem animi usum in sapiente esse nolitis?

XXXV. Lege laudationes, Torquate, non eorum qui sunt ab Homero laudati, non Cyri, non Agesilai, non Aristidis, non Themistoclis, non Philippi, non Alexandri: lege nostrorum hominum; lege vestræ familiæ: neminem videbis ita laudatum, ut

artifex callidus comparandarum voluptatum diceretur. Non elogia monimentorum id significant, velut hoc ad portam; "Uno ore cui plurimæ consentiunt gentes, populi primarium fuisse virum." Idne consensisse de Calatino plurimas gentes arbitramur, primarium populi fuisse, quod præstantissimus fuisset in conficiendis voluptatibus? Ergo in iis adolescentibus bonam spem esse dicemus, et magnam indolem, quos suis commodis inservituros, et, quidquid ipsis expediat, facturos arbitramur? Nonne videmus, quanta perturbatio rerum omnium consequatur? quanta confusio? Tollitur beneficium; tollitur gratia; quæ sunt vincula concordiæ. Nec enim, si tuam ob causam cuiquam commodes, beneficium illud habendum est, sed fœneratio; nec gratia deberi videtur ei, qui suam ob causam commodaverit. Maximas vero virtutes jacere omnes necesse est, voluptate dominante. Sunt etiam turpitudines plurimæ, quæ, nisi honestas naturâ plurimum valeat, cur non cadant in sapientem, non est facile defendere.

Ac, ne plura complectar, (sunt enim innumerabilia) bene laudata virtus voluptatis aditus intercludat, necesse est: quod jam a me exspectare noli. Tute introspice in mentem tuam ipse: eamque omni cogitatione pertractans, percontare ipse te, perpetuisne malis voluptatibus perfruens, in eâ, quam sæpe usurpabas, tranquillitate degere omnem ætatem sine dolore, (assumto etiam illo, quod vos quidem adjungere soletis, sed fieri non potest, sine doloris metu), an, cum de omnibus gentibus optime mererere, cum opem indigentibus salutemque ferres, vel Herculis perpeti ærumnas: sic enim majores nostri labores non fugiendos, tristissimo tamen verbo, etiam in Deo nominaverunt. Exigerem ex te, cogeremque, ut responderes, nisi vererer, ne Herculem ipsum ea, quæ pro salute gentium summo labore gessisset, voluptatis causâ gessisse diceres.

Quæ cum dixissem, Habeo, inquit Torquatus, ad

quos ista referam: et, quamquam aliquid ipse poteram, tamen invenire malo paratiores familiares nostros. Credo, Syronem dicis, et Philodemum, cum optimos viros, tum doctissimos homines. Recte, inquit, intelligis. Age, sane, inquam. Sed erat æquius, Triarium aliquid de nostrâ dissensione judicare. Immo, inquit arridens, iniquum, hac quidem de re: tu enim ista lenius; hic Stoïcorum more nos vexat. Tum Triarius, Posthac quidem, inquit, audacius: nam hæc ipsa mihi erunt in promtu, quæ modo audivi: nec ante aggrediar, quam te ab istis, quos dicis, instructum videro. Quæ cum essent dicta, finem fecimus et ambulandi et disputandi.

RHETORICORUM ET PHILOSOPHICORUM
TOMI SECUNDI FINIS.

EXCUDIT T. DAVISON, LONDINI.